

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЦЕНТРАЛЬНОУКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА
ЦЕНТРАЛЬНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ АГРАРНО-ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ЛЬОТНА АКАДЕМІЯ НАЦІОНАЛЬНОГО АВІАЦІЙНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ДОНЕЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

ЗБІРНИК МАТЕРІАЛІВ

першої регіональної науково-практичної
конференції здобувачів
вищої освіти та молодих вчених

«ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМКИ РОЗВИТКУ
ГУМАНІТАРНИХ НАУК ТА МЕТОДИК
ЇХ НАВЧАННЯ У ЗАКЛАДАХ
ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ»
2024

19 квітня 2024 року
м. Кропивницький

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Центральноукраїнський державний університет
імені Володимира Винниченка
Центральноукраїнський національний технічний університет
Херсонський державний аграрно-економічний університет
Льотна академія національного авіаційного університету
Донецький державний університет внутрішніх справ

ЗБІРНИК МАТЕРІАЛІВ

першої регіональної науково-практичної конференції здобувачів вищої
освіти та молодих вчених

**«Пріоритетні напрямки розвитку
гуманітарних наук та методик їх навчання
у закладах вищої освіти України»**

19 квітня 2024 року

Кропивницький – 2024

УДК 378 (477) (063)

З-41

Збірник матеріалів першої регіональної науково-практичної конференції здобувачів вищої освіти та молодих вчених: «Пріоритетні напрямки розвитку гуманітарних наук та методик їх навчання у закладах вищої освіти України». Кропивницький: РВВ ЦДУ ім. В. Винниченка, 2024. 172 с.

Всеукраїнський збірник наукових праць є результатом наукових пошуків дослідників теоретичних і методичних аспектів проблем методики навчання за технологічним і професійним напрямками освіти у середній і вищій школі.

Відповідальні за випуск:

Житков О.А., доктор історичних наук, професор

Пономаренко Л.В., кандидат історичних наук, доцент

Марченко О.М., кандидат історичних наук, доцент

ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ КОМІТЕТ:

1. Клочек Л.В., доктор психологічних наук, професор, проректор з наукової роботи Центральноукраїнського державного університету ім. В. Винниченка (голова оргкомітету).

2. Філоретова Л.М., кандидат історичних наук, доцент, декан факультету історії, бізнес-освіти та права Центральноукраїнського державного університету ім. В. Винниченка.

3. Бабак О.І., кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри історії України та всесвітньої історії Центральноукраїнського державного університету ім. В. Винниченка.

4. Орлик В.М., доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії, археології, інформаційної та архівної справи Центральноукраїнського національного технічного університету.

5. Сімонцева Л.О., кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри публічного управління, права та гуманітарних наук Херсонського державного аграрно-економічного університету.

6. Романько І.І., кандидат історичних наук, доцент кафедри права та соціально-гуманітарних дисциплін Льотної академії Національного авіаційного університету.

7. Гельбак А.М., кандидат психологічних наук, завідувач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Донецького державного університету внутрішніх справ.

8. Житков О.А., доктор історичних наук, професор кафедри історії України та всесвітньої історії Центральноукраїнського державного університету ім. В. Винниченка.

9. Марченко О.М., кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України та всесвітньої історії Центральноукраїнського державного університету ім. В. Винниченка.

10. Пономаренко Л.В., кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України та всесвітньої історії Центральноукраїнського державного університету ім. В. Винниченка.

Статті подано в авторській редакції

Оргкомітет не несе відповідальності за зміст науковий праць та достовірність наведених фактологічних і статистичних даних

*Рекомендовано до друку на засіданні
вченої ради Центральноукраїнського державного університету ім. В. Винниченка
протокол № 10 від 22 квітня 2024 р.*

© Центральноукраїнський державний університет
імені Володимира Винниченка, 2024

ЗМІСТ

Вступ.....	6
Секція I. Людина й суспільство у світлі соціогуманітарних наук.....	9
Зовнішньополітичні аспекти внутрішньополітичних рішень: вплив війни з РФ на зовнішньополітичні орієнтації та рішення політичної еліти України <i>Лілія Булава</i>	9
Образ сучасного героя в контексті національно-патріотичного виховання <i>Ніка Гутовська</i>	11
Критичне мислення – «мистецтво поставити запитання» <i>Світлана Святелик</i>	14
Філософія мандрів: мультикультурний літературний контекст <i>Єлизавета Развозова</i>	18
Відповідальність за корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення <i>Анна Хомула</i>	23
Фінансова відповідальність: деякі теоретичні аспекти <i>Аліна Міхєєва</i>	26
Структура адвокатського самоврядування, принципів, умов набуття статусу адвоката, підстав та процедури дисциплінарного провадження щодо адвокатів у Галичині в ХІХ ст. <i>Андрій Бірюков</i>	30
Наукова дискусія про становище України «між Заходом і Сходом» в Українському Вільному Університеті. <i>Катерина Кравець</i>	33
Світогляд у повсякденному житті арабів <i>Дар'я Голубовська</i>	37
Використання зображальних джерел на уроках історії <i>Марина Савченко</i>	42
Секція II. Всесвітня історія.....	47
Особливості розвитку фітотерапії в давній Греції <i>Ірина Мотько</i>	47

Роль неоплатонізму в становленні християнської думки часів пізньої Римської імперії <i>Нікіта Скляніченко</i>	50
Особливості військової справи готів у I–VI ст. н.е. <i>Богдан Юрах</i>	55
Постать Стефана Душана в історії середньовічної Сербії та його зовнішня і внутрішня політика <i>Андрій Чемерис</i>	59
Проблеми педофілії в католицькій церкві <i>Інна Бобик</i>	64
Правовий статус селянства згідно із Соборним уложенням 1649 року <i>Олександр Рибалко</i>	69
Особливості становища жінки у Вікторіанську епоху <i>Вікторія Неклеса</i>	74
Перша світова війна: використання та наслідки хімічної зброї (газу) <i>Олег Сапула</i>	78
Німецькі військові у японському полоні у роки Першої світової війни <i>Шевченко Володимир</i>	82
Роль націоналізму та мілітаризму у визначенні ідеологічних рамок італійського фашизму <i>Артем Кириченко</i>	88
Філософія Томаша Гарріга Масарика <i>Людмила Прокопенко</i>	93
Кримінал та контрабанда в США в часи Сухого закону (1920–1933 рр.) <i>Дар'я Карпук</i>	96
Історія відносин Україна – ЄС (1991–2024 рр.) <i>Єгор Макаренко</i>	100
Секція III. Історія України та регіональні студії	106
Зміна політичного статусу козацької старшини в другій половині XVII ст. <i>Богдана Підлипна</i>	106

Новітня історіографія громадсько-політичного руху останньої третини ХІХ – початку ХХ століття в північних повітах Херсонської губернії <i>Дмитро Кобзар</i>	109
Напрямки студентського руху на Наддніпрянщині наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. <i>Дар'я Перепьолкіна</i>	113
«Модельний період» в історії авіації <i>Ростислав Антипенко</i>	117
Кінематографічна спадщина Василя Авраменка <i>Яна Вєтрова</i>	122
З історії льотної академії НАУ: 60-е військове авіаційне училище льотчиків авіації далекої дії <i>Юлія Жеруха</i>	127
Основні етапи державотворення доби Української революції 1917–1921 років <i>Наталя Пилипенко</i>	132
Театральне мистецтво в добу Української революції (1917–1921 рр.) в історіографічних інтерпретаціях сучасних дослідників <i>Катерина Чуйко</i>	135
Введення персональних військових звань у Червоній армії в 1935 році – передумови, причини та наслідки <i>Яна Пастухова</i>	139
Інтелігенція в жорнах тоталітаризму (на прикладі слідчої справи №1303) <i>Андрій Чемерис</i>	143
Давньогрецькі монети на Кіровоградщині: постановка проблеми <i>Єлизавета Саросіян</i>	145
Започаткування земської освіти в Олександрійському та Єлисаветградському повітах Херсонської губернії в другій половині ХІХ століття <i>Андрій Клочек</i>	147
Започаткування періодичного видання «Херсонские епархиальные ведомости» <i>Ігор Найдич</i>	151

Заснування ремісничої освіти в Єлисаветградському повіті Херсонської губернії <i>Геннадій Осетров</i>	154
Софія Кулик – одна із засновниць галицького кінематографа <i>Олександра Мудрак</i>	157
«Асистенти зла» – допоміжні підрозділи охорони у Янівському концентраційному таборі <i>Володимир Шевченко</i>	163
Архівна спадщина Миколи Левитського (1859–1936) <i>Руслан Бойко</i>	168

ВСТУП

На факультеті історії, бізнес-освіти та права Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка 19 квітня 2024 року відбулася перша регіональна науково-практична конференція здобувачів вищої освіти та молодих учених: «Пріоритетні напрямки розвитку гуманітарних наук та методик їх навчання у закладах вищої освіти України».

Співорганізаторами конференції стали представники таких закладів вищої освіти України:

- Центральноукраїнський національний технічний університет (завдячуємо студентам та завідувачу кафедри історії, археології, інформаційної та архівної справи університету доктору історичних наук, професору В.М. Орлику);

- Херсонський державний аграрно-економічний університет (щира подяка студентам та викладачам навчального закладу доктору юридичних наук, професору кафедри публічного управління права та гуманітарних наук О.М. Правоторовій, кандидату філологічних наук, доценту Г.І. Матусяк, кандидату філологічних наук, доценту Ю.Л. Главацькій);

- Льотна академія національного авіаційного університету (ми вдячні студентам і кандидату історичних наук, доценту І.І. Романько);

- Донецький державний університет внутрішніх справ (подяка студентам і викладачам кандидату психологічних наук, завідувачу кафедри соціально-гуманітарних дисциплін А.М. Гельбак, викладачу Р.А. Козаченко).

Здобувачі бакалаврського, магістерського, освітньо-наукового рівнів вищої освіти, а також молоді вчені представили свої наукові досягнення на розгляд учасників, студентів та викладачів. Робота конференції в умовах російської агресії вимушено проходила в змішаному режимі, що не вплинуло на її загальний високий рівень.

Майже сорок учасників конференції були розподілені на три секції. У першій «Людина й суспільство у світлі соціогуманітарних наук» були представлені виступи-презентації студентів про вплив російсько-української війни на прийняття рішень України у внутрішній та зовнішній політиці; сформовано методологічні принципи та шляхи посилення образу сучасного героя в умовах воєнного конфлікту в студентів; обґрунтовано важливість навчання критичного мислення на заняттях з іноземної мови; проаналізовано специфіку філософії мандрів у творах Г. Пагутяк, О. Токарчук і А. де Боттона, що репрезентують у культурному аспекті Україну, Польщу і Швейцарію; показані шляхи розв'язання проблеми корупції та фінансової відповідальності в українському суспільстві; зроблено порівняння структури адвокатського самоврядування на прикладі Львівської палати адвокатів, яка функціонувала відповідно до Австрійського законодавства в ХІХ ст., та сучасної України; окреслено обставини наукового життя українських істориків-емігрантів на прикладі Б. Крупницького; висвітлені уявлення та марновірства в повсякденному житті арабів; показано методику використання зображальних джерел на уроках історії.

Друга секція «Всесвітня історія» охоплювала виступи студентів з історії Стародавньої Греції (про особливості розвитку в греків фітотерапії); про вплив неоплатонізму на ранньохристиянську теологію; про роль військової справи в житті готів у період з I до VI ст.; про внутрішню та зовнішню політику правителя середньовічної Сербії – Стефана Уроша IV Душана; висвітлені проблеми сексуального насилля в католицькій церкві; розглянуті норми Соборного уложення 1649 року, що визначали правове становище селян у Московії XVII ст.; з'ясоване становище жінки у Вікторіанську епоху (1837–1901); проаналізовані наслідки використання хімічної зброї в Першій світовій війні; охарактеризовані умови полону німецьких військових у японських таборах у роки Першої світової війни; обґрунтовані чинники у формуванні ідеологічних контурів італійського фашизму; висвітлені філософські погляди Томаша Масарика; розкрито вплив на американське суспільство запровадження Сухого закону в США.

У третій секції «Історія України та регіональні студії» студенти презентували свої доробки з історії козацької старшини в другій половині XVII ст.; характеризували знахідки давньогрецьких монет на території Кіровоградської області, зокрема в басейні р. Тясмин, які карбувалися в Ольвії; проаналізовано історіографію тематики громадсько-політичного руху в Україні останньої третини XIX – початку XX століття на прикладі північних повітів Херсонської губернії; з'ясовано історію становлення студентського руху на Наддніпрянщині наприкінці XIX – на початку XX ст.; презентовано особливості діяльності земських шкіл в Олександрійському та Єлисаветградському повітів Херсонської губернії в другій половині XIX ст.; розглянуто процес становлення єпархіальної преси на прикладі Херсонських єпархіальних відомостей; проаналізовано розробки ентузіастів-винахідників, учених, конструкторів XVIII–XIX ст. щодо становлення та розвитку авіаційної науки й техніки; визначаються обставини створення та функціонування Льотної академії НАУ. Також студенти досліджували внесок В.К. Авраменка та Софії Кулик у розвиток українського кінематографа; аналізували важливі етапи Української революції як національного демократичного руху до незалежності; про політику театрального мистецтва в добу Української революції (1917–1921 рр.); аналізували реформу Робітничо-селянської Червоної армії 1935 р.; розглядали слідчу справу №1303 по звинуваченню О.М. Іванченко за статтею 54-10 ч.2 КК УРСР; розглядали організацію охорони в Янівському концентраційному таборі

Матеріали збірника першої регіональної науково-практичної конференції здобувачів вищої освіти та молодих учених: «Пріоритетні напрямки розвитку гуманітарних наук та методик їх навчання у закладах вищої освіти України» орієнтовано на учнів загальноосвітніх навчальних закладів, студентів-бакалаврів, магістрантів, аспірантів, молодих учених, а також буде корисним для усіх, хто цікавиться актуальною тематикою історії, історії науки і техніки, археології, етнології, нумізматики, краєзнавства, психології, філософії, правознавства, філології.

Секція І

Людина й суспільство у світлі соціогуманітарних наук

УДК: 327.13:355.02(477)(100)

Лілія БУЛАВА

ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНІ АСПЕКТИ ВНУТРІШНЬОПОЛІТИЧНИХ РІШЕНЬ: ВПЛИВ ВІЙНИ З РФ НА ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНІ ОРІЄНТАЦІЇ ТА РІШЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ ЕЛІТИ УКРАЇНИ

*(студентка I курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти факультету № 4
Донецького державного університету внутрішніх справ)
Науковий керівник – Р.А. Козаченко*

Анотація. У доповіді висвітлено взаємозв'язок зовнішньої та внутрішньої політики держави. Розглянуто зміст пріоритетів, внутрішньо та зовнішньополітичних зусиль України і вплив російсько-української війни на їх вироблення і трансформацію. Виокремлено тенденції, які стали мейнстримом при прийнятті рішень у державі в умовах війни.

Ключові слова: зовнішня політика, внутрішня політика, політична орієнтація, російсько-українська війна, політична еліта, Україна.

Постановка проблеми. Взаємовплив зовнішньої та внутрішньої політики, їх визначення однієї – іншою, є складним і таким, що жваво обговорюється в колах політологів та фахівців із міжнародних відносин, питанням.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Плеяда відомих світових вітчизняних дослідників займалися проблематикою взаємозв'язку внутрішньої та зовнішньої політики. Серед них: Г. Елісон, Дж. Най, Зб. Бжезинський, Г. Кіссінджер, С. Волт та інші. Варто згадати українських учених: О. Гараня, І. Федорів, В. Фесенка, В. Чалого [1, 4].

Виклад основного матеріалу дослідження. Політична наука напрацювала низку теорій, які намагаються пояснити цей взаємозв'язок.

Теорія primacy of foreign policy віддає перевагу міжнародним подіям та зовнішньополітичним обставинам, які мають визначальний вплив щодо внутрішньої політики сучасних держав. Приміром, міжнародні торговельні та інтеграційні угоди, зовнішньополітичні кризи, збройні та воєнні конфлікти можуть спонукати державу ухвалювати рішення, які значною мірою впливатимуть на її внутрішні справи [2].

У теорії primacy of domestic policy вважається, що саме внутрішньополітичні фактори, такі як соціальні рухи, політична стабільність, економічна стійкість, визначають дії держави в зовнішній політиці. Наприклад, внутрішня нестабільність може вплинути на здатність держави відстоювати свої інтереси на міжнародній арені, відобразитися на участі в інтеграційних та інших міжнародних проєктах.

Взаємовплив і взаємозв'язок між зовнішньою та внутрішньою політикою держави підкреслюється в теорії reciprocal influence, яка стверджує, що обидва аспекти залежать і впливають один на одного безперервно. Міжнародний порядок денний може впливати на внутрішні політики держав, а внутрішні трансформації в конкретній країні може повпливати на її зовнішньополітичний курс, стратегію міжнародних відносин та на формування нового або зміну існуючого міжнародного порядку денного [2].

Однозначної відповіді на це дискусійне питання політична наука сьогодення не дає, оскільки взаємозв'язок між зовнішньою та внутрішньою політиками не є статичним і дуже залежить від визначених обставин та контексту.

Вплив зовнішньополітичного фактору – гарячої війни з РФ, яка в різних формах триває вже десятиліття, на внутрішню політику України є визначальним.

Внутрішньополітичні рішення української політичної еліти багато в чому продиктовані контекстом зовнішньополітичної загрози та стратегією її подолання з подальшим забезпеченням безпеки та геополітичної суб'єктності держави.

Воєнні події, які почалися з анексії Кримського півострова Росією та введенням нею підконтрольних їй парамілітарних і міліарних формувань у східні області України, а згодом переросли у відкриту повномасштабну агресію та інвазію російських збройних сил – суттєво вплинули на зовнішньополітичну орієнтацію нашої держави. Українська політична еліта остаточно відкинула ідеї щодо нейтрального або позаблокового статусу України, ідею будь-якої інтеграції в міждержавні структури і проекти, що інспіровані Російською Федерацією. Кристалізувалося консолідоване бачення української політичної еліти щодо стратегічних партнерств та союзів. Остаточно обраний курс на поглиблення співробітництва та інтеграції із західними державами й міждержавними військовими організаціями, такими як НАТО [5].

Внутрішньополітичні рішення української політичної еліти не можуть бути сепарованими від зовнішньополітичного контексту в моменті. Воєнні події чинять безперервний вплив на багато аспектів, включно з безпековою стратегією, дипломатичними ініціативами, економічними заходами та міжнародною репутацією держави. Такий зовнішньополітичний чинник, як війна, викликав необхідність внутрішніх реформ (впровадження або прискорення чи перегляд тих, які вже відбуваються) у сферах безпеки та оборони і став каталізатором для мобілізації суспільства навколо питання національної безпеки та оборони. Держава змушена балансувати між ефективним менеджментом воєнними діями та збереженням демократії і прав людини [3].

Висновки. Треба чітко визнати, що війна перетворила Україну у фронт між двома політичними системами й обрання сторони з подальшим слідуванням цьому вибору підкреслює необхідність розуміння політичною елітою України тісної взаємодії зовнішньо та внутрішньополітичного контексту при виробленні, прийнятті та впровадженні політико-управлінських рішень.

Список використаних джерел

1. Дуцик Д., Черниш В., Вороніна В., Рюче Н., Мороз І., Паперняк О., Калапуха І. Збройний конфлікт в термінах (Путівник для України). Київ, 2019. 90 с.
2. Аджемоглу Д., Робінсон Д. Вузкий коридор. Держави, суспільства і доля свободи / Г. Шпак (переклад з англійської). Київ: Наш Формат, 2020. 520 с.
3. Березовець Т. Анексія: острів Крим. Хроніки «гібридної війни». Київ, 2015. 392 с.
4. Бжезінський З. Велика шахівниця: Американська першість та її стратегічні імперативи. Львів – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2000. 236 с.
5. Вегеш М. Місце України в сучасному геополітичному просторі. Геополітика: Україна, Європа, світ: Суспільно-політичний погляд. Geopolitics: Ukraine, Europe, World (socio-political view). Fairmont: Academic publishing Fairmont. Locust AVE 1489. Fairmont. WV. USA, 2020. С. 23–29.

Ніка ГУТОВСЬКА

**ОБРАЗ СУЧАСНОГО ГЕРОЯ В КОНТЕКСТІ
НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ**

(студентка I курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти факультету № 4

Донецького державного університету внутрішніх справ)

Науковий керівник – кандидат психологічних наук А.М. Гельбак

Анотація. У статті здійснено теоретико-методологічний аналіз поняття героїчного в сучасній науковій літературі. Сформовано методологічні принципи та шляхи посилення образу сучасного героя в умовах воєнного конфлікту в студентів.

Ключові слова: герой, героїзм, героїчна поведінка, образ сучасного героя, війна, національно-патріотичне виховання.

Актуальність теми дослідження зумовлена тим фактом, що в умовах воєнних дій та героїчного протистояння України й росії, тема героїзму стала не тільки екзистенційною, але й важливою в розумінні мотивації нашого народу ставати до лав ЗСУ та лежить в основі патріотичного виховання підростаючого покоління. Феномен героїчного є предметом аналізу багатьох наук – філософії, політології, соціології, історії, педагогіки, релігії та психології. Дискусії щодо даного питання точаться в площині історичних міфів щодо конкретних постатей, пошуку нових героїв для поколінь, які змінюються, ідентифікації героїв суспільно-політичного життя країни. Також гостро стоїть вирішення питання щодо того, що герої, які є такими в одній частині України, не завжди сприймаються іншими українцями як герої. Прикладом цього можуть бути постаті С. Бандери, героїв Майдану, надання статусу Героя нинішньої війни посмертно. Також визначальним фактом є те, що в Україні є День героїв. Так, різні дійства, приурочені до Дня Героїв, проводять 23 травня.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологічні засади сутності категорії героїчного закладено в працях С. Боура, Дж. Віко, Г. Гегеля, Т. Карлейль, Дж. Кэмпбелл, Ф. Ніцше, Е. Ноймана, К. Юнга та ін. Міфологічні уявлення про героїв розглядали В. Балушок, В. Давидюк, Є. Мелетинський, В. Найдиш, Б. Рибаків, В. Хитрук та ін. Героїзм як естетичну категорію вивчали М. Гартман, М. Каган, М. Киященко, М. Крюковський, В. Мовчан, А. Шахов та ін. Сутність проблеми образу героя та героїзму висвітлено в роботах таких сучасних науковців: К. Васюка, Р. Демчука, Л. Йовенка, В. Кротюка, Г. Левандовської, О. Ліщинської, М. Мушкевич та ін [1, 2, 3, 4, 5, 6, 7].

Незважаючи на актуальність проблеми героїзму й героїв для вітчизняної науки і практики, ця очевидна важливість довгий час сприймалася як явище, що саме собою зрозуміле, очевидне й не потребує пояснень. Проте, в умовах війни, як ніколи раніше, постало завдання виховання свідомих громадян, готових героїчно боронити і відстоювати територіальну цілісність України.

Мета наукової роботи: розглянути зміст понять «герой», «героїчне», висвітлити їх роль у формуванні патріотизму, проаналізувати феномен героїзму в соціокультурній зарубіжній та вітчизняній практиці.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ідеї героїзму висвітлювалися в здобутках багатьох філософів. Так, Аристотель, зокрема, визначає героїзм як одну з найважливіших чеснот у своїх творах, а Цицерон додав важливий громадянський вимір до героїчної чесноти, пов'язавши її з ідеями вітчизни, самовідданого служіння своєму народу, смерть за батьківщину заради загального блага. Представник громадянського гуманізму Відродження Н. Макіавеллі висунув ідеї героїзму, що стали основою для формування ранньомодерних націй Європи.

На історичний характер героїзму вперше звернули увагу вже в XVIII ст. Так, італійський філософ Дж. Віко розглядав героїзм як характерну рису певного періоду розвитку людства, так званого «століття героїв», що передує «століття людей». На думку

Г Гегеля, герої функціонують лише в часи нецивілізованої держави. Їх мета законна, необхідна й державна, і вони здійснюють її як свою особисту справу. Гегель також дав перше визначення героя як людини, яка жертвує своїм життям заради загального блага [3].

Соціальна психологія присвячена героям і героїзму і вказує на відмінності між героїзмом і альтруїзмом. Такі вчені, як З. Франко та Ф. Зімбардо, підкреслювали, що уявлення спостерігачів про невиправданий ризик є важливим для визначення статусу героя. Психологи також виділяють такі характеристики героїв, як хоробрість, моральні настанови, відвага, самопожертва, порятунок інших тощо [1].

Проаналізувавши структуру героїчної поведінки сучасної людини, К. Васюк виділив її фактори (особистісні та ситуативні), а також цілий комплекс морально-вольових якостей, необхідних для її реалізації. Учений також підкреслив, що зазначена поведінка може проявлятися тільки в стресових, екстремальних і виняткових ситуаціях. Учений визнавав героїчну поведінку компенсаторним механізмом раннього досвіду людини [1].

Проведене нами дослідження розуміння студентами образу сучасного героя в умовах воєнного конфлікту дає змогу стверджувати, що в даний момент часу не всі студенти центрального регіону України мають чітке уявлення щодо самого поняття «герой», його рис та виявлення в різних аспектах життя. В основному, їх розуміння ґрунтується на аспекті відданості героя Батьківщині й можливості пожертвувати власним життям для перемоги у війні з російським загарбником.

Такі соціальні фактори як проживання студентів у більш безпечній зоні, далеко від бойових зіткнень і з меншою вірогідністю прямих ракетних влучань в інфраструктуру Кіровоградщини з 2014 року, зумовили потребу застосування принципів посилення образу сучасного героя в умовах воєнного конфлікту студентами, серед яких ми виділили такі:

1. Одним із найголовніших показників патріотичної зрілості студентів та високоморального ставлення студентів до українського героїзму є ґрунтовне володіння українською мовою.

2. Реалізація в навчально-виховному процесу виховання любові до своєї землі, поваги до історичного минулого, формуванню національної самосвідомості.

3. Проведення заходів до Дня Героїв (тематичні зустрічі з героями України, участь студентів у мітингах, вшануваннях пам'яті полеглих героїв, підтримка їхніх сімей).

4. Вивчення літературних джерел, присвячених життєписам та подвигам героїв.

5. Обговорення феномену та природи героїзму в історії України в цілому та в контексті сучасної російсько-української війни, зокрема, під час навчально-виховних заходів закладів вищої освіти.

6. Усвідомлення студентами того, що самовідданість нинішніх бійців ЗСУ не є історично винятковою – її передумовою є мужність попередніх поколінь - батьків, дідів і прадітів, яка дала змогу сучасному поколінню продовжити боротьбу за свободу й незалежність.

7. Важливим завданням науково-викладацького складу ЗВО є героїзувати серед студентів не особу з її якостями, а героїзувати вчинки людини, яка може робити свідомий вибір чинити героїзм, наприклад, піти на війну, зробити щось визначне або суперсумлінно постійно навчатися та працювати на благо українців та держави.

8. Прояви розуміння і підтримки діючим воїнам та ветеранам війни, які засновані не лише на принципах толерантності, а й на тому, що самі герої є звичайними людьми зі своїми потребами та недоліками, вони не повинні постійно відповідати створеному в суспільній уяві образу «ідеального кіборга».

9. Подолання усталених у суспільстві стереотипів щодо визначення соціальних ролей і позицій жінок на підставі статі, гендерний вимір війни та ставлення до жінок у війську, висвітлення питань героїзму жінок на рівні чоловіків.

10. Орієнтація на міждержавний діалог, де кожна з національних традицій, правил та спільних цінностей прагне наблизитися.

11. Аналіз поведінки людей у минулому та особливостей їх особистих рішень у

певних історичних умовах дає змогу виробити в молоді розуміння та критичне сприйняття тих чи інших подій, вчить дотримуватись моральних норм та окреслює критерії оцінки історичного. політичні та політичні факти, військові діячі тощо.

12. Виховувати толерантне ставлення до історичної пам'яті та традицій представників інших культур та спільнот через створення умов для полікультурного виховання, організація освітньої діяльності, що сприяє об'єднанню представників різних етнічних груп і конфесій України, створенню рівних прав і обов'язків їх представників щодо держави та реалізації прав кожного, що сприяють розвитку рідної мови, культури, освіти тощо.

13. Дотримання підходів до популяризації історії, вироблених європейською наукою та дидактикою в умовах полікультурного суспільства, взаємоінклюзії, мультиперспективності та збалансованого висвітлення минулого.

14. Виховання почуття патріотизму, глибокої внутрішньої поваги до українського народу, конкретна щоденна праця для його розвитку та зміцнення.

15. Виховання почуття любові до власної країни, до Батьківщини, до приналежності до спільноти, до суспільства не лише на рівні почуття і емоційного переживання, а й на рівні осмисленого та критичного аналізу реальності, готовність діяти відповідально як громадянин України.

16. Формування високоморальної, гідної, критично мислячої та вільної особистості зі стійкою самоідентичністю.

17. Реалізація патріотичних компетентностей студентської молоді в студентському самоврядуванні, на місцевому рівні, у місцевій громаді, на рівні області та країни.

Висновки. Окреслений список принципів та шляхів є невичерпним, його можна доповнювати та розширювати. Впровадження даних принципів у освітній процес закладів вищої освіти буде сприяти підвищенню значущості ролі героя в сучасному воєнному українському суспільстві, а також формуванню патріотизму. Перед закладами вищої освіти в умовах війни постало завдання не лише виховання патріотичних особистостей, громадян, які готові самовіддано захищати й розбудовувати самостійну правову, соціальну державу на засадах героїзму та відданості Батьківщині. Окрім того, коли до лав приходять високомотивовані особистості, рівень їх ефективності на фронті буде більш високим на відміну від тих, хто потрапив до військ вимушено.

Список використаних джерел:

1. Васюк К. М. Методологічні аспекти дослідження героїзму в структурі особистісного сценарію. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Психологічні науки.* 2017. № 2. С. 57–61.

2. Демчук Р. В. Метаморфози міфологічного. *Магстеріум. Культурологія.* 2017. Вип. 68. С. 14–21.

3. Йовенко Л. Осмислення понять «герой», «героїзм» у філософській думці. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.* 2015. Вип. 2. С. 151–158.

4. Кемпбелл Дж. Тисячолікий герой / переклад О. Кузьменка. Київ : Terra Incognita, 2020. 416 с.

5. Кротюк В. А. Феном героїзму в контексті патріотичного виховання. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія : зб. наук. пр.* Харків : Право, 2020. № 4 (47). 176 с. С. 58–71.

6. Левандовська Г. В. Особливості сприйняття поняття «герой» та «героїчне» у процесі вивчення філологічних дисциплін студентами – майбутніми вчителями початкових класів. *Сучасні методи та форми організації освітнього процесу у закладах вищої освіти: збірник матеріалів Всеукраїнської науково-методичної конференції (15 червня 2022 року).* Одеса: Університет Ушинського, 2022. С. 109–111.

7. Ліщинська О. І. Образ сучасного героя: репрезентації в царині українського актуального мистецтва. *Актуальні проблеми філософії та соціології: науково-практичний журнал*. Одеса: Національний університет «Одеська юридична академія», 2017. Вип. 20. С. 59–62.

УДК 82.09(045)

Світлана СВЯТЕЛИК

КРИТИЧНЕ МИСЛЕННЯ – «МИСТЕЦТВО ПОСТАВИТИ ЗАПИТАННЯ»

*(здобувачка II курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти економічного факультету Херсонського державного аграрно-економічного університету)
Науковий керівник – кандидат філологічних наук, доцент Ю.Л. Главацька*

Анотація. У статті обґрунтовано важливість навчання критичного мислення на заняттях з іноземної мови. Розглянуто низку запитань, які викладач наводить під час введення граматичного матеріалу. Доведено, що такі запитання спонукають здобувачів мислити критично.

Ключові слова: критичне мислення, усвідомлене та критичне оволодіння іноземною мовою, пасивний стан дієслова, буквальні запитання, запитання на розуміння інформації, запитання на пошук можливостей використання, застосування інформації, запитання на аналіз, синтез та оцінювання.

Постановка проблеми. Критичне мислення – це важливий процес, який допомагає людям чітко мислити та приймати розумні та швидкі рішення. Його можна отримати й розвивати протягом усього життя. Л. Елдер і Р. Пол вважають, що критичне мислення – це самокероване та самодисципліноване мислення. Люди, які мислять критично, постійно намагаються жити раціонально, розумно, емпатично [1]. Зазначається, що люди з критичним мисленням легко вирішують складні проблеми та завдання, оскільки вони об'єктивно думають про все. Крім того, для вдосконалення критичного мислення потрібен ретельний і навмисний розвиток конкретних умінь і навичок обробки інформації, врахування думок і розв'язання проблем. На думку С. Ганаби, «критичне мислення сприяє переходу від навчання, орієнтованого переважно на запам'ятовування, до навчання, спрямованого на розвиток самостійного свідомого мислення учнів» [2, с. 32]. Як підхід до навчання, критичне мислення вважається важливим у сфері освіти, яка поступово привертає увагу дослідників через можливий вплив критичного мислення на вивчення іноземної мови.

Аналіз останніх досліджень. Ідеї критичного мислення тяжіють своїм корінням до США, де були організовані й наразі функціонують академічні студії щодо навчання критичного мислення в закладах освіти. Питання критичного мислення як мислення вищого щаблю активно обговорюються в наукових колах різних галузей, як-то філософія, психологія, педагогіка, методика викладання гуманітарних наук, тощо [2, с. 30–31]. Критико-аналітичний огляд наукових джерел свідчить, що основоположний внесок у формування критичного мислення здобувачів роблять педагоги з усього світу. Переважно й у більшості випадків – це викладачі-практики англійської мови. Здебільшого їхню увагу сконцентровано на узагальненні теоретичних і практичних передумов розвитку критичного мислення здобувачів у вітчизняній і закордонній освіті [3], емпіричних експериментах, у рамках яких здобувачів навчають, як використовувати стратегії критичного мислення в процесі вивчення лексики, граматики, письма, аудіювання, говоріння [4; 5]. Вітчизняні освітяни розглядають критичне мислення як педагогічний феномен [6] й окреслюють низку питань щодо формування технологій критичного мислення при навчанні англійської мови в закладах вищої освіти [7; 10; 11; 12].

Мета нашого наукового пошуку полягає в тому, щоб продемонструвати та описати певний алгоритм введення нового граматичного матеріалу з англійської мови, який

зорієнтований на розвиток критичного мислення здобувачів; введення граматичного матеріалу ґрунтується на низці запитань різного плану, які спонукають здобувачів мислити критично.

Виклад основного матеріалу дослідження. Критичне мислення – це мислення, яке допомагає людині зрозуміти, чи повинна вона вірити деяким твердженням і наскільки сильно вона повинна в це вірити. Оскільки ми маємо вірити лише в те, що є правдою, критичне мислення, як вважає Т. ван Гелдер, є мистецтвом слухно думати, говорити та діяти – «*the art of being right*» [8, с. 4]. Критичне мислення, визначене таким чином, не обов'язково є негативним, деструктивним чи «критикуючим» мисленням; часто це дуже позитивна діяльність, яка створює справжні знання і задовольняюче відчуття виправданої впевненості в цьому знанні.

Справа оволодіння критичним мисленням дуже важка. Т. ван Гелдер, до прикладу, порівнює цей процес із вільним володінням другою іноземною мовою [8, с. 6]: наскільки складно навчитися швидко та грамотно розмовляти іншою мовою, приблизно настільки важко стати хорошим критичним мислителем.

Той, хто бажає навчитися критично мислити, повинен пам'ятати, що жодна новітня технологія чи техніка навчання не створить суттєвих перетворень. Для здобувачів закладів освіти критичне мислення – це більше подорож, що триває все життя, аніж щось, що було підібрано за два тижні в рамках певної розмовної або граматичної теми. Навчитися критичного мислення займає багато часу, але ніколи не пізно починати над цим працювати. Отримати задоволення від цього процесу – це маленькими кроками рухатися до поставленої загальної мети.

Здобувачі закладів освіти повинні практикувати критичне мислення, реально брати в цьому участь, а не просто дізнаватися про це чи спостерігати за іншими. Принаймні частина практичних завдань із будь-якого предмету має ґрунтуватися на спеціально розроблених вправах, які допомагають покращити навички критичного мислення здобувачів. І вирішальну роль у цьому відіграє викладач і його відношення до критичного мислення як «мистецтва слухно думати, говорити та діяти». Викладачу іноземної мови, кваліфікованому та компетентному, потрібно відмовитися від старого шаблону навчання іноземної мови (лише читати та перекладати). Необхідно «відновлювати каркаси знань, знову і знову заглиблюватися у фактичний матеріал, інакше користі від критичних умінь буде небагато» [2, с. 36]. Базою критичного мислення постає знання. За допомогою критичного мислення звичний процес пізнання індивідуалізується і набуває осмислення, безперервності та продуктивності.

Маємо намір описати, як на заняттях із дисципліни «Іноземна мова (за професійним спрямуванням)» нам, здобувачам, подають граматичний матеріал. Базовий підручник – «Grammarway 2» [9]. Окреслимо граматичну тему «The Passive Voice» [9, с. 86]. Дотримуємося думки вчених, що увагу здобувачів потрібно фокусувати «на усвідомлене та критичне оволодіння мовою» [10, с. 22]. Очевидно, що «мова пізнається через мислення, відповідно, вивчення іноземної мови – це вміння студентів критично мислити, а саме: розмірковувати над мовними явищами та зіставляти явища об'єктивної дійсності з відповідними висновками» [10, с. 22].

Введення нового матеріалу розпочинається з формулювання низки питань і з'ясування проблем, які потрібно розв'язати, обговорити та дослідити. «Без запитання немає і не може бути пізнання. Запитання – ланка, що пов'язує пізнане з непізнаним, місток, перекинутий від старого знання до нового, могутній стимулятор розвитку знання. Стосунки людини з навколишнім світом – свого роду діалог, у якому запитання і відповіді постійно змінюють одне одного. Чим більше він чи вона знають – тим ширше стає коло нових запитань» [2, с. 69].

Наведемо ці запитання та спробуємо описати алгоритм навчання пасивного стану дієслова. Зазначимо, що перелік запитань ми екстраполювали з навчального посібника [2,

с. 71–72], а питання, які наводить викладач на заняттях з англійської мови, ми надаємо українською мовою.

1. Запитання на здобуття знань (буквальне запитання): *Що таке пасивний стан дієслова?*

2. Запитання на розуміння інформації: *Як іншими словами пояснити цей граматичний феномен? Якщо існує пасивний стан дієслова, то, напевно, у граматиці англійської мови є і активний стан дієслова? У чому ж полягає суттєва різниця?*

Тут викладач демонструє на дошці друге речення, на кшталт *I clean the flat every week* та *The flat is cleaned every week*. Здобувачі відразу надають чітку відповідь: у першому реченні є виконавець дії, у другому – його не позначено. І з вуст здобувачів лунає просте правило: пасивний стан дієслова – це коли над кимось або чимось здійснюють дію, тобто сама дія важлива, а не її виконавець.

Викладач акцентує увагу на такій особливості англійської мови як її аналітичність, тобто зв'язки між словами встановлюються за допомогою порядку слів у реченні або службових частин мови. Іншими словами, в англійській мові існують аналітичні, тобто складні, форми. І однією з них постає пасивний стан дієслова. Треба зазначити, що наш викладач завжди подає матеріал за допомогою символів або структурних формул, наполягаючи саме на формулах та порівнюючи англійську з математикою. І на цей раз – формула пасивного стану дієслова: *to be + V³/Ved*. Н. Авраменко переконана, що «у процесі навчання іноземних мов, використання символів та структурних формул полегшує учням як засвоєння, так і запам'ятовування граматичних явищ, тому що дозволяє наочніше представити їхні компоненти. Використання опорних схем не виключає, а припускає активну розумову діяльність учнів, в основі якої лежить єдність аналітичної і синтетичної форм мислення» (підкреслено – Н. Авраменко) [11].

3. Запитання на пошук можливостей використання, застосування інформації: *У яких ситуаціях можна використовувати пасивний стан дієслова? Де він частіше вживається: в усному чи писемному мовленні?* Відповідь не себе не чекає: розмовне та писемне мовлення; не можна сказати чітко, у якому з них пасивний стан дієслова превалює, але істина залишається істиною – ключовий акцент робиться на самій дії. Тут викладач підкреслює, що, коли ми маємо намір стверджувати, що щось виробляється, вирощується або споживається, то маємо використовувати пасивний стан дієслова. Викладач додає про активне використання пасивних структур у науковому стилі мовлення (повідомлення, пояснення, тлумачення досягнутих наукових результатів, відкриттів). Тут можна було б приступити до виконання вправи 1 на сторінці 86 [9, с. 86], яка безпосередньо ілюструє наведену тезу, але здобувачі ще не опрацювали формулу пасивного стану дієслова. І в цьому випадку викладач інформує, що на цьому уроці вони побачать реалізацію аналітичної структури в реальних ситуаціях.

4. Запитання на аналіз: *Скільки елементів у формулі? Який з елементів змінюваний, а який – постійний?* Саме усвідомлення постає основним прийомом активізації довольної уваги здобувачів на конкретній структурній ознаці пасивного стану дієслова. Здобувачі без перешкод надають правильну та правдиву інформацію, оскільки, візуалізуючи наведену формулу, вони розуміють, що третя форма дієслова (*V³/Ved*) знаходиться в таблиці неправильних дієслів, тобто цей елемент є незмінним. А дієслово *to be* має різний прояв відповідно до видо-часових форм дієслова та підмета в реченні (змінюваний елемент).

5. Запитання на синтез. Такі запитання, на думку Ю. Панасюк, «спираються на значну базу інформації, якою володіють студенти. Запитання такого типу спонукають до творчого розв'язання проблеми й неординарного мислення. Вони є поштовхом для розвитку креативних здібностей і активізації когнітивних навичок високого порядку» [12, с. 26]. Тут викладач акцентує увагу на таблицю [9, с. 86], а саме на «реалізацію» формули безпосередньо в семи позиціях (від Present Simple до Future Simple), проголошуючи запитання: *Що спільного між усіма реченнями-прикладками? Яким чином вони пов'язані*

між собою? Які сигнали лексичного плану вам уже відомі? Де ви їх використовували та з якою метою?

Наступний крок – це творче розв’язання граматичної проблеми, яке базується на такому виді діяльності: кожен здобувач отримує пару слів (іменник і дієслово); його задача – побудувати сім речень (від Present Simple до Future Simple, відповідно до таблиці [9, с. 86]), використовуючи вже запропоновану матрицю в таблиці. Наводяться такі питання: *Чи змінюється ситуація? Як ви це «відчуваєте» в реченнях?*

6. Запитання на оцінювання: *Чи добре ви зрозуміли основні морфологічні властивості пасивного стану дієслова? Чи правильно ви побудували власні речення? Чи користувалися ви формулою цього граматичного явища?* Здобувачі формулюють власні обґрунтовані оцінні судження та поступово переходять до виконання запропонованих граматичних вправ, які спочатку зорієнтовані на опрацювання окремих видо-часових форм пасивного стану дієслова (вправи 1–4 на сторінках 86–87 [9, с. 86–87]). Звернемо увагу на вправу 1, про яку ми вже згадували, описуючи запитання на пошук можливостей використання, застосування інформації. Саме тут здобувачі співставляють факти реального життя та бачать їхню реалізацію в мові.

Висновки та перспективи подальших пошуків у напрямі дослідження. Отже, вміння поставити запитання та надавати на них відповіді постає вагомим інструментом для розвитку навичок критичного мислення здобувачів на заняттях з іноземної мови. Вважаємо, що така вправність веде до ефективного та результативного розв’язання проблем та сприяє тому, щоб одержати перспективи уточнення певних аспектів або деталей. Крім того, припускаємо, що наведений механізм введення граматичного матеріалу, якщо є прийнятним за основу, спонукає здобувачів до комунікації, з одного боку, та допомагає сфокусувати увагу на русі інформації, який спрямований від джерела інформації до здобувача-отримувача, з іншого боку.

Перспективним вбачаємо окреслення базових властивостей рефлексивного навчання, де обидва суб’єкти освітнього процесу (викладач – здобувач) однаково активні, але грають різні ролі, які можуть і повинні змінюватися залежно від цілей навчання та технік, які застосовуються на заняттях з іноземної мови.

Список використаних джерел

1. Elder L., Paul R. Critical thinking development : A stage theory. URL: <http://www.criticalthinking.org/pages/critical-thinking-development-a-stagetheory/483> (дата звернення: 12.02.2024).
2. Ганаба С. О. Стратегії розвитку критичного та креативного мислення : навчальний посібник. Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2021. 128 с.
3. Sovach K. Teaching critical thinking: theoretical and practical backgrounds (Ukrainian and foreign experience). *Bulletin of Science and Education. (Series «Philology», Series «Pedagogy», Series «Sociology», Series «Culture and Art», Series «History and Archeology»)*. 2024. Issue 1(19). P. 652–664.
4. Ilchuk I. Experimental study of teaching critical thinking at English lessons in secondary school. *Український педагогічний журнал*. 2020. Вип. 2. С. 23–34.
5. Elyas T., Al-Zahrani B. Students’ views on the use of critical thinking-based pedagogical approach for vocabulary instruction. *Higher Education Studies*. 2019. Vol. 9. No. 3. P. 116–134.
6. Пометун О. Критичне мислення як педагогічний феномен. *Український педагогічний журнал*. 2018. Вип. 2. С. 89–98.
7. Коротка Н. В., Підколесна Л. А. Формування технологій критичного мислення при навчанні англійської мови в немовному вузі. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог : Вид-во НаУОА, 2022. Вип. 16(84). С. 99–102.

8. Van Gelder T. Teaching critical thinking: lessons from cognitive science. URL: <https://www.reasoninglab.com/wp-content/uploads/2013/10/Tim-van-Gelder-Teaching-Critical-Thinking-Lessons-from-Cog-Sci.pdf> (дата звернення: 15.02.2024).

9. Dooley J., Evans V. Grammarway 2. Express Publishing, 2008. 182 p.

10. Кавицька Т.І., Квасова О.Г., Осідак В.В. Формування вмінь критичного мислення студентів-філологів на заняттях із граматики іноземної мови. *Наукові записки ВДПУ імені Михайла Коцюбинського. Серія: педагогіка і психологія*. 2020. Вип. 62. С. 20–30.

11. Авраменко Н.В. Формування граматичної компетенції як засіб розвитку критичного мислення. URL: <https://naurok.com.ua/stattya-formuvannya-gramatichno-kompetenci-yak-zasib-rozvitku-kritichnogo-mislennya-24399.html> (дата звернення: 17.02.2024).

12. Панасюк Ю.В. Особливості використання таксономії Б. Блума у контексті розвитку когнітивних навичок студентів на заняттях з англійської мови у вищих навчальних закладах. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія*. 2023. Вип. 60. Том 2. С. 24–27.

УДК 821.161.2.09(045)

Єлизавета РАЗВОЗОВА

ФІЛОСОФІЯ МАНДРІВ: МІЖКУЛЬТУРНИЙ ЛІТЕРАТУРНИЙ КОНТЕКСТ

(студентка I курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти економічного факультету Херсонського державного аграрно-економічного університету)

Науковий керівник – кандидат філологічних наук, доцент Г.І. Матусяк

Анотація. У статті проаналізовано специфіку філософії мандрів у творах Г. Пагутяк, О. Токарчук і А. де Боттона. Об'єктом дослідження стали есеї, що репрезентують у культурному аспекті Україну, Польщу і Швейцарію. Їх аналіз уможливив окреслення мультикультурного літературного контексту філософії мандрів, а також виявлення аналогій і відмінностей. Результати дослідження можуть бути використані в подальшому вивченні особливостей філософії мандрів на матеріалі художніх творів.

Ключові слова: філософія мандрів, міжкультурний контекст, культурна ідентичність, естетичні цінності, етичні цінності, картина світу, універсальні філософські категорії.

Постановка проблеми. У ХХІ столітті, коли організація подорожей стала потужною індустрією, коли реклама туристичних мандрівок пропагує інвестиції у відвідування різних куточків світу як єдино можливий спосіб вдалого відпочинку, а звіти про перебування в екзотичних країнах у вигляді постів у соціальних мережах спонукають усе більше людей сприймати рух і швидкість як способи самоствердження і демонстрації суспільної успішності, кількість тих, хто намагається критично осмислити потребу в мандрах і визначити переваги та недоліки подорожі, виявляється доволі незначною. Цікаві рефлексії, викликані мандрівним досвідом, можна знайти в сучасній українській та зарубіжній літературах. Зокрема, українська письменниця, лауреатка Шевченківської премії (2010) Галина Пагутяк у романі-есеї «Скам'янілий корабель» пропонує свою, незаангажовану впливами ЗМІ, візію мандрів. Подібне бачення сучасної туристичної індустрії можна спостерігати і в есеїстиці польської письменниці Ольги Токарчук. Також привертає увагу книга есеїв британського письменника швейцарського походження Алена де Боттона, який осмислює феномен подорожі, порівнюючи власний досвід із мандрами видатних митців минулих епох. Аналіз творів їхніх авторів уможливить окреслення

літературного контексту філософії мандрів і допоможе провести культурні паралелі та виявити його специфіку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням феномену подорожі займаються представники різних галузей наукового знання. Якщо ж говорити про філософські та літературні аспекти цього явища, то вони досить ґрунтовно проаналізовані в публікаціях Г. Бокшань, яка висвітлила контроверсійну філософію туризму в збірці А. де Боттона [1], а також схарактеризувала літературну візію сучасного туризму в есеїстиці Г. Пагутяк і О. Токарчук [2; 3]. Утім, вивчення полікультурного контексту філософії мандрів не становило предмет дослідження науковиці, що надає актуальності темі нашої розвідки.

Мета статті – проаналізувати специфіку філософії мандрів у творах Г. Пагутяк, О. Токарчук і А. де Боттона та окреслити її мультикультурний літературний контекст, виявивши аналогії та відмінності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Г. Пагутяк рефлексує над цінністю сучасних подорожей зі стандартними маршрутами й незмінним набором туристичних атракцій, акцентуючи їх поверховий характер, позбавленість справжнього контакту з історією та культурою краю. Минуле, яке стало предметом масового попиту і способом нарощування капіталу в індустрії гостинності, втратило свою магію і привабливість для авторки. На її думку, «туристичний бізнес знищив і девальгував моральну й духовну цінність старовини» [5, с. 149]. Г. Пагутяк почувається незатишно там, де «місцеві люди живуть із поклоніння туристам і викачування з їхніх кишень грошей» [5, с. 149]. Вона уникає таких розрекламованих туристичних міст, як Лондон, Париж і Відень, де кожна туристична пам'ятка перетворилася товар масового попиту. Натомість Г. Пагутяк ваблять місця, які є частиною її культурного коду й культурної ідентичності, тому мандруючи такими теренами вона ніби відновлює мітки, які колись її сформували.

Метою переважної більшості туристів є не заглибитися всіма відчуттями в нове культурне середовище, а зафіксувати його фотокамерою, що заважає повноцінному осягненню дійсності. Тож не дивно, що Г. Пагутяк не любить «біганини, отого туристського галопу по всіх-усюдах» [5, с. 204]. Схильність туристів дивитися на світ через об'єктив фотокамери позбавляє їх можливості пережити неповторні хвили контакту з невідомим і непізнаним. Натомість письменниця обирає власні механізми взаємодії з реальністю, нехтуючи традиційними атрибутами туристичної виправи.

Авторка доволі критично сприймає сучасну індустрію гостинності, зокрема сферу туристичних послуг, яка в гонитві за прибутками виявляє неповагу до минулого: «Цивілізація позбувалася всього, що не було занесене до реєстру історичних чи культурних пам'яток, аби звільнити місце для готелів, супермаркетів та торговельно-розважальних центрів» [5, с. 162]. Г. Пагутяк акцентує, що розбудова туристичної інфраструктури негативно впливає на узгодженість між природними ландшафтами й щоденною діяльністю людей, позбавляючи можливість займатися рибальством чи вирощуванням сільськогосподарських культур відповідно до особливостей місцевості. Навіть місця з багатою історією туристичний бізнес перетворив на засіб задоволення потреб тіла, а не інтелектуально-емоційної сфери: «Зрештою, усе, що потрібно 90 відсоткам туристів на Корфу, – це пляжі й ресторани, і більшості начхати на Гомера й Дарелла» [5, с. 163].

Письменницю хвилює натиск глобалізації, яка послаблює національну ідентичність. Навіть відмову від власної валюти в деяких країнах Євросоюзу Г. Пагутяк вважає хибним кроком. Споглядаючи особливості життя в різних країнах, авторка проводить паралелі зі Батьківщиною: «По суті, у нас теж зараз відбувається повзуча псевдокультурна революція, метою якої є знищення національної і культурної ідентичності українців» [5, с. 170]. Г. Пагутяк упевнена, що загроза втратити незалежність України досі існує саме через спотвореність національної, мовної і культурної ідентичності століттями колоніальної політики. Думки письменниці видаються особливо

актуальними в контексті теперішньої агресії Росії проти України, що загострює питання національної ідентичності загалом і мовної її складової зокрема.

Письменниця неодноразово підкреслює, що культурні пам'ятки важко сприймаються в оточенні натовпу туристів і гіда, який їй нагадує пастуха. Такими ж чужорідними в атмосфері культурних артефактів видаються ятки із сувенірами масового виробництва. Аномальною видається авторці і звичка дивитися на світ крізь об'єктив фотокамери. Для Г. Пагуляк важлива приватність у спілкуванні з епохами за посередництвом уцілілих пам'яток: тільки так можна почути голоси минулого й побачити себе в контексті історії.

У своєму об'ємному творчому доробку лауреатка Нобелівської премії з літератури 2018 року письменниця незмінно апелює до універсальних категорій історії людства та філософії. Її передусім цікавлять цінності, що становлять непроминальну етичну й естетичну вартість у будь-яку епоху незалежно від місця. Авторка у своїх книгах виявляє схильність самотньо переосмислювати реальність крізь призму міфології, інтерпретувати сучасність, послуговуючись оптикою минулого, використовуючи інструментарій універсальних сюжетів, мотивів і образів. Її збірка «Chyły narrator» засвідчує виразну схильність письменниці до переоцінки звичних уявлень про дійсність, ламання стереотипних суджень і трансформації традиційної картини світу під впливом міфологічного світобачення.

Значну увагу у своїй книзі есеїв О. Токарчук приділяє сучасним подорожам. На думку письменниці, свобода пересування на великі відстані, якою володіють більшість людей планети, змінила уявлення про межі світу, який змалів, оскільки «do każdego miejsca na Ziemi można dotrzeć. Jeżeli tylko ma się doku temu środki» [6, с. 6]. О. Токарчук міркує над тим, що мандрівка залишає по собі розчарування, бо втрачається радість пізнання, яка колись здобувалася ціною зусиль, і «статус таємниці», що передбачає непізнаність. Авторка висновує, що сучасний мандрівник чи не вперше в історії людства переживає скінченність світу: межа, яка колись була недоступною, стала досяжною для тих, хто має достатньо коштів. Свобода руху і глобалізаційні процеси змінили відносини в бінарній опозиції «своє–чуже», оскільки «podroźnik widzi, że w gruncie rzeczy wszędzie jest dość podobnie» [6, с. 9]. Відтак, довкола все більше знайомих речей, що позбавлені статусу «чужого».

О. Токарчук рефлексує над ініціативним характером давньої подорожі, яка була «wydarzeniem granicznym» [6, с. 9], порівнюючи її із сучасними мандрами, які є передбаченими й чітко окресленими, без білих плям і невідомості. Межі стали рухливими, а кордони відкритими: «Po raz pierwszy w historii postrzegamy nasze miejsce planetarne – jako skończone i ograniczone» [6, с. 11]. Пишучи про світ як місце для мандрів письменниця оперує означеннями «тісний», «скінченний», «клаустрофобний», «загромаджений».

Подорож у минулому О. Токарчук розглядає як тренування із «чужості», проте, на її думку, сучасні мандри позбавлені цієї властивості. Свобода пересування звузила межі невідомого й недоступного. Стандартна туристична подорож передбачає набір типових послуг, однаковий скрізь. Письменниця вважає, що такі мандри залишають по собі лише розчарування. Туга за минулим – за «втраченим раєм» – присутня в більшості есеїв збірки.

О. Токарчук міркує над тим, що в західній культурі акт вирушання в подорож був питанням свободи. Вона вважає, що «podrozowanie stalo się symbolem wolności i chyba właśnie dlatego jest dla nas tak atrakcyjne» [6, с. 37]. Сповнена емпатії до тих, хто не має свободи пересування, письменниця переміщає питання подорожі в етичну площину. Поняття межі є відносним, оскільки ті кордони, які відкриті для однієї спільноти людей, є неприступною стіною для іншої. Авторка ділиться особистим досвідом подорожей, які останнім часом перестали бути привабливими для неї. О. Токарчук не мотивує подорожі до інших міст, адже вони позбавлені відмінностей через глобалізацію, через втрату самотності, бо навіть сувеніри на пам'ять про них продукують у Китаї.

О. Токарчук аналізує і екологічний аспект подорожей, акцентуючи високий рівень забруднення атмосфери викидами з літаків, що призводить до незворотних змін клімату. Письменниця занепокоєна тим, що відкритість кордонів і фінансова спроможність значного відсотку людей долати великі відстані в пошуку нових вражень спричиняє значну шкоду довкіллю, і про це, на жаль, не йде мова в жодному путівнику. О. Токарчук належить до тієї гіперсвідомої меншості суспільства, яку обходять не лише питання якості життя, а й наслідків теперішньої діяльності для майбутніх поколінь.

А. де Боттон починає книгу з опису вражень від брошури туристичного агентства, що рекламує подорож до екзотичних країв. Письменник зосереджується на маркетинговій стратегії підприємства індустрії гостинності, метою якого є вплинути на волю потенційного клієнта й заохотити його вирушити в бажаному напрямку. Автор на прикладі своєї мандрівки до Барбадосу намагається вирішити питання «відношення між очікуваннями від подорожі та нею самою» [4, с. 13]. Несподіваним підходом до нарації є залучення до «дискусії» представників попередніх епох, використовуючи їхні мистецькі твори як альтернативу власним уявленням. Скажімо, автор рефлексує над змістом книги «Навпаки» Гюїсманса, у якій «знеможений та знавіснілий до світу головний герой, уявляв подорож до Лондона й у процесі дійшов до навдивовижу песимістичних висновків щодо різниці між уявленнями про місце подорожі й тим, яким воно може виявитися, коли його дістанеться» [4, с. 13]. А. де Боттон песимістично доводить, що реальна мандрівка зазвичай не лише не відповідає очікуванням, але й часто виявляється цілком протилежною їм. Приїхавши не Барбадос, він спрагло шукав образи пальм, які побачив на рекламній брошурі, але поза його уявою залишилося багато реалій, які включає поїздка, скажімо, переповнений аеропорт і довга дорога з нього до готелю. Наступним розчаруванням письменника було те, що він не передбачав присутність сумних думок у якості супутників його подорожі, які перешкоджали насолодитися тим, що було перед очима. Автор доходить висновку, що мандрівник не здатний «черпати щастя» від перебування на відпочинку, якщо має незадоволені психологічні потреби, тому формулює парадоксальну думку про те, що «що не може бути подорожі ліпшої, ніж та, яку ми створюємо у власній уяві, сидючи вдома й повільно гортаючи біблійні статті розкладу «Брітїш Ейрвейз»» [4, с. 27].

А. де Боттон залучає до уявних співрозмовників Шарля Бодлера, міркуючи над його жагою до подорожей і «двоїтим ставленням до мандрів» [4, с. 33]. Цікавим, на думку автора, є той факт, що французький поет мав «пожиттєвий потяг до причалів, доків, залізничних вокзалів, поїздів, кораблів та готельних номерів; те, що він почувався затишніше в непостійних подорожніх місцях, аніж у власному помешканні» [4, с. 33]. Письменник ділиться своєю симпатією до аеропортів, які налаштовують його на особливий лад, коли спостерігає за рухом літаків. Він переконаний у тому, що «мало які миті в житті дають більше свободи, ніж миті зльоту літака. <...> У зльоті літака є і психологічне задоволення: його легкість слугує взірцевим прикладом трансформації» [4, с. 39–40]. А. де Боттон рефлексує свої відчуття і настрої, які переживає в придорожніх кафе, апелюючи до образотворчого мистецтва американського художника Едварда Гоппера, у роботах якого відображено атмосферу закладів індустрії гостинності – готелів, мотелів, кав'ярень і кнайп. Письменник акцентує особливий інтерес митця до мотиву подорожі, який вважає автобіографічним, оскільки Е. Гоппер сам любив мандрувати: «Його вабили неонові вивіски, що мерехтіли своїм «Вільний номер, ТБ, душова» з узбіч, ліжка з тонкими матрацами та жорсткою постільлю, великі вікна з видами на парки чи клаптики вистрижених газонів, таємниці відвідувачів, які заселялись пізно ввечері та виїжджали на світанні, брошурки з місцевими привабами на рецепції й навантажені візочки покоївок у тихих коридорах» [4, с. 44].

А. де Боттон звертає увагу на назви робіт художника, які підкреслюють його мистецькі пріоритети, «інтерес до п'яти видів подорожніх місць»: готелі – «Готельний номер» (1931), «Вестибюлю готелю» (1943), «Номери для туристів» (1945), «Готель при

залізниці» (1952), «Готельне вікно» (1956), «Західний мотель» (1957); дороги та автозаправки – «Дорога у Мейні» (1914), «Чотирикуткова траса» (1956) та ін.; їдальні та кафетерії – «Автомат» (1927), «Осоння кафетерію» (1958); види з поїздів – «Будинок при залізниці» (1925), «На Бостон» (1936), «Під'їжджаючи до міста» (1946) та ін.; інтер'єри поїздів та рухомого складу – «Ніч у чиказькому метро» (1920), «Локомотив» (1925), «Сидячий вагон» (1965) та ін. [4, с. 44–45]. А. де Боттон аналізує атмосферу Гопперових картин, вирізняючи спільну для них тему самотності й відчуженості.

Британський письменник розмірковує над рухом у просторі як каталізатором роздумів: «Подорожі – повитухи думок. Мало які місця сприятливіші для внутрішніх роздумів за літак, корабель чи потяг» [4, с. 49]. Він вважає, що транспорт, яким ми мандруємо, чи готельні номери сприяють самозаглибленню і поверненню до власних основ, спонукають змінити звичний спосіб мислення. Автор звертає увагу читача на той факт, що значущість подорожей зросла через зміну в системі цінностей, яка полягала в тому, що мандрівника оцінювали вище, ніж людину, схильну вести осілий спосіб життя. А. де Боттон намагається пояснити собі мотивацію, яка керує людиною, спраглою до подорожей. Автору видається, що однією з причин, що спонукає вирушати в мандри, є незадоволеність власною країною. Принаймні саме в цьому письменник вбачає своє захоплення Амстердамом, який видавався йому більш прогресивним і естетично досконалішим, ніж місто, у якому він мешкав. Для А. де Боттона мотивом для подорожі може стати книжка поезій: так сталося у випадку зі збіркою віршів В. Вордсворта, завдяки якій автор залишив місто задля відпочинку на лоні природи і вирушив до місцевості, оспіваної британським класиком – до Кокермауса, що знаходився на півночі Озерного краю. На думку В. Вордсворта, «Природа, у якій він об'єднував серед усього іншого птахів, овець, нарциси та струмки, була незамінним ліком від душевних ран, завданих міським життям» [4, с. 115].

Страждаючи від «недугів міста», А. де Боттон вирішив перевірити дієвість рецепту поета. Він ретельно описує деталі розкішних пейзажів, які поставали перед його очима під час прогулянки Озерним краєм, проте доходить висновку, що ефект природи є короткотривалим, оскільки споглядання краєвидів не зупинило потік його думок про роботу й невирішені справи в Лондоні. Автор не заперечує свій скептицизм, коли пише про розчарування Провансом: він не бачив у славнозвісних краєвидах «того чару, який йому приписували» [4, с. 151].

А. де Боттон розмірковує про велич мистецтва, яке може розвивати естетичні почуття і навчити бачити в реальності те, що зображено на художніх шедеврах.

Висновки та перспективи подальших пошуків у напрямі дослідження. Таким чином, есеїстика української письменниці Г. Пагутяк, польської авторки О. Токарчук та швейцарського філософа А. де Боттона оприявнює чимало непривабливих аспектів мандрів, які зазвичай залишаються поза увагою звичайного споживача туристичних послуг. Зокрема, Г. Пагутяк акцентує такі вади сучасного організованого подорожування, як переважання стандартних маршрутів із передбачуваним набором місць для відвідування, розрахованих на невибагливого споживача; заохочування до фотофіксації вражень замість безпосереднього переживання контакту з реальністю; знищення природних ландшафтів задля розбудови туристичної інфраструктури; послаблення культурної ідентичності під натиском глобалізаційних процесів; сувеніри масового виробництва за відсутності унікальних рукотворних пам'яток. Візія О. Токарчук має подібні акценти: втрата відчуття доступу до таємниці в результаті доступності мандрів для значної кількості людей; розчарування, викликане типовістю туристичних послуг незалежно від країни; втрата самобутності через глобалізацію; негативні наслідки логістичного компоненту подорожей; етичні дисонанси, викликані закритістю кордонів для мешканців окремих держав. Книга А. де Боттона «Мистецтво подорожі» фокусує увагу читача на тих недоліках туристичних виправ, які зазвичай залишаються поза увагою путівників, рекламних буклетів і розповідей турагентів: на невідповідності очікувань і

реальних вражень, залежності якості поїздки від психологічного стану людини, впливі місць, пов'язаних із мандрями (готелі, поїзди, аеропорти тощо) на загальний настрій, справжніх причинах, що змушують вирушати в дорогу й на відносності естетичних смаків. Вважаємо, що відмінності у філософській візії подорожей Г. Пагутяк, О. Токарчук і А. де Боттона зумовлені передусім особистим досвідом. Перспективи подальших досліджень убачаємо у вивченні філософії мандрів на прикладі художніх творів Г. Пагутяк і О. Токарчук.

Список використаних джерел

1. Бокшань Г. Контroversійна філософія туризму в збірці Алена де Боттона. *Матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції «Сучасний стан та потенціал розвитку індустрії гостинності в Україні»*. Херсон: ХДАЕУ, 2023. С. 87–89.
2. Бокшань Г. Літературна візія сучасного туризму в есеїстиці Галини Пагутяк і Ольги Токарчук. *Матеріали Міжнародного туристичного форуму «Туризм в Україні: виклики та відновлення»*. Київ: КНЕУ ім. В. Гетьмана, 2023. С. 73–75.
3. Бокшань Г. Роман-есеї Галини Пагутяк «Скам'янілий корабель» як нетрадиційна подорожня література. *Художні феномени в історії та сучасності («Дискурс подорожі»): тези доповідей VIII Міжнародної наукової конференції*. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2022. С. 108.
4. Де Боттон А. Мистецтво подорожі. Львів: Видавництво Старого Лева, 2018. 208 с.
5. Пагутяк Г. Магнат. Скам'янілий корабель: історичний роман, роман-есеї про пошуки ідентичності. Книга історична. Львів: ЛА «Піраміда», 2021. 292 с.
6. Tokarczuk O. *Czuję narrator*. Krakow. Wydawnictwo literackie. 2020. 300 s.

УДК 34.072.22(045)

Анна ХОМУЛА

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА КОРУПЦІЙНІ АБО ПОВ'ЯЗАНІ З КОРУПЦІЄЮ ПРАВОПОРУШЕННЯ

*(студентки III курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти економічного факультету Херсонського державного аграрно-економічного університету)
Науковий керівник – доктор юридичних наук, професор О.М. Правоторова*

Анотація. У статті обґрунтовано важливість дослідження відповідальності за корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення, здійснено аналіз видів юридичної відповідальності, зокрема кримінальної, адміністративної, цивільно-правової та дисциплінарної. Зроблено висновок, що проблема корупції є однією з найгостріших у сучасному суспільстві, тому вона потребує негайного розгляду та розв'язання.

Ключові слова: корупція, корупційне правопорушення, відповідальність, боротьба, законодавство, запобігання, механізми, суспільство, протидія.

Постановка проблеми. Однією з найгостріших проблем сучасного суспільства є тема корупції. Сьогодні у світі немає жодної держави, де була б повністю відсутня корупція. Проте в багатьох індустріально розвинених державах створено дієву систему протидії корупції та сформовано атмосферу нетерпимості суспільства до цього небезпечного соціального явища. В Україні, як показують численні дослідження, корупція є масовим соціальним явищем, тому проблема запобігання, протидії та відповідальності за корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення є нагальною та актуальною для українського суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти корупції як соціального явища досліджувалися в працях багатьох українських науковців, серед яких В. Бутенко, С. Головатий, Л. Денисенко, О. Кальман, І. Матюхіна, Є. Невмержицький, О. Собовий,

О. Філімонов та ін. Проблеми відповідальності за корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення порушували В. Білоус, В. Заросило, Д. Йосифович, В. Ортинський, В. Шамлай, Х. Ярмакі та ін.

Мета статті полягає в розгляді особливостей відповідальності за корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення.

Виклад основного матеріалу (результатів) дослідження. Упродовж довгого часу корупція залишається однією з найбільших проблем нашої країни й темою для постійних дебатів як для української, так і для міжнародної спільноти. Недостатній рівень доброчесності окремих службовців, зловживання владою, відсутність критичного ставлення більшості громадян України до проявів побутової корупції та сприйняття незаконного матеріального заохочення як дієвого інструменту для вирішення питань – одні з основних факторів, що сприяють виникненню корупції та ускладнюють її викоринення.

Корупція – використання особою наданих їй службових повноважень чи пов'язаних із ними можливостей із метою одержання неправомірної вигоди або прийняття такої вигоди чи прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб або відповідно обіцянка/пропозиція чи надання неправомірної вигоди особі, або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам із метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень чи пов'язаних із ними можливостей [1].

Закон України «Про запобігання корупції» [2] містить таке формулювання: «корупція – це використання особою, зазначеною в частині першій статті 3 цього Закону, наданих їй службових повноважень чи пов'язаних із ними можливостей із метою одержання неправомірної вигоди або прийняття такої вигоди чи прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб або відповідно обіцянка/пропозиція чи надання неправомірної вигоди особі, зазначеній у частині першій статті 3 цього Закону, або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам із метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень чи пов'язаних із ними можливостей». Корупція може проявлятися в різних формах та видах. Найпоширеніші з них це:

- зловживання владою або службовим становищем, перевищення влади або посадових повноважень та інші службові кримінальні правопорушення, що вчиняються для задоволення корисливих чи інших особистих інтересів або інтересів інших осіб;

- розкрадання державного, колективного або приватного майна з використанням службового становища;

- незаконне одержання матеріальних або інших благ, пільг та інших переваг;

- одержання кредитів, позик, допомоги, придбання цінних паперів, нерухомості або іншого майна з використанням пільг чи переваг, не передбачених законодавством, або на які особа не має права;

- хабарництво;

- здійснення безпосередньо та через посередників або підставних осіб підприємницької діяльності з використанням влади чи посадових повноважень, а також пов'язаних із ними можливостей;

- сприяння з використанням службового становища фізичним і юридичним особам у здійсненні ними підприємницької та іншої діяльності з метою незаконного одержання за це матеріальних або інших благ, пільг та інших переваг;

- неправомірне втручання з використанням посадового становища в діяльність інших державних органів чи посадових осіб із метою перешкоджання виконанню ними своїх повноважень чи домагання прийняття неправомірного рішення;

- використання інформації, одержаної під час виконання службових обов'язків, у корисливих чи інших особистих інтересах, необґрунтована відмова в наданні відповідної інформації, або несвоєчасне її надання, або надання недостовірної чи неповної службової інформації;

– надання необґрунтованих переваг фізичним або юридичним особам шляхом підготовки і прийняття нормативно-правових актів чи управлінських рішень;
– протегування з корисливих або інших особистих інтересів у призначенні на посаду особи, яка за діловими і професійними якостями не має переваг перед іншими кандидатами [3].

Корупційне правопорушення – діяння, що містить ознаки корупції, вчинене уповноваженою особою, за яке законом встановлено кримінальну, дисциплінарну та/або цивільно-правову відповідальність. З об'єктивної сторони склад корупційного правопорушення завжди характеризується використанням особою влади та службового становища всупереч інтересам служби.

Правопорушення, пов'язане з корупцією – діяння, що не містить ознак корупції, але порушує встановлені Законом вимоги, заборони та обмеження, вчинене уповноваженою особою, за яке законом встановлено кримінальну, адміністративну, дисциплінарну та/або цивільно-правову відповідальність. Як корупційні, так і пов'язані з корупцією правопорушення із суб'єктивної сторони характеризуються метою одержання неправомірної вигоди [4].

Відповідальність за корупційні схеми в Україні передбачає широкий спектр покарань – від штрафних санкцій до конфіскації майна та позбавлення волі на тривалі терміни. Розмір покарання залежить від тяжкості корупційного правопорушення, обсягів незаконного збагачення, заподіяної шкоди державі та суспільству. Принциповою є невідворотність відповідальності для стримування корупційних проявів у всіх сферах державного управління та бізнесу. Лише жорсткі та виважені санкції за корупцію, а також послідовне їх застосування на практиці зможуть забезпечити утвердження верховенства права, прозорості влади та захисту інтересів громадян в Україні.

Таким чином, відповідно до частини першої статті 65 Закону України «Про запобігання корупції» за вчинення корупційних або пов'язаних із корупцією правопорушень передбачено наступні види юридичної відповідальності:

- кримінальна;
- адміністративна;
- цивільно-правова;
- дисциплінарна.

Кримінальна відповідальність являється вимушеним зазнаванням особою, яка вчинила злочин, державного осуду та передбачених санкцією статті Кримінального кодексу обмежень майнового, особистого, або іншого характеру, які визначаються обвинувальним вироком суду та покладаються на винного спеціальними державними органами. До прикладу, до кримінальної відповідальності притягається посадовець за нецільове використання бюджетних коштів за ст. 210 Кримінального кодексу України. Відповідно до цієї статті суд розцінює злочин з огляду на суму, витрачену посадовцем. Так, якщо сума в межах до 4 млн грн (у 2023 році), то передбачено штраф до 6800 грн, виправні роботи до 2 років або обмеження волі до 3 років. Якщо сума перевищує цей рубіж, або злочин було вчинено не вперше чи групою, суд може призначити покарання у вигляді обмеження волі до 5 років, позбавлення волі до 6 років, а додатково у всіх випадках може бути встановлена заборона обіймати посади до 3 років.

Адміністративна відповідальність є найпоширенішим видом юридичної відповідальності, до якої кожен рік притягають десятки мільйонів громадян, що виражається у використанні уповноваженим органом або посадовою особою адміністративного стягнення до особи, яка вчинила адміністративне правопорушення, пов'язане з корупцією [5].

Цивільно-правова відповідальність являє собою встановлену законом реакцію держави на цивільне правопорушення, що виявляється в позбавленні особи певних цивільних прав або накладенні на неї обов'язків майнового характеру. Цивільно-правова відповідальність – це одна з форм державного примусу, адже пов'язана із використанням

санкцій майнового характеру, що спрямовані на відновлення порушених прав та стимулювання нормальних ринкових відносин, і полягає в стягненні штрафу, неустойки або пені [5].

Дисциплінарна відповідальність є одним із видів юридичної відповідальності, що полягає в обов'язку працівника відповідати перед власником або уповноваженим ним органом за скоєний ним дисциплінарний проступок та понести дисциплінарні стягнення, що передбачені нормами трудового права. Для окремих категорій працівників законодавством, положеннями та статутами про дисципліну можуть бути застосовані й інші види дисциплінарних стягнень [5].

Висновки та перспективи подальших пошуків у напрямі дослідження. Корупція стала системною проблемою, яка підриває основи державності, економічного розвитку та добробуту громадян України. Численні викриті факти корупційних обмудок на найвищих щаблях влади, розкрадання державних коштів та активів, хабарництво при закупівлях та наданні державних послуг – усе це свідчить про масштабність цього ганебного явища. Величезні втрачені для бюджету кошти в результаті корупційних схем могли б бути спрямовані на розбудову інфраструктури, підвищення рівня освіти, медицини, соціального забезпечення. Натомість вони осідають у кишенях корупціонерів. Перспектива подолання корупції можливе лише за умови невідворотності покарання для всіх причетних, незалежно від їхніх зв'язків чи статків, а також через системні реформи та підвищення прозорості у всіх сферах державного управління. Від успіху антикорупційних зусиль залежить надія на справедливе, заможне і процвітаюче майбутнє України.

Список використаних джерел:

1. Відповідальність за вчинення корупційного правопорушення URL: <https://pol.dcz.gov.ua/publikaciya/vidpovidalnist-za-vchynennya-korupciynogo-pravoporushennya>, (дата звернення: 14.03.2024).
2. Закон України «Про запобігання корупції». URL: https://ips.ligazakon.net/document/T14_1700 (дата звернення: 27.03.2024).
3. Марисюк К. Поняття, види та загальна характеристика корупційних правопорушень. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: «Юридичні науки». № 4 (32), 2021.
4. Відповідальність за корупційні та пов'язані з корупцією правопорушення URL: <https://evp.tax.gov.ua/diialnist/zapobigannya-proyavam-koruptsii-/informatsiyini-materiali/522768.html> (дата звернення: 10.03.2024).
5. Топчій В.В., В.А. Шкелебей В.А., Т.М. Супрун. Публічно-правова протидія корупції. Вінниця: Нілан-ЛТД, 2016. 208 с.

УДК 347.73(045)

Аліна МІХЄЄВА

ФІНАНСОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ: ДЕЯКІ ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ
(студентки III курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти економічного факультету Херсонського державного аграрно-економічного університету)
Науковий керівник – доктор юридичних наук, професор О.М. Правоторова

Анотація. У статті обґрунтовано важливість дослідження теми фінансової відповідальності має значну теоретичну та практичну цінність, а його результати можуть бути корисними для науковців, практиків та державних органів.

Ключові слова: фінансова відповідальність, види фінансової відповідальності, адміністративне право, фінансове право, Податковий кодекс України, Бюджетний кодекс України.

Постановка проблеми. Фінансова відповідальність є важливим аспектом правової системи, що забезпечує дотримання фінансового законодавства та захищає економічні інтереси держави. У цій статті ми дослідимо теоретичні аспекти фінансової відповідальності, окреслюючи її види, особливості та роль у системі правовідносин. Фінансові злочини, такі як розкрадання, корупція та відмивання коштів, можуть значно пошкодити економіку країни та підірвати довіру громадян до владних структур. У зв'язку із цим фінансова відповідальність виступає як інструмент запобігання та боротьби з фінансовими правопорушеннями. За допомогою правових механізмів та контрольних органів, таких як податкова інспекція, аудиторські служби та спеціалізовані правоохоронні органи, держава забезпечує виконання фінансового законодавства та виявлення порушників. Необхідно чітко визначити поняття та сутність фінансової відповідальності, їх різницю між іншими видами. Дослідити функції фінансової відповідальності, адже саме цей вид відповідальності є ключовим аспектом для будь-якої особи чи організації, що має справу з грошима або фінансовими ресурсами.

Фінансова відповідальність визначається як обов'язок особи чи організації нести відповідальність за відповідні дії та рішення, які мають фінансовий аспект. Фінансова відповідальність важлива для забезпечення ефективного управління фінансами та запобігання фінансовим злочинам.

По-перше, вона служить як інструмент контролю за витратами та доходами, що допомагає уникнути недоречного використання ресурсів та зловживання влади.

По-друге, фінансова відповідальність сприяє підвищенню довіри до державних та комерційних установ, що важливо для стабільності фінансової системи та розвитку економіки.

По-третє, вона є ключовим елементом формування фінансової культури та свідомого ставлення до грошових потоків у суспільстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукових праць із фінансового права, адміністративного права. Вивчення нормативно-правових актів, що регулюють питання фінансової відповідальності. Цю тему вивчали такі науковці як – В.Б. Авер'янов, В.В. Галуцько, Л.В. Губерський, А.І. Єлістратов, І.Ф. Надольний, Н.І. Хімічева, Є.Д. Соколова та багато інших.

Мета статті. Окреслити деякі теоретичні аспекти фінансової відповідальності, дослідити погляди вчених щодо цього аспекти, а також систематизувати теоретичні знання про фінансову відповідальність, визначити основні характеристики та особливості фінансової відповідальності, розкрити роль та значення фінансової відповідальності в системі правового регулювання.

Виклад основного матеріалу (результатів) дослідження. Фінансова відповідальність є ключовим аспектом управління фінансами як на мікро-, так і на макроекономічному рівнях. Результати досліджень у цій області вказують на важливість фінансової відповідальності: Дослідження підтверджують, що ефективне управління фінансами включає в себе не лише правильне розподілення ресурсів, а і встановлення відповідних систем контролю та відповідальності. Фінансова відповідальність допомагає уникнути ризиків, пов'язаних із фінансовими порушеннями, і збільшує рівень довіри як серед інвесторів, так і серед споживачів.

Науковці, такі як В.Б. Авер'янов, В.В. Галуцько, Л.В. Губерський, А.І. Єлістратов, І.Ф. Надольний, Н.І. Хімічева, Є.Д. Соколова та багато інших, також підтримують ідею важливості фінансової відповідальності та приділяють їй увагу у своїх творах. Вони акцентують увагу на необхідності систематичного аналізу фінансових ризиків, ефективного контролю за витратами та раціонального використання фінансових ресурсів. Для науковців важливо розробляти раціональні підходи до управління фінансами, зокрема, враховуючи індивідуальні особливості кожного підприємства та внутрішньоекономічні умови.

Так, наприклад, Н.І. Хімичева та Є.Д. Соколова вважають так – що фінансово-правова відповідальність – це одна з ефективних заходів охорони фінансових відносин, самостійно існуюча поряд з іншими заходами захисту суб'єктивних прав і заходами превентивного характеру, що забезпечують ефективність механізму фінансово-правового регулювання.

Фінансово-правова відповідальність – це вид юридичної відповідальності, яка виражається в застосуванні до правопорушника уповноваженими на те державними органами, фінансово-правових норм-заходів державного примусу[4].

Фінансова відповідальність за порушення податкового законодавства має конкретні матеріально-правові та процесуальні ознаки, які закріплені в нормативно-правових актах податкового законодавства. Основною метою цієї відповідальності є відновлення правопорядку у сфері сплати податків та зборів шляхом застосування фінансово-правових санкцій до осіб, які порушують закон. З розвитком фінансового права виникла фінансово-правова відповідальність як окремий вид відповідальності. Поняття «фінансові санкції» вперше було визначено на законодавчому рівні в Законі України «Про державну податкову службу в Україні», який передбачає право застосування фінансових санкцій до підприємств, установ, організацій та громадян [3].

Керівники та інші посадові особи підприємств, установ чи організацій у разі порушення норм податкового права можуть бути притягнуті до адміністративної відповідальності. Під посадовими особами розуміються особи, які здійснюють функції представників влади, незалежно від форми власності посади.

Накладаються міри адміністративної відповідальності відповідно до Кодексу України про адміністративні правопорушення (КпАП). Адміністративна відповідальність передбачена в таких випадках: порушення законодавства у фінансових питаннях; ухилення від подачі декларації про доходи; ухилення від реєстрації в органах Пенсійного фонду України, Фонду соціального страхування України[2].

Для ухвалення постанови про накладення адміністративного стягнення обов'язковою умовою є протокол про адміністративне правопорушення. Його підписують працівник податкового органу та порушник. Протокол протягом 15 днів розглядає керівник податкового органу. Потім призначається час і місце розгляду справи. За його результатами виносять постанову про накладення адміністративного штрафу або про припинення справи. За ухилення від сплати податків, інших обов'язкових платежів у значних розмірах платники можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності.

Об'єкт злочину – встановлений законодавством порядок оподаткування.

Предмет злочину – податки, збори, інші обов'язкові платежі, що входять до системи оподаткування.

Суб'єкти злочину: 1) службова особа підприємства, установи, організації незалежно від форми власності; 2) особа, яка займається підприємницькою діяльністю без створення юридичної особи; 3) будь-яка інша особа, яка зобов'язана сплачувати податки, збори, інші обов'язкові платежі [5].

Фінансова відповідальність застосовується у вигляді штрафних (фінансових) санкцій або пені. Штрафна санкція є платою у вигляді фіксованої суми або відсотків, що стягується з платника податку у зв'язку з порушенням ним вимог податкового чи іншого законодавства, контроль за дотриманням яких покладено на податкові органи. Пеня є сумою коштів у вигляді відсотків, нарахованих на суми грошових зобов'язань, не сплачених у встановлені законодавством строки [1].

Види фінансово-правової відповідальності поділяють на відповідальність за порушення бюджетного та податкового законодавства. Залежно від функцій фінансово-правової відповідальності: правовідновлювальна (або компенсаційна) та штрафна (або каральна) відповідальність.

Контрольно-наглядові органи та правозастосовні органи мають право застосовувати фінансово-правову відповідальність.

За джерелами права, норми яких регулюють відповідальність суб'єктів фінансового права: відповідальність, передбачену в законах України, у підзаконних нормативних актах, у рішеннях органів Автономної Республіки Крим, місцевих державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування, керівників підприємств, установ, організацій.

За формами накладення фінансово-правової відповідальності: відповідальність, що накладається в судовому порядку та в позасудовому порядку державними органами та їх посадовими особами, місцевими органами та їх посадовими особами.

За територіальною належністю поділяють на внутрішню та міжнародну.

Залежно від галузевої належності правової норми, що встановлює відповідальність:

- фінансово-правова;
- кримінальна;
- цивільно-правова;
- адміністративна;
- дисциплінарна.

Фінансово-правова відповідальність посідає важливе місце серед інших видів юридичної відповідальності, її виникнення є цілком закономірним явищем у розвитку національного законодавства. Це пов'язано із необхідністю належного захисту та поновлення порушених публічних прав та інтересів держави у її фінансовій діяльності, оскільки вони не можуть бути належним чином та повною мірою захищені через інші види юридичної відповідальності.

Висновок. Фінансова відповідальність є важливим інструментом правового регулювання, що забезпечує дотримання фінансової дисципліни, захищає економічні інтереси держави та стимулює платників до виконання своїх зобов'язань. Фінансова відповідальність є важливим інструментом забезпечення законності та захисту прав та інтересів учасників економічних відносин. Її теоретичні основи та практичне застосування потребують постійного вивчення та вдосконалення.

Перспективи подальших досліджень. Дослідження проблем застосування фінансових санкцій, вивчити міжнародний досвід регулювання фінансової відповідальності. Розробити пропозицій щодо вдосконалення правового регулювання фінансової відповідальності.

Список використаних джерел

1. Закон № 466-IX: фінансова відповідальність URL: <https://od.tax.gov.ua/media-ark/news-ark/print-449264.html> (дата звернення: 14.03.24).
2. Кодекс України про адміністративні правопорушення URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення: 12.03.24).
3. Податковий кодекс України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (дата звернення: 12.03.24).
4. Трипольська М.І. Поняття фінансово-правової відповідальності. URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Vzjui/2010_3/10tminfr.pdf (дата звернення: 14.03.24).
5. Фінансова відповідальність роботодавців за порушення законодавства про працю URL: <https://ips.ligazakon.net/document/KB2063> (дата звернення: 14.03.24).

Андрій БІРЮКОВ

**СТРУКТУРА АДВОКАТСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ, ПРИНЦИПІВ, УМОВ
НАБУТТЯ СТАТУСУ АДВОКАТА, ПІДСТАВ ТА ПРОЦЕДУРИ ДИСЦИПЛІНАРНОГО
ПРОВАДЖЕННЯ ЩОДО АДВОКАТІВ У ГАЛИЧИНІ В ХІХ СТ.**

(аспірант першого року навчання

*факультету історії, бізнес освіти та права спеціальності 032 Історія та археологія
Центральноукраїнського державного університету ім. В. Винниченка)
Науковий керівник – кандидат історичних наук, доцент Н.М. Токар*

Анотація. У статті зроблено порівняння структури адвокатського самоврядування, умов набуття статусу адвоката, підстав та процедури дисциплінарного провадження щодо адвокатів у ХІХ сторіччі на прикладі Львівської палати адвокатів, яка функціонувала відповідно до Австрійського законодавства, та сучасної України.

Ключові слова: адвокатура, адвокатське самоврядування, набуття статусу адвоката, адвокатська палата, адвокатська діяльність, Галичина, західноукраїнські землі.

Постановка проблеми. Тривалий час вважалося, що незалежність адвокатури є надбанням сучасності, однак історичні джерела свідчать, що частково принципи цього явища були сформовані та відображені в законодавстві західноукраїнських земель ХІХ ст.

Мета статті. На прикладі Львівської палати адвокатів довести, що певні принципи незалежності адвокатур, а саме: самоврядування, окреме дисциплінарне провадження щодо адвокатів, умови доступу до професії тощо, були відомі на українських землях ще в ХІХ ст.

Виклад основного матеріалу. Із середини ХІV ст. Галичина перебувала під владою Польщі, а з 1772 року – під пануванням Австро-Угорщини. Відомо, що до кінця ХVІІІ ст. адвокатура на цих територіях діяла не на підставі австрійських законів, а на підставі правових звичаїв та попередніх польських законодавчих актів. І лише 1 травня 1781 року було прийнято закон «Про судоустрій в Австрії» (Allgemeine Genchtsordnung), яким врегульовувалася діяльність адвокатури, у тому числі й деякі положення набуття правового статусу адвоката.

Наприкінці ХІХ ст. на західноукраїнських землях виділялися окремі адвокатські групи залежно від місця їх практики та сфери професійної діяльності. Так, адвокати Львова, Тарнова і Станіслава (advocate provinciales) мали інший статус ніж ті, хто працював в інших місцевостях (forenses). Адвокати forenses мали обмежені права щодо участі в справах, зокрема, не могли представляти своїх клієнтів у так званих форальних шляхетських судах. Окремо виділялися advocati judiciale, які представляли своїх клієнтів перед цивільною адміністрацією [1, с. 73].

У Галичині, як і в усій Польщі до захоплення її Австрією, була повністю відсутня будь-яка організаційна структура адвокатури. Однак уже наприкінці ХVІІІ ст. серед польських адвокатів поширювалася ідея об'єднання в професійну спілку – «Collegium Advocatorum». На той час усі адвокати були прикріплені до певних судів, які і здійснювали дисциплінарний нагляд за їх діяльністю. З метою вдосконалення існуючої системи польський адвокат Давид Торосевич у 1822 р. уклав проект створення палати захисників [2, с. 41], який не набув чинності. Лише 16 серпня 1849 р. в Австрії вперше було прийнято спеціальний закон про адвокатів – Тимчасове положення «Ustawa prowizoryczna o Adwokatach» [3, с. 5], який регулював основні положення діяльності адвокатури та встановлював самоврядування адвокатури в Австрії, хоч і дещо обмежене.

[4, с. 31]. Саме цей документ фактично заклав підвалини адвокатського самоврядування на західноукраїнських землях.

Тимчасовим положенням було передбачено, що адвокати, які мали свої канцелярії на території судового округу земського суду, мали створювати адвокатські палати. Вони уповноважувалися висловлювати свої міркування з усіх питань адвокатського життя; стежити за дотриманням адвокатами гідності й честі адвокатського стану тощо, тобто – здійснювали функції з розгляду дисциплінарних проваджень. Також цей документ визначав порядок відсторонення адвокатів від виконання ним їхніх функцій (тобто дисциплінарну відповідальність) та передбачало створення адвокатських палат саме як органів самоврядування адвокатури.

У березні 1862 р. відбулися загальні збори адвокатів, які входили до колишнього кола (gremium) адвокатів у Львові, на яких було засновано Львівську палату адвокатів. Наступним кроком до унормування адвокатської діяльності в Галичині стало затвердження міністерством юстиції Австрії 17 червня 1862 р. Статуту Львівської палати адвокатів «Статут і порядок діяльності львівської палати адвокатів (Statut i porzadek czynności Lwowskiej Izby adwokatów)» [5]. Згодом, у 1871, 1882, 1888 і 1908 рр., приймалися нові регламенти діяльності Львівської палати адвокатів. Кожен раз у тексті зазначався рік прийняття попередніх регламентів. Що стосується Статуту Львівської палати, то він приймався і затверджувався лише раз – в 1862 р. [6].

Статут Львівської палати адвокатів 1862 р. складався з 14, а Порядок діяльності палати – з 25 параграфів. У параграфі 1 констатувалося, що палату утворюють усі адвокати, які мають адвокатську канцелярію на території Львівського судового округу. Межі повноважень палати визначалися нормою параграфу 4 закону від 16 серпня 1849 р. Виконавчим органом палати був відділ, який очолював голова палати. Органами адвокатської самоорганізації були адвокатські ради. На загальних зборах адвокатів, що за традицією проводилися в приміщенні Львівської міської ратуші, обиралися: президент палати (терміном на 3 роки), віцепрезидент, прокурор палати, три заступники прокурора, президент дисциплінарної ради, члени відділу палати в кількості 13 осіб, сім заступників членів відділу палати, два заступники членів дисциплінарної ради, 18 екзаменаторів для прийняття адвокатських іспитів, 15 екзаменаторів для участі в прийнятті іспитів у кандидатів на посаду судді, голова ініціативної комісії, вісеголова комісії, 10 членів ініціативної комісії, ревізійна комісія з трьох осіб, ревізійна комісія для фонду соціальної підтримки і страхування адвокатів із трьох осіб, ревізійна комісія для фонду матеріальної допомоги сиротам і вдовам адвокатів ім. Е. Камінського [7].

Відповідно до згаданого Порядку діяльності палати Львівської палати адвокатів члени палати обирали зі свого складу голову і членів відділу, секретаря і комісарів екзаменаційних комісій палати кваліфікованою більшістю голосів присутніх на загальних зборах палати [7].

Тимчасовим положенням про адвокатуру від 16 серпня 1849 року, підтверджувалися вимоги до кандидатів до адвокатури: наявність австрійського громадянства, хорошої характеристики, ступеня доктора права, вищої юридичної освіти, отриманої у вищих юридичних закладах Австрії, складання адвокатського іспиту, проходження в суді чи прокуратурі практики протягом трьох років за наявністю ступеня доктора права чи п'яти років без такого ступеня. За розпорядженням міністра юстиції адвокатський іспит проводився у два етапи: спочатку усно, а згодом письмово. На усному іспиті кандидат мав засвідчити рівень теоретичної підготовки, а на письмовому здатність складати письмові процесуальні документи.

Постійне Положення про адвокатуру з'явилося 6 липня 1868 р. та діяло фактично до кінця існування Габсбурзької монархії. Згідно із цим документом серед вимог до вступу в професію були: австрійське громадянство, правоздатність і дієздатність, юридична освіта й семирічна юридична практика. Звання доктора права і успішний адвокатський іспит уже не належали до обов'язкових вимог. Вони могли бути замінені,

наприклад, п'ятирічним перебуванням на посаді радника суду (цим міг бути замінений і семирічний практичний правовий стаж). Дане Положення вперше закріпило самоврядування і автономію адвокатури, скасувало повноваження міністра юстиції приймати щодо кожного юриста рішення про допуск до виконання ним своїх функцій [8].

Наступним кроком до унормування адвокатської діяльності на західноукраїнських землях стало прийняття 1 квітня 1872 року адвокатського дисциплінарного статуту, у якому передбачалося створення при кожній адвокатській палаті дисциплінарного відділення, яке б обиралася всіма адвокатськими палатами строком на три роки. У складі дисциплінарної ради окремо виділялася посада прокурора палати, який мав спочатку одного, а потім двох заступників. Діяльність дисциплінарної ради здійснювалася на добровільних засадах, плата за неї не виплачувалась.

Дисциплінарне провадження проти адвоката рада розпочинала попереднім слідством. Провадження в дисциплінарній раді складалося з так званого попереднього розслідування, яке встановлювало наявність підстав для дисциплінарних заходів щодо звинуваченого, і, у разі потреби, усного обговорення справи. Рада могла проводити усний чи письмовий допит звинуваченого, очні ставки, заслуховувати свідків компетентних осіб. Види покарань і порядок їх застосування визначалися дисциплінарним статутом.

Адвокатський дисциплінарний статут встановлював вичерпний перелік адміністративних покарань, які застосовувалися до адвокатів: догана, штраф до 300 крон, а згодом до 600 крон, тимчасове усунення з посади строком на один рік і позбавлення права займатися адвокатською практикою. Проступки в ньому розділялися на дві групи. До першої входили порушення професійних обов'язків, до другої – поведінка, що ганьбила честь і гідність адвокатського стану. У рішенні дисциплінарної ради необхідно було вказувати, у якій саме сфері адвокат вчинив проступок.

Для позбавлення права займатися адвокатською діяльністю вимагалось 2/3 голосів не просто присутніх на зборах, а всіх членів палати. Накладення дисциплінарних стягнень (догани чи попередження) на адвоката вимагало голосування за це 6 членів відділу та голови [7].

Таким чином, наявність різного кворуму для застосування до адвоката різних дисциплінарних стягнень є історично сталим.

Висновки та перспективи подальших пошуків у напрямі дослідження.

Отже, аналіз діяльності Львівської палати адвокатів та низки документів, наведених у статті, доводять, що повноваження сучасної конференції адвокатів регіону фактично тотожні повноваженням адвокатської ради 19 ст., оскільки виконували однакові функції: обирали голову палати; призначали осіб для приймання адвокатських іспитів; обирали осіб, уповноважених здійснювати дисциплінарні провадження щодо адвокатів; обирали членів ревізійної комісії, визначати кількість членів палат тощо. Не зазнав кардинальних змін і порядок обрання адвокатів до органів адвокатського самоврядування: усі адвокати регіону на конференції обирають членів палат, які, в свою чергу вибирають голів (керівників) палат та інших повноважних осіб.

Перспективою подальших пошуків у напрямі дослідження є висвітлення діяльності палат адвокатів в інших містах України в другій половині XIX ст.

Список використаних джерел

1. Никифорак М.В. Адвокатура на Буковині в період її входження до Австрії. *Науковий вісник Чернівецького університету*. Вип. 14. Правознавство. Чернівці, 1997. С. 70–76.
3. Torosiewicz Dawid. Mysli o powolaniu obroncow sadowych. W., 1822.
4. Dziennik Urzedowy do Gazety Lwowskiej. 1855. № 247. 27 pazdziernika.
5. Redzik Adam. Zarys historii samorzadu adwokackiego w Polsce. W., 2007. 208 s.
6. Statut i porzadek czynnosci Lwowskiej Izby Adwokatow. Lwow, 1862. 11 s.

7. Lwowska izba adwokatow. *Prawnik*. 1871. S. 6; Regulamin Izby adwokackiej we Lwowie. Lwow, 1871. 13 s.; Regulamin Izby adwokackiej we Lwowie. Lwow, 1882. 15 s.; Regulamin Izby adwokackiej we Lwowie. Lwow, 1888. 23 s.; Regulamin Izby adwokackiej we Lwowie. Lwow, 1908. 25 s.

8. Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914. Львів : Накладом власним з друкарні оо. Василян у Жовкві, 1926. 165 с.

9. Луциняк В. Українські адвокати апліканти в Галичині. Львів, 1934. 141 с.

УДК 94 (477)(045)

Катерина КРАВЕЦЬ

**НАУКОВА ДИСКУСІЯ ПРО СТАНОВИЩЕ УКРАЇНИ «МІЖ ЗАХОДОМ І СХОДОМ»
В УКРАЇНСЬКОМУ ВІЛЬНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ**

*(студентка I курсу другого (магістерського) рівня вищої освіти
факультету історії, бізнес-освіти та права*

*Центральноукраїнського державного університету ім. В. Винниченка)
Науковий керівник – кандидат історичних наук, доцент І.А. Вів'яна*

Анотація. У статті окреслено обставини наукового життя українських істориків-емігрантів та основні підходи до вирішення методологічної проблеми геополітичного та ментального становища України. Висвітлено роль Б. Крупицького в організації вільної дискусії науковців. Співставлено позиції різних істориків на проблему та визначено актуальність її в сучасних умовах.

Ключові слова: Український Вільний Університет, дискусія, геополітичне становище України, європеїзм, синтез, симбіоз.

Постановка проблеми. Тема української незалежності й самобутності піднімається в науковому дискурсі постійно. У ХХ столітті гостро постало питання про геополітичне становище України на межі Європи та азійського світу. Уперше озвучив цю проблему в середовищі української еміграції В. Липинський 1925 року в науково-популярному есеї «Релігія і Церква в історії України», коли окреслив Україну як терен «між Сходом і Заходом». За його висловом, це є «суттю України, її душою, даною їй в день її народин од Бога, історичним покликанням, символом і ознакою її національної індивідуальности» [1, с. 58]. Ці ж думки обґрунтував Липинський у трактаті «Листи до братів-хліборобів» (1926), де серед причин недержавності України на перше місце ставиться її географічне розташування «на битім шляху між Азією і Європою,... на географічно несталім пограниччю двох ріжних культур: Візантійської і Римської» [2, с. 421].

Вибір української еміграції був однозначним: «Між сходом і заходом, ми твердо обрали захід» [3, с. 3], що чітко було задекларовано й на сторінках офіційного органу Уряду УНР – газеті «Тризуб». Одночасно й у радянській Україні М. Зеров та М. Хвильовий кинули чітке гасло «геть від Москви». Ідея «азіатського ренесансу» була у Хвильового «виявом месіанських почуттів, що на уявному рівні виводили Україну у творці світового історичного процесу» [4, с. 63]. Напередодні Другої світової війни проблему чітко окреслив О. Лотоцький [5]. Наприкінці 40-х років ХХ століття років наукові дискусії про історичні цикли, культурно-історичні комплекси та цивілізаційну належність окремих народів і країн, які точилися у світовій науковій думці, спричинилися до появи студій українських учених з означеної проблематики. В умовах відкритості суджень, традиційної толерантності проходила наукова дискусія українських учених на базі Українського Вільного Університету. Глибина наукового аналізу, підбір аргументів та пророчі висновки вчених – усе це привертає нашу увагу до цього явища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інтерес до визначеної події та проблеми, яка обговорювалась, розвивався в українському науковому середовищі за кордоном уже з публікацією основних творів учасників дискусії – Б. Крупницького [6–8], Л. Окіншевича [9], І. Лисяка-Рудницького [10]. Про обставини й суть дискусії вітчизняні історики отримали інформацію лише після здобуття Україною незалежності. Тема була частково висвітлена в дослідженнях В. Потульницького [11], Ф. Турченка [12], Н. Яковенко [13], Д. Гордієнка [14], І. Куцога [15] та інших.

Метою статті є окреслення суті наукової дискусії, яка проводилась у 1940–1950-х роках в Українському Вільному Університеті, про геополітичну роль України в давній та новітній історії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Український Вільний Університет (УВУ) – єдиний у світі україномовний університет поза межами України. Він має велику і славу історію. УВУ започаткований у 1921 році у Відні з ініціативи Олександра Колесси, Івана Горбачевського, Станіслава Дністрянського. Серед основоположників був і Михайло Грушевський. Від самого початку місією УВУ були освіта української молоді та розвиток української науки в закордонні. Від 1921 до 1945 року УВУ перебував у Празі, під час війни зазнав великих втрат – було розгромлене майно, втрачено бібліотеку. Вцілілі професори перебралися до Мюнхена й ціною надлюдських зусиль відродили УВУ. Більшість професорів та студентів знаходилися у таборах «для переміщених осіб» (відомі як «Ді-Пі»). У статуті УВУ 1948 року зазначалося, що мета Українського Вільного Університету націотворча, а саме – «плекати всі галузі науки, а, зокрема, ті, що безпосередньо або посередньо стосуються до української нації, і розвивають основи української культури як складової частини культури людства» [16]. В університеті панувала творча, довірлива атмосфера між ученими, зберігалася традиція відкритої дискусії та диспуту.

Як зазначає Д. Гордієнко, після Другої світової війни значну популярність у соціо-гуманітаристиці зберігав цивілізаційний підхід, репрезентований насамперед працями британського історика Арнольда Тойнбі та американського соціолога Семюеля Гантінгтона. Одним із перших, у рамках цивілізаційного підходу, на виклики повоєнного сьогодення намагався дати відповідь відомий український історик-емігрант Борис Крупницький у статтях «Захід і ми» та «Історичні основи європеїзму України» [7]. Саме в цей час в українських емігрантських колах набув поширення ізоляціоністський напрям, спричинений нездійсненністю мрій і сподівань, які покладалися на Європу як у міжвоєнну добу, так і в роки війни. На той час ставало очевидним, що Захід не буде встрявати у відкритий конфлікт зі СРСР, який можна було б використати в інтересах України. Проте Б. Крупницький залишався оптимістом, що актуально і для України початку ХХІ ст.

Актуально питання геополітичного становища України висвітлює у своїй монографії «Основні проблеми історії України» Борис Крупницький, сформульоване під заголовком «Україна між Сходом і Заходом». За переконанням історика, Україна – суто європейська країна, яка самим фактом хрещення від Візантії вирішила наслідок боротьби між Європою та Азією на користь першої. Таким чином, вона увійшла до «духовної родини європейських народів» і взяла участь у їхньому цивілізаційному процесі. На початку статті «Історичні основи європеїзму України» Б. Крупницький зазначав: «Безперечно, що й Україна належить до комплексу східноєвропейських країн і географічно й політично, хоч би в силу давньої залежності переважаючої частини її території від Москви. ...Україна, належачи фізично до Східної Європи, належить духовно до Західної Європи» [7, с. 125].

Н. Яковенко принагідно нагадує, що декларований Крупницьким «європеїзм» України виразно перегукувався з «європеїзмом» тогочасних мистецьких середовищ української еміграції періоду ДіПі (1945–1950/51), зорієнтованих як на вищий взірць на «Європу», тобто на засвоєння культурних і літературних моделей Заходу [13, с. 343].

В іншій праці Б. Крупницький дещо інакше сформулював свій підхід до цієї проблеми, хоча й дійшов майже ідентичного висновку: «Україна, безперечно, є синтезом між Заходом і Сходом, але синтези бувають різні, з перевагою того чи іншого елемента. В усякім разі європейськість України не підлягає жодному сумніву: із загальноєвропейського руху її не можна виключити, до нього вона належить органічно... Хоч Україна й належить фізично до Східної Європи, то вона духовно репрезентує у своїй синтезі Заходу і Сходу деякі важливі, навіть основні риси західної ментальності. Тому можна й навіть слід говорити про призначення України бути Заходом на Сході» [6, с. 8].

Для Б. Крупницького європейськість України є аксіомою, яка не викликає сумніву. Він не бачить жодних аргументів, які б спростували цю думку й гостро критикує тих українських інтелектуалів, які намагаються знайти для України інший вектор, наприклад, середземноморський, ізолювати її від Західної Європи. Ніякого «третього шляху» для України не існує. «Третій шлях», у кінцевому рахунку, виявляється, східним шляхом, неприродним для України. Зауважимо, що 1953 р. Б. Крупницький планував видати у видавництві УВУ курс лекцій «Україна між Заходом та Сходом», який він читав в університеті. «...Включити Україну, історичну Україну в широкий європейський, а то і світовий процес є тепер, мабуть одним із найважливіших завдань українського історика», – так визначав історик головне завдання цього наукового проекту [12, с. 266]. Дискусія вийшла за рамки означеної проблеми, поширилась і в інших наукових осередках, а мова пішла вже про переоцінку всієї історіографічної спадщини. У дискусії взяли участь відомі дослідники Л. Окіншевич, В. Мацяк, В. Петров та інші.

Український історик і політолог професор Іван Лисяк-Рудницький у трактуванні місця України між Сходом і Заходом виходить із факту існування в кожного народу свого національного характеру, який визначається комплексом культурних цінностей, способом поведінки й системою звичаїв, притаманних кожній окремій країні [10, с. 20].

І. Рудницького єднає з Б. Крупницьким думка, що український європейський світогляд змінювався через контакти і впливи інших європейських країн, особливо німецькомовних земель від Балтійського моря до Дунайської затоки. Окрім Німеччини, великий вплив на формування світогляду українського народу справили історичні зв'язки з Польщею, Угорщиною, Литвою, Швецією, Богемією. І. Рудницький слідом за Б. Крупницьким підкреслює західний, європейський характер України. Однак він не поділяє думку останнього щодо нівелюючого й руйнівного, лише деструктивного впливу Сходу на Україну. Для української історії, вважає дослідник, характерне співіснування двох традицій – західної (соціально-політичної) і східної (християнсько-духовної), синтез яких найяскравіше проявився в період Київської Русі та Козацької держави XVII ст. Зокрема, козаки, які були передовим загоном української селянської колонізації, і, як піонери або ковбої в Америці, стали аналогічними репрезентантами України в організації збройного самозахисту населення на пограничній території, водночас запозичили масу тактичних прийомів і звичок від своїх ворогів – татар, як американські піонери від індіанців. Отже, на думку Рудницького, східні впливи мали й позитивне значення для формування українського національного характеру. Якщо прийняття християнства повернуло Україну до грецьких культурних впливів, то історичні стосунки з Кримським ханством і Оттоманською Портою сприяли виробленню і військового духу, і характеру. На відміну від Крупницького, який стверджував, що прийняття християнства в його східній формі приречило Україну на інтелектуальну стагнацію і виключило із числа повноцінних членів європейської спільноти, І. Рудницький вважав, що ці впливи взаємно доповнювали один одного, не даючи можливості жодному з них остаточно перемогти, оскільки домінанта лише латинського Заходу могла б назавжди, як за часів історичної Польщі, утвердити на землях народу ворожу йому польсько-католицьку соціальну систему [10, с.15].

Східні та західні впливи, що мали місце на всіх етапах української історії, стали, на думку вченого, її невід'ємним елементом. Тривале переважання одного із цих впливів без

вчасної компенсації з боку іншого лише деструктивно впливало на Україну, так Київська держава сполучала східну, візантійсько-грецьку релігійну та культурну традиції і західну соціальну й політичну структури; Галицько-Волинська держава XIII-XIV ст. наближалася за своєю сутністю до феодальної структури і феодальних відносин Західної Європи; повні феодальні відносини з добре розвиненим феодальним парламентаризмом характеризують політичний лад Литовсько-Польської держави; Козацька держава XVII-XVIII ст. попри свій демократизм характеризувалася маєтковим типом відносин на зразок сеньйор-васальних відносин пізнього феодалізму в Західній Європі; нарешті, українські держави 1917–1920 рр. виразно схилилися до західних конституційних форм або демократичної республіки із соціалістичним підкладом чи до конституційної монархії за часів гетьманату [10, с. 18].

І Лисяк-Рудницький вважає, що етнос і естетичне світосприймання українського народу сформувалися в контексті духовної традиції східного християнства, стали органічною частиною останнього. Натомість політична й соціальна структура, до якої завжди органічно тяжіє український народ, є частиною європейського світу. У цьому, на думку вченого, і полягає синтез України між Сходом і Заходом, де Україна об'єднує дві традиції у своєму естві, є легітимним членом обох культур і завжди перебуватиме під їхнім подвійним впливом, оскільки домінування одного з них, яким би привабливим він не здавався (наприклад, західний, на думку Б. Крупницького), призведе лише до погіршення політичного становища майбутньої держави, порушить її природний, історично вироблений стан пограничної землі [10, с. 21].

Висновки. Можливість проведення наукової дискусії в середовищі істориків-емігрантів післявоєнного періоду визначалася особливостями їхнього перебування в Баварії та збереженням давніх традицій академічного спілкування. У дискусії 1946–1955 рр. визначилися основні позиції. Отже, Б. Крупницький відстоював погляд, що Україна є західною країною на сході. Частина традицій та культури вона перейняла саме від західних країн. Боротьбу з Росією він констатував як боротьбу з усім східним. Український історик і політолог професор Іван Лисяк-Рудницький у трактуванні місця України між Сходом і Заходом виходив із факту існування в кожного народу свого національного характеру, який визначається комплексом культурних цінностей, способом поведінки й системою звичаїв, притаманних кожній окремій країні. За його твердженням Україна є симбіозом західного і східного. Матеріали дискусії є важливими джерелами для вивчення інтелектуальної спадщини українських науковців та стимулюють до подальшого дослідження геополітичної ролі України в сучасному світі.

Список використаних джерел

1. Липинський В. Релігія і Церква в історії України. Київ, 1994.
2. Липинський В. Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму. Відень, 1926.
3. Шульгин О. Державність чи гайдамащина? (36. статей та документів). Париж: Меч, 1931. 48 с.
4. Артюх В. Микола Хвильовий та його варіант геополітичної ідеї «Україна між Заходом і Сходом». *Сумські історико-краєзнавчі студії*. Збірник матеріалів III Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції (1 грудня 2022 р., Суми). Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2023. С. 63–68.
5. Лотоцький О. Схід і Захід у проблемі української культури. *Сьогочасне й минуле*. Вісник українознавства. Львів, 1939. Т. II. С. 3–15.
6. Крупницький Б. До методологічних проблем української історії / УВАН. Секція історична: I. Праці української історичної групи 6 липня 1946. Авгсбург, 1946. 23 с.
7. Крупницький Б. Історичні основи європеїзму України. *Літературно-Науковий вісник*. Регенсбург, 1948. Вип. I. С. 120–130.

8. Крупницький Б.Д. Україна між Сходом і Заходом. *Українська літературна газета*. 1958. №1. С.8-13.
9. О[кіншеви]ч Л. Між Заходом і Сходом. *Україна. Українознавство і французьке культурне життя*. Париж, 1952. Ч. 8. С. 611-615.
10. Лисяк-Рудницький І. П. Україна між Сходом і Заходом. Формування Українського народу і нації. Київ, 2012. 63 с.
11. Потульницький В.А. Історія української політології (Концепції державності в українській зарубіжній історико-політичній науці). Київ, 1992. 232 с.
12. Турченко Ф.Г Борис Крупницький: Повернення в Україну. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного педагогічного університету* Вип. 33. Запоріжжя, 2012. С. 265–272.
13. Яковенко Наталя. Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI-XVII ст. Київ: Критика, 2002. 416 с.
14. Гордієнко Д. «Україна між Сходом і Заходом» в осмисленні української еміграції ХХ століття. *Україна між Польщею та Росією*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, приуроченої до 330-ї річниці Вічного миру (1686) і 350-ї річниці Андрусівського перемир'я (1667) (23 грудня 2016 р., м. Київ) / упорядник Є.М. Луняк ; Музей гетьманства. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2016. С. 231–244.
15. Куций І. Образи Сходу та Заходу в українській історіографії: між реальним та уявним простором. *Вісник Львівського університету*. Серія історична. 2019. Спецвипуск. С. 94–108.
16. Силян А. Український Вільний Університет: місія і виклики. URL: https://zn.ua/ukr/EDUCATION/ukrayinskiy-vilniy-universitet-misiya-i-vikliki-318708_.html

УДК 297.1:141.7:392:394

Дар'я ГОЛУБОВСЬКА

СВІТОГЛЯД У ПОВСЯКДЕННОМУ ЖИТТІ АРАБІВ

(студентка III курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти факультету історії, бізнес-освіти та права

Центральноукраїнського державного університету ім. В. Винниченка)
Науковий керівник – кандидат історичних наук, доцент О.М. Марченко

Анотація. У статті обґрунтовано важливість світогляду в повсякденному житті арабів. На основі різноманітних прикладів надано ключові відомості про релігійні обряди, міфологію, культу святих, забобони та свята арабів. Зроблено опис визначальних аспектів у даній сфері дослідження та висвітлено головні поняття із цієї теми.

Ключові слова: світогляд, релігійні обряди, міфологія, культу святих, забобони, свята, іслам, місячний календар, культ предків, Аллах, Муххамед, Фатіма, Коран.

Постановка проблеми. Світогляд – це поняття, яке описує сукупність духовних та релігійних аспектів життя людини та суспільства. Воно містить релігійні переконання, практики, обряди, свята, забобони та міфологію. Вивчення цієї теми є досить важливим, адже саме світогляд формує моральні цінності, переконання, релігійні обов'язки – духовну сферу життя людини. Говорячи про арабську культуру, ми можемо стверджувати, що світогляд є одним із досить важливих аспектів їхнього повсякденного життя. У сучасному світі ті ж самі обереги, забобони та культу святих у них стоять на досить важливому щаблі. Наприклад, якщо ми говоримо про культ святих, то він тісно пов'язаний із релігією, а як ми знаємо, релігійний аспект у житті арабів стоїть на одному з головних місць.

Міфи також відіграють важливу ролу в повсякденності, адже саме вони пояснюють певні історичні події та явища в містичному річищі. Тож, говорячи про все вищесказане, ми можемо стверджувати, що світогляд є актуальним для вивчення, адже він є

невіддільною частиною культури та суспільства арабів. Саме дослідження цієї теми дає змогу нам краще зрозуміти основні цінності, віру, традиції та спосіб життя арабських країн. Також їхній світогляд відображає соціокультурні особливості, такі як релігійні погляди, моральні цінності, ритуали та обряди. Вивчення цих аспектів допомагає розуміти сучасні тенденції та проблеми, з якими стикається арабське суспільство.

Аналіз досліджень і публікацій. При підготовці статті ми використовували праці дослідників ісламу Анатолія Криворучко, у посібнику якого описана культура повсякденності арабських народів [5], Костянтина Кислюка, у праці якого з'ясовується питання вивчення релігії та деяких аспектів світогляду [4], Ель Гуессаб Каріма, у статті якого представлено соціально-філософське розуміння арабо-мусульманського світогляду [2]. Вагомим внеском до підготовки статті стали підручники з етнології під авторством Олега Марченка [6] та Михайла Юрія [8], у яких також описано повсякденне життя арабських народів. Доцільним доповненням послужила праця зарубіжного автора Е.М. Богучарського, у якій з'ясовано історичний аспект мусульманського етикету й арабського, зокрема [1].

Мета статті полягає в з'ясуванні світогляду та його значенні в повсякденному житті арабів. За допомогою дослідження ми зможемо проаналізувати такі етнологічні аспекти як міфологія, культ святих, релігійні обряди, свята та забобони арабських країн.

Виклад основного матеріалу (результатів) дослідження. В ісламі існує дуже складна, специфічна східна обрядовість, пов'язана з релігійними відправленнями та святами. Обряди та свята становлять невіддільну частину та один із головних атрибутів ісламу, без яких не можна собі уявити цю релігію [4].

Мусульмани відзначають ісламські свята, які виконуються всіма прихильниками ісламу по всьому світу. Також варто зауважити, що в арабів літочислення місячного календаря розпочинається від року Хіджри. Рік Хіджри – це дата, коли пророк Муххамед разом із мусульманами переселився з Мекки до Медини. Цей календар відрізняється від християнського календаря, оскільки має 354 дні і складається з дванадцяти місяців. Тобто, релігійні свята мусульман зсуваються в порівнянні з григоріанським календарем [3, с. 75].

В ісламському місячному календарі мало визначених дат. Після виникнення ісламу пророком Мухаммедом мусульманам було заборонено відзначати або брати участь у релігійних святах інших релігій, крім ісламу. Згідно із Сунітом, віряни звернулися до пророка Мухаммеда із запитанням про відзначення юдеями свого свята в Медині. Пророк відповів, що Аллах визначить для них кращі свята. У такий спосіб мусульмани отримали перші два свята: «Ід уль-Фітр» (Рамазан Байрам) – свято розговіння, та «Ід уль-Адха» (Курбан Байрам) – свято жертвоприношення [4].

Основні пам'ятні дні не вважалися святами, тому вони не супроводжувалися жодними урочистостями. Особливими днями були Джума Мубарака (п'ятниця), День Арафат, День Ашура та Ніч Напередвизначення, які були встановлені для вшанування Аллаха, а не для будь-яких розваг та святкування [4].

За мусульманським календарем кожна доба відраховується із заходом сонця, а кожна ніч є попередньою до наступного дня. Таким чином, перша ніч нового місяця настає відразу за останнім днем старого місяця, а друга ніч слідує за першим днем. Особливе місце в календарі мусульман займає свята п'ятниця – Джума, як найбільш благословенний день тижня [1, с. 75].

За цим календарем відзначається і Новий рік у перший день місяця Мухаррам, а День Ашура – день важливих подій для ісламу. Народження пророка Мухаммеда святкують у 12-му місяці Рабі аль-авваль [4].

Лейлят аль-Рагаїб – це важлива дата в ісламі, яка відзначається не в усіх мусульманських країнах, а лише в деяких, зазвичай у ніч перед першою п'ятницею в місяці Раджаб. Свято пов'язане з одруженням батьків пророка Мухаммеда – Абдулли та Аміні. У цей день мусульмани виконують так звану «молитву подяки» [4].

Ісра та Мірадж – святковий день, коли відзначається підйом пророка Мухаммеда на небо, йому допомагав крилатий кінь Бурак. За його допомогою пророк подорожував із Мекки до Єрусалиму [1, с. 75].

Ще одне важливе свято в ісламі – Лейлят-аль-Бараа, що означає «ніч очищення». Це свято відзначається з опівночі чотирнадцятого до п'ятнадцятого дня місяця Шаабан за хіджрою. У цю ніч віряни моляться, читають Коран і сподіваються на прощення гріхів [4].

Ніч Бараат проводиться в молитві й читанні Корану. Її ще називають «нічню відповіді», «нічню благословення» та «нічню молитви». Ще одним важливим днем є Лейлят уль-кадр, який відзначається наприкінці місяця Рамадан [4].

Арафат – це дев'ятий місяць Зуль-Хіджи. У цей день паломники, які здійснюють хадж, моляться біля гори Арафат. Тут, за легендою, зустрілися Адам та Єва після їх вигнання [4].

Після хаджу відбувається свято жертвопринесення Ат-Ташрік, яке триває з одинадцятого по тринадцятий день місяця Зуль-Хіджи. Паломники переносяться до долини Міна, де влаштовують нічліг. Зранку вони моляться, а після обіду читають особливу молитву Ташрік [1, с. 75].

Також у віруваннях давніх арабських народів особливе місце посідав культ предків. У його основі лежить уявлення про те, що душі померлих не байдужі до долі родичів і можуть впливати з їхньої справи. При ісламізації низки народів культ предків трансформувався в них у культ святих [5, с. 188].

Святий в ісламі називається валі (від арабського дієслова «валійа» – стояти поруч, бути поблизу) й означає «стоячий близько до Аллаха». Шіїти навіть називають Алі «Валі Улах» – «Близький Аллаху». У деяких країнах святого називали – марабут. Воно походить від арабського «мурабіт» – воїн-аскет. Марабути в середні віки становили щось на кшталт суфійських братств – тарікатів. Згодом їхня назва стало синонімом слова «валу» [5, с. 188].

До сонму мусульманських святих увійшли члени сім'ї Мухаммада. Його дружина Айша та дочка Фатіма у віруваннях мусульман виступають як покровительки жінок. Широку популярність отримав Алі, «лев ісламу», «цар чоловіків». Одна з легенд розповідає, що в нього сім могил, бо ті, що ховали його, бачили, як замість одного верблюда з тілом Алі стало сім і всі вони пішли в різні боки. У Північній Африці походження деяких гірських розщелин пов'язують із тим, що вони прорубані нібито мечем Алі. Два ланцюги скель в Афганістані вважаються вбитими Алі драконами, трупи яких скам'яніли. З культом предків пов'язаний не тільки культ святих, а й шанування їх могил [5, с. 188].

Найбільшим поклонінням у мусульман користується гробниця Мухаммада в Медині. Вона набула значення другої, після Кааби в Мекці, святині ісламу. Вшановуються також сліди, залишені нібито на камінні ступнях Мухаммада в Сирії, Єгипті, навіть у Індії; камінь біля Медини, з якого, за переказами, капало оливкове масло, коли про це наказував пророк [5, с. 188].

Святими стали і сподвижники пророка, реальні та міфічні. Їхні гробниці розпорошені по всьому мусульманському світу. До святих зараховують і шахідів – мучеників, які загинули за віру ісламу. Значна частина святих – суфії, яким народна чутка приписує всілякі чудеса, які були здійснені ними за життя. Про них створено численні життєписи, схожі на християнські житія святих-чудотворців [5, с. 188].

Відвідування (зіяра) могил святих угодників стало поширеним звичаєм у мусульман. У цих мавзолеїв та гробниць (турба, мазар) відбуваються молебень зі зверненнями за допомогою, отримання благословення. Вважається, що відвідування таких могил, дотик до їх надгробка може зцілити хворого, вилікувати безплідність. У низці випадків можна простежити, як шанування того чи іншого святого, його могили переходило з однієї релігії до іншої [5, с. 188].

Араби вірять, що після смерті на людину чекає божественна відплата, загальний божий суд. Посмертна доля людини буде залежати від того, як він поведився за життя, від співвідношення в ньому поганих і добрих вчинків, які він зробив. Підрахувати це дуже нескладно: адже, за уявленнями арабів, на кожну людину ангели заводять спеціальний сувій, куди заносять усі його дії. У день Страшного суду кожен отримає по заслугах і потрапить або до раю, або в пекло [1, с. 82].

Доля людини та її смертна година, кажуть араби, заздалегідь записані в Книзі долі. Ставлення арабів до долі відбито в старовинному прислів'ї: «Всім призначений день смерті». Під долею вони здавна розуміли зумовлену долю, непереборний і незмінний хід часу. Іслам розвинув і посилив цей підхід – на долю стали дивитися як на вияв волі єдиного і всесильного Бога [5, с. 82].

Народна мусульманська космогонія цікавим чином визначає положення Землі в просторі: її оточують гори Каф (слово, можливо, іранського походження, з ним пов'язаний оронім «Кавказ»), які відокремлені від Землі непереборною прірвою. Спочиває Земля на плечах ангела, стоячи на скелі, яку тримає на рогах бик, що стоїть, у свою чергу, на рибі, що пливе у воді. Землетруси походять від того, що бик перекидає скелю з одного рога на інший. Усі вони нав'язані давніми міфами народів Сходу про будову Всесвіту [7, с. 177].

Щодо міфів, то ранній іслам люто боровся з міфами в будь-якому їх прояві. Збереглися лише окремі пам'ятники. Наприклад, міфологія в Ємені була дуже розвинена: написи на пам'ятках містять імена та епітети численних богів, рельєфи зображають кентаврів, грифів, богиню родючості, бога на крилатому драконі, боротьбу бика з левом тощо [8, с. 100].

Більш терпимо іслам поставився до іудаїстських і християнських міфів, багато з яких потрапили до Корану з Біблії. Частина легенд увійшла до ісламу й через усну передачу, наприклад, розповідь про сім сплячих юнаків. У Корані вони названі «асхаб аль-кахф» – «ті, хто в печері». Ця легенда була добре відома в Сирії та Малій Азії вже у V столітті. Сюжет її такий: юнаки християни з Ефесу (руїни цього міста знаходяться в Туреччині на південь від Ізміра), сховалися від переслідувань римського імператора Деція в печері на горі Селіон. Імператор наказав завалити вхід до печери камінням. Однак через кілька сотень років юнаки вийшли зі свого укриття. Мухаммад міг чути це оповідання, коли відвідував сирійські міста з торгових караванів [8, с. 100].

Додатково до пророків, названих у Корані, мусульманська міфологія ввела в їхнє коло Джірджиса мандрівників, благодійника та зберігача багатства (у його образі злилися риси багатьох міфічних персонажів – від вавилонського Гільгамеша до біблійного Іллі). Окремі мусульманські міфи присвячені чудесам, здійсненим Мухаммадом, хоча сам пророк ніколи не приписував собі здібностей чудотворця [1, с. 67].

Ми можемо говорити про те, що ці оповідання склалися під впливом християнських легенд про чудесні діяння Ісуса. Християнський мотив благовіщення позначився на переказі про те, що Аміне, матері посланника Аллаха, нібито було повідано згори про знаходження в її утробі «пану цього народу» [7, с. 180].

Всюди серед арабів поширені також віра в магію, носіння амулетів (часто з текстом із Корану). Багато мулл виконували функції заклиначів, знахарів. У деяких мусульманських країнах також вірять у різного типу забобони. Наприклад, араби можуть не розповідати про нову роботу до першого робочого дня. Існують перевірені способи уникнути поганого пристріту, наприклад, обкурювання ладаном, носіння захисної блакитної намистини або читання певних віршів із Корану [6, с. 190].

Новий будинок в арабів освячується обкурюванням сумішшю з ладану та арабської смоли бухур. Народжена дитина може носити маленьку брошку із синім намистом. У нову машину можуть покласти Коран. Якщо хтось каже комплімент, він має сказати потім слово «машала», щоб показати, що в нього добрі наміри, і він не намагається наврочити.

Так, захоплюючись новим будинком, слід сказати: «Машала, який прекрасний будинок» [5, с.190].

Коли до людини приходять удача, вона має поділитися нею з іншими, інакше вони вірять, що успіх піде. Наприклад, якщо хтось купує новий будинок, він має заколотити барана і віддати м'ясо бідним [7, с. 82].

Також є вірування про нечистий погляд, люди побоюються світлих блакитних очей. Тому й оберег, зроблений у вигляді «ока Фатіми», зазвичай буває блакитного кольору. Часто в центрі хамси розміщуються інші символи, що захищають від пристріту – зображення риб, очі. Вважається, що синій, а особливо блакитний колір також захищає від поганого ока, і ми часто бачимо хамсу такого кольору або прикрашені напівдорогоцінним камінням різних відтінків, від синього до бірюзового [5, с. 82].

Є забобони, пов'язані з талісманом «ока Фатіми». За легендою, Фатіма, відправляючи в далеку дорогу коханого, вручила йому цей талісман, який допоміг йому повернутися додому живим та здоровим. Легенду забули, а око з того часу оберігає від пристріту. За арабським повір'ям, око діє так: якщо очима людина подивиться на камінь, то «око Фатіми» впаде й розіб'ється на дрібні шматочки [5, с. 190].

Носять також талісман хамса. Слово «хамса» має семітське коріння і означає «п'ять». Хамса втілює долоню з п'ятьма пальцями. Як талісман, долоня буває симетричною, з великими пальцями з двох сторін і не копіює анатомічну форму [5, с. 190].

В ісламі хамсу також називають «долонею Фатіми», яку також пов'язують із багатьма чудесами, наприклад, виклик дощу. Кажуть, що одного разу Фатіма помішувала їжу на вогні, а її чоловік Алі увійшов до будинку з дівчиною, з якою він щойно одружився (мусульманам дозволяється мати до чотирьох дружин). Фатіма, вражена горем, упустила ложку і продовжила помішувати їжу рукою, не зважаючи на біль. З того часу її рука стала символом терпіння і віри [5, с. 190].

Висновки та перспективи подальших пошуків у напрямі дослідження. Отже, світогляд відіграє важливу роль у повсякденному житті арабських країн. Дослідивши дану тему, ми можемо стверджувати, що арабське світосприйняття у всіх його проявах має релігійне підґрунтя. Світогляд цієї культури має стільки різноманітних аспектів та форм, що охопити весь багаж знань із цієї теми неможливо. Це свідчить нам про те, що араби століттями зберігають та накопичують свої культурні надбання в цій сфері. Вивчення зазначеної теми є для нас важливим, адже знання про релігію, культури, забобони та міфологію арабських народів певним чином дозволяє нам розуміти їхню культуру, традиції, історію та цінності, а, отже, і повсякденне життя.

Список використаних джерел

1. Богучарский Е.М. Мусульманский этикет. Москва: Рипол классик, 2009. 227 с.
2. Ель Гуессаб К. Арабо-мусульманський світогляд сучасної особистості: проблема віри і прав людини. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. Випуск 16. Запоріжжя, 2004. С. 94–100.
3. Календарные обычаи и обряды народов Передней Азии: Годовой цикл / отв. ред. Р.Ш. Джарылгасинова. Москва: Наука, 1989. 336 с.
4. Кислюк К.В., Кучер О.М. Релігієзнавство. 3-є вид., перероб. і доп. Київ: Кондор, 2004. 646 с.
5. Криворучко А.П. Культура повседневности народов арабских стран: учебное пособие. Москва: ФГБОУ ВПО МГЛУ, 2012. 266 с.
6. Марченко О. М. Етнологія народів світу: Навчальний посібник. Кропивницький: ТОВ ПОЛІМЕД-Сервіс. 2019. 382 с.
7. Традиционное мировоззрение народов Передней Азии. Москва: Наука, 1992. 224 с.
8. Юрій М.Ф. Етнологія: навчальний посібник. Київ: Дакор, 2006. 360 с.

Марина САВЧЕНКО

ВИКОРИСТАННЯ ЗОБРАЖАЛЬНИХ ДЖЕРЕЛ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ

*(студентка IV курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
факультету історії, бізнес-освіти та права*

*Центральноукраїнського державного університету ім. В. Винниченка)
Науковий керівник – кандидат історичних наук, доцент І.С. Позднякова*

Анотація. У статті відображено методiku використання зображальних джерел на уроках історії. Розкрито зміст понять «зображальне» та «візуальне» джерело. З'ясовано їх роль у формування ключових компетентностей. Доведено, що зображальні джерела відіграють важливу роль у процесі творчого розвитку учнів, їх пізнавальної активності та у формуванні уявлень про історичне минуле.

Ключові слова: зображальні (візуальні) джерела, урок історії, карикатура, фото- та відеоматеріали.

Постановка проблеми. Сучасний світ активно розвивається й у ньому має місце перенасичення інформацією. Візуальні джерела відіграють усе більш вагому роль у сприйнятті та обробці цієї інформації. Це твердження особливо актуальне для викладання історії, де розуміння минулого неможливе без візуального контексту.

Зображення дають можливість учням побачити історичні події та історичних осіб на власні очі, що робить їх реальними та зрозумілими. Тому використання зображальних джерел на уроках історії є актуальним та ефективним методом, який сприяє кращому засвоєнню знань, розвитку критичного мислення, формуванню візуальної грамотності, а також робить уроки цікавішими та емоційними.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблему використання візуальних джерел на уроках історії активно досліджують такі вчені та методисти, як В. Дерхо [1], О. Мокрогуз [7], О. Пометун [13], Г. Яковенко [15]. У своїй статті П. Мороз та І. Мороз аналізують методичні підходи до використання фотографій як історичного джерела [10]. С. Мусій пропонує алгоритм роботи з візуальними історичними джерелами [11]. У працях Г. Єфремової, В. Молоткіної та Л. Хмельницької аналізується використання цих джерел для формування інформаційної компетентності та розвитку критичного мислення [2; 8; 9].

Метою статті є охарактеризувати методичні аспекти використання деяких зображальних джерел на уроці історії та розкрити алгоритми їх застосування.

Виклад основного матеріалу. Вивчення історії в школі має не лише давати учням знання про минуле, але й формувати в них історичне мислення, вміння самостійно шукати, аналізувати та відбирати джерела інформації, робити висновки, виявляти різні думки та відстоювати власну.

Задля цього на уроках історії застосовуються різноманітні методи, прийоми та засоби наочності. Одним важливих носіїв історичної інформації є зображальні джерела. Варто зазначити, що поряд із поняттям «зображальні» джерела часто, як синонімічні, використовуються такі поняття як «візуальні» чи «зображувальні» джерела.

Щодо тлумачення візуального (зображального) джерела, то чіткого й однозначного визначення не існує. Зокрема, у візуальній соціології під цим поняттям розуміють джерела, які дозволяють вивчати статичні образи. На думку істориків, візуальні джерела – це «не просто ілюстрації, вони невіддільна складова аргументації історика», унікальне свідчення минулого [4, с. 298].

Натомість існує чіткіше поняття – «зображувальне джерело», яким послуговуються джерелознавство та іконографія. На думку фахівців, це «матеріальне втілення художнього мислення, що відображає в одній із зображувальних форм сприйняття дійсності за допомогою певних виразних засобів, які відповідають цільовому призначенню твору щодо сфер суспільного життя, а також часу та місця його створення» [4, с. 299].

Так, візуальні образи здатні не лише ілюструвати дійсність, а і створювати стереотипи, спростовувати або підтверджувати письмові джерела, відображати соціальні ілюзії, тривоги, очікування, мрії, прагнення, побоювання, формувати та підтримувати ідентичність, сприяти згуртуванню колективів і забезпечувати взаємодію між їхніми членами, схильні викликати емоційні реакції в глядача тощо.

Дані образи можуть виконувати різні функції: «віддзеркалювати» минуле (розкривати всі пласти інформації, закладені в джерелі), «відобразити» минуле (показувати образ реальної дійсності) і «виражати» (репрезентувати) позицію автора [4, с. 299–300].

Згідно з традиційними уявленнями під зображальними (візуальними) джерелами розуміються насамперед фотографії, фільми, відео- та телесюжети, дисплеї, графіка, малюнки, картини тощо. Особливістю цього типу джерел є передача зорових образів і сам «механізм їх сприйняття – бачення, яке впливає переважно на почуття та емоції людини» [6, с. 20–21]. Вивчення візуальних джерел це перш за все дослідження образу.

Досліджуючи візуальні джерела О. Пометун наголошує, що всі візуальні засоби навчання історії – джерела візуальної інформації – традиційно поділяються на: 1) реально речові пам'ятки минулого; 2) образотворчі (образні) засоби; 3) умовно-графічні засоби. Окрім даної класифікації дослідниця пропонує систематизацію власне самих візуальних джерел інформації, які можна поділити на:

- образні – ті, що допомагають школярам формувати емпіричні уявлення про життя в минулому, «бачити» подію, явище. Історичні образи можуть «оживати» на малюнках сучасних авторів, створених за сюжетами параграфів підручника, у репродукціях художніх творів на історичні теми, у документах;

- умовно-графічні, які відображають кількісні та якісні аспекти історичного процесу, істотні ознаки подій та явищ, характеристики понять, хронологічні, просторові, причинно-наслідкові зв'язки й закономірності перебігу історичного процесу, тим самим сприяючи формуванню в учнів умовних, абстрактних символів минулого та теоретичних уявлень. Умовно-графічні джерела у вигляді карт, схем, планів, таблиць допомагають школярам проникнути в суть фактів, що вивчаються, усвідомлювати теоретичні висновки [13, с. 243–244].

Важливим компонентом шкільної історичної освіти є використання візуальних джерел, які охоплюють весь спектр наочності, що використовується на уроках історії: карти, малюнки, графічна статистика (таблиці, схеми, діаграми), твори образотворчого мистецтва (картини, скульптури, архітектурні споруди, меморіальні комплекси), плакати, карикатури, фотографії, відеоджерела (відеофільми, кінофільми, відеосвідчення), презентації, інфографіка, речові пам'ятки [8, с. 230].

Будь-яке візуальне джерело нічим не поступається текстовому, а іноді несе більше інформації про епоху, подію, особистість. Працюючи з такими видами джерел, учні не просто сприймають чийсь суб'єктивні думки, готові знання, а й самі формують своє власне ставлення до історичної події [2, с. 212].

Одними з популярних видів візуальних джерел, що часто використовуються на уроках історії є *історичні картини*, особливо репродукції творів образотворчого мистецтва. Тут важливою методичною умовою є послідовність роботи над картиною. Зокрема, учитель повинен відкрити чи вивісити навчальну картину лише тоді, коли вона буде безпосередньо застосовуватись. Опис зображеного на картині починається з розповіді вчителя про місце й час події. Давши загальний опис обставин, тла, на якому розгорнулася подія, зупинитися на головному, виявити деталі та елементи. По закінченні зробити загальний висновок, вказати істотні ознаки явища. Окрім цього, вчитель має навчити учнів «читати» картину, залучати їх до активної роботи над нею, використовуючи для цього систему добре продуманих запитань [1, с. 40–41].

Як спосіб наочності, під час дослідження персоналій, застосовуються *історичні портрети*. Робота з портретом може будуватися на вивченні одягу, головного убору,

взуття, зачісок, що своєю чергою характеризує час, традиції, стиль. Завдання учнів при роботі з портретами можуть бути наступними: виявити схожі риси обличчя; співвіднести зображення особи на різних портретах із їх описами в підручнику й навчальних посібниках, визначити, який із портретів понад усе відповідає історичній дійсності [15, с. 140].

Іншим видом візуального джерела, що все частіше використовується на уроках історії є *карикатури*. Методична цінність карикатур у тому, що вони створюють яскравий образ, коротко і яскраво резюмують суть історичного чи суспільного явища, події. Зміст більшості з них зрозумілий учням і дає змогу отримати уявлення про думки та настрої людей у той час. Карикатура спонукає читача мислити образно і критично, а відчитування карикатури дає йому емоційне задоволення, можливість власної інтерпретації відображеного в ній сюжету. Водночас як репрезентація уявлень художника, карикатура спрямовує до бажаної оцінки запропонованої інформації. Однією з найважливіших рис політичної карикатури є її актуальність. Сюжет малюнку має відповідати певним подіям, враховувати рівень зацікавленості цими подіями та аудиторію, для якої карикатура призначена [12, с. 207–208].

Ці принципи дають школяреві можливість аналізувати раніше отримані знання за зображеним на карикатурі питанням, подією чи особою. І якщо учні володіють знаннями, що дозволяють їм установити факти чи розшифрувати інформацію, а потім пояснити і зміст, то наприкінці вивчення будь-якого питання візуальне джерело допоможе учням правильно розставити акценти [15, с. 144].

Ще один спосіб наочного навчання на уроках історії є *фото- і відеоматеріали*. Фотографії є найбільш масовим джерелом з-поміж усіх візуальних. Вони виступають суттєвим доповненням до вже використовуваних текстових джерел у підручнику на підтвердження тієї чи іншої думки. Однак варто зазначити, що фотографії як джерело інформації можуть навпаки поставити під сумнів загальноприйняті думки, очікування учнів, стереотипні уявлення.

Використовуючи їх на уроці варто обов'язково проводити аналіз даного візуального джерела. Зокрема, П. Мороз пропонує використовувати такий алгоритм дослідження фотоджерел: Який факт/факти відображено? Що, на вашу думку, відбувається на цій фотографії? Коли був зроблений знімок (рік, пора року тощо)? Опишіть осіб, зображених на фотографії, а також їхні дії, показані на знімку. Поясніть, як згруповані люди чи об'єкти. Які об'єкти (предмети, речі, споруди тощо) зображені на фото? Які з них, на вашу думку, автор хотів показати найбільш виразно? Чому? Зверніть увагу на те, чи спеціально позували людина на цій фотографії. Чому саме в цей момент і на цьому опинився фотограф? Спробуйте визначити його позицію щодо зображеного? Що ви знаєте про події чи осіб, зображених на фото, з інших джерел? Назвіть інші історичні джерела, які містять інформацію про зображену подію чи особу на фото. Як співвідноситься інформація з фотографії з інформацією з інших відомих вам джерел? Яку нову інформацію ви отримали, розглядаючи та аналізуючи це фото. У чому цінність цієї фотографії як історичного джерела? [10, с. 143].

Дедалі частіше на уроках історії використовуються на практиці відеоматеріали. Сюди можна віднести: історичні художні фільми, які наочно відображають події минулого, але часто містять багато вигаданих елементів, які не є достовірними. Документальне кіно, що надає можливість поглянути на історичні події та навколишнє середовище очима сучасника певного історичного періоду ХХ–ХХІ ст. Відеоекскурсії в музеї, на виставки дозволяють реконструювати історичну реальність.

Під час використання відеоматеріалів варто проводити аналіз переглянутого. З метою віднайти відповіді на такі питання: Які об'єкти потрапили на передній план, а які залишилися на другому? Що робити, чим займалися люди, які потрапили в об'єктив кінокамери? З історією якої країни пов'язаний переглянутий вами відеосюжет? Що дало можливість зробити такий висновок? До якого часу ви віднесли зняті кадри? Чи змінилося

ваше уявлення про історичні події після перегляду відеосюжету? Що нового ви дізналися про історичні події, які були вам знайомі з вивченого матеріалу? які емоції та почуття зафіксував кінооператор? Чому саме ці події зацікавили його передусім? Якою ви уявляєте собі психологічну атмосферу історичної події, знятої кінооператором? [10].

Переваги використання відеоносіїв на уроках історії полягають в оперативності та маневреності, зокрема, є можливість повторного використання матеріалу, використання стоп-кадру. Перегляд створює ефект присутності, дійсності фактів і подій історії, викликає інтерес до історії як до предмета навчання. При вивченні історії фільми допомагають яскраво проілюструвати та закріпити вивчене на уроці, відчути атмосферу тієї чи іншої епохи, розвинути уяву учнів [8, с. 238].

Останнім часом досить поширеним є використання мультимедійних презентацій. Сучасний урок історії у вигляді презентацій отримав потужний засіб унаочнення навчального матеріалу, який значно підвищив рівень усвідомлення учнями історичної інформації. Мультимедійні презентації на уроках завжди справляють на учнів позитивний емоційний вплив, що сприятливо позначається на загальній пізнавальній діяльності класу. Такі технології навчання забезпечують високий рівень індивідуалізації навчального процесу. Вони дозволяють кожному учню залучити свої особливі розумові здібності для усвідомлення та засвоєння історичних знань, адже презентації розраховані на охоплення максимального сприйняття представленої інформації [14, с. 150–151].

Візуальні джерела можна використовувати на різних етапах уроку: під час мотивації дій учнів на початку уроку; активізації розумової діяльності, формування знань, умінь і навичок; під час систематизації та узагальнення; як форму домашнього завдання.

Усі ці методи апробовані на заняттях під час роботи з візуальними історичними джерелами. Їх використання на уроках може бути різноманітним залежно від поставленого завдання. Розрізняють такі способи:

1. Опрацювання візуальних джерел, коли учні працюють окремо над кожним із джерел, навіть якщо на уроці їх застосовують декілька.

2. Опрацювання пари джерел інформації. Як правило, такий спосіб застосовують, коли ці джерела несуть протилежну інформацію з якоїсь проблеми. Тоді робота з ними засновується на їхньому порівнянні, зіставленні та з'ясуванні причини появи такої інформації. Також пара джерел інформації може бути використана при з'ясуванні якихось питань на порівняння. У парі також можна використовувати джерела, які доповнюють одне одного, відображаючи різні аспекти якоїсь однієї проблеми, таким чином допомагаючи краще розкрити матеріал теми.

3. Група зображень застосовується тоді, коли треба встановити хронологічні, логічні або причинно-наслідкові зв'язки, визначити характерні риси, особливості, закономірності, отже, систематизувати знання з якоїсь історичної проблеми.

4. Одночасне застосування текстових і візуальних джерел інформації використовується, як правило, із метою доповнення одне одного, кращого розкриття поставленого завдання [7].

Висновки. Отже, застосування на уроках історії різноманітних візуальних (зображальних) джерел відкриває нові можливості для вивчення предмета. Це можуть бути репродукції історичних картин, портрети, карикатури, фотографії та відеоматеріали, презентації тощо. Їх використання не лише сприяє глибшому засвоєнню матеріалу учнями, а формує в них ряд ключових компетенцій: вміння аналізувати візуальні джерела, систематизувати історичну інформацію, самостійно інтерпретувати зміст історичних джерел, формувати власний погляд на історичні події, аргументувати свою позицію, оцінювати інформацію з різних джерел, роботи обґрунтовані висновки, усвідомлювати свою відповідальність як члена суспільства, розвивати активну громадянську позицію.

Підбір візуальних джерел і їх застосування має бути доречним і відповідати меті уроку. Важливо також враховувати вікові особливості учнів при виборі джерел та завдань

до них. Робота з візуальними історичними джерелами – це ефективний метод, який робить вивчення історії цікавішим, результативнішим та особистісно орієнтованим.

Список використаних джерел

1. Дерхо В. Методичні засади використання наочності на уроках історії при вивченні матеріалу культурологічного змісту. *Історія в школі*. 2018. №10–12. С. 38–44.
2. Єфремова Г.Ю. Формування інформаційної компетентності учнів під час роботи з візуальними джерелами в курсі всесвітньої історії. *Таврійський вісник освіти*. 2016. № 4. С. 209–215.
3. Карпенко А. Місце і роль відеоносіїв на уроках історії. *Історія в школі*. 2012. №2. С. 42–43.
4. Ковалевська О. Візуальні дослідження та іконографія: проблема розмежування об'єкта, методу та понятійно-категоріального апарату. *Спеціальні історичні дисципліни*. 2013. Число 22–23. С. 296–304. URL: http://history.org.ua/JournALL/sid/sid_2013_22/18.pdf (дата звернення: 07.03.2024).
5. Коляструк О. Візуальні документи як особливі джерела історії повсякденності. *Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика*. 2008. № 14. С. 259–264.
6. Максимчук Т.І. Візуальні джерела на уроках історії України в 11 класі / кафедра історії України і методики викладання історії. Івано-Франківськ, 2021. 94 с.
7. Мокрогуз О.П. Всесвітня історія. 8 клас. Розробки уроків. Харків: Веста: Вид-во «Ранок», 2008. 352 с. URL: <https://uahistory.co/lesson/teachers-guide-world-history-8-class-mokrogyz-2008/38.php> (дата звернення: 21.03.2024).
8. Молоткіна В. Застосування візуальних джерел на уроках історії як засобу формування критичного мислення учнів. *Соціум. Документ. Комунікація*. 2023. № 18. С. 227–252.
9. Молоткіна В., Хмельницька Л. Теорія та методика викладання основ академічного письма в контексті реалізації новітніх освітніх ініціатив. *Часопис української історії*. 2023. Випуск 47. С. 100–109.
10. Мороз П.В., Мороз І.В. Інформаційний та методичний потенціал фотографії як історичного джерела (на прикладі підручника «Досліджуємо історію і суспільство»). *Проблеми сучасного підручника*. 2022. № 29. С. 137–153.
11. Мусій С.С. Робота з історичними джерелами як засіб формування критичного мислення учнів (практичний poradnik для вчителів та учнів). 2010. 35 с. URL: https://static.klasnaocinka.com.ua/uploads/editor/5303/423981/sitepage_63/files/robota_z_istoric_hnimi_dzherelami_.pdf (дата звернення: 17.03.2024).
12. Питльована Л.Ю., Бураков Я.Ю. Україна, Росія і світова безпека у карикатурі Деріла Кейгла та інтернет-ресурсу Cagle Cartoons. *Військово-науковий вісник*. 2019. № 31. С. 206–224.
13. Пометун О., Гупан Н. Візуальні джерела у підручнику з історії як засіб розвитку критичного мислення учнів. *Проблеми сучасного підручника*. 2020. Випуск 24. С. 241–255.
14. Ткаченко Т., Соловйова Т., Ткаченко Олесь. Мультимедійні презентації та їх використання при вивченні шкільних курсів історії. *Соціум. Документ. Комунікація*. 2022. № 14. С. 139–157.
15. Яковенко Г.Г. Методика навчання історії: навчально-методичний посібник. Харків: Видавництво ХНАДУ, 2017. 324 с.

Секція II

Всесвітня історія

УДК 94(38)+615

Ірина МОТЬКО

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ФІТОТЕРАПІЇ В ДАВНІЙ ГРЕЦІЇ

(студентка III курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

факультету історії, бізнес-освіти та права

Центральноукраїнського державного університету ім. В. Винниченка)

Науковий керівник – кандидат історичних наук, доцент Л.В. Пономаренко

Анотація. У статті подаються особливості розвитку фітотерапії в Стародавній Греції. Надано перелік рослин, що використовувалися давніми греками для лікувальних цілей, названо різні види фахівців у галузі фармації. Відображено роль Гіппократа та Діоскорида в дослідженні лікарських рослин, їх внесок у розвиток медицини, у тому числі фітотерапії.

Ключові слова: Гіппократ, Діоскорид, медицина, Стародавня Греція, фітотерапія.

Постановка проблеми. Вивчення розвитку фітотерапії в Стародавній Греції має першочергову актуальність, оскільки розкриває історичні корені фітотерапії, проливаючи світло на найдавніші спроби людства використати лікувальний потенціал рослин. Заглиблюючись у практики давньогрецьких лікарів, таких як Гіппократ і Діоскорид, які ретельно документували лікарські рослини та їх використання, це дослідження з'ясує глибокий вплив стародавніх цивілізацій на еволюцію медичних знань.

Аналіз досліджень і публікацій. Загалом ця тема дослідження є маловивченою, тому дослідження ґрунтувалося на різноманітних джерелах, які свідчать про зацікавленість авторів у певних аспектах теми, серед дослідників: П.П. Антоненко [1], Н.Б. Грейда [3], І.І. Левінштейн [4], А.М. Гродзінський [5], Н.М. Слободюк [7], І.С. Чекман [8] та ін.

Мета дослідження полягає в тому, щоб висвітлити особливості розвитку фітотерапії в Стародавній Греції, зокрема, ролі таких ключових фігур, як Гіппократ і Діоскорид, а також виділенні фахівців у фармації і визначенні рослин, що використовували давні греки для лікувальних цілей.

Виклад основного матеріалу (результатів) дослідження. Рослини завжди слугували людству як основний вид лікарських засобів. Дослідженнями рослин займалися з давніх-давен різні народи й зокрема греки. Варто зауважити, що саме в Стародавній Греції метод лікування травами отримав свою сучасну назву – «фітотерапія», що походить від грецьких слів «фітос» (рослина) і «терапія» (лікування). Фітотерапія прийшла на давньогрецькі території з Єгипту приблизно в VI столітті до нашої ери [3, с. 7].

У вивченні лікарських рослин греки наслідували приклад своїх сусідів. Грецькі лікарі були добре обізнані з єгипетськими та китайськими методами лікування, звідки вони почерпнули багато лікарських рослин [1, с. 31].

У греків, як і в інших народів, цілющі властивості деяких рослин асоціювалися з магічними властивостями. Не дивно, що грецьке слово «фармакон», яке й сьогодні використовується в таких словах, як фармація, фармацевт і фармакогнозія тощо, перекладається з давньогрецької не тільки як «ліки», але і як «отрута» й «чаклунство». Елліни вірили, що один із богів відав ліками, зокрема лікарськими травами, а саме Асклепій, відомий як Ескулап на латині. Тобто спочатку фітотерапія мала релігійний і містичний характер, а лікування часто приймало форму «ритуалів зцілення», присвячених

богу медицини Асклепію. Аполлон, головне божество грецького Пантеону, також шанувався як бог лікування [1, с. 31].

У грецькій міфології про пошуки Золотого Руна йдеться про сад царя Агієта, де цариці-фармакіди (звідси – фармакологія, ліки), вирощували лікувальне та отруйне зілля за допомогою Гекати, богині Місяця, покровительки чаклунства [7, с. 8].

У галузі фармації в Стародавній Греції виділялися такі фахівці:

- лікарі;
- ризотомі – збирачі лікарських рослин. Багато з них залишили описи лікарських рослин, так звані «ризотоміки»;
- роздрібні торговці, які продавали ліки й косметичні засоби на площах та оптові торговці, які займалися експортно-імпортними операціями з іншими країнами і народами, наприклад, зі скіфськими племенами;
- жінки, які виготовлювали ліки, зокрема, сонні та любовні напої. Вони користувалися поганою славою. За законами Солона, засуджувалися до вигнання за межі міста.

Серед рослин, що використовувалися давніми греками для лікувальних цілей, слід назвати: часник, полин, цибулю, які рекомендували при безсонні, судомах, кашлі; за допомогою коренів півонії, смоли сосни лікували застудні захворювання; при непритомності нюхали бузину та чебрець; квіти та плоди гранату використовували проти кровотеч тощо.

Перший ґрунтовний твір, що дійшов до нас, про лікарські рослини, у якому наведено наукове обґрунтування їх застосування, належить найбільшому мислителю, лікарю Стародавньої Греції, одному з родоначальників сучасної наукової медицини – Гіппократу (460–377 рр. до н.е.). У ньому він описав 236 лікарських рослин, які тоді застосовувалися в медицині [1, с. 31].

Гіппократові знання і ставлення до лікарських рослин далеко виходили за межі звичних знань лікаря тих часів. Перед від'їздом на огляд та лікування філософа Демокрита Гіппократ дає такі настанови збирачеві трав: «Всі соки, вичавлені і випливають із рослин, слід доставляти в скляних посудинах, усе листя, квіти чи коріння – у нових глиняних банках, добре закритих, щоб під впливом провітрювання не видихнулася сила ліків, що ніби впали в непритомний стан» [4].

На основі творів Гіппократа був складений список рослин, серед якого виділено чотири групи: 1) лікарські трави; 2) харчові рослини; 3) вищі рослини (дерева й чагарники); 4) невідомі на даний момент рослини [2].

Перша група, природно, найчисленніша і включає не менше 130 рослин. Серед них є сухоребрик. Він і до сьогодні все ще високо цінується за здатність впливати на залози верхніх дихальних шляхів, сприяючи виробленню та розрідженню мокротиння, тим самим полегшуючи відхаркування. У зв'язку із цим сухоребрик в першу чергу призначається при запаленні верхніх дихальних шляхів [5, с. 423].

Гіппократ на відміну від попередніх і багатьох подальших учених, які описували лікарські рослини (наприклад, Теофраст, якого вважають «батьком ботаніки», описав близько 500 рослин), наголошував, перш за все, на їх лікувальній дії.

Найбільш інформативними щодо лікарських рослин є роботи Гіппократа «Про дієту» та «Про природу людини». У першій із них переважають поради щодо використання лікарських рослин із метою очищення організму (сечогінні, проносні, блювотні). Серед них виокремлюється чемериця біла й чорна, ця рослина отруйна, бджоли, поїдаючи її пилок, гинуть. У народній медицині використовується як блювотне (у тому числі, у лікуванні алкоголізму) і безпечне, зовнішньо – при корості, лупі. Крім того, грецькі лікарі прописували чемерицю як проносний засіб [8, с. 24].

Друга робота Гіппократа «Про природу людини» містить рекомендації щодо використання лікарських рослин при різних захворюваннях. При внутрішніх захворюваннях Гіппократ вважав за необхідне використовувати ліки, що впливають на

селезінку. До них він відносить листя омели, насіння вітексу священного, руту, корінь зозулиних сліз, козячий ріг. Суміш цих трав він рекомендує пити натщесерце у в'язучому вині. При жовтяниці рекомендує настій кунжуту, винограду, насіння петрушки, огірка, кропу, тмину в білому вині. При правцю слід пити полин, настій листя лавра, ладан, білену. Дуже великий асортимент лікарських рослин описує Гіппократ при жіночих хворобах серед них: аніс, тмин, кардамон, руту, гірський кріп, ефіопську моркву, перець, бузину, мирт, лляне насіння, кунжут, мигдаль, корінь і насіння кропу, мелений ячмінь, шавлія, ягоди ялівцю, плоди кедр. Для зменшення післяпологового болю Гіппократ рекомендує використовувати ягоди ялівцю, лляне насіння, листя мигдального дерева, тмин, ягоди лавра, аніс, майоран, листя троянди, корицю [2].

Інша видатна праця з лікарських рослин належить знаменитому лікареві та греку за походженням – Діоскориду (I ст. н. е.). Будучи лікарем при римській армії, він у своїй класичній праці, 5-томній грецькій енциклопедії про фітотерапію, частіше відому за латинською назвою – «De materia medica» («Про лікарські речовини») узагальнив усе, що було відомо в його час про лікарські засоби рослинного, тваринного та мінерального походження. Найбільшу увагу він приділяв рослинним лікарським засобам. У своєму творі Діоскорид описав понад 600 видів лікарських рослин, забезпечив його малюнками та вказав на застосування цих трав. Книга розділена на п'ять томів. Діоскорид упорядкував види рослин і речовин за певною подібністю:

- 1) Спеції, олії, мазі та дерева, а також соки, смоли та фрукти.
- 2) Тварини, мед, молоко, жири, зерна та овочі.
- 3) Коріння, соки, трави та насіння.
- 4) Інші трави та коріння.
- 5) Вина та метали.

Таке впорядкування не відповідають жодній сучасній класифікації. Він у I ст. н. е. описав чудові властивості звіробою та моркви, яка розглядалася як панацея від багатьох проблем зі здоров'ям. Вважалося, що морква сприяла зачаттю дитини, а людина, яка завчасно з'їла моркву, була захищена від шкоди, яку завдають укусами рептилії. Звіробій застосовували для лікування ран, а чай зі звіробою є і сьогодні найкращим антидепресантом [6, с. 554].

Діоскорид вважав, що цілюща сила походить від чотирьох фундаментальних характеристик: гарячого, холодного, сухого і вологого. Він описував, наприклад, властивості мандрагори, її терапевтичну цінність як медикаментозної підготовки хворого до наркозу, а потім і загальної анестезії. Діоскорид також спостерігав і описав явище алергічного шоку, спричиненого прийомом ліків. Він використовував досвід єгипетської, ассирійської, вавилонської та шумерської медицини. У середньовічний період «De materia medica» поширювалася грецькою мовою, а також перекладалася латинською та арабською мовами й була авторитетним посібником з ботаніки та фармакології у Європі до XVI ст. Цей твір вивчають і донині, тому що він викликає великий інтерес, розглядається з різних точок зору. Крім його цінності як медичного посібника, вважається надзвичайно цінним багатство інформації, яке він надає про рослини та трави Південно-Східної Європи [7, с. 8].

Висновки та перспективи подальших пошуків у напрямі дослідження. Отже, розвиток фітотерапії в Стародавній Греції підкреслює глибокий зв'язок між людством і рослинами як лікарськими засобами. Серед спеціалістів у галузі фармації в Стародавній Греції виділялися: лікарі, збирачі лікарських рослин – «ризотомі», роздрібні та оптові торговці тощо. Внесок таких ключових діячів, як Гіппократ і Діоскорид, неможливо переоцінити. Їх уявлення про терапевтичні властивості багатьох рослин, задокументовані в таких роботах, як «Про діету» і «Про природу людини» та «De materia medica», продовжують впливати на сучасну фармакологію. Спадщина давньогрецької фітотерапії є свідченням прагнення людства до зцілення за допомогою щедрості природи. Завдяки

своїй довговічній спадщині мудрість давньогрецької фітотерапії продовжує надихати та інформувати сучасні підходи до лікування травами.

Список використаних джерел

1. Антоненко П.П. Фітотерапія, її роль у лікуванні, профілактиці хвороб тварин. Еколого-натуралістичний вісник Придніпров'я. Дніпро, 2018. С. 30–38.
2. Гиппократ. Сочинения. Перевод с греческого проф. В.И. Руднева, под редакцией В.П. Карпова. Государственное издательство медицинской литературы «Медгиз». Москва–Ленинград, 1941.
3. Грейда Н.Б. Фітотерапія. Луцьк, 2022. 77 с.
4. Левинштейн И.И. История фармации и организация фармацевтического дела. Государственное издательство медицинской литературы «Медгиз». Москва–Ленинград, 1939. 223 с.
5. Лікарські рослини: Енциклопедичний довідник / за ред. А.М. Гродзінський. Київ: «Українська Енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1992. 544 с.
6. Піддяча Л.А. Визначення вмісту гіперфорину у траві звіробою. *Наукові розробки молоді на сучасному етапі*. 2019. с. 554–556.
7. Слободюк Н.М. Лікарські рослини: навч. посіб. Львів, 2020. 158 с.
8. Чекман І.С. Загальна фармакологія: підручник. Запоріжжя, Київ, 2016. 210 с.

УДК 94(37):[27:141.31](045)

Нікіта СКЛЯНІЧЕНКО

РОЛЬ НЕОПЛАТОНІЗМУ В СТАНОВЛЕННІ ХРИСТИЯНСЬКОЇ ДУМКИ ЧАСІВ ПІЗНЬОЇ РИМСЬКОЇ ІМПЕРІЇ

*(студент I курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
факультету історії, бізнес-освіти та права*

Центральноукраїнського державного університету ім. В. Винниченка)

Науковий керівник – кандидат історичних наук, доцент Л.В. Пономаренко

Анотація. У статті ми здійснили спробу розкрити вплив неоплатонізму на ранньохристиянську теологію та його причини. Наукова розвідка містить аналіз запозичення положень філософії неоплатонізму як представниками східної (Василій Кесарійський, Григорій Назіанзін, Григорій Нісський), так і західної (Блаженний Августин) патристики.

Ключові слова: неоплатонізм, патристика, філософія, містицизм, спасіння душі, субординаціонізм.

Постановка проблеми. Неоплатонізм, який є останньою гілкою розвитку античної філософії, розвивався в часи занепаду античної цивілізації. Його вчення було успадковано не представниками язичницької культури, а християнськими богословами, які вплинули на розвиток філософії та культури іншого, наступаючого, періоду історії - середньовіччя.

Аналіз досліджень та публікацій. У нашому дослідженні ми використовували як переклади першоджерел «Еннеади» Плотіна [11], «Бесіди на Шестиднів» Василя Кесарійського [3], «Сповідь» Бл. Августина [113], так і праці таких учених, як Івана Мозгового [9], Олексія Лосева [7], Геннадія Майорова [8], Віктора Леги [5, 6].

Мета дослідження. Проаналізувати вплив неоплатоніків на ранньохристиянських богословів та асиміляцію останніми певних положень неоплатонізму християнським вченням.

Виклад основного матеріалу. III ст. – період, у якому жив і займався філософською діяльністю, Плотін, засновник неоплатонізму, – відзначилося справжньою соціально-культурною катастрофою. Це час, коли гинула не якась окрема гілка культури, не якась окрема маленька держава й не якась незначна соціальна група або якась

короткочасна культурно-соціальна тенденція, а гинула величезна за своєю значимістю антична цивілізація і відповідні їй соціально-економічні відносини та культура. Процес цей тривав болісно довго, і зайняв декілька століть. Стародавньому Риму для підтримки свого існування необхідні були нові завоювання, щоб розширити рабовласництво на нові території. Ці завоювання, які давали Риму нові життєві ресурси, хоча й дещо покращували ситуацію, але й у той самий час призводили до все більшого напруження воєнно-політичної системи імперії. Це напруження виливалося в численні повстання рабів та колонів, які, часом, угруповувалися в цілі армії, непогано оснащені матеріально та ідейно, що наводили жах на заможні класи [7]. Сама ж державна армія також досить часто бунтувала через погане оснащення. Також не варто забувати голод, хвороби, розлад транспорту. А окрім внутрішньої, для імперії існувала також і зовнішня загроза. Це – германські племена на півночі та Персія – на сході. Окрім соціально-економічної та політичної кризи, була також криза й культурна, духовна. Мова, звичайно, йде про занепад старої політеїстичної античної міфології та поступове, але досить швидке та незворотне, поширення християнства в самій імперії. Саме в такій зовнішній обстановці й зародився такий унікальний культурний феномен, як неоплатонізм.

Як і в будь-якій епосі кризи та занепаду, тим більш у такій масштабній як занепад античної цивілізації, людина втрачає перспективу на щасливе майбутнє в матеріальному аспекті та починає поглиблюватися в себе, намагається максимально відлучитися від земного життя. Це явище ескапізму і стало головною ознакою та коренем усього неоплатонізму, особливо у філософії його засновника – Плотіна. Воно було репрезентоване розробкою філософами-неоплатоніками практики та техніки містичного сходження та возз'єднання з Єдиним. Ще однією характерною ознакою філософії неоплатонізму є рясність форм та образів давньогрецької міфології в їх філософських спекуляціях [9]. Дивлячись на занепад старої, політеїстичної культури, у якій міфологія була її справжнім ядром, неоплатоніки хотіли спробувати повернути цей «труп» до життя, що, звісно, було марною справою. Звичайно, це були не «примітивні» міфи часів архаїчної Греції. У цілому міф – не був *суттю* їх філософської системи, а слугував скоріше її формою, своєрідним «одягом», який вони одягали на їх голі діалектичні міркування, а також певним термінологічним джерелом. Так, вони називали ейдоси або «розуми» в межах другої іпостасі іменами давньогрецьких богів, а Плотін неодноразово в якості алегорій своїх філософських думок використовував мотиви давньогрецьких міфів. Отже, за своєю *формою*, неоплатонізм у багатьох моментах був міфологічним, античним, тобто язичницьким явищем.

Чи був неоплатонізм суто античним явищем за своєю *суттю*? Неоплатонізм являє собою останній період розвитку Академії – філософської школи Платона. Із цього, зрозуміло, випливає те, що свої основні положення вони розвивали на основі філософії Платона, хоча й не без впливу інших філософів, таких, наприклад, як Арістотеля та піфагорейців. Тож, розвиваючи основні положення філософії Платона та використовуючи ту методологію, яку сформували класичні давньогрецькі філософи, тобто метод спекулятивного, логічного пізнання дійсності, неоплатонізм і за своєю суттю можна назвати античним явищем. Але буде великою помилкою вважати філософію неоплатонізму суто інтелектуально споглядалною, як це ми маємо у випадку Платона та Арістотеля. Більше того, елемент діалектики, інтелектуалізму в неоплатонізмі є лише другорядним, перше ж місце в ньому займає містицизм та екстраординарний досвід, навколо чого вони і збудували всю свою філософську систему. А враховуючи останній дуже важливий факт, неоплатонізм уже не можна назвати явищем суто античної інтелектуально споглядалної філософії, наскільки б це в них і не відіграло важливу роль. Цей факт наближує неоплатонізм до зовсім іншого культурного явища – явища релігійного. Їх вчення про субстанціональність та безтілесність душі, про три іпостасі, про екстраординарний досвід пізнання Бога, про спасіння душі, про заперечення онтологічного існування у світі зла не могли не привернути увагу раннях християнських

мислителів, які в часи пізньої Римської імперії мали тісний контакт з античною філософією та черпали з неї корисні для розвитку християнського вчення думки. Неоплатонізм мав сильний безпосередній вплив на ранньохристиянських богословів та філософів, що ми більш детально проаналізуємо нижче [10].

Тож, паралельно з неоплатонізмом у той час розвивалося вчення зовсім іншої природи та зовсім іншого походження – християнство. Звичайно, це вчення було суто релігійним, а не релігійно-філософським, як у випадку з неоплатонізмом, проте для доказу та розвитку певних християнських догматів її представники досліджували та запозичували дещо з тої філософської системи координат, яка в той час уже доживала свої останні роки. Мова, звичайно, йде про античну філософську спадщину, яку використовували християнські богослови тих часів, які ретельно аналізували її та ставили вердикти положенням, які відповідають Святому писанню, та які – ні. Так, наприклад, вчення неоплатоників про безсмертність душ та їх переселення, про вічність світу ними відкидалися, а їх твердження про єдиного Бога, про безтілесність душі, ступені чеснот приймалися та асимілювалися християнським вченням.

Головними філософськими осередками впливу на ранньохристиянську думку були стоїцизм, платонізм та, в особливості, неоплатонізм. Чому неоплатонізм мав сильніший вплив на християнських богословів тих часів, ніж платонізм, якщо він розвивався на основі останнього? Можна обмежитися лише тим, що неоплатоніки були їх сучасниками, проте сутність ситуації полягає не тільки в цьому. Неоплатонізм – не просте продовження філософії Платона, а є унікальним явищем, яке започаткувало багато оригінальних положень і ці положення багато в чому були співзвучні з християнством. Так, наприклад, Платон стверджує, що Бог-деміург створив космос із «мертвої» матерії, «дивлячись» на істинний світ ідей, що різко суперечить християнству, адже виходить, що окрім Бога є матерія, як ще одне начало та істинний світ ідей, що тяжіє над Ним. Для неоплатонізму Бог – єдине начало буття, в тому числі й матерії, яка Йому причетна, проте дуже слабо. Не треба ще забувати, що процес еманации у неоплатоників (аналогія із творенням буття Богом за християнством) відбувається поза часом, не *хронологічно*, а *онтологічно*, адже сам час існує лише у матеріальному світі – космосі. Ця особливість неоплатонізму доволі імпонувала християнським богословам тих часів, які хотіли знайти філософське обґрунтування положенням Святого писання. Далі, у трьох іпостасях неоплатонізму – Душі, Розуму, Єдиному – можна побачити Особи Св. Трійці, при чому Плотін так аргументовано показав характер співвідношення цих іпостасей, що велика кількість богословів перенесли плотинівський *субординаціонізм* на взаємодію Осіб Св. Трійці. Як відзначає В. Болотов [2] і за ним В. Лега [6], цей субординаціонізм був характерний для Орігена, який, швидше за все, знаходився під впливом Плотіна, не дивлячись на те, що був старшим за нього. Опис Орігеном Св.Трійці нагадує опис Плотіном трьох іпостасей, проте він, не зовсім вдало, намагається уникнути субординаціонізму: Бог-Батько – один та єдиний, у Ньому все першопочатково, Бог-Син, є образ Батька, є сама Премудрість.

Справжній багатосторонній вплив неоплатонізму на християнську теологію розпочинається з IV ст. – коли християнство остаточно перемогло в Римській імперії та посіло провідне місце в культурі. Якщо до цього богослови були апологетами – захищали християнське вчення від його нападників, то тепер розпочинається новий етап у розвитку християнського богослов'я – патристика – представники якої вже не захищають християнські догмати, а розвивають їх, не нехтуючи засобами язичницької мудрості. Неоплатонізм у цьому плані займав провідне місце. Розпочинається цей етап християнської теології зі сходу – з кападокійців – Василя Кесарійського, Григорія Назіанзіна та Григорія Ніського. Серед усіх вище названих теологів менше всього до впливу неоплатонізму схильний Василій Кесарійський, що пояснюється тим, що він був прибічником буквального тлумачення Святого Писання та досить скептичним відношенням В. Кесарійського до язичницької культури. Але не дивлячись на це, можна побачити багато паралелей із неоплатонізмом у його вченні. Так, його концепції «трьох

небес» мають очевидний корінь у ідеї спасіння людської душі неоплатоників та їхньому вченні про три іпостасі – Душу, Розум та Єдине (небо матеріальне; небо духовне, інтелігібельне; та небо божественне). Досягнення людською душею богоподібності (теосиса) – третього неба; метод відображення: друге небо є відображення третього, перше – відображення другого; та роль світла як символу божественної субстанції, викладені в його «Бесідах на Шестиднів» [3].

Під впливом неоплатонізму Василій будує і свою онтологію: усе існуюче ділиться на нестворене та створене. Нествореним є тільки Бог у трьох своїх іпостасях, він же й надрозумовий та непізнаний. Він абсолютно трансцендентний, але водночас є образом матеріального світу і про нього можна опосередковано судити за його творінням. Доктрини неоплатонізму Василій застосовує також і в більш приватних питаннях. Наприклад, походження тілесних, просторових речей він тлумачить як перехід божественних сил в енергії, єдиного – у множинність. Усі перераховані запозичення Василя з неоплатонізму поєднуються в нього з тлумаченням християнських проблем. Не нехтуючи античною спекулятивною філософією, він усе ж таки ставить віру та авторитет Святого Писання вище розуму. Таким чином, він, доволі вдало, спробував асимілювати положення неоплатонізму християнським вченням. Григорій Назіанзін, або Богослов, займаючись тими ж самими проблемами, що й Василій, на відміну від нього доволі високо ставив людський розум у співвідношенні його з вірою та вважав мудрість християнську прямою наступницею мудрості язичницької. У своєму вченні Григорій ще більше, ніж Василій, наближається до неоплатонізму, і термінологічно, й ідейно. Він називає Бога Єдиним, ангели – «розумами» («нусами»); ще більш яскраво використовує неоплатонічну доктрину відображення буття: відношення умоглядного світу до чуттєвого, як світла до тіні; говорить про світло мудрості, що виходить від Бога і його повернення через людину до його джерела. Усе існуюче він підпорядковує неоплатонічному тріадичному ритму (mone – перебування; proodos – вихід; epistrophe – повернення) [8].

Сутність Бога для нього є непізнанною для людського розуму. Синтез же вище вказаних неоплатонічних ідей із християнським вченням полягає в тому, що Григорій, на протизагу неоплатонікам, вважає, що про трансцендентного Бога все ж таки можна дещо сказати – те, що викладено у Святому Писанні. Ще більшого впливу від неоплатонізму зазнав Григорій Ніський – молодший брат Василя Великого. Займаючись такими проблемами, як відпадіння людської душі від Бога і її повернення до нього, шляхи пізнання божественного й непізнаність самого Бога, він вирішує їх суто неоплатонічними засобами [4].

Він, слідом за Плотіном, стверджує, що чуттєве сприйняття ілюзорне, що його треба подолати та направити своє пізнання до істинної реальності, образом якої і є чуттєве буття. Абсолютна повнота цієї істинної реальності полягає в божественній природі, де ця повнота й нескінченність поєднуються з абсолютною простотою. Із цього Григорій, слідуючи неоплатонікам, робить висновок про непізнаність сутності Бога та про неможливість висловити її в понятті та слові. Далі, від Бога походять божественні сили та енергії, що наповнюють створену світобудову, які вже можна пізнати. Щоправда, за цими енергіями ми ніяк не можемо судити про сутність їх Творця. Бог створив всі речі в єдиному позачасовому акті, правда, у формі «сперматичних логосів», що містять потенційну енергію, так би мовити програму майбутнього. Далі вся ця кількість логосів поступово, кожен у свій час, актуалізуються в реальні явища, які складають та будуть складати світ. Людина в цьому провіденціальному плані виконує особливу роль. І тут Григорій фактично викладає плотінівську антропологію [9].

Людина, за Григорієм, посередник між світом природи та Богом; через неї всі речі повертаються до єдності з Ним. Людина має дуалістичну природу: вона складається з тіла та душі, яка має інтелігібельну, божественну природу. Григорій викладає, майже в тій самій формі, шлях спасіння людської душі, що і Плотін. Спочатку людина повинна очиститися від усього тілесного у вигляді церковних таїнств і моральному катарсисі.

Скинувши минулі тілесні покриви, що тягнули душу вниз, вона, одягнувшись в одяг зі світла, прямує вгору - до своєї первозданної форми, тобто образу Божого, що досягається через інтелектуальне просвітлення. Природа душі - це інтелігібельне світло, тобто світло пізнання (*гнозис*). Але на цьому шляху не завершується. Душа прагне досягнути джерело уможливленого світла, сферу надрозумову, божественну. Подальше сходження відбувається не за допомогою гнозиса, а за допомогою *епігнозиса* – надзнання (містичний досвід у неоплатоників), що в Григорія тотожне з вірою, яка веде до єдності з Богом. На цьому етапі людина відроджує не лише образ, але й подобу, які вона втратила після гріхопадіння. Але якщо для неоплатоників воз'єднання з Єдиним є кінцем шляху спасіння душі, то для Григорія цей процес «екстазу» відбувається нескінченно, адже людська душа стає лише богоподібною, а тому вона відкриває божественну природу все більше, і більше, чому не має кінця.

Вище ми спробували проаналізувати вплив неоплатонізму на представників східної патристики. Ними була здійснена спроба всебічного синтезу християнської догматики з неоплатонізмом. Цей синтез започаткував традицію східного богослов'я, що полягає в зацікавленості проблемою образу та символу. Це стане мало не головним у період іконоборчого руху. Важливо відзначити, що зацікавленість проблемою образу та символу була викликана не стільки Біблією, скільки неоплатонізмом. Основний акцент вони роблять на онтології, апофатичній та символічній теології, що суттєво відрізняє їх від представників західної патристики, у яких визначне місце займають проблеми етики, психології, теорії пізнання та філософії історії. Найвиразніше ця тенденція західної патристики прослідковується в працях Блаженного Августина, який був не просто ідеологом та богословом християнства, а справжнім християнським філософом. Про неоплатонізм Августин, ймовірно, дізнався через Вікторіна – його попередника. Вплив неоплатонізму, а точніше Плотіна, на філософію Августина важко переоцінити. Саме Плотін допоміг Августину остаточно відійти від маніхейства, яким він певний час захоплювався. Августин слідом за маніхейцями вважав, що Бог всеблагий, але не всемогутній, що, звісно, не могло бути поєднано з християнським вченням. Тільки ознайомившись із трактатами Плотіна, який обґрунтував положення неіснування зла в онтологічному аспекті, в Августина не залишилося жодних сумнівів в істинності християнства. Після прочитання плотинівських «Еннеад» він написав у своїй «Сповіді» наступне: *«Я прочитав там не в тих самих, правда, словах, але те саме з великою кількістю різноманітних доказів, що переконують те ж саме, а саме: «Спочатку було Слово і Слово було в Бога і Слово було Бог...»* [1, с. 287].

Так, не буде перебільшенням стверджувати, що саме Плотін допоміг Августину зробити останній крок у прийнятті християнства. Найважливішим запозиченням Августина з філософії Плотіна було використання його методу самопізнання. Використовуючи його, Августин вів полеміку зі скептиками, дійшовши висновку, що ми не можемо сумніватися в тому факті, що ми сумніваємося, а звідси, що ми існуємо. Таким чином, Августин, як і Плотін, приходить до висновку про існування внутрішнього світу, в існуванні якого неможливо сумніватися. Августин також приймає плотинівський субординаціонізм, але лише стосовно теорії пізнання: онтологічно нижче (матерія) не може впливати на онтологічно вище (душа). Звідси випливає, що чуттєве пізнання активне, а не пасивне: душа через органи відчуття активно пізнає навколишнє середовище. Саму душу Августин також розуміє по-неоплатонівськи, як безтілесну та субстанціональну. Однак в онтологічному аспекті Августин не приймає субординаціонізм. У нього плотинівські Єдине та Нус зливаються в одній субстанції божественного Логосу. Відносно цього розходження стосовно божественного начала в Августина і Плотіна Майоров Г.Г. зазначив, що «у Плотіна інтелігібельне буття походить від Єдиного, його еманация; у Августина найвище буття – те ж саме, що Єдине... це Бог, про якого сказано в Старому Заповіті, що він є Суццим» [8].

Звідси й відмінність його онтології від онтології східних богословів: якщо в них Бог надбуттєвий, то в Августина він просто є істинним буттям, на відміну від чуттєвого буття, яке є синтезом небуття з буттям.

Висновки та перспективи подальших пошуків у напрямі дослідження Отже, неоплатонізм, як ми побачили, мав величезний вплив на ранньохристиянських теологів, перш за все, у їх онтологічному вченні. Традицію східного богослов'я заснували каппадокійці, що захопились неоплатонічним символом світла та образа, а Бл. Августин, вплив якого на всю західну цивілізацію важко переоцінити, запозичив метод філософствування Плотіна та саме завдяки йому зробив остаточне рішення в прийнятті християнства, відступивши від маніхейства. Дана тема має багато перспектив у її подальшому дослідженні, адже аналіз окремих елементів впливу та джерел християнської теології часів пізньої Римської імперії може допомогти ясніше та глибше зрозуміти культурний контекст даної та подальшої епох. Одним із її головних джерел та елементів впливу і є неоплатонізм.

Список використаних джерел

1. Августин. Сповідь. Переклад В.С. Бойка; передмова і примітки П.О. Ніколова; худож.-ілюстратор І.І. Ячін; худож.-оформлювач Б. П. Бублик. Харків. Фоліо, 2012. 346 с.
2. Болотов В. Вчення Оригена про Святу Трійцю». URL: <http://surl.li/sburh> (дата звернення 25.03.2024)
3. Василій Великий. Бесіди на шостиднів. URL: <http://surl.li/sbwkj> (дата звернення 14.10.2023)
4. Григорій Нісський. Проти Євмонія. URL: <http://surl.li/sbwjt> (дата звернення 09.09.2023)
5. Лега В. «Історія західної філософії. Частина 1. Античність. Середньовіччя. Відродження». URL: <http://surl.li/joeie> (дата звернення 25.03.2024)
6. Лега В. «Філософія Плотіна та патристика: погляд з точки зору сучасної православної апологетики». URL: <http://surl.li/sbury> (дата звернення 20.03.2024)
7. Лосев О. Історія античної естетики. Пізній елінізм. URL: <https://psylib.org.ua/books/lose006/index.htm> (дата звернення 10.03.2024)
8. Майоров Г. Формування середньовічної філософії (латинська патристика). Москва: Думка, 1979. 431 с.
9. Мозговий І. Основні напрямки дослідження неоплатонічної філософії в добу середніх віків: Схід і Захід. URL: <http://surl.li/sbuul> (дата звернення 17.03.2024)
10. Мозговий І. Неоплатонізм і патристика, або Світло в приємках великої цивілізації: монографія. Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2009. 471 с.
11. Плотін. Еннеади. URL: <https://psylib.org.ua/books/ploti01/index.htm> (дата звернення 17.01.2024)
12. Armstrong A. Christian Faith and Greek Philosophy, (with R. A. Markus) Darton, Longman & Todd, 1960, Sheed, 1964.

УДК 94(363.6):355(045)

Богдан ЮРАХ

ОСОБЛИВОСТІ ВІЙСЬКОВОЇ СПРАВИ ГОТІВ У I–VI СТ. Н. Е.

*(студент III курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
факультету історії, бізнес-освіти та права*

Центральноукраїнського державного університету ім. В. Винниченка)

Науковий керівник – кандидат історичних наук, доцент О.М. Марченко

Анотація. У статті обґрунтовано роль військової справи в житті готів у період з I до VI ст. Спостерігається певна еволюція зброї та тактичних способів, а також основні війни й сутички, у яких брали участь кочівники-готи. Основна увага приділяється аналізу про готів як славетних воїнів, які завдали дуже серйозного удару по Римській

імперії. Проте, дане переконання не відповідає історичній дійсності та свідчить про досить слабкий рівень розвитку військових структур готського суспільства.

Ключові слова: *війна, готи, остготи, вестготи, кочівники, військова справа.*

Постановка проблеми. Проблема дослідження полягає в аналізі воєнно-історичного періоду готів, зокрема, їх військової активності, тактики та взаємодії з іншими культурами в період з I до середини VI століття. Стаття спрямована на вивчення причин неуспіху готів у веденні бою, відсутності власного флоту та наслідків їхніх зіткнень з іранськими племенами та гунами, що визначили подальший хід історії готського народу.

Аналіз досліджень і публікацій. Серед авторів, які досліджували воєнно-історичний період готів від початку до середини VI ст., можна назвати наступні. Комплексне уявлення про готів дає робота Х. Вольфрама «Готи: від витоків до середини VI ст.», яка створює повну картину про важливі військові аспекти та етнографічні особливості готського суспільства [1]. Розгляд гіпотез про походження терміну «Русь» знаходимо в праці Е.А. Мельникової та В.Я. Петрухіна та коментар Костянтина Порфірогеніта «Про управління імперією», додають глибину дослідженню етнічних та культурних взаємозв'язків [6].

Важливим внеском у військову історію готів є праця В.П. Никифорова «Озброєння готів за даними грецьких і латинських джерел в III–VII ст.» [7] та Пітера Хізера «The Goths» [11], які доповнюють уявлення воєнного мистецтва та стратегії готів. Також використані інші джерела, наприклад, твори Йордана [2], П.К. Тацита [9], П. Кесарійського [3], Григорія Турського [10] та Амміана Марцелліна [5], а також альманах «Новий Солдат» [8] та енциклопедія військової історії П. Конноллі [4] розширюють хронологічний та тематичний період охоплення подій із воєнної історії готів і надають можливість глибшого розуміння контексту їхніх військових подій.

Метою статті є вивчення військово-історичного періоду, пов'язаного із готським народом від у період з I до середини VI століття. Зокрема, вона спрямована на аналіз військової активності готів у Причорномор'ї, їхніх взаємодій із сусідніми іранськими племенами, такими як сармати і скіфи, а також вивчення тактики та воєнної підготовки готської армії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Починаючи з 378 року під Адріанополем відбулася велика битва між вестготами й римлянами, у результаті якої готи здобули блискучу перемогу. Ця перемога була досить несподіваною і дивовижною, що готів почали називати «великими воїнами». Возвеличення готів, їхня «ідеалізація» та «романтизація» мали давні корені. Наслідувачами готських королів вважали себе Габсбурги. Також шведські королі вказували на свій тісний зв'язок із готами, на їхньому гербі одна з трьох корон – це корона Готії [1, с. 12-13].

Вітчизняні історики XVIII–XIX століть також намагалися пов'язати походження держави Русь із готами [6]. У 50–70-і роки XX ст. інтерес до готів не зменшився, і, однак, питання про військові навички готів раніше не розглядалося [7]. І виникає питання: чи володіли готи окремими особливими здібностями до військової справи, чи справді вони вирізнялися чимось винятковим, чи це уявлення сформували нащадки, які керувалися джерелами?

Не довго перед цим готи, вигнані гунами, подали прохання про притулок на території Східної Римської імперії. Римляни спочатку погодилися на це, а потім створили для них несприятливі умови для життя [2, с. 134-135]. Доведені до такого стану, готи підняли повстання і воювали з таким запалом, що навіть добре навчені та добре озброєні війська Східної Римської імперії зазнали нищівної поразки. Після цього слава про готів як про доблесних, непереможних воїнів розповсюдилася серед римлян і варварів. Проте вирішальним фактором битви стала не тактична витривалість готських лідерів, не сила зброї, а неузгодженість дій римських військ, вчасний підхід готської кінноти з тилу.

Тому, після переселення в Північне Причорномор'я, зброя та тактика готів мало відрізнялися від інших племен. Основною зброєю був спис – фремея, завдовжки приблизно десь 1,5-2 м [9, с. 6]. Проте деякі дослідники вважають, що фремея – це меч, який вказує на те, що виробництво металів було ще в початковому стані, тому мечі були дорогим предметом зброї навіть у пізніші епохи. Окрім фремей використовували свого роду дротики, які були загострені на кінці. З іншої зброї використовувалися ножі, булави, сокири. Мечі були доступні лише багатим воїнам, оскільки їх виготовлення на той час було дорогим. З огляду на археологічні дослідження готських культур, можна зробити висновок, що зброї в готів було мало, і вона коштувала дорого [11].

Повсякденне життя гота протікало в підготовці до війни або набігах, які переривалися періодами «осілости» на місці. При цьому основою армії було племінне ополчення, яким керували, виділяючись у війні чи полюванні, чоловіки, а дружини формувалися переважно навколо воєнних лідерів і їх було небагато за чисельністю [9, с. 14, 22].

До III століття, унаслідок міграцій до Північного Причорномор'я, відбувся контакт готів із місцевими розвинутими іранськими племенами – залишками скіфів і сарматів. Іранці, через особливості рельєфу (степові райони) та кочового способу життя, загалом були вершники, які досягали воєнної перемоги за допомогою таранного удару коней. Готи почали брати до уваги на озброєння тактику сарматів, хоча дозволити собі коня, обладнання і повноцінну зброю могли собі не всі [3, книга VIII (IV), гл. 32].

Тільки вожді могли дарувати такі знаряддя своїм дружинникам, формуючи обмежені кількісно кінні загони, які стали центром готської армії. Ці воїни озброювалися, за сарматським зразком, довгою пікою-контосом (4,5-5 м) та мечем із клинком до 100 см, яким було зручно завдавати удари з коня завдяки зсунутому центру тяжіння [8, с. 25–32]. Для захисту тіла використовували кольчуги, лускові панцирі, вага яких досягала 25 кг, і шоломи [4, с. 260]. Щити не використовувалися воїнами на конях у передніх рядах, адже це перешкоджало б їм утримувати піку. Ті, що стояли в задніх рядах, могли користуватися щитом, оскільки вони мали коротші списи.

Попри зростання ролі кінноти, піхота й далі залишалася важливою і чисельною частиною готської армії. Зброя піхотинця мало змінило із часів міграцій. Основною зброєю залишався спис [9, с. 261].

Захистом воїну служили щит і шолом. Піхота могла боротися як у вільному, так і в щільному строю. Останній нагадував фалангу й називався «стіна щитів» – така структура ідеально підходила для відбиття атак кінноти. В армії також були легкі піхотинці-метальники, озброєні метальною зброєю – дротиками, луками тощо. Тактика готської армії тепер зводилася до масованого таранного удару коней, що приводило ворога в «конфуз», за яким слідувала піхота, яка повинна була завершити розгром.

Можна говорити, що піхота могла б зафіксувати ворога боєм, у той час, як кіннота вчиняла охоплення ворожого флангу. Однак готи зазвичай були не схильні до тактичних маневрів через відсутність згуртованості та дисципліни. Варто сказати, що від сарматів готи позичили ще одне тактичне нововведення – використання повозок як оборонних споруд. Повозками оточували свій табір і використовували їх як стіни від нападів ворога. Готи, які довго жили поруч із кочівниками, так і не навчилися добре стріляти з лука з коня. Можливо, вони віддавали перевагу не вчитися цьому складному мистецтву самим, а наймати тих, хто звик їздити й боротися на коні (такі як сармати та інші кочівники). Проте, період історії готів на Причорномор'ї вражає своєю надзвичайною воєнною активністю. І набіги готам вдавалися лише в ті періоди, коли в Римській імперії панувала нестабільність, а військові лідери боролися між собою за владу [10, книга II, гл. 37].

Дивно, що маючи доступ до моря, готи не володіли власним флотом. Проте під час своїх набігів вони захоплювали землі ворожого флоту, оскільки в них не було власних фахівців для морських операцій, вони наймали мореплавців із племені боранів. І оскільки атаки з моря не очікувалися від них, це пояснює перші успіхи морських походів готів. При

цьому вони ніколи не вели морських битв, використовуючи кораблі як транспортні засоби. Те, що готи не володіли великими навичками в мореплавстві, свідчать наступні факти: двічі вестготи намагалися переправитися в Африку, й обидва рази їм заважав шторм [9, с. 157–167]. Прокопій Кесарійський згадував про одну морську битву готів: «...вестготські кораблі то збивалися в купу, то, навпаки, занадто розтягувалися. У результаті їх флот був розгромлений, багато затонуло» [3, книга VIII (IV), гл. 23].

Останній великий похід готів у III ст. відбувся у 269 році й завершився їх нищівною поразкою під Наїссом (Ніш у Сербії). Поразка, судячи із цього, була настільки значною, що готи більше не влаштовували великих походів на території Римської імперії. Західна частина готів – тервінги – були під постійним контролем імперії і поступово потрапила в повну залежність від неї. Тим часом інша гілка племені готів (гревтунги) – не зазнала прямого впливу римлян, але їм довелося зіткнутися із набагато страшнішим противником – гунами, які привезли із собою нову зброю – довгий, потужний складний лук, до якого додавалися стріли з бронебійними наконечниками. Готи зазнали поразки від нових володарів степу, оскільки практично не мали своїх кінних лучників, а наздогнати легких вершників противника готи просто не могли через важкість свого озброєння та низьку маневреність, тому не могли ефективно протистояти, коли їх, виснажених від переслідування, атакувала кіннота гунів [7].

Бажаючи взяти реванш, Вінитарій (король остготів) зібрав нову армію, у якій були враховані нові тенденції у веденні бою – масове використання кінних лучників. І така нова тактика й нова армія успішно були випробувані на антах. У відповідь гуни, боячись зміцнення готів Вінитарія, почали з ним війну. Спочатку вони, підкріплені загонами вірних їм готів і антів, зазнали поразок, але коли проти Вінитарія виступила головна орда короля гунів Баламіра, і готи були розбиті – перевага гунів була в підготовці кінних стрільців і їх кількість стала як такою вирішальною [8, с. 32].

Далі тривалою і важкою війною, яку вели готи (вестготи), – це була війна з Візантією за Італію. У цьому конфлікті проявилася відсталість військової справи готів: їхня армія не відрізнялася гнучкістю, була неспроможною вести довгий потенційний бій, що в підсумку їм не вистачало дисципліни та організованості дій. А готські військові лідери не могли конкурувати в тактичному та стратегічному мистецтві з візантійськими полководцями – Велизарієм, Нарсесом та іншими.

Окремі успіхи готів у цій війні більше пов'язані з нерішучістю, роз'єднаністю дій різних візантійських командирів, а також тим, що Візантія довгий час не могла направити в Італію великі військові сили. Таким чином, готи поклалися виключно на свою хоробрість і відвагу, проте ці якості швидко зникати. У цій війні також виявилася неспроможність готів проводити облогу. Вони раніше вже не відрізнялися в особливих талантах у цьому мистецтві, покладаючись виключно на те, що голод змусить захисників здатися [5, книга XXXI, гл. 15]. Навіть якщо вони використовували різноманітні «осадні» пристосування, вони робили це дуже необтяжливо. Прокопій Кесарійський описує курйозний випадок, що стався під час першої облоги Рима: «готи, збудувавши осадну башту, відчепили від волів, щоб ті тягли її до стіни, замість того, щоб тискати її перед собою» [3, книга V (I), гл. 21]. Зрозуміло, візантійці знищили волів стріляниною, і башта виявилася некорисна. Готи не здобули жодної великої перемоги над римськими військами, яка б була порівнянна з перемогою під Адріанополем. Готські військові лідери боялися відкритого бою з римлянами, оскільки розуміли, що це навчена й дисциплінована римська армія, особливо, якщо її очолює досвідчений військовий лідер. Проблема полягала в тому, що готи виявилися неспроможними усвідомити багаті воєнні та політичні традиції Західної Римської імперії.

Висновки. Воєнно-історичний період готів відобразив складні аспекти їхньої військової діяльності та взаємодії з іншими культурами. Недоліки військової справи на фінальних етапах існування готів стало фактором, який обмежував їхню стратегічну ефективність. Взаємодія із сусідніми племенами визначила їхні слабкі та сильні сторони

армії. Ні політичні, ні військові, ні громадянські, ні економічні елементи Готської держави не були розвинуті, тому вже під час перших серйозних військових зіткнень (з франками та Візантією) вони зазнавали дошкульних поразок. Попри це, слава готів як воїнів живе в міфах та легендах, що свідчить про важливу роль, яку вони відіграли в історії.

Список використаних джерел

1. Вольфрам Х. Готи: від витоків до середини VI ст. (досвід історичної етнографії). СПб.: Ювента, 2003. URL: <https://www.armourbook.com/whistory/31644-xervig-volfram-goty-ot-istokov-do-serediny-vi-veka.html> (дата звернення: 28.11.2023)
2. Йордан. Про походження і діяння готів. URL: <https://www.vostlit.info/Texts/rus/Iordan/text1.phtml?id=576> (дата звернення: 24.11.2023)
3. Кесарійський П. Війна з готами. URL: <http://weblib.pp.ua/voynyi-gotami-prokopiya.html> (дата звернення: 28.11.2023)
4. Конноллі П. Греція і Рим. Енциклопедія військової історії / пер. с англ. С. Лопухова, А. Хромова. Москва: Эксмо-Пресс, 2000. 320 с.
5. Марцеллін А. Римська історія (Діяння). / пер. Ю.А. Кулаковського і А.І. Сонні під ред. Л.Ю. Лукомського. 2000. URL: <https://mir-knigi.com.ua/page/57177-rimskaja-istorija> (дата звернення: 23.11.2023).
6. Мельникова Е.А., Петрухін В.Я. Огляд гіпотез про походження терміну «Русь» (коментарі до книги Костянтина Порфірогеніта «Про управління імперією»). URL: <http://www.ukrhistory.narod.ru/texts/konstantin-1.htm>. (дата звернення: 25.11.2023)
7. Никифоров В.П. Озброєння готів за даними грецьких і латинських джерел в III–VII ст. Т. II. Москва: Ломоносов, 2010.
8. Новий Солдат. №61. *Сармати проти Греції і Рима. 600 р. до н.е. 450 р. н.е.* Військово-історичний альманах. Артемівськ, 2002. URL: https://mirageswar.com/pages_history/124958-novyuy-soldat-61-sarmaty-protiv-grecii-i-rima-600-g-do-ne-450-g-ne.html (дата звернення: 24.11.2023)
9. Тацит П.К. Про походження германців і місцеположення Германії. URL: <https://www.rulit.me/books/o-proishozhdenii-germancev-i-mestopolozhenii-germanii-read-10824-5.html> (дата звернення: 27.11.2023)
10. Турський Г. Історія франків. URL: http://loveread.ec/view_global.php?id=75836 (дата звернення: 26.11.2023)
11. Heather P. The Goths. Blackwell Publishing, UK. p. 130-151. URL: <https://archive.org/details/goths0000heat> (дата звернення: 24.11.2023).

УДК 94(497.11) «14»

Андрій ЧЕМЕРИС

ПОСТАТЬ СТЕФАНА ДУШАНА В ІСТОРІЇ СЕРЕДНЬОВІЧНОЇ СЕРБІЇ ТА ЙОГО ЗОВНІШНЯ І ВНУТРІШНЯ ПОЛІТИКА

*(студент II курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
факультету історії, бізнес-освіти та права*

*Центральноукраїнського державного університету ім. В. Винниченка)
Науковий керівник – кандидат історичних наук, доцент О.М. Марченко*

Анотація. У статті подається характеристика одного з найвизначніших правителів середньовічної Сербії – Стефана Уроша IV Душана, зокрема, розглядається його внутрішня та зовнішня політика, взаємини із сусідніми державами, аналізується зміст окремих статей «Законника» С. Душана, що відображають становище в аграрній сфері, економіці, а також соціальну структуру тодішнього суспільства.

Ключові слова: Сербія, король, Законник, Стефан Душан, південні слов'яни.

Постановка проблеми. Важливою складовою вивчення середньовічної Сербії є дослідження так званої «золотої доби» в історії країни, як її називають сербські історики, а саме правління Стефана Уроша IV, прозваного «Душаном». Його харизма, політичний хист, військова доблесть, адміністративні успіхи, дипломатичні здобутки, правові знання, уміння розв'язувати складні внутрішньополітичні та зовнішні питання з користю для держави залишається до сьогодні актуальною темою дослідження як сербських істориків, так і українських.

Аналіз досліджень і публікацій. Дослідження проблеми «золотої доби» в історії середньовічної Сербії – роки правління короля Стефана Уроша IV Душана (1331–1346) – стало предметом розгляду насамперед сербських істориків. Нами проаналізовані праці сербських авторів: Володимира Топовича [5] та Сими Чирковича [6]. Для аналізу «Законника Стефана Душана» – одному з джерел сербського середньовічного права, нами розглянуто статтю Лідії Мазурчак [2]. При характеристиці правління С. Душана ми використовували також навчальний посібник Олега Марченка [3], у якому міститься інформація та документи періоду середньовічної Сербії.

Метою статті є висвітлення та аналіз внутрішньої та зовнішньої політики одного з найуспішніших правителів середньовічної Сербії – Стефана Душана.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ще змалечку доля випробовувала Стефана Уроша IV Душана та його сім'ю. Ще в 1314 році його батько Стефан Урош III Дечанський намагався підняти повстання проти свого батька Стефана Уроша II Мілутіна, але зазнав поразки та був відправлений у вигнання до Константинополя разом із малим Душаном і дружиною на сім років. У 1322 році повернувшись до Сербії і здолавши декількох претендентів на престол, С. Душан стає спадкоємцем престолу та отримує титул «молодий король», що дорівнювало співправителю. Проте в 1331 році відбулося погіршення відносин між С. Душаном та його батьком С. Урошем III. Точну причину погіршення між батьком і сином важко встановити. На сьогодні виділяють три основні причини конфлікту:

- недовіру батька викликало його ж оточення;
- у цьому конфлікті винен був тільки король;
- жага С. Душана до більшої влади стала причиною конфлікту.

Існує теорія про те, що в С. Уроша III з'явилися діти й це стало турбувати С. Душана. На думку дослідниці Л. Мазурчак, Душан із легкістю міг усунути конкуренцію, маючи у своєму підпорядкуванні досить непогане військо [2, с. 25]. Між військами батька й сина почалися збройні зіткнення, що проходили неподалік міста Скадар, недалеко від резиденції С. Душана. Причиною цьому став успішний наступ Уроша III на сина, і як результат, Душан вимушений був перейти річку Буяна. На цьому наступ і завершився [4].

Навесні 1331 року між сторонами було укладено нетривале перемир'я і наприкінці літа того ж року військо С. Душана взяло в облогу королівський замок у Неродімле. Як результат облоги Стефан Урош III потрапив у полон і був заточений у фортеці Звечан, де й помер, хоча існує декілька версій щодо смерті Уроша. Так, існує легенда, що Урош III був задушений своїм же сином [4]. Про цю подію йдеться в легенді про «Про удушення короля Дечанського», яка стала одним із багатьох сюжетів сербського фольклору. І понині про точну причину смерті Стефана Уроша III невідомо. Але даний міжособний конфлікт міг послабити внутрішнє становище в країні, що призвело б до можливих загарбань країни ззовні, як до прикладу Візантії, яка провокувала С. Душана на конфлікт із батьком. Усе ж у 1331 році на престол зійшов Стефан Душан.

Зовнішню політику С. Душана можна розглядати з того ж 1331 року. Тоді Душан спробував провести похід, який не увінчався успіхом. Проте, через короткий проміжок часу, С. Душан проводить походи на Візантію, використовуючи внутрішні суперечності в імперії. Крім Візантії, він зіткнувся з Угорщиною, яка мала претензії на завоювання сербських територій, а також із Боснією навколо Захумля.

Після значних завоювань у Візантії, день 16 квітня 1346 року для С. Душана став особливий. На соборі в м. Скоп'є він оголошує себе «царем сербів і греків/ромеїв». Тут варто звернути увагу на те, що титул, яким себе нагородив Душан, не визнавали більшість сусідів Сербського королівства, і Візантія в тому числі, але приймали й називали королем Венеція та Дубровник. Наступний 1347 рік для Душана стає також успішним. Тоді було проголошено і створено сербську патріархію [3, с. 50].

У 1336 році в Душана народився син. В історії він відомий як Стефан Урош V. При розширенні сербського королівства система вимагала реформ в управлінні. Адміністративно територія була поділена на дві частини: у північній частині С. Душан поставив свого сина Уроша, який отримав титул короля, а сам Душан правив у південних землях. Хоча варто зазначити, що фактично Урош був намісником на землях, де правив.

У планах С. Душана було піднесення сербського королівства до рівня Візантійської імперії. Він запозичує візантійські посади та поширює її порядки. Проте втримати величезні території в один руках завдання було не з простих, оскільки візантійська система, на які рівнявся Душан, вимагала повного контролю в усіх сферах королівства.

Зовнішня політика Стефана Душана була досить жвавою. Так, з 1347 до 1348 роки він проводив активні й результативні дії на півдні країни, захопивши Епір, Фесалію та Акарнанію [5]. На цьому Душан не збирався зупинитися, маючи піхоту, але він не мав флоту. Через рік, в 1350 році С. Душан пропонує Венеції створити антивізантійську коаліцію. Проте Венеція не мала бажання брати участь у Душанських завоюваннях [6, с. 85]. Цього ж року з північного заходу Балкан удару у вигляді декількох походів наносить Боснія. С. Душан вимушений був призупинити активні дії на півдні і звернути увагу на сусідів.

Початок і середина жовтня 1350 року для Душана була успішною. Давши відсіч боснійцям і захопивши низку їхніх фортець і міст, Душан оголює свої південні фланги, чим і скористалися візантійці. Загалом, аналізуючи події на північно-західних кордонах Сербського королівства, можна зазначити, що дії С. Душана були досить активні, і до удару візантійців прогресивні, але дії Душана в Боснії успіхом не увінчалися. Військам Стефана так і не вдалося закріпитися на боснійській території.

1352–1354 роки для С. Душана виявилися випробувальними. Успішна атака османів, відказ папи в організації хрестового походу, який хотів очолити Стефан, спроби угорців атакувати сербів із півночі, не увінчалися успіхом через епідемію. Угорці змушені були відступати. Під час внутрішніх конфліктів у Візантії між Іоанном Кантакузином і Іоанном Палеологом, С. Душан підтримав другого. Як результат, Кантакузин був скинутий, і до влади прийшов молодий Палеолог, відносини з яким у Душана були нормальними аж до смерті Стефана [6, с. 87].

Отже, у зовнішній політиці Стефан Душан домогся:

1. Збільшення території Сербського королівства.
2. Один із його головних напрямків став повний політичний, економічний, військовий контроль над захопленими територіями Візантії, як центром християнства (в результаті ця операція стала найуспішнішою за правління С. Душана, оскільки вдалося заволодіти південними землями охопивши всі македонські, албанські й частково грецькі території).
3. Продовження добросусідських відносин із Болгарією особливо після одруження С. Душана на сестрі болгарського царя Івана Олександра Олені.

Сербський правитель приділяв значну увагу й до внутрішньої політики в королівстві. Ставши королем, Стефан узявся до зміцнення свого становища. Успішно вдавалося придушувати повстання в регіонах, однак повністю погасити полум'я сепаратизму Душану не вдалося. Як уже вище зазначалося, свого сина Уроша V Стефан відправив намісником на північні території королівства, де великий відсоток населення становили серби, які були лояльні до сина правителя, а сам С. Душан керував південними завойованими територіями. Така дія була спрямована на те, що в разі, якщо Візантії

вдасться підбурити захопленні території, Душан був готовий протистояти як повсталим, так і регулярним військам імперії. У Душановій внутрішній політиці варто також додати грошову реформу. Стефан за своє князювання карбує власний Сербський перпер/динар. Успішною була й церковна реформа. Відбулося значне посилення та підвищення статусу сербської церкви.

Ефективною за князювання Душана стала кодифікація законів. Вдалою стала збірка законів С. Душана – «Законник», проголошений 21 травня 1349 року в Скоп'є, основа якого взята із сербського звичаєвого права.

Правовий документ складався з двох частин, які урівнювали адміністративну, державну та правову сфери. Норми «Законника» розповсюджувалися на всю територію Сербського королівства, навіть на південні землі. Правовий кодекс урегулював різні сфери суспільного життя країни, але є велика ймовірність того, що даний правовий документ не був розрахований на найнижчі прошарки населення. Основою «Законника» стали візантійське та звичаєве право, що показує розвиток правової сфери в середньовічній Сербії [2, с. 28].

«Законник» встановлював стану монархію, де король був найголовнішою особою в королівстві. Так, до прикладу, пункт 39 про володарів і підлеглих: *«Володарі й підлегли, що знаходяться в державі моєї царської величності, серби і греки, що кому пожалувала моя величність у баштину й за хрисовулами, і тримають до нинішнього собору, нехай бащини будуть тверді»* [1, с. 33]. Зазначена цитата вказує на те, що на всіх територіях Сербського королівства був один єдиний король і панували тільки його закони.

В інших пунктах «Законника» згадуються терміни *«мого царства»*, *«у моєму царстві»*, що вказувало на абсолютну владу Душана, або ж пункти, у яких мова йшла про церкву та її представників. Так, пункт 1. *«Про Християнство»*: *«Передусім про християнство. Нехай таким чином очиститься християнство»* [1, с. 32], а пункт 10: *«І якщо виявиться єретик, що живе серед християн, нехай поставлять йому клеймо на обличчі і проженуть; той хто прикриватиме єретика, буде заклеюваний»* [1, с. 32].

Тут варто зазначити, що Душан займався жорсткою політикою християнізації, навіть і вище зазначеним способом. Наприклад, пункт 26. *«Про звільнення церков»*: *«Усі церкви, розташовані на землях мого царства, звільняються від усіх робіт малих і великих»* [1, с. 32] та пункт 34 *«Про меропхське село»*: *«І де є меропхські села в моєму царстві, у Загор'ї або ще десь, церковні люди нехай не ходять на меропцину, – ні на сінокіс, ні на оранку, ні на виноградники, ні на одну роботу, ні малу, ні велику; від усіх робіт звільняє їх моє царство, нехай працюють лише на церкві. якщо знайдеться той, хто відправив метохію на меропцину й порушив закон мого царства, він буде позбавлення майна й покараний»* [1, с. 32-33].

Висновки. Період правління Стефана Уроша IV Душана (1331–1355 рр.) став успішним для Сербського королівства в правовій, церковній, фінансовій, військовій сферах. Попри активні походи на південь, відносини з Візантією при Іоанну Палеологу покращилися. Стефану Душану вдалося прищепити частинку Візантійського права та культури Сербії. Територія королівства Сербського, порівнюючи із сучасною Сербією, за Душана значно зросла. Успішна була «шлюбна дипломатія», яка подарувала Стефану добросусідські відносини з Болгарією. Правова пам'ятка «Законник» – кодифікована збірка законів – мала на меті зміцнити владу С. Душана й таким чином мінімізувати будь-які впливи правителів окремих областей. На основі цього документа можна проаналізувати практично всі аспекти соціально-економічного життя Сербії.

Список використаних джерел

1. Законник царя Стефана Душана // Марченко О.М. Практикум із курсу «Державотворчі та культурницькі процеси в країнах Центральної, Східної та Південно-Східної Європи в епоху Середньовіччя та Модерний час». Частина 1. Історія країн Центрально-Східної та Південно-Східної Європи в епоху Середньовіччя та

Ранньомодерний час (VI–XVIII ст.). Навчально-методичні матеріали для студентів закладів вищої освіти. Кропивницький, ПОЛІМЕД-Сервіс, 2023. С.32–35.

2. Мазурчак Л. Законник Стефана Душана як джерело сербського середньовічного права. Записки Львівського медієвістичного клубу. 2018. Вип 3. С. 24–29.

3. Марченко О.М. Історія слов'янських народів. Частина друга. Історія південних і західних слов'ян від епохи середньовіччя до кінця XVIII ст. Курс лекцій для студентів вищих навчальних закладів: Навч. посібник. Кіровоград, ПОЛІМЕД-Сервіс, 2015. 275 с.

4. Стефан Душан. Історична бібліотека. Енциклопедія історії та книжковості на српском језику. Грађански рат у Србији (1331). URL: <http://istorijska-biblioteka.wikidot.com/art:stefan-dusan> (дата звернення 15.03.2024 р.).

5. Торовић В. Історія српског народа. Београд, новембар 2001. URL: <https://web.archive.org/web/20130117052526/http://www.rastko.org.rs/rastko-bl/istorija/corovic/istorija/index.html> (дата звернення 28.03.2024 р.).

6. Чиркович С.М. История сербов / пер. с сербохорват. Москва: Весь мир, 2009. 448 с.

Додатки

Стефан Урош IV Душан.

Фреска з монастиря Ліснове, XIV століття

Сербський перпер/динар.

Монета, яку карбував Стефан Урош IV Душан

Законник Стефана Душана. Рукопис,

що зберігається в Національному музеї в Белграді, Сербія

Інна БОБИК

ПРОБЛЕМИ ПЕДОФІЛІЇ В КАТОЛИЦЬКІЙ ЦЕРКВІ

*(студентка III курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
факультету історії, бізнес-освіти та права*

*Центральноукраїнського державного університету ім. В. Винниченка)
Науковий керівник – кандидат історичних наук, доцент О.М. Марченко*

Анотація. У статті висвітлено проблеми сексуального насилля в католицькій церкві, з'ясовані причини того, чому воно відбувається. Висвітлено реакцію Ватикану на розслідування і звинувачення в сексуальному насиллі. Визначено механізми та можливості запобігти насильству над дітьми в церквах і розкриті причини, чому саме католицькі священники є суб'єктами таких звинувачень.

Ключові слова: католицька церква, священники, сексуальне насилля, педофілія, Ватикан.

Постановка проблеми. Проблема педофілії в католицькій церкві стала серйозним соціальним та етичним викликом. Постановка зазначеної в статті проблеми включає розгляд кількох аспектів: наявність великої кількості випадків педофілії серед духовенства; спроби приховування фактів сексуального насилля над дітьми; аналіз можливих причин, що спричиняють випадки сексуального насилля серед духовенства. Важливим також є розгляд соціальних та психологічних аспектів, що можуть вплинути на ризик виникнення подібних ситуацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. При написанні цієї статті основою були статті та дослідження журналістів. Зокрема, газети The Boston Globe, яка у 2002 році поклала початок масовим дослідженням журналістів у питанні сексуального насилля над дітьми в католицькій церкві [9]. Також важливо зазначити, що на сучасному етапі йде жвава дискусія в церковних колах і поза її межами щодо зазначеної проблеми, тому кількість саме наукової літератури є мінімальною.

Метою статті є висвітлення проблематики сексуального насилля над дітьми священниками в католицькій церкві.

Виклад основного матеріалу дослідження. За останні кілька десятиліть католицька церква зіткнулася з лавиною звинувачень у сексуальному насиллі над дітьми. Від малих австралійських містечок до шкіл в Ірландії та міст по всій території Америки. Хоча деякі звинувачення вперше надійшли ще у 1950-х роках, цій проблемі вперше приділили значну увагу засоби масової інформації в 1980-х роках у США та Канаді. У 1990-х роках проблема почала зростати. Такі історії з'являються в Аргентині, Австралії та інших країнах. У 1995 році архієпископ Відня в Австрії пішов у відставку через звинувачення в сексуальному насильстві, що приголомшило тамтешню церкву. Також у те десятиліття почалися викриття широко поширених історичних зловживань в Ірландії [3].

На початку ХХІ ст. сексуальне насильство в католицькій церкві стало великою глобальною історією. Тому 2000-і роки стали відправною точкою для початку розслідувань злочинів церкви. Так, у 2002 році The Boston Globe опублікувала результати розслідування, яке призвело до кримінального переслідування п'ятох римо-католицьких священників і привернуло увагу до сексуального насильства над неповнолітніми з боку католицького духовенства [9]. До публікації статті і факти сексуального насильства в католицькій церкві вважалися поодинокими випадками. За кілька місяців роботи журналісти змогли ідентифікувати 70 бостонських священників, деякі з яких гвалтували дітей по кілька десятків разів упродовж років. Щоб зрозуміти всю трагічність ситуації, станом на 2002 рік у Бостонській єпархії було 1678 священників, 70 з яких мали сексуальні контакти з дітьми.

Статті The Boston Globe привернули увагу суспільства до проблеми сексуального насильства священників над дітьми. Особливо ця ситуація загострилася після того, як ті священники, які домагалися до дітей, не були позбавленні сану, а деяких навіть оминуло покарання. Цю проблему почали масово обговорювати. У травні 2011 року Коледж кримінальної юстиції Джона Джея опублікував звіт: «Причини та контексти сексуального насильства над неповнолітніми католицькими священниками в Сполучених Штатах, 1950–2010». Цей незалежний звіт базувався на дослідженні понад 10 тисяч звинувачень, щоб детально визначити типи насильства, дані про жертв і кривдників, а також обізнаність єпархії щодо проблем сексуального насильства. Ці розслідування навколо цієї теми документують жахливу реальність того, що сталося в католицьких церквах по всьому світу, і відсутність зусиль церкви для розв'язання проблеми. Нижче наведено деякі статистичні дані щодо сексуального насильства священнослужителів у Сполучених Штатах у другій половині XX століття:

- Звинувачення в сексуальному насильстві над дітьми були висунуті проти 4392 священників, що становить приблизно 4% всіх католицьких священників.
- Лише 2% звинувачених духовних осіб отримали тюремне ув'язнення.
- Майже 48% цих звинувачених священників у США мали дві або більше звинувачень проти них – це був не перший раз, коли цих чоловіків парафії звинувачували.
- Майже 80% жертв сексуального насильства з боку священнослужителів були чоловіками.
- Приблизно 22% жертв сексуального насильства священнослужителів на момент насильства було десять років або менше [7].

Щодо випадків, у яких священників оминуло покарання можна навести декілька прикладів.

Гілбер Готе, колишній католицький священник із Луїзіани, зізнався в скоєнні сексуального насильства над 37 дітьми, хоча неофіційно кількість жертв могла перевищувати 100. Його засудили до 20 років ув'язнення, але відбув він лише 10 років. Пізніше він знову був засуджений у Техасі за сексуальне насильство над ще одним хлопцем.

Колишнього священника Бостонської архієпархії Джона Геогана притягнули до кримінальної відповідальності за сексуальне насильство понад 130 хлопчиків. Розслідування Boston Globe 2002 року виявило обізнаність церковних лідерів і приховування зловживань. Був засуджений на 10 років ув'язнення і помер під час відбуття покарання.

Рудольфа Коса, колишнього католицького священника, звинуватили в сексуальному насильстві над кількома вівтарниками по всій єпархії Далласа. Вердикт присяжних у розмірі 120 мільйонів доларів було присуджено 11 жертвам та їхнім родинам, а пізніше єпархія виплатила ще 23,4 мільйона доларів за додатковими претензіями щодо насильства з боку Коса. Його засудили до довічного ув'язнення.

Вашингтон, округ Колумбія, кардинал Теодор МакКаррік пішов у відставку у 2018 році після звинувачень у насильстві та спробі зґвалтування. Звіт, опублікований у 2020 році, показав, що й папа Римський Іван Павло II, і папа Римський Бенедикт XVI з міста-держави Ватикан знали про звинувачення МакКарріка в сексуальному насильстві, але не вжили жодних заходів.

Джеймса Портера, колишнього католицького священника в різних єпархіях Массачусетсу, звинуватили та визнали винним у сексуальному насильстві над 28 дітьми. Однак пізніше він зізнався, що лише в одній єпархії знущався з понад 100 дітьми. Він був засуджений до 18-20 років позбавлення волі й помер у 2005 році.

Пола Шенлі, колишнього бостонського священника, відомого консультантами проблемної молоді, Ватикан позбавив прав священника після того, як його звинувачували в численних сексуальних домаганнях і засудив до 12-15 років ув'язнення. Він помер у листопаді 2020 року [7].

Звіти про злочини католицької церкви виходять у світ регулярно. У 2018 році колишній генеральний прокурор штату Пенсильванії Джордж Шапіро висунув документ, у якому розкрив діяльність католицької церкви в цьому штаті. Майже 900-сторінковий звіт, у якому докладно описано широко поширене сексуальне насильство над дітьми в католицькій церкві по всій Пенсильванії та «витончене» приховування з боку вищих церковних чиновників. Було виявлено, що понад 300 священників знущалися над дітьми, згвалтували щонайменше 1000 дітей, протягом семи десятиліть. Доповідь викликала резонанс на найвищих рівнях церкви, а Ватикан висловив «сором і сум» через відкриття. За роки, що минули після публікації доповіді Пенсильванії, вона стала приводом для майже 20 інших розслідувань католицької церкви генеральними прокурорами штату [8].

Генеральний прокурор штату Іллінойс Кваме Рауль у травні 2019 року опублікував доповідь, у якій виявлено понад 450 правдоподібно звинувачених у сексуальному насильстві над дітьми в католицькій церкві Іллінойсу з 1950 року. Тобто за 70 років майже 2000 дітей віком до 18 років стали жертвами католицьких священників [10].

Увесь цей час католицька церква приховувала і приховує надалі імена не тільки жертв, а і кривдників. Причиною цього мовчання надія на те, що вийде термін давності злочину і його не можна розглянути, тим самим імідж церкви не буде спалюжено. «Можливо, ці злочинці ніколи не будуть притягнуті до відповідальності в суді, але, назвавши їх тут, ми маємо намір забезпечити публічну відповідальність і певну міру зцілення тих, хто вижив, які довго страждали мовчки», – зазначав Кваме Рауль [10].

Вище згаданий звіт Кваме Рауля говорить і про наслідки жертв сексуального насилля, яких було опитано. Багато з них планували покінчити життя самогубством після того, як зазнали жорстокого поводження. Деякі почали вживати наркотики чи алкоголь, намагаючись впоратись із тривожністю. Ті, хто вижив, розповідають про те, що роками, а часто й десятиліттями, вони боролися з такими труднощами, як безсоння, тривога, проблеми з довірою, кошмари, суїцидальні думки, почуття провини, залежність, алкоголізм, депресія, посттравматичний стресовий розлад, проблеми зі створенням сім'ї, проблеми з довірою та підтримкою, труднощі побудови стосунків і в сексуальному житті. З такими наслідками пережитого зіштовхуються жертви сексуального насильства, не тільки від священників, а й загалом [10].

Щодо причин сексуального насилля в католицькій церкві. Сексуальне насильство як таке, яке ми його розуміємо сьогодні було зафіксовано в католицькій церкві ще в XI столітті. У тому ж столітті філософ та богослов Петро Дем'янів написав трактат «Libro de Gomorra» проти содомії та схожих зловживань священнослужителів. А у 1530-х роках Мартін Лютер говорив, що кардинали повинні обмежувати кількість хлопчиків, яких вони утримують для свого сексуального задоволення, адже в такий спосіб Рим робить содомію нормальним явищем.

Таким чином, можна зрозуміти, що явище сексуального насилля має давній характер. Століттями церква намагалася замовчувати свої злочини. Тож, чому саме католицька церква? Найпоширеніша думка – це целібат священнослужителів. Це рішення існує понад 900 років, і багато священників відмовлялися від свого сану, оскільки не були готові присвятити своє життя Богові, відмовившись від статевого життя, але не всі. Тому деякі дослідники стверджують, що дотримання священнослужителями целібату і є основним чинником педофілії серед католицьких священників.

Самі ж духовні отці припускають, що таке поводження своїх колег можна пояснити тим, що вони не були належним чином підготовлені до безшлюбного життя під час навчання в семінаріях. Крім цього, впливає і секретність та приховування про сексуальне насилля. Багато єпархій укривали звинувачення в сексуальному насильстві з боку священників у минулому. Культура секретності призвела до того, що багатьох правопорушників просто перевели до іншої парафії чи єпархії, що лише продовжувало насильство.

Якщо однією з причин є дотримання celibату, то навіщо його було введено? Обов'язкову безшлюбність католицьких священників встановив Папа Григорій VII у 1073–1085 роках. А практично celibат утвердився в середині XIII ст. Запровадженням celibату католицька церква намагалася зберегти земельну власність, не допустити її розділу між нащадками священника. Але це не могло бути виправданням скоєним злочинам [7].

Також, заради справедливості, треба зазначити, що сексуальне насилля над дітьми є не тільки в католицькій церкві. У дослідженні, зробленому у 2018 році, показано, що зі схожими проблемами стикаються і представники протестантських течій (попри те, що більшість протестантських пасторів одружені). За словами авторів дослідження: три релігійні страхові компанії, що забезпечують страхування для 165 500 церков – переважно протестантських християнських церков і 5500 інших релігійних організацій – повідомили про 7095 заяв про ймовірне сексуальне насилля з боку священнослужителів між 1987 і 2007 роками. Це в середньому 260 позовів про ймовірне сексуальне насилля на рік, що призвело до виплати 87,8 мільйона доларів США [6].

Причиною найбільшої критики саме католицької церкви, це централізована ієрархія, яка зобов'язана вести записи. А це дає можливість не тільки церковній владі, а й будь-кому іншому переглянути церковні архіви. Ці записи дають змогу скласти картину по всьому світі. Саме тому про діяльність католицьких священників, які скоюють злочини, відомо найбільше, ніж про православних чи протестантів.

Не дивлячись на походження злочинця, він має бути покараним. Але покарання на них чекає не завжди. У 2019 році видання «AP News» кілька місяців проводили дослідження, як живуть священники, які були звинувачені в сексуальному насиллі над дітьми. За його результатами майже 1700 священників та інших членів духовенства, яких римо-католицька церква вважає вірогідно звинуваченими в сексуальному насиллі над дітьми, живуть поза увагою майже без нагляду з боку релігійної влади чи правоохоронних органів [1].

Перевірка також виявила, що понад 160 звинувачених продовжували працювати або займатися волонтерством у церквах, а приблизно 190 отримали професійні ліцензії. Крім того, понад 500 живуть у радіусі 2000 футів від шкіл, дитячих садків чи інших закладів, які обслуговують дітей. Принаймні двоє працювали офіцерами із затримання неповнолітніх у Вашингтоні та Аризоні, а кілька інших перейшли на державні посади, як-от захисники потерпілих або планувальники охорони здоров'я. Інші знайшли роботу в таких місцях, як Disney World, громадські центри або сімейні притулки для домашнього насилля. І один колишній священник створив некомерційну організацію, яка посилає людей волонтерити в дитячі будинки та інші місця в країнах, що розвиваються [2].

Окрім приховування, католицька церква намагалася розв'язати ці питання та притягнути до відповідальності злочинців. Зокрема, після публікації в газеті Boston Globe у 2002 році з'явилася Далеська Хартія [4]. Це комплексний набір процедур для розгляду звинувачень у сексуальному насиллі над неповнолітніми з боку саме католицького духовенства. Через неефективність даного документа його кілька разів змінювали 2005, 2011 та 2018 роках. Неефективність розгляду справ полягало в тому, що розслідуваннями займалися безпосередньо у Ватикані. Відповіді папи на звинувачення в зловживаннях протягом багатьох років були неоднозначними, а іноді й несхвальним:

Папу Івана Павла II критикували за те, що він не вжив дій у відповідь на повідомлення про сексуальне насилля в церкві та за його підтримку екскардинала Теодора Маккарріка, попри розслідування звинувачень у сексуальному насиллі. Однак він стверджував, що тим, хто завдає шкоди дітям, не місце у священстві.

Папа римський Бенедикт XVI намагався підштовхнути розслідування сексуальних насилств. Крім того, він був першим папою, який усунув священників-порушників від церковної служби, хоча критики кажуть, що він зробив недостатньо.

Папа римський Франциск пообіцяв припинити сексуальне насильство в католицькій церкві після того, як отримав звіт про розслідування Ватикану у 2020 році щодо звинувачень проти єскардинала. У 2019 році папа Франциск також скасував давню політику церкви щодо захисту священників від правоохоронних органів. Проте повідомляти про зловживання священнослужителів усе ще не зобов'язані [7].

Наслідками такої ситуації в католицькій церкві є те, що 37% католиків США, порівняно з 22% у 2002 році, кажуть, що новини про жорстоке поводження змусили їх сумніватися, чи залишаться вони в церкві. Останні висновки Gallup показують, що нинішній скандал впливає на католиків США більше, ніж скандал 2002 року, з погляду їхніх почуттів щодо церкви. Однак незрозуміло, чи вирішать католики, які сумніваються у своєму членстві в церкві, покинути церкву. Багато католиків можуть розглядати можливість покинути церкву, але, зрештою, вирішать цього не робити, або вони можуть не мати наміру залишити, а просто відповідають на це запитання як спосіб висловити своє розчарування тим, як церква «розв'язала проблему» [5].

Висновки. Отже, тема сексуального насилля само по собі є досить гострою, а сексуальне насилля в церкві ставить під сумнів будь-які моральні рамки в суспільстві та питання щодо довіри священнослужителям. Вивчаючи зазначену тему та занурюючись у статистику, складається враження, що розв'язання цієї проблеми не можливе. Але певні застережливі заходи можна зробити. Батьки мають проводити зі своїми дітьми бесіди, як поводити себе зі сторонніми людьми, що не можна нікому довіряти, навіть якщо це представник духовенства. Якщо вже стався випадок сексуального насилля, або домагання до дитини, щоб вона не соромилася про це говорити батькам безпосередньо. Не забувати звертатися в поліцію одразу, щоб не встиг вийти термін дійсності злочинів. Така виховна робота може застерегти дитину від таких випадків.

Щодо кримінально відповідальності священників, які скоювали злочини та не понесли покарання. Це питання не може бути врегульоване, поки цією справою не займаються правоохоронні органи, але на цьому етапі всі справи про злочини духовенства католицької церкви вирішує Ватикан, і як можна побачити, його робота не є ефективно.

Список використаних джерел

1. AP News. BY CLAUDIA LAUER AND MEGHAN HOYER. 100s of accused priests living under radar with no oversight (2019) URL: <https://apnews.com/article/6109dc3f9e744298ae3fd5fe607f0a3c> (дата звернення 28.11.2023)
2. AP News. CLAUDIA LAUER AND MEGHAN HOYER. AP Investigation: Priests accused of abuse have access to children, dozens commit crimes URL: <https://leads.ap.org/best-of-the-states/accused-us-priests-work-unsupervised-with-children> (дата звернення 28.11.2023)
3. BBC News. Catholic Church child sexual abuse scandal URL: <https://www.bbc.com/news/world-44209971> (дата звернення 28.11.2023)
4. Charter for the Protection of Children and Young People URL: <https://www.usccb.org/offices/child-and-youth-protection/charter-protection-children-and-young-people> (дата звернення 28.11.2023)
5. Gallup News. JEFFREY M. JONES. Many U.S. Catholics Question Their Membership Amid Scandal URL: <https://news.gallup.com/poll/247571/catholics-question-membership-amid-scandal.aspx> (дата звернення 28.11.2023)
6. Get Catholic Answers. Is Sex Abuse a Catholic Problem? (2018) URL: <https://www.catholic.com/magazine/online-edition/is-sex-abuse-a-catholic-problem> (дата звернення 28.11.2023)
7. Herman law. Catholic Church Sexual Abuse URL: <https://hermanlaw.com/practices/clergy/catholic-church-sexual-abuse/> (дата звернення 28.11.2023)

8. Ruth Graham. What the Latest Investigations Into Catholic Church Sex Abuse Mean (2023) URL: <https://www.nytimes.com/2023/06/02/us/catholic-church-sex-abuse-investigations.html> (дата звернення 28.11.2023)
9. The Boston Globe (2002) URL: <https://www.bostonglobe.com/> (дата звернення 28.11.2023)
10. The Guardian. Illinois: nearly 2,000 children abused by Catholic clergy over 70-year period (2019) URL: <https://www.theguardian.com/world/2023/may/23/illinois-children-catholic-clergy-abuse> (дата звернення 28.11.2023)

УДК 94 (470)“165“(045)

Олександр РИБАЛКО
ПРАВОВИЙ СТАТУС СЕЛЯНСТВА ЗГІДНО ІЗ СОБОРНИМ УЛОЖЕННЯМ
1649 РОКУ

*(студент III курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
факультету історії, бізнес-освіти та права
Центральноукраїнського державного університету ім. В. Винниченка)
Науковий керівник – кандидат історичних наук, доцент О.М. Марченко*

Анотація. У статті основна увага приділена розгляду норм, визначених Соборним Уложением, які регулювали взаємини селян із феодалами та визначали їхнє правове положення в рамках Московського царства XVII ст. З'ясовано, як ці норми впливали на власність, свободу та обов'язки селян, а також, які санкції передбачалися за порушення встановлених законів.

Ключові слова: Соборне Уложение 1649 року, селяни, Московія, закріпачення, правовий статус селян.

Постановка проблеми. Проблема дослідження полягає в аналізі правового статусу селянства Московії та їхнього становища на основі Соборного Уложения 1649 року. Ретельно розглянути положення даного законодавчого акту, які стосуються селянського населення, визначити обсяг їхніх прав та обов'язків, а також з'ясувати, як ці норми впливали на правове положення селянства Московського царства в XVII ст.

Аналіз досліджень і публікацій. У різні періоди вчені ставилися до значення Уложения в регулюванні становища селян по-різному. Наприклад, на думку російського імперського історика Ю. Готьє, єдиною метою Уложения було стримування селянських втеч, що регулювалося розділом XI Уложения, і жодних інших завдань щодо селянства законодавець у кодексі права не покладав [1, с. 16]. З позиції Ю. Готьє не погоджувався радянський історик А.Г. Маньков, який вважав роль кріпацтва в громадському житті того часу більш суттєвою. На його думку, недостатньо обмежитися розділом XI для аналізу правового становища селянства за Соборним Уложением, оскільки кріпаки згадуються в 17 з 25 розділів правового документа, загалом приділено їм 111 статей [5, с. 13]. З висловлюванням А.Г. Манькова важко не погодитися, оскільки для повноцінного аналізу юридичного становища селянства за Соборним Уложением необхідно вивчити весь комплекс прав і обов'язків селянського населення, закріплених в Уложенні. Серед українських авторів, які торкалися питання правового становища селянства за Соборним Уложением 1649 року з позиції юридичних норм, варто згадати праці О.Г. Козинець [3, 4], Т.М. Приходько [6] та ін.

Метою статті є дослідження правового статусу селянства Московії в XVII ст. та його становище на основі Соборного Уложения 1649 року.

Виклад основного матеріалу дослідження. На Русі не існувало кріпосного права й селянська громада була головним власником землі. Хоча були княжі та боярські села, основними мешканцями були челядь або холопи, які фактично були рабами. Із часом

з'явився прошарок закупів, які мали обмежені майнові права, але не були особистими власниками боярської землі. Схожий статус мали і смерди, які були залежними селянами й були підконтрольними князю.

У XIV–XV століттях відбулися зміни, адже в процесі централізації влади в руках великого князя московського, йому потрібна була підтримка і для подолання внутрішніх опозиційних сил та протистояння Орді. Московський князь активно розподіляв земельні ділянки прибічникам в умовне володіння в обмін на виконання служби. Такі помістя ставали ефективними лише за умови працездатності селян, які, відкидаючи свої власні інтереси, ставали певним чином залежними від своїх господарів. У цей період різні прошарки населення Московії несли спільне тягло на користь державі: бояри та дворяни вели війни, а селяни забезпечували їм необхідні ресурси. Землевласники в основному виступали як посередники, не стільки як господарі земель, а швидше як управителі. Крім того, було заборонено поміщикам переміщати селян з одного місця на інше, а самі селяни користувалися правом на регулярну зміну свого господаря.

Навіть при введенні в Судебнику 1497 року поняття «Юрієвого дня», не наставало повного закріпачення. Спільні зусилля землевласників, які прагнули «прикріпити» селян до землі, та землеробів, які висловлювали бажання вільного переходу, призвели до компромісу. Після цього перехід від одного помістя до іншого був обмежений тижнем до 26 листопада, та тижнем після.

Активне обмеження селянських свобод розпочалося за правління Івана Грозного. Після невдалих війн і занурення Московії в опричнину, він у 1581 році ввів «заповідні літа», тимчасово скасовуючи право на вільний перехід. Точний час цього першого скасування ще залишається завданням та суперечкою серед істориків: деякі стверджують про існування окремого акту 1592 року, інші вважають, що його не існує, а кріпацтво формувалося поетапно.

Смута початку XVII століття руйнувала попередню систему поневолення, і правителям із династії Романових (Михайлу, Олексію) довелося перебудовувати її спочатку.

Соборне Уложення 1649 року (надалі – Уложення) виступало як один із важливих правових актів Московії, що визначав подальший шлях правового статусу та розвитку селянства. У ньому були враховані аспекти, пов'язані з остаточним закріпаченням усіх верств селянства та позбавлення його політичних прав і частково соціальних [6, с. 156].

Однак, перш ніж розпочати аналіз правового становища селянства, необхідно чітко визначити, що ми розуміємо під самим терміном «правовий стан». Зазвичай під правовим становищем (статусом) розуміють систему прав і обов'язків особи, які закріплені та гарантовані законом. Однак не існує єдиного визначення, щоб повністю розкривало дане поняття. Деякі дослідники, окрім сукупності прав і обов'язків, включають у правовий стан (статус) загальну відповідальність особи перед державою та суспільством [4, с. 28], законні інтереси, громадянство, гарантії прав [5, с. 25]. У нашому випадку, описуючи правове положення кріпацтва згідно із Соборним Уложенням, важливо врахувати, що неможливо повністю застосувати сучасне розуміння терміну «правовий стан», розкриваючи юридичний статус селянства того часу. Потрібно врахувати наступні особливості.

По-перше, не треба стверджувати, що на той час існувала розвинута система прав та свобод селянства, оскільки на момент прийняття Уложення селянин виступав уже як об'єкт права (це відобразилося навіть у самому Уложенні, як приклад можна навести статтю 34 розділу XI Уложення, де суперечка між феодалами щодо належності селянина вирішувалася жеребкуванням, при цьому феодал, який програв, винагороджувався коштами. За селянина встановлювалася тверда ціна – 5 рублів) [7, с. 239], і як суб'єкт правовідносин він міг здійснювати лише деякі визначені за ним майнові та процесуальні права (вони будуть розглянуті пізніше). Крім того, слід відзначити, що феодал міг судити своїх селян практично за всіма категоріями, за винятком деяких обмежень, встановлених

статтею 7 розділу XIII Уложення (наприклад, окрім розбою та вбивства) [7, с. 248]. Отже, тут виявляється юридичний зв'язок між землевласником і його кріпаками.

По-друге, характеризуючи правове положення селянства в середині XVII століття, слід розглядати його як юридичне становище не окремого селянина як особи, а всього селянського стану взагалі. Справедливе твердження О.Г. Козинець, що саме Уложення 1649 року визначило важливий етап у розвитку суспільного устрою в Московії. Якщо до його прийняття різні соціальні групи відрізнялися передусім обов'язками, то тепер також і закріплені в законі правами [3, с. 157]. На думку В.О. Ключевського, «суттєвою і найбільш відчутною ознакою суспільного розподілу є відмінність прав, а не обов'язків» [2, с. 124]. (Як один із прикладів відмінності прав в Уложенні можна привести норму статті 5 розділу XIX, яка забороняла селянам володіти власністю в посаді) [7, с. 298]. Тобто, згідно з Уложенням, селянство виступало як окремий стан із відмінними від інших станів правами.

З огляду на це, спробуємо сформулювати визначення правового становища селянства. Під цим поняттям треба розуміти систему специфічних прав, які властиві селянству в межах їхнього стану, і сукупності юридичних обов'язків, встановлених державою, а також санкціонований державою юридичний зв'язок, що характеризується залежністю селян від волі власника або власника землі, на якій вони проживали (наприклад, вотчинник міг вільно переміщати своїх селян на інші землі без їхньої згоди, вирішувати судові справи щодо селян, селянин несе субсидіарну відповідальність за борги землевласника тощо).

Одним з основних завдань Уложення була боротьба із селянськими втечами [8, с. 9]. Здавалося б, аналіз правового становища селян треба розпочати саме з норм, що регламентували пошук селян і їх повернення до власників. Ці норми були закріплені в XI розділі Уложення, названому «Суд щодо селян». У цьому розділі скасовувалися «урочні літа», а особлива увага приділялася питанню боротьби з втікачами серед селян і закріплення їх за попередніми власниками. Велику роль у поверненні втікачів і їх прикріплення до земельних володінь відіграло законодавче закріплення нормативних основ розшуку – «писцевих» книг 1626 року та переписних книг 1646–1648 років. «Писцові» книги, що закріпили перепис населення 1626 року, служили одночасно й документом, що встановлював права землевласника на збіглих селян. Уложенням були закріплені норми, спрямовані на уникнення можливості селянами отримати притулок у випадку втечі. Зокрема, в Уложенні стверджувалося: «впредь никому чужих крестьян не принимать и за собою не держать» [7, с. 241]. За приховування втікачів селян встановлювалася відповідальність, а землевласник мав сплатити штраф у розмірі 10 рублів за кожного селянина [7, с. 241].

У той самий час землевласники мали право прикріплювати до своїх вотчин і помість вільних людей за наявності в них відпусткових грамот. При цьому законодавство відрізняло вільних за відпустковими грамотами та вільних за походженням. У випадку відсутності відпусткової грамоти землевласник, згідно зі статтею 20 розділу XI Уложення, мав відвести їх до помісного приказу для запису в кріпаки [7, с. 237].

Від прийняття та приховування збіглих селян слід відрізнити такий вид феодальної залежності, як «наймання». Кріпосний селянин міг найматися на роботу за договором до іншого землевласника, причому новий власник повинен був відпустити кріпака після закінчення строку найму [7, с. 238].

Крім того, у Соборному Уложенні порушувалося питання щодо юридичного становища сімей тих селян, які уклали в шлюб «у бігах». Варто зазначити, що закон робив різницю в юридичному становищі селянських сімей, які втекли до складання переписних книг 1646–1648 років, і тих, які втекли після цього періоду. Згідно зі статтею 3 розділу XI Уложення, якщо кріпак втік до складання переписних книг 1646–1648 років, то повертатися з ним повинна була одночасно його дружина й діти. Але якщо кріпак втік після складання переписних книг, то коло його родичів, які підлягали поверненню разом

із ним, значно розширювалося. Тепер до нього, крім дружини й дітей, входили брати, племінники, онуки з дружинами і їхніми дітьми [7, с. 234].

Соборне Уложення передбачало дві форми прикріплення селян до землі: прикріплення до поміщиків і прикріплення до вотчини. В обох випадках селянин виступав як органічна приналежність до власності вотчини чи поміщицького маєтку. Варто зазначити, що доля селянина відповідала юридичній долі поміщицького маєтку чи вотчини, до якої він був прикріплений. Зокрема, стаття 30 розділу XI Уложення забороняла переміщення селян із помість у вотчини, навіть всередині одного володіння. Якщо поміщик списував селян із помістя у вотчину, а потім помістя переходило до іншого власника, новий власник мав право подати позов на селян, і попередній власник був зобов'язаний повернути селян назад разом із їхнім майном [7, с. 240]. Ймовірно, таке рішення законодавця було обумовлено страхом запускання земель і бажанням захистити права нового власника.

Іншу відмінність у сфері прав вотчинників і поміщиків було закріплено в статті 3 розділу XV Уложення. Згідно із цією нормою вотчинник мав право відпустити свого селянина на волю, надавши йому відпускну грамоту, і така грамота залишалася чинною при переході вотчини до іншого власника. У випадку з поміщиками закон формулював вимогу, яка забороняла відпускати селян на волю. Якщо кріпак відпускався на волю, новий власник за аналогією з нормою ст. 30 гл. XI Уложення міг вимагати повернення відпущеного селянина [7, с. 252].

Щодо наявності певних цивільних прав у селянина, говорить положення статті 94 глави X Соборного Уложення, яке захищає його особистість від образи. Ця норма включає санкцію, що передбачає виплату селянину компенсації в розмірі 1 рубля за образу. Щодо селян закон взаємозамінює питання про образу та фізичні травми, нанесені йому. Завдяки цьому закон розглядає завдання шкоди селянинові як образу та карає його штрафом на користь постраждалого [7, с. 193]. Однак санкція за образу селянина була досить низькою порівняно з іншими категоріями населення. Логічно припустити, що кріпаки займали найнижче положення в ієрархії феодального суспільства того часу [6, с. 157].

Крім санкції за образу, закон також встановлював відповідальність за вбивство кріпака. Відповідальність диференціювалася залежно від причин злочину та соціального положення вбивці в суспільстві. Феодал, який наносив смерть іншому кріпакові під час сутички або будучи в нетверезому стані, але без навмисного наміру, мав передати власнику вбитого, кращого зі своїх кріпаків із сім'єю та майном, погасити всі борги вбитого та самому піддатися тюремному ув'язненню (Гл. XXI, ст. 71) [7, с. 375]. У разі, якщо вбивство вчинялося селянином за тих самих обставин, йому загрожувало покарання різками, разом із сім'єю та йому належним майном йому передавали кріпака, якого він вбив, на заміну. Лише у випадку умисного вбивства кріпака застосовувалася смертна кара до злочинця, незалежно від його соціального положення (Гл. XXI, ст. 72) [7, с. 375].

Різниця в санкціях за один і той же злочин свідчить про те, що з погляду правового захисту кріпак перебував на рівні нижче феодала, а юридична відповідальність за вбивство мала становий характер [8, с. 14]. Адже в разі ненавмисного завдання смерті селянину селянином винуватець несе подвійне покарання – зміну власника та биття різками, а феодал, по суті, лише втрачав робочі руки.

Соборне Уложення 1649 року розглядало власників вотчин і помість як представників державної влади на місцях у межах їхніх володінь. Їм надавалася низка прав і обов'язків у здійсненні правосуддя на підконтрольних їм землях. Згідно зі статтею 7 розділу XII Уложення поміщицькі чи вотчинні селяни підлягали суду своїх землевласників «в усіх справах, крім крадіжки та розбою, поліційних і смертельних вбивств» [7, с. 247].

Також при виявленні ознак державної зради, особливо на прикордонних територіях, поміщики та вотчинники були зобов'язані повідомляти про це воєводам і доправляти до них підозрюваних селян, стосовно яких мав бути проведений слідчий

процес (Гл. VI, ст. 6) [7, с. 26]. За порушення вказаних норм закон встановлював суворі санкції, зокрема, закон передбачав «у такого поміщика за такий злочин відібрати помістя та віддати в роздачу» (Гл. XXI, ст. 79) [7, с. 377]. Суворі санкції за самосуд відображали бажання законодавця підносити державне судове переслідування вище приватного, тим самим розділяючи категорію публічних справ від приватних.

Висновки. Завершуючи аналіз норм щодо селянства в Соборному Уложенні 1649 року та підсумовуючи, треба відзначити, що в законі закріплювалося монополне право володіння селянами всіма категоріями служивих людей, встановлювалася постійна спадкова кріпосна залежність селян та їхніх сімей. У зв'язку із цим скасовувалися урочні роки, вводився безстроковий пошук збіглих селян. Нормативними підставами прав на селянське населення були «писцові» книги 1626 року, а також додатково переписні книги 1646–1648 років. Згідно з нормами Уложення, селянська дієздатність була обмежена, їхня воля підмінялася волею феодалів, за якими вони були прикріплені. Коло повноважень землевласників щодо селянина було досить широким, селянин сприймався як об'єкт феодалного права, але водночас селянин мав, як суб'єкт права, певні права володіння своїм наділом і господарством. Крім того, у деяких кримінальних та цивільних справах селяни виступали та діяли від свого імені. Вони могли брати участь у судовому процесі як свідки, бути позивачем і відповідачем у цивільних справах. Уложення також гарантувало відшкодування збитків, завданих селянам унаслідок ушкодження або образи, у межах та розмірах, властивих нижчому соціальному становищу.

Список використаних джерел

1. Готьє Ю.В. Крестьяне в XVII столетии // Великая реформа. Москва, 1911. Т. 1. С. 14–36.
2. Ключевский В.О. История сословий в России. Минск: Харвест, 2004. 206 с.
3. Козинець О.Г. Поняття злочину за Соборним Уложенням 1649 р./Підприємництво, господарство і право. 2007. №12. С. 155–158.
4. Козинець О.Г. Щодо історії створення Соборного Уложення 1649 р. // «Наукові дослідження – теорія та експеримент 2007»: Матеріали третьої міжнародної науково-практичної конференції, м. Полтава, 14-16 травня 2007 р. Полтава: Вид-во «Інтер Графіка», 2007. Т.3. С. 27–29.
5. Маньков А.Г. Развитие крепостного права в России во второй половине XVII века. Москва; Ленинград: Наука, 1962. 422 с.
6. Приходько Т.М. Відображення суб'єкта злочину у пам'ятках давньоруської держави X–XVII століть. Вісник Асоціації кримінального права України. 2016. № 1(6) С. 155–165.
7. Соборное уложение 1649 года: Текст, комментарии / Ред. коллегия: В.И. Буганов, М.П. Ирошников, А.Г. Маньков (рук. авт. колл.). Ленинград: Наука, 1987. 448 с. URL: <https://dokumen.pub/1649.html> (дата звернення 18.02.2024).
8. Софроненко К.А. Соборное Уложение 1649 года – кодекс русского феодального права. Москва: изд-во МГУ, 1958. 59 с.

Вікторія НЕКЛЕСА

ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВИЩА ЖІНКИ У ВІКТОРІАНСЬКУ ЕПОХУ

(студентка III курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

факультету історії, бізнес-освіти та права

Центральноукраїнського державного університету ім. В. Винниченка)

Науковий керівник – кандидат історичних наук, доцент О.М. Марченко

Анотація. У статті обґрунтовано особливості становища жінки у Вікторіанську епоху (1837–1901), яка була періодом, коли соціальні та культурні норми були сильно визначені. Суспільство того часу висувало конкретні очікування щодо поведінки жінок. А права жінок були суттєво обмежені в цю епоху, зокрема в галузі освіти, праці та політики. Аналіз Вікторіанської епохи може надати важливі висновки щодо формування гендерних ролей та визначення норм жіночої поведінки. Дослідження становища жінок у цей період дозволяє порівняти та зрозуміти зміни в гендерних стосунках та правах жінок у сучасному світі.

Ключові слова: Вікторіанська епоха, становище британського жіноцтва, шлюб, сімейне життя, материнство.

Постановка проблеми. Становище жінок наприкінці XIX ст. була складною і багатоаспектною, включно з різними аспектами соціального, економічного та політичного життя. У багатьох країнах жінкам наприкінці XIX ст. досі відмовляли в правах голосу та інших громадянських правах. Вони не мали повного доступу до політичної участі та не брали участь у прийнятті важливих рішень. Традиційні гендерні ролі в сім'ї були глибоко вкорінені. Жінки були головними та відповідальними за домашні справи та догляд за дітьми. Це обмежувало їхню можливість розвивати власні кар'єри чи взяти участь у громадському житті. У багатьох галузях, таких як текстильна та фабрична промисловість, жінки виконували важку працю при низькій оплаті та жахливих умовах. На мою думку, ці аспекти створювали складну картину становища жінок наприкінці XIX ст., але, з іншого боку, вони визначили рух боротьби за рівність та нові тенденції в розвитку суспільства.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. При написанні статті використовувалися: монографія Н.В. Залеток, яка досліджувала становище та роль жінок у суспільному та політичному житті Великої Британії від другої половини XIX ст. до 1939 року [4]. Побут англійської жінки від титулованих до простих робітниць показаний через призму звичаїв, забобонів, моди досліджували К. Коуті та К. Грінберг у праці «Жінки вікторіанської Англії: від ідеалу до пороку» [3]. Також проблему становища жінки в Англії XIX ст. висвітлювали у своїх працях Д.Б. Вершиніна [2], М. Носкевич [5] та ін.

Метою статті є дослідження становища жінки у Великій Британії в XIX ст. та особливостей ролі жінки в сім'ї та громаді, з огляду на вимоги до материнства та соціального статусу.

Виклад основного матеріалу дослідження. XIX ст. – це час технічної, наукової і моральної революції у Великій Британії. Правління королеви Вікторії (1837-1901 рр.) є другим за тривалістю періодом перебування монарха на троні у Великій Британії вона керувала країною 63 роки, 7 місяців і 2 дні. Час її правління ознаменувався важливими перетвореннями в масштабах країни, зокрема, відбулися зміни в економіці країни, розпочинається процес індустріалізації як наслідок активізація та розвиток великих підприємств. Але найважливіше, що за час правління королеви Вікторії сформувалася своєрідна система сімейних та суспільних цінностей, моральних установок і звичаїв. На місце старих уявлень прийшли нові, які зараз вважаються традиційними й нерідко протиставляються принципам сучасної культури. Вікторіанська система цінностей лягла в основу британської ментальності [4, с. 41].

Головним завданням для більшості британських жінок шлюбного віку був пошук гідного нареченого. Шлюб для жінки означав появу власного господарства, дому, фінансової підтримки з боку чоловіка. Одружившись, жінка переходила під контроль свого чоловіка. Відповідно до чинного на той час законодавства, чоловік і дружина вважалися однією юридичною особою. Зокрема, це проявлялося в тому, що одним із варіантів звертання до одруженої жінки могло бути ім'я та прізвище її чоловіка (наприклад, дружину Джона Сміта називали місіс Джон Сміт). У переносному вона вказувала на той факт, що для жінки шлюб означав «юридичну смерть», оскільки на законодавчому рівні дружини втрачали юридичну дієздатність, набуваючи статусу заміжньої жінки [4, с. 45]. Майно дружини переходило у власність її чоловіка. Але чоловік тепер був відповідальним і за борги дружини, якщо вони були. Фактично, дружина була власністю чоловіка, так само як і його незаміжні сестри [5, с. 26].

Обов'язковим атрибутом заміжньої жінки було материнство. Виховання дітей повністю покладалося на матір, але жінки не були законними представниками своїх дітей [4, с. 47]. У Вікторіанську епоху матері несли відповідальність за немовлят і доньок, тоді як від батька очікувалося, що він приділятиме час дітям, що підросли, особливо синам. Іншими словами, матір ростила, а батько виховував. Це залежало від класу, до якого належала сім'я, зокрема, матері середнього класу не часто займалися безпосереднім доглядом за дітьми, а батько ще менше. Дітей годували та купали няньки, а освіту їм давали гувернантки. Від дітей очікувалося, що вони не залишатимуть дитячу без особливого приводу, їхня присутність у дорослих кімнатах обмежувалася кількома годинами на день, та й харчувалися вони окремо від батьків [3, с. 27].

Але матері все рівно відігравали важливу роль у повсякденному житті дітей. До обов'язків матері входив вибір нянь чи гувернанток, і навіть контролю над їх роботою.

Часто матері виступали першими вчителями своїх дітей, навчаючи їх алфавіту та чистописанню та прищеплюючи їм основи релігійної освіти, сентиментальні гравюри в журналах люблять зображати, як малюки поряд із турботливою матінкою складають ручки в молитві. Батько мало коли заходив до дитячої, зазвичай він чекав в одній із загальних кімнат, коли діти спустяться до нього у відведений для цього час. Мати ж могла навідуватися до дитячої, щоб простежити за поведінкою дітей та їх успіхами в навчанні. Вкрай важлива була «контролююча» роль матерів середнього класу. Матері повинні були доглядати за тим, що читають їхні доньки, наприклад, якийсь неналежний роман, і вибирати для них коло спілкування. Коли ж дівчатка підросли, батьки забезпечували їх компаньйонками для прогулянок, щоб вони завжди були під наглядом і захищені від намірів з боку чоловіків. Роль батька полягала в пошуку кандидата для заміжжя, мати ж стежила за тим, щоб до цього заміжжя дочка не дивилася на всі боки. Яскравим прикладом дружини та матері для жінок цієї епохи була сама королева Вікторія [3, с. 27].

Незважаючи на те, що материнство було обов'язковим атрибутом заміжньої жінки, сама тема вагітності не була популярною. Зовнішньо вагітність приховували: серед деяких модниць було прийнято шнурувати корсет так сильно, як тільки можливо, щоб не було помітно живота. Виявити вагітність до 3-4 місяців було не так уже і просто, оскільки жінки Вікторіанської епохи майже не консультувалися з гінекологами, були лише одиничні випадки, коли жінка зверталася за допомогою до лікаря. Обстеження все ж таки проводилися, але пацієнтка не сиділа в кріслі, а стояла, тоді як лікар, галантно схиливши перед нею коліно, запихав руку їй під спідницю. Щоб остаточно дотриматися пристойності, він ще й відвертався [3, с. 79].

Щодо представниць робітників, то вони працювали під час вагітності та народжували буквально біля верстата. Жінки середнього класу також виконували свої обов'язки, і лише у вищому суспільстві можна було готуватися до пологів у прохолодній спальні в тиші та спокої. Самі пологи проходили, як правило, вдома. Спеціалізованих пологових будинків не існувало, а народжувати в лікарнях було ознакою бідності та неможливості запросити додому ні лікаря, ні повитуху. Ті, хто міг собі це дозволити,

наймали ще й медсестру, яка допомагала при пологах і доглядала породіллю через кілька місяців. Нерідко траплялося, що чоловіки були присутні при пологах яскравий приклад, принц Альберт, який втішав Вікторію під час її пологів у 1841 році [3, с. 80].

Домашні пологи вважалися безпечними, проте й вони не вберегли матерів від пологової лихоманки (між 1847-м і 1876 роками з 1000 породіль вмирало). У 1880-і відкрилася завеса таємниці над цією хворобою – її викликали нестерильні інструменти та мікроби на руках лікарів (мити руки було бажано, але не обов'язково). Також новизна була у використанні знеболювального для породіллі. Почали давати хлороформ, незважаючи на протести людей, які вважали муки під час пологів прокляттям праматері Єви, яке всі жінки мають стійко виносити. Однак після того, як у 1853 році Джон Сноу застосував хлороформ на пологах королеви Вікторії, протести припинились, бо королева втілювала сімейну чесноту і її схвалення слугувало знаком якості [3, с. 80].

Після народження дитини молодій матері слід було перебувати в ліжку до дев'яти днів, щоб відновлювати сили та приходити до тями. Як було сказано раніше, що все залежало від класу, до якого належала жінка, то це не стосувалося лише тих, хто працював від зорі до зорі, трудівниці не могли собі уявити декретну відпустку. Натомість у сім'ях середнього класу мати отримувала можливість розслабитися та зайнятися підготовкою до нового зачаття, бо вікторіанкам потрібно було народжувати багато [3, с. 81].

Щодо освіти для жінки, то вона вважалася недостатньо важливою, другорядною і деякою мірою небезпечною для здоров'я. За висловом Р. Гріллс, дівчат виховували так, «ніби їхнім головним призначенням було стати прикрасою серванту». Представники заможного середнього прошарку не особливо дбали про середню освіту для своїх дочок, оскільки вона вимагала значних коштів [4, с. 52].

Дівчата із середнього прошарку, звертаючись до послуг гувернантки, зазвичай отримували тільки базову освіту. Однак, на відміну від освіти та виховання хлопчиків, основна увага приділялася насамперед заняттям музикою, танцями, малюванням, рукоділлям [4, с. 52]. Одним із варіантів здобуття знань для жінок була самоосвіта. Але дозволити собі це могли лише ті жінки, у чиїх будинках була хороша бібліотека. Вихідці з незаможних сімей не мали можливості отримати навіть початкову освіту, яка на той час ще не була обов'язковою [2, с. 94].

Усе змінилося у 1840-х роках. Тоді починають роботу перші жіночі заклади, перший із них Королівський коледж у Лондоні. На навчання в цьому закладі приймалися дівчата по досягненні 12 років. При коледжі також працювала підготовча група для дівчат із 9 до 12 років. Через брак жінок із необхідною кваліфікацією вчителями в цій школі були чоловіки. Дотримання норм моралі забезпечували жінки-шаперони (наставники). Освіта для дівчат обмежувалася навчанням догляду за дітьми, формуванням смаку, підготовкою до ведення домашнього господарства й управління прислугою [4, с. 52-53].

Основною метою більшості шкільних програм для дівчат було надати їм лише поверхневі знання, які б не перешкоджали їм після закінчення школи якнайшвидше вийти заміж. У багатьох шкільних підручниках навіть містилися застереження щодо проявів кмітливості й розуму в присутності чоловіків, оскільки останнім не подобалися розумні й самовпевнені жінки [4, с. 53].

Отже, практично вся британська освітньо-виховна система для жінок у зазначений період була орієнтована на підготовку майбутніх дружин і матерів. Хоча можливість отримати навіть таку освіту мали далеко не всі представниці жіночої статі.

Розлучення не було поширеним явищем на британських теренах, оскільки отримати його було досить важко. Дослідник Л. Стоун виділяє декілька шляхів розірвання шлюбу. Серед них було звернення до церковних судів із проханням про відлучення від ложа і столу на підставі перелюбу або особливої жорстокості, без права на повторний шлюб. Також розлучення можна було отримати через приватний акт парламенту, але ця процедура потребувала значних коштів від 700 £ до 800 £, тобто була доступна лише

заможним особам. Ті ж, хто володів незначним майном, змінювали місце проживання, іншими словами, просто втікали від свого партнера по шлюбу.

Якщо хотіли розлучитися подружжя з незаможного прошарку суспільства, то вдавалися навіть до продажу дружини. Відповідно до англійської традиції, чоловік продавав свою дружину новому чоловікові, у результаті отримуючи розлучення. Дружину продавали на ринку за найвищу із запропонованих ціну. Щоправда, це явище було не надто поширеним [4, с. 49].

У 1857 році було прийнято «Акт про справи подружжя» за яким процедуру розлучення було спрощено. Тобто, подружжя мало право звернутися до цивільного суду, але чоловік мав право розлучитися зі своєю дружиною на підставі подружньої зради. Натомість дружина так само мала довести наявність фактів содомії, двоєженства, жорстокості або довготривалої відсутності чоловіка [4, с. 50]

Щодо роботи, то на відміну від самотніх жінок вищих прошарків, які, зазвичай, перебували на забезпеченні сім'ї або ж володіли майном, значна частина жінок із робітничого прошарку була змушена власноруч заробляти собі на життя. Жінки були залучені в різноманітних сферах. Так, станом на 1841 р. було зареєстровано майже 1 млн 815 тис. працюючих жінок і 5 млн 369 тис. безробітних. Основна кількість працюючих жінок із робітничого прошарку була зосереджена в текстильному виробництві й виготовленні одягу або ж працювала домашньою прислугою. До особливостей роботи прислугою відносили цілковиту залежність від своїх наймачів, виконання важкої фізичної праці, брак вільного часу, ненормований робочий день тощо. Така робота вважалась ідеальною для незаміжніх жінок, які, по суті, були «у перехідному становищі від залежності від батька до залежності від чоловіка».

Другим місцем роботи для жінок було залучення до праці на фабриках стало можливим унаслідок впровадження парових двигунів. У результаті цього обслуговування верстатів потребувало менше фізичної сили, що дозволяло змінювати чоловіків жінками. Згідно зі статистичними даними, наведеними лордом Ешлі, в 1839 р. жінки склали 57,7% від загальної кількості робітників прядильних і ткацьких фабрик. При цьому існувала тенденція до подальшого витіснення чоловіків із цієї сфери [4, с. 55–56].

Розподіл праці та нарахування заробітної плати працівникам підприємств здійснювалися за ознакою статі. Наприклад, на текстильних фабриках жінки переважно займалися обслуговуванням прядильних і ткацьких верстатів, а чоловіки обіймали посади наглядачів і кваліфікованих механіків. Заробітна плата жінок, навіть у тому випадку, коли мова йшла про виконання однакової із чоловіками роботи (працівники залізниць, пошти, вчителі тощо), була меншою за заробіток чоловіка. Зазвичай підприємці набирали на роботу, в основному, молодих незаміжніх жінок, які були незалежних і вільних від обмежень, що накладалися домом і сім'єю [4, с. 56–57].

Чоловіки чинили рішучий опір жіночій зайнятості. Надання жінкам можливості працювати призводило до того, що, займаючи місце якогось із чоловіків, жінки вичерпували ліміт існуючих робочих місць і залишали без засобів для існування інші сім'ї. Внаслідок нижчого рівня оплати праці жінки створювали у сфері зайнятості вкрай не вигідну конкуренцію чоловікам [4, с. 59].

Якщо розглядати зайнятість не лише як засіб отримання прибутку, а й суспільну діяльність, то благодійництво було однією із цієї сфери. Благодійна діяльність була доступна заможним жінкам-представницям середнього та вищого прошарків населення. Вона не суперечила традиційним поглядам на роль жінок у суспільстві і стала для них не лише своєрідним полем для самореалізації, але й одним із небагатьох схвалених суспільством видів публічної діяльності [1].

Було також поширене таке явище як проституція. Серед них було чимало колишніх покоївок, прачок, швачок, вуличних торговок, офіціанток. Хтось торгував своїм тілом від безвихідності та злиднів, але зазвичай хотілося добитися хоч якоїсь незалежності. Але праця ця була не з легких, крім захворювань, побоїв із боку співмешканців, неприязні

сусідів, життя повій отруювали так звані «Акти про заразні хвороби», які були прийняті й доповнені в 1864, 1866 та 1869 роках. Вони створені були для того, щоб контролювати поширення венеричних захворювань у портових та армійських містах. Тобто, будь-яка повія могла бути піддана медичному огляду. У тому випадку, якщо лікар виявляв ознаки сифілісу або гонореї, повію відправляли до венеричного госпіталю. З протестом щодо цього виступили суфражистки, які вважали, що такий тягар має лягати не тільки на плечі повій, а й на плечі їхніх клієнтів, зокрема, солдатів та моряків [3, с. 112].

Висновки та перспективи подальших пошуків у напрямі дослідження. Вікторіанська епоха відзначалася строгими соціокультурними нормами, які обмежували роль жінок, зокрема до функцій дому та материнства. Жінкам призначалася роль «ангельського дому», а їхнє головне призначення вбачалося у вихованні дітей та підтримці домашнього комфорту. Юридично жінка перебувала під опікою чоловіка, делегуючи йому свої права, а більшість обов'язків дружини вже було визначено відповідно до суспільного укладу, тому вибір у жінки полягав лише в обсязі виконання цих приписів. Таке становище значно обмежувало можливості жінки щодо самореалізації, освіти та розвитку як особистості. Характерними атрибутами вікторіанської дівчини були цнотливість і тендітність. До списку жіночих чеснот не входили ані наявність роботи, ані високий інтелектуальний розвиток, що свідчить про обмеженість прав та самореалізації жінок у зазначений період. Отже, Вікторіанська епоха відзначилася жорсткими гендерними ролями та високими вимогами до жіночої моралі. Однак вона також слугувала періодом початкових кроків у напрямку розвитку руху за жіночі права (рух суфражисток) та перегляду традиційних стереотипів щодо ролі жінок у суспільстві.

Список використаних джерел

1. Abrams L. Ideals of Womanhood in Victorian Britain. Victorian Britain. Mode of access. URL: <http://classwithmpenton.weebly.com/uploads/1/3/6/3/13638874/janeeyreidealsofwomanhoodactivity.pdf> (дата звернення 01.12.2023).
2. Вершинина Д.Б. Воспитание и манеры английских леди XVIII–XIX вв. *Вестник Пермского Университета. История.* 2010. Вып. 2 (14). С. 93–97.
3. Коути К., Гринберг К. Женщины викторианской Англии: от идеала до порока. Москва: Эксмо, 2016. 234 с.
4. Залеток Н. В. Жінки в суспільному і політичному житті Великої Британії (друга половина XIX ст. – 1939 р.). Київ: ПФ «Фоліант», 2017. 300 с.
5. Носкевич М. Судьба женщины викторианской эпохи в романе Э. Бронте «Грозовой Перевал». *Women in Literature: Актуальные проблемы изучения англоязычной женской литературы: международный сборник научных статей.* Минск: РИВШ БГУ, 2005. № 2. С. 25–34.

УДК 94(100)“1914/1918“:623.459(045)

Олег САПУЛА

ПЕРША СВІТОВА ВІЙНА: ВИКОРИСТАННЯ ТА НАСЛІДКИ ХІМІЧНОЇ ЗБРОЇ(ГАЗУ)

*(студент III курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
факультету історії, бізнес-освіти та права*

Центральноукраїнського державного університету ім. В. Винниченка)

Науковий керівник – кандидат історичних наук, доцент О.І. Бабак

Анотація. У статті здійснено аналіз наслідків використання хімічної зброї в Першій світовій війні, як на стратегічному, так і на психологічному рівнях для обох сторін конфлікту. Розглянуто вплив газових атак на військових та цивільне населення.

Визначено роль застосування технологій та їх значення на подальшому веденні війни, формування нових реалій у військовій стратегії та міжнародних нормах конфліктів.

Ключові слова: *хлорний газ, Перша світова війна, хімічна зброя, технології, військові, цивільне населення.*

Постановка проблеми. У Першій світовій війні (1914–1918 рр.) застосування хімічної зброї стало неодмінною складовою військових операцій. Нові технології стали ключовим фактором стратегії ведення війни. Використання хлорного газу під час битви під Іпрем 22 квітня 1915 року вплинуло на хід війни та розвиток міжнародного права. Однак, хоча існує чимало досліджень щодо впливу використання газу на перебіг конфлікту, є потреба в подальшому аналізі цієї проблеми з огляду на нові джерела та підходи до історичної інтерпретації.

Аналіз досліджень і публікацій. Розглядаючи існуючі дослідження та публікації, можна відзначити, що багато з них зосереджені на подіях, що передували використанню хлорного газу під Іпрем, а також на наслідках цього конкретного випадку (О. Кіреєв). Вони висвітлюють такі аспекти, як технічні характеристики газу, психологічний ефект на військових та цивільне населення, а також реакцію міжнародної спільноти (О. Арустамян, В. Ткачишин, І. Скалецький).

Мета статті – висвітлити ключові події та вплив використання газу на подальший хід Першої світової війни.

Виклад основного матеріалу дослідження. Друга Іпрська битва (1915) або Друга Іпрська битва, що тривала з 22 квітня по 25 травня 1915 року, відзначається як важливий етап Першої світової війни. Ця битва була стратегічно важливою для контролю над містом Іпр у Західній Бельгії і стала ареною першого масштабного використання бойових отруйних речовин на Західному фронті.

Німецькі війська під командуванням герцога Альбрехта Вюртемберзького вперше використали хімічну зброю, зокрема хлорний газ, у бою під Іпрем. Це стало переломним моментом в історії військової технології, де хімічна зброя стала ключовим фактором стратегії та тактики на полі бою. 22 квітня 1915 р. о 17 годині з боку німецьких позицій між пунктами Біксшуте й Лангемарк над поверхнею землі з'явилася смуга біло-зеленуватого туману. Через 5–8 хвилин цей туман просунувся на тисячу метрів і безшумною гігантською хвилею накрив позиції французьких військ. Солдати, які знаходилися в траншеях, раптово стали задихатися в цій хвилі отруйного газу хлору. Хлор обпікав органи дихання, спричинюючи токсичне ураження верхніх і нижніх дихальних шляхів. Уражені газом падали, менш уражені й охоплені панікою бігли, згодом гинули від ускладнень унаслідок розвитку токсичного набряку легень. Хлор також уражав шкіру, слизові оболонки й орган зору постраждалих. Німецькі війська на фронті 6 км випустили з 5730 балонів за 5–8 хвилин 180 т хлору. Внаслідок газової атаки було отруєно 15 тис. осіб, з яких понад 5 тис. людей померли на полі бою від блискавичної і гострої форми отруєння хлором, а половина з постраждалих залишилися інвалідами. Ця атака увійшла в історію як «чорний день біля Іпра» і вважається початком хімічної війни. Вона показала ефективність нового виду зброї при раптовому масовому його застосуванні проти живої сили супротивника [6, с. 12].

Хоча німецькі війська спочатку досягли успіху, вдалося просунути на певну відстань, проте їм не вдалося досягти своєї стратегічної мети – прориву фронту й захоплення Іпра. Канадські війська, зокрема 1-ша канадська піхотна дивізія, відзначилися в цій битві, завдаючи німецьким військам серйозних втрат у боях під Сен-Жульєном та в Кітченерівському лісі. Хоча німцям вдалося тимчасово виступити вперед у бою за Іпр, їхній успіх був обмежений і не призвів до досягнення стратегічної мети [2, с. 59].

Друга Іпрська битва складалася із серії наступних боїв, включаючи бій біля Гравенштафеля, бій за Сен-Жульєн, бій за Фрезенберг та перший бій за Беллеварде. Незважаючи на тимчасові успіхи німецьких військ, ця битва не стала вирішальною для

війни. Вперше у світовій історії застосування бойового отруйного газу німцями не призвело до досягнення стратегічної переваги. Натомість, цей момент став початком масового застосування хімічних засобів боротьби воюючими державами, відзначаючи нову еру в історії військової технології [3, с. 32].

У Середньовіччі та в Новий час застосування хімічної зброї стало одним із найбільш страшних методів бойового ведення. Варіанти хімічних атак у Середньовіччі включали такі методи, як осліплення ворожих солдатів за допомогою негашеного вапна та отруєння запальними сумішами, такими як селітра з деревним вугіллям. Зокрема, Леонардо да Вінчі в новий час пропонував використовувати ядра, наповнені сумішшю сульфідіу миш'яку з крейдою. Хімічна зброя набула особливого поширення у 16–17 століттях. Князь-єпископ Мюнстерський Крістоф-Бернгард фон Гален під час облоги Гронінгена в 1572 році використовував запальовальні снаряди, наповнені беладоною. У той же час використання отруєних куль набуло настільки широкого поширення, що в 1675 році Франція та Священна Римська імперія уклали угоду про їх заборону в місті Страсбурзі, що вважається першим міжнародним договором щодо хімічної зброї [4, с. 12].

У сучасному розумінні про хімічну зброя почали говорити в середині XIX століття, коли технічний прогрес дозволив виробляти отруйні речовини в промислових масштабах. Проте, хоча можливості були, хімічна зброя не застосовувалася, головним чином через моральні та етичні обмеження. Наприклад, в 1899 році 26 держав уклали конвенцію в Гаазі, що забороняла використання «снарядів, які мають єдиним своїм призначенням розповсюджувати задушливі чи шкідливі гази».

Тим не менш, до Першої світової війни Великобританія, Франція та Німеччина розробляли хімічну зброя. Французькі сили використовували гранати зі сльозогінним газом уже в 1914 році, але це виявилось неефективним. Німецькі вчені працювали над фосгеном, але до початку війни не знайшли придатного технічного рішення. Проте в листопаді 1914 року майор Макс Бауер запропонував використовувати снаряди, наповнені хлором. Це призвело до створення спеціальної комісії для розробки хімічної зброї, у яку були включені видатні вчені того часу. Отже, історія хімічної зброї свідчить про поступовий розвиток та застосування цих технологій у бойових діях, а також про зусилля спільноти міжнародних держав у забороні їх використання через міжнародні конвенції [1, с. 53].

У квітні 1915 року війська Німеччини вперше в історії застосували хлорний газ як засіб хімічної зброї під час Іпрської битви Першої світової війни. Це застосування стало переломним моментом у війні та мала значний вплив як на сам хід битви, так і на майбутні військові стратегії та міжнародні норми ведення війни.

Фріц Габер, німецький хімік, запропонував новий метод використання хлору як хімічної зброї. Замість використання снарядів із хлором, Габер запропонував розливати розчинений хлор зі спеціальних балонів під час сприятливого вітру. Це інноваційне рішення дозволило налагодити виробництво хлору у великих обсягах, забезпечивши німецькі війська значними запасами цієї смертоносною речовини. Увечері 22 квітня 1915 року, коли вітер дмухнув у бік ворога, німецькі війська випустили 168 тонн хлору над французькими позиціями під Іпрем. Хлорна хмара почала швидко розповсюджуватися, заповнюючи траншеї та приміщення, і створила смертельні умови для солдат на передовій.

Хоча спочатку французькі війська вважали, що це димова завіса, вони швидко стали жертвами хлорного газу, що призвело до масових поразок та великих людських втрат. Використання хлорного газу під час Іпрської битви справило значний вплив на психологію війни. Ця нова форма зброї викликала паніку та страх серед солдат, оскільки вона була не тільки смертоносною, але й непроглядною та неочікуваною. Втрата контролю над траншейними позиціями та значних людських втрат змусила обидві сторони переглянути свої стратегії

Незважаючи на трагедію та жертви, використання хлорного газу в Іпрській битві показало ефективність нових технологій у веденні війни. Ця подія також викликала обурення в міжнародній спільноті та спровокувала подальші обговорення щодо обмеження використання хімічної зброї в майбутніх конфліктах. Її наслідком стала серія міжнародних конвенцій та угод, спрямованих на заборону або обмеження використання хімічної зброї у війнах.

У початкових роках Першої світової війни військові стратегії були позначені інноваціями в бойових технологіях, серед яких важливе місце зайняло вперше в історії використання газу у військових діях. 22 квітня 1915 року під час Іпрської битви німецькі війська вперше в історії застосували хлорний газ як засіб хімічної зброї. Це застосування мало значний вплив на подальший хід конфлікту та на міжнародні норми ведення війни. Хлорний газ, який використовували німецькі війська, створював хімічний ефект на полі бою, спричинюючи серйозні наслідки для військових та цивільного населення. Газові атаки призводили до масових поразок і великих людських втрат, викликали паніку серед військових та створювали нестабільність у бойових лініях. Така тактика була спрямована на зміну стратегії ведення війни, намагаючись здобути перевагу на полі бою шляхом використання несподіваних та надзвичайно ефективних засобів [5, с. 8].

Використання хлорного газу також вплинуло на міжнародну спільноту, викликавши широке обурення та обговорення. Нації були шоковані та обурені застосуванням цієї нової та надзвичайно смертоносною форми зброї. Згодом, цей епізод став одним з основних аргументів під час обговорення і укладення міжнародних конвенцій щодо ведення війни та використання хімічної зброї. Хоча спочатку не було широко відзначено міжнародну заборону використання хімічної зброї, ці події послужили основою для подальшого розвитку міжнародного права в цій сфері.

Восени перші зразки протигазів з'явилися у німецьких військах. У цей період, шляхом діяльності комісії Нерста-Дуйсберга, уже було встановлено виробництво більш смертоносного фосгену, який завдяки своїй безбарвності став важче виявлятися для противника. Спочатку в невеликих дозах, цей газ почали додавати до хлору, і вперше його застосували 19 грудня 1915 року, неподалік від Іпра, де 88 тонн хлор-фосгенної суміші отруїла більше тисячі британських солдат, 69 з яких загинуло.

Пік газових атак припав на січень 1916 року, коли лише за два дні бою біля Реймса німецькі війська використали 500 тонн хлор-фосгену. Там же під Реймсом 16 лютого своєю хімічною зброєю вперше застосували французи, які почали використовувати отруйні суміші в спеціальних мінометних набоях. У травні – на початку червня російська артилерія вперше застосувала 76-мм снаряди з фосгеном, синильною кислотою з хлороформом та хлорпікріном у підготовці до Брусиловського прориву. 28 червня австро-угорська армія провела свою першу, одну з найсмертоносніших атак у роки війни, знищивши в битві біля Сент-Мішель-дель-Карсо від 5 до 8 тисяч італійських солдат хімічними снарядами. У 1917 році німецькі війська впровадили новий підхід до хімічного ураження противника – шкірно-контактну отруту, а не інгаляційну. Вони вперше застосували її в ніч на 13 липня, знову під Іпром, випустивши близько 125 тонн газу, який став відомий як іприт через свій специфічний запах.

Висновки та перспективи подальших пошуків у напрямі дослідження. Таким чином, використання газу 22 квітня 1915 року мало значний вплив на подальший хід Першої світової війни. Ця подія не лише змінила стратегії ведення війни, але й визначила міжнародний стандарт у сфері військових норм та заборони використання хімічної зброї. Відтоді використання газу на полі бою стало символом жаху та нелюдськості війни, ставши об'єктом широкої критики та спроби контролю та обмеження.

Досягнення, що випливають із попереднього аналізу, вказують на важливість подальших досліджень у зазначеному напрямі. Висновки, які можна зробити, дозволяють визначити перспективи майбутніх пошуків і спрямувати увагу на ключові аспекти проблеми. Перш за все, важливо зазначити, що наявні результати свідчать про

необхідність глибшого розуміння механізмів, що лежать в основі досліджуваної теми. Далі, важливо продовжити дослідження в напрямку вдосконалення методів аналізу та експериментальних підходів. Враховуючи постійний розвиток технологій, нові методи та інструменти можуть виявитися корисними для отримання більш детальної інформації та точніших результатів.

Крім того, важливо розширити межі досліджень на інші аспекти проблеми, які можуть бути значними для розвитку наукового розуміння та практичних застосувань. Розгляд нових моделей або концепцій, а також дослідження взаємозв'язків з іншими науковими дисциплінами може відкрити нові перспективи і сприяти подальшому розвитку цього напрямку.

Список використаних джерел

1. Скалецький І.Р. Військова токсикологія, радіологія та медичний захист: підручник / за ред. Ю.М. Скалецького, І.Р. Мисули. Тернопіль, 2003. С. 165-329. URL: https://repository.tdmu.edu.ua/bitstream/handle/1/8597/Toksik_Skal.pdf?sequence=1&isAllowed=y (дата звернення 22.03.2024 р.).
2. Бойові токсичні хімічні речовини: підруч. [для курсантів (студентів) вищ. військ. навч. закл.]. Т. 1 : Хімічна зброя / [В. В. Дядченко, С. Ю. Петрухін, О. І. Новіков]. Харків, 2018. 530 с.
3. Жванко Л. М. Біженці Першої світової війни: український вимір (1914–1918 рр.): монографія. Харків, 2012. 568 с. URL: https://ruj.uj.edu.pl/xmlui/bitstream/handle/item/50419/zvanko_bizenci_perso_i_svitovoi_vijni_ukrains%27kij_vimir_2012.pdf?sequence=1&isAllowed=y (дата звернення 22.03.2024 р.).
4. Бижук О. Перша світова війна в системі бінарних опозицій жіночого та чоловічого досвідів. *Народознавчі зошити*. 2016. № 6 (132) С.1294-1302. URL: <https://nz.lviv.ua/archiv/2016-6/7.pdf> (дата звернення 23.03.2024 р.).
5. Кіреєв О. І. Вивчення історичної пам'яті про Першу світову війну в Україні (1991–2021 рр.) у шкільному курсі історії: кваліф. робота магістра. Кривий Ріг, 2023. 79 с. URL: <https://elibrary.kdpu.edu.ua/bitstream/123456789/8393/1/%D0%9A%D0%B2%D0%B0%D0%B%D1%96%D1%84%D1%96%D0%BA%D0%B0%D1%86%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B0%20%D1%96%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%8F%20%D0%9A%D1%96%D1%80%D1%94%D1%94%D0%B2%202023.pdf> (дата звернення 20.03.2024 р.).
6. Арустамян О. М. Ткачишин В. С. Історія застосування бойових отруйних речовин у роки Першої світової війни. *Медицина неотложных состояний*. 2017. № 4. С. 100-104. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Medns_2017_4_13 (дата звернення 22.03.2024 р.).

УДК 94(430) “1914/1918”355.48:355.4(430)“1914/1918”

Володимир ШЕВЧЕНКО
НІМЕЦЬКІ ВІЙСЬКОВІ У ЯПОНСЬКОМУ ПОЛОНІ
У РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ
(студент IV курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
факультету історії, бізнес-освіти та права
Центральноукраїнського державного університету ім. В. Винниченка)
Науковий керівник – кандидат історичних наук, доцент О. Л. Ковальков

Анотація. У статті розглянуто причини та умови полону німецьких військових у японських таборах у роки Першої світової війни. Становище комбатантів в умовах полону та їхня діяльність і взаємини із представниками японської сторони та японського суспільства в період перебування на території Японії під час конфлікту. Психологічні, культурні та міжособистісні аспекти інтернування.

Ключові слова: Перша світова війна, німецькі полонені, японські табори, інтернування.

Постановка проблеми. Проблема полону в роки Першої світової війни залишається недостатньо вивченою у вітчизняній історичній науці. Дослідження покликане розширити знання про ту війну та її учасників, а також пролити світло на динаміку японсько-німецьких відносин на тлі глобального конфлікту.

Аналіз досліджень і публікацій. Дослідженням даної теми переважно займаються німецькі та японські дослідники, такі як Т. Мельбер, Г. Пьохер, С. Баркгоф, Г. Кребс та інші. Дослідженням усних та матеріальних джерел займається Німецький інститут японознавства. Джерельною базою вивчення становища німецьких військових у японському полоні є спогади, кореспонденція, програми вистав німецьких полонених, а також фотоматеріали.

Метою статті є дослідження становища німецьких військовополонених у японському полоні в роки Першої світової війни.

Виклад основного матеріалу дослідження. На початку Першої світової війни серед її учасників переважала переконаність у швидкому завершенні війни до Різдва. Японія, чий головні геополітичні інтереси були зосереджені в Східній Азії, прагнула посилення свого впливу в регіоні. На початку війни Японія оголосила нейтралітет. Японія не була зобов'язана вступати у війну, але вона погодилася надати свої «послуги» після пропозиції британського уряду. Примітно, що державний діяч Кару Іноуе охарактеризував вступ у війну як «божественну допомогу», яка визначить подальшу долю Японії [7].

Попри загальний консенсус щодо цілей Японії, частина японської військової верхівки відмовлялася виступати проти Німеччини, враховуючи історичні зв'язки, які склалися між японськими та німецькими військовими, починаючи з 1880-х рр. Німецький вплив залишив значний відбиток на організаційній структурі й доктринах японської армії, яка значною мірою була побудована за німецьким зразком. Після насильницького «відкриття» в 1854 р. Японія багато в чому наслідувала соціально-правову систему Німеччини, включно з конституцією. Однак боротьба за регіональний вплив на Далекому Сході ускладнила японсько-німецькі відносини. Кайзер Вільгельм II розпочав пропагандистську агітацію про те, що японці «зазіхали на всю Азію» та про ідеологічно-расову «небезпеку для білого світу»: «Вони ретельно готують свої удари, і вони будуть спрямовані проти всієї білої раси». Імператор називав японців «жовтою небезпекою», таким чином поширюючи расові упередження [10].

14 серпня 1914 р. Японія висунула Німеччині ультиматум про негайну евакуація всіх військових кораблів та озброєних суден із японських та китайських територіальних вод, демілітаризацію тих, хто не зможе виконати вимогу, а також безумовну й безоплатну передачу всіх орендованих територій у Китаї під японську юрисдикцію, що мало бути виконане не пізніше 15 вересня 1914 р. Німеччина проігнорувала ці вимоги, що змусило Японію 23 серпня офіційно оголосити Німеччині війну, а 25 серпня – Австро-Угорщині [8].

Для захоплення Циндао – стратегічно важливого порту в німецькій колонії в Китаї, було сформовано експедиційний корпус, до якого приєднався англійський загін із Вейхайвея. Німецький гарнізон чинив опір із 27 серпня по 7 листопада. Для німців завоювання їхньої колонії Японією було ганьбою, адже вони розглядали маленьке китайське володіння як німецьку «зразкову колонію» [10]. Німецький солдат Карл Крюгер згадував: «Коли ми вийшли з казематів після припинення боїв, ніде не було чути пострілів. Після близько 10 днів безперервного гарматного грому ця раптова тиша була майже лякаючою [...]. Вся територія кишіла японськими солдатами, які з цікавістю дивилися на нас, жартували один з одним – безумовно, про нас, і сміялися [...]. Я не помітив жодних недружніх дій з боку японських солдатів щодо нас. Наші поранені були вже перев'язані» [13]. У полон потрапили близько 5 000 німецьких та австро-угорських

вояків. Японія була не готова до утримання такої кількості полонених, тому їх перевозили до Японії вантажними суднами.

Спочатку полонених утримували в громадських будівлях, храмах, аварійних укриттях або в розчищених казармах. У Японії під час Першої світової війни існувало 16 таборів для військовополонених. Найвідомішим табором був табір Бандо на острові Сікоку, був створений у квітні 1917 р. і який через прийнятні умови утримання зберігав тривалий вплив на загальний наратив про німецьких полонених Першої світової війни [6].

Спочатку державою-покровителькою для німецьких полонених були США. У березні 1916 р. член американського посольства в Токіо С. Веллес здійснив інспекційний об'їзд таборів і виявив, що ситуація в різних таборах різнилася (особливо погані умови були в Куруме). Під час другої поїздки в грудні 1916 р. умови майже в усіх таборах покращилися. Коли в 1917 р. США вступили у війну вони розірвали дипломатичні відносини з Німеччиною, тому роль держави-покровительки щодо Німеччини перебрала Швейцарія, а Іспанія взяла на себе цей статус щодо Австро-Угорщини [9].

На початку табори були переповнені й мали антисанітарні умови. Не вистачало ліжок, в'язні часто страждали від паразитів і щурів, харчування також було частою причиною для скарг. Мовний бар'єр призводив до непорозумінь і ускладнював умови перебування в таборі [3]. Записи та фото, проаналізовані істориком із Гейдельберзького університету Т. Мельбертом вказують на те, що в'язнів били, існували колективні покарання, а деякі німці намагалися втекти. Німецький Червоний Хрест, який мав доступ до таборів, критично оцінив умови утримання полонених. Історик дослідив щоденник Ганса Кольстера, лейтенанта запасу з III морського батальйону, який писав: «Багато нарікань на їжу й масове розміщення». Військовий зафіксував у спогадах погляди населення на в'язнів: «пильно витріщаються на встановлені бамбукові решітки». Кольстеру це нагадувало етнологічні виставки, у яких люди були представлені в клітках на розвагу населенню, як у зоопарку [12]. Поводження з полоненими в окремих таборах було різним, оскільки не існувало координуючого органу, який би видавав вказівки щодо поведження з ними. Так, табір Куруме на Кюсю був дискредитований зловживаннями та поганим поведженням із полоненими [16].

У 1915 р. правила охорони в таборах були посилені після того, як деякі полонені спробували утекти. Японія не лише карала спроби втечі дисциплінарними стягненнями, але й переслідувала їх за законами воєнного часу. Каралася навіть проста співучасть. Окрім індивідуальних покарань, коменданти таборів також застосовували колективні, зокрема, заборону поштового зв'язку з рідними. Є свідчення навмисного знищення пошти, а листи піддавалися цензурі (наприклад із листів вирізалася речення із «секретною» інформацією про умови перебування в таборі [15]) [3]. Але це скоріше локальні випадки, і хоча знищення звістки із дому мали психологічний тиск на полонених, говорити про «знуцання» над ними в масовому аспекті не варто.

Хоча деякі історики драматизують становище полонених, особливо через наратив «зразкового табору» Бандо, сформований у повоєнні роки, говорячи про антисанітарні умови та, у деяких випадках, антигуманне поведження з полоненими, загалом їхнє перебування було цілком задовільним. Японський уряд дотримувався Гаазьких правил ведення сухопутної війни 1899 р., які регулювали поведження з військовополоненими. У них зазначалося, що пайки та умови проживання мають бути еквівалентними тим, що надаються власній армії [1]. Фізіологічна різниця утім впливала на становище полонених, адже середньостатистичний японець був приблизно на голову нижчий за німецького солдата, тому ця різниця була помітна як у харчовому раціоні, так і в довжині ліжок, що створювало дискомфортні умови перебування [13].

Японські дослідники, які вивчали життя в таборі Куруме, довели, що настрої німецьких полонених часто був пригніченим. В'язні страждали від депресії та апатії (т. зв. «хвороба колючого дроту»), вони відчували себе ізольованими, особливо коли в якості колективного покарання тижнями не отримували звісток із дому, через конфлікти і сварки

на культурному ґрунті з японськими охоронцями, а також між самими в'язнями, проблеми в гігієнічному догляді, а також хвороби – ці аспекти погіршували становище полонених та призводили до агресії. С. Баркгоф акцентує у своїх дослідженнях, що польова пошта військовополонених відкрито розкриває націоналістичні та расистські почуття вищості німців не тільки щодо азійців, але й до інших держав, наприклад Великої Британії. Битва за Циндао розумілася як війна «жовтої раси» проти «білої». У листах фіксувалася негативна стереотипізація японців, які вважалися нижчими, й описувалися як «жовті культурні виродки» [4].

Таким чином, стає необхідним підходити до критичних аспектів німецького інтернування в кожному конкретному випадку окремо, розглядаючи їх із різних точок зору. Варто визнати, що в багатьох випадках самі полонені могли провокувати агресію з боку охоронців своєю поведінкою або порушенням правил. Розповіді також відображають суб'єктивну інтерпретацію полоненими негативних, часом навіть расистських настроїв. Важливо також враховувати постійну меланхолійну атмосферу, що панувала навколо полонених. Ці фактори загалом сприяли складній і суперечливій динаміці, що характеризує взаємодію між полоненими та їхніми наглядачами.

Згодом були сформовані комітети допомоги, які намагалися забезпечити в'язням кращу якість життя. Компанія «Siemens» забезпечувала ув'язнених предметами першої необхідності, які перетворили свою філію, як існувала в Японії з 1887 р., на організацію допомоги. Грошові перекази з дому в'язням табору майже повністю проходили через «Siemens» [13].

Японці також швидко відреагували на незадовільні умови в таборах і побудували нові обладнані табори або використовували для розміщення в'язнів військові полігони із житловими приміщеннями для солдатів. Поступово менші табори були розформовані, а в'язнів із них переводили до новостворених, більших за обсягом. Наприклад, Нарасіно на піку свого розвитку вмщував до 890 полонених. Полонені таборів Маругуме, Мацуяма й Токусіма були згруповані разом у Бандо. Під час максимальної заповненості в ньому перебувало до 1000 осіб. Табір здобув свою добру славу через те, що його комендант полковник Мацуе Тойохіса був налаштований пронімецьки і дозволив полоненим високий рівень самоуправління. Він говорив: «Я хочу ставитися до військовополонених із добротою і милосердям самурая» [2] і перетворив свій табір на «зразковий». Це сприяло інтенсивному контакту між військовополоненими, до яких ввічливо зверталися «дойцусан» (німці), та місцевим населенням. Винахідливі в'язні використовували свої цивільні навички, щоб заробляти собі на життя [16].

У багатьох таборах життя регламентувалося суворим розпорядком. Від 6 до 8 години ранку були підйом, заходи з особистої гігієни, які зазвичай потрібно було робити на вулиці біля лавок для вмивання, і перекличка, коли офіцер перевіряв інформацію за списком. Після сніданку полонені мали певну свободу дій, цей час багато хто займався самоосвітою, зокрема, вивченням мови. Післяобідні години були присвячені фізичним вправам, що інколи дозволяло ув'язненим здійснювати екскурсії в околицях табору під наглядом охоронців. Працювала їдальня, де полонені могли доповнити свій раціон [16]. Німецькі полонені могли вирощувати овочі та розводити худобу в таборах. Їм була забезпечена доступність алкогольних напоїв, таких як пиво, вино й навіть міцні спиртні напої, хоча надмірне споживання іноді призводило до проблем. Відзначали свята, такі як день народження кайзера Вільгельма II [5] або Різдво. Німецькі солдати працювали в японських крамницях, щоб заробити трохи додаткових грошей і водночас поширюючи знання про німецьку продукцію, зокрема випічку, ковбаси та пивоваріння [11].

У таборах розвинулися різні форми культурного самовираження, зокрема театральні трупы, табірні оркестри і спортивні клуби. Зі створенням облаштованих приміщень якість життя військовополонених помітно покращилася, що сприяло культурному обміну. Визначною подією, що закарбувалася в колективній пам'яті Японії, стало перше виконання Дев'ятої симфонії Людвіга ван Бетховена у виконанні полонених

[12]. Мистецтво та ремесла також були серед сфер діяльності полонених. Першою ідеєю стала пропозиція протестантського пастора Шредера виготовити іграшки для німецьких дітей у Японії [6]. Дітей із Нарасіно, які відвідували табір, німецькі солдати пригощали лимонадом і навіть розважали пантомімою. Багато видів діяльності, якими німцям дозволялося займатися в Бандо, а також дедалі частіше в інших таборах, допомагали їм подолати тугу за домівкою, жалобу за загиблими товаришами і привчитися жити в нових реаліях [14].

У таборах існували друкарні та власні газети, однією з них була «Die Baracke» («Бараки»), що друкувалась у Бандо. Серед друкованої продукції були також листівки, конспекти лекцій, ноти, рекламні листівки, карти, книги і брошури, навіть марки й табірні гроші, що використовувались у таборі, а також щоденні інформаційні бюлетені [6].

Оскільки полоненими були солдати й цивільні з Німецької імперії та Австро-Угорщини, частина їх не розмовляла німецькою мовою як рідною. Окрім німецькомовних австрійців, були також угорці, хорвати, боснійці, словенці та італійці. Національна та етнічна гетерогенність іноді призводила до ворожнечі та напруженості між групами протягом усього періоду інтернування [16].

У 1918–1919 рр. в таборах почав поширюватися вірус «іспанки». У січні 1919 р. грип забрав життя 25 полонених. Вони були поховані з військовими почестями на Нарасінському військовому кладовищі [14].

Спалах іспанського грипу в поєднанні з погіршенням військової ситуації в Європі посилили зневіру, що панувала серед полонених. Перспектива репатріації до Німеччини, яка капітулювала й була спустошена війною, ще більше посилила почуття меланхолії серед в'язнів. Припинення воєнних дій у листопаді 1918 р. не одразу призвело до звільнення полонених. Лише навесні 1920 р. більшість їх була репатрійована. Кілька сотень солдатів залишились у різних регіонах Азії – Японії, Китаї, Нідерландській Індії. [11]. Ті хто повернувся до Німеччини, зіткнулися зі злиднями та складнощами ресоціалізації.

Висновки. Інтернування німецьких військовополонених у японських таборах під час Першої світової війни є важливим історичним епізодом, що характеризує унікальні реалії тих подій. Хоча в цілому поводження з полоненими в японських таборах було задовільним і відповідало правилам поводження з військовополоненими, траплялися випадки складних взаємин і напруженості. Японська реакція на потреби полонених була швидкою, що призвело до створення краще обладнаних таборів і поліпшення умов життя. Культурний обмін, який процвітав у таборах, мав тривалий вплив на ширший наратив про німецьких військовополонених під час Першої світової війни. Спалах іспанського грипу та загострення військової ситуації в Європі посилили депресивність полонених, які зіткнулися із жахливою перспективою повернення до зруйнованого дому. Досвід німецьких полонених у японських таборах слугує переконливим свідченням складних взаємодій та викликів, притаманних міжнародним конфліктам, пропонуючи цінне розуміння людського виміру війни та полону, а також реакцію соціума на травматичні події.

Список використаних джерел

1. IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі: Конвенція Україна від 18.10.1907 р. Розділ II Військовополонені. Стаття 7. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text (дата звернення: 17.09.2023).
2. Arauner S. Beginn einer andauernden Freundschaft: Kriegsgefangene in Bandō. *Japandigest*. 2018. URL: https://www.japandigest.de/kulturerbe/ge_schichte/kriegsgefangene-in-bando/. (дата звернення: 17.09.2023).
3. Bericht der Gesandtschaft Peking an Reichskanzler von Bethmann Hollweg 22. 12. 1915 und 10. 1. 1916 an AA, BA Berlin, Bd. 236.

4. Chiba I. Making Sense of the War (Japan). *1914-1918-online. International Encyclopedia of the First World War*. Freie Universität Berlin. Berlin, 2022.
5. Geburtstag S.M. Kaiser Wilhelm II. Marugame, 27. Januar 1916. S. 1-15. *DIJ Bandō-Sammlung*. URL: https://bando.dijtokyo.org/no_menu.php?page=object_detail.php&p_id=1123&pStart=8&pCount=8#Fotos (дата звернення: 17.09.2023).
6. Geschichtlicher Hintergrund und Einführung. *DIJ Bandō-Sammlung*. URL: https://bando.dijtokyo.org/no_menu.php?page=theme_detail.php&p_id=122&menu=1#top (дата звернення: 17.09.2023).
7. Japan gives ultimatum to Germany. *HISTORY*. URL: <https://www.history.com/this-day-in-history/japan-gives-ultimatum-to-ger-many> (дата звернення: 17.09.2023).
8. Killeen A. Japan's Victory in World War I. *Naval History Magazine*. 2021. Volume 35, Number 3. URL: <https://www.usni.org/magazines/naval-history-magazine/2021/june/japan-victory-world-war-i> (дата звернення: 17.09.2023).
9. Krebs G. Der Chor der Gefangenen: Die Verteidiger von Tsingtau in japanischen Lagern. *Deutsches Historisches Museum*. URL: https://www.dhm.de/archiv/ausstellungen/tsingtau/katalog/auf1_20.htm (дата звернення: 17.09.2023).
10. Lüpke-Schwarz M. Krieg der Propaganda: Japans Eintritt in den Ersten Weltkrieg. *Deutsche Welle*. 2014. 15 July. URL: <https://www.dw.com/de/nippon-demütigt-wilhelm-ii-japans-eintritt-in-den-ersten-weltkrieg/a-17766780>. (дата звернення: 17.09.2023).
11. Melber T. Deutsche soldaten in japanischer kriegsgefangenschaft, 1914-1920. *Japan Germany 160*. URL: https://www.germanyin-japan160.com/de/essay_4.html (дата звернення: 17.09.2023).
12. Neuhäuser D. Deutsche Kriegsgefangene in Japan Zwischen Orchester und »Stacheldrahtkrankheit«. *SPIEGEL Gruppe*. 2021. 2 септ. URL: <https://www.spiegel.de/geschichte/erster-weltkrieg-so-lebten-deutsche-kriegsgefangene-in-den-lagern-japans-a-af88d727-d7d9-4707-a360-67a4fd920a2d>. (дата звернення: 17.09.2023).
13. Rademacher J. Kriegsgefangene in Japan. *G/Geschichte*. 2015. 2 June. URL: <https://www.g-geschichte.de/plus/kriegsgefangene-in-japan/>. (дата звернення: 17.09.2023).
14. Ryall J. So lebten deutsche Kriegsgefangene in Japan. *Deutsche Welle*. 2020. 1 February. URL: <https://www.dw.com/de/so-lebten-deutsche-kriegsgefangene-in-japan/a-52183051>. (дата звернення: 17.09.2023).
15. Zensierter Brief vom 6. Mai 1918 aus dem Kriegsgefangenenlager Bandō an "Meine einziggeliebte Else!". *DIJ Bandō-Sammlung*. URL: https://bando.dijtokyo.org/?page=object_detail.php&p_id=1098 (дата звернення: 17.09.2023).
16. Pöcher H. Die Heimat möcht' ich wiedersehn. *Truppendienst*. 2017. URL: <https://www.truppendienst.com/themen/beitraege/artikel/die-heimat-moecht-ich-wiedersehn>. (дата звернення: 17.09.2023).

Артем КИРИЧЕНКО

**РОЛЬ НАЦІОНАЛІЗМУ ТА МІЛІТАРИЗМУ У ВИЗНАЧЕННІ ІДЕОЛОГІЧНИХ
РАМОК ІТАЛІЙСЬКОГО ФАШИЗМУ**

*(студент I курсу другого (магістерського) рівня вищої освіти
факультету історії, бізнес-освіти та права*

Центральноукраїнського державного університету ім. В. Винниченка)

Науковий керівник – кандидат історичних наук, доцент О.І. Бабак

Анотація. У статті обґрунтовано чинники у формуванні ідеологічних контурів італійського фашизму. Дослідження акцентує увагу на історичному контексті соціально-політичних наслідків Рісорджименто, у якому виникли умови, які спричинили появу, консолідацію та популяризацію фашизму. Розглянуто як фашистський режим Муссоліні використовував ці доктрини для боротьби із суспільними розколами, прославлення нації в контексті ностальгії за славетним минулим і визначав італійську національну ідентичність так, як це було вигідно режиму. Досліджено те, яким чином режим Муссоліні зміцнив свою владу шляхом побудови метафори, у якій війна була прирівняна до національного відродження та єдності. Стаття також попереджає про небезпеку авторитарних та популістських ідеологій і пропонує шляхи для подальших досліджень, які включають глибший аналіз механізмів пропаганди та порівняльні дослідження з іншими авторитарними і тоталітарними режимами.

Ключові слова: фашизм, націоналізм, тоталітаризм, Рісорджименто, модернізація, есенціалізм, регіоналізм, політичні еліти, ідеологія, національний міф, ліберальні еліти, консолідація, мілітаризм, національна війна, інтервенціонізм.

Постановка проблеми. Фашистська Італія під керівництвом Беніто Муссоліні залишається нагадування про руйнівну силу неконтрольованого націоналізму в поєднанні з мілітаристськими амбіціями. Ми розглянемо історичний контекст, у якому виникла ідеологія фашизму, зосереджуючись на тому, як спадок об'єднання Італії та його соціально-політичні наслідки підживлювали почуття національної гордості та мілітаристський запал. Ми зосередимося на тому, як фашизм був представлений як шлях до єдності, подолання соціальних розколів за допомогою маніпуляції політичними міфами. Також ми звернемо увагу на те, як режим насаджував войовничі настрої італійському суспільству через пропаганду та молодіжні організації, зображуючи війну як засіб національного оновлення та зміцнення внутрішньої єдності. Актуальність дослідження полягає в тому, що воно сприяє поглибленню наших знань про історичні основи фашизму, що є особливо важливим у контексті піднесення ультраправих популістських політичних сил у світі. Заглиблюючись в історичне коріння фашизму, ми отримуємо чіткіший об'єктив для виявлення та боротьби з маніпуляціями, захищаючи демократичні ідеали від зростання авторитаризму.

Аналіз досліджень і публікацій. Багато дослідницьких робіт та публікацій зосереджують свою увагу на історичному аналізі тематики італійського фашизму. У своїй впливовій праці «Завоювання сучасності» Еміліо Джентіле досліджує трансформацію модерністського націоналізму у фашизм. Цей аналіз проливає світло на те, як італійський фашизм спирався на існуючі націоналістичні настрої. У роботі Шефіки Кумрал «Гегемоністський перехід, війна та можливості для фашистського мілітаризму» розглядається зв'язок між війною та розквітом фашистського мілітаризму. Це дослідження підкреслює роль конфлікту у формуванні фашистської ідеології. В українській літературі Т. Нестерова досліджує фашистську містику, а Борис Кагарлицький шукає коріння фашизму в міжвоєнній капіталістичній кризі. Ці дослідження поглиблюють наше розуміння ролі націоналізму та мілітаризму у формуванні італійського фашизму.

Мета статті. Дослідити та проаналізувати взаємопов'язану роль доктрин націоналізму та мілітаризму у формуванні концептуальної основи ідеології італійського фашизму. Розкрити, як фашистський режим Муссоліні маніпулював політичними міфами та використовував націоналістичні та мілітаристські дискурси для консолідації влади та мобілізації італійського суспільства.

Виклад основного матеріалу (результатів) дослідження. Італійський фашизм залишив монументальний слід в історії. Передумови до його виникнення були закладені в розпал важкого шляху Італії до об'єднання в XIX столітті. Насіння цієї ідеології було вирощено на ґрунті глибоких соціально-економічних поділів і регіональної нерівності, де лунали відгомони Рісорджименто, а мета консолідованого суспільства в рамках італійської національної держави залишалася недосяжною. У цьому горнилі національних прагнень та історичних обставин взаємодія націоналізму та мілітаризму визначила інтелектуальну основу італійського фашизму, визначивши траєкторію його розвитку як політичної ідеології.

Основоположним елементом фашистської доктрини було залучення до ідеалів національної самобутності та солідарності. Концепція національної самобутності базувалася на специфічних історичних обставин, які сприяли появі фашизму в Італії, і служила для розуміння впливу універсальної ідеї національної єдності на окремі історичні події, пов'язані з певним режимом.

Італія досягла національного об'єднання в 1861 році після Рісорджименто. Незважаючи на політичне об'єднання під монархією та парламентською системою, соціальна консолідація не відбулася, що призвело до розшарування суспільства. Антоніо Грамші висвітлив внутрішні розбіжності в Італії, які є ключовими для розуміння її різноманітності, включаючи регіоналізм, контраст між північчю та півднем, та сильну автономію міст і містечок. Це було характерно для країни, яка довгий час складалася з різних незалежних держав та королівств, таких як Папська держава, Неаполь, Савоя, а також земель, що перебували під контролем іноземних монархів, як-от іспанських Бурбонів на півдні та Австро-Угорської імперії на півночі. Після об'єднання, ліберальні еліти, під впливом Рісорджименто та «Весни народів» 1848 року, взялися до визначення рамок процесу національного будівництва. У цьому процесі були використані дискурсивні наративи та героїчні образи провідних постатей періоду об'єднання Італії, таких як Камілло Бенсо ді Кавур та Джузеппе Гарібальді, для втілення національної ідентичності та представлення Рісорджименто в націоналістичному світлі. Італійська дійсність та національний міф змагалися за місце в політичному та соціальному контексті Італії після її об'єднання [1, с. 2; 2; 3].

Націоналізм та націоналістична ідеологія в Італії за часів Муссоліні мали глибокі корені, які виходили за рамки самого фашистського режиму. Націоналізм, хоч і часто асоціюється з есенціалізмом, насправді є продуктом модернізації, так само як і національна ідентичність, що формується через державні інституції. Вона втілює колективне усвідомлення індивідуального відчуття приналежності до національної спільноти. Важливо розуміти, що може існувати невідповідність між особистісними переконаннями та соціальними очікуваннями, які суспільство вважає прийнятними. Націоналістична риторика підкреслює не лише приналежність індивіда до нації, але і його ідентифікацію з територією національної держави. Це є ідеологічним ствердженням, оскільки воно представляє бажані відносини в суспільстві як реальність. Розуміння взаємозв'язку між міфом та реальністю є ключовим для осмислення фашистської ідеології. Націоналістична риторика, яка використовувалася ліберальними урядами, виражалася і поширювалася через міську арену. Наприклад, діалектику між традицією та сучасністю можна визначити в будівництві міських пам'ятників із другої половини XIX століття і далі, щоб представляти символічне будівництво нації. Одним із найбільш значних прикладів цього є пам'ятник Вікторіано в Римі, величезне свідчення міфотворчого

імпульсу ліберальної Італії. Це також був міський пам'ятник, що пізніше використовувався Муссоліні для публічних демонстрацій [4, с. 19; 5, с. 1–5; 6, с. 4; 7; 8].

Італійський фашизм та німецький націонал-соціалізм прагнули втілити нову реальність, спираючись на славетне минуле та національні міфи для зміцнення влади в очах народу. Ці ідеології використовували елітаризм та націоналізм для створення міфів: нацисти в Німеччині спиралися на фольклор про давні землі, а в Італії - на римські ідеали, що формували «фашистського громадянина». Ностальгія за величним минулим стала частиною дискурсу, де вона використовувалася для аналізу сучасних проблем, що призвели до занепаду. Моральний занепад, політична дезінтеграція та втрата етнічної чистоти розглядаються як ознаки цього занепаду. Порівняння сьогодення з минулим служить обґрунтуванням для боротьби за краще майбутнє, що виправдовує дії авторитарного режиму. Фашизм використовував ці протиріччя для створення міфу про нову націю, яка базується на ідеалах волі та нового порядку. Концепція «агентської дії» слугувала посередником між політичним міфом та реальністю, та виступала обґрунтуванням для політичних дій [9, с. 74–81; 10].

Звернення до концепції «волі» як драйвера політичних змін має давню історію, яка не обмежується лише фашизмом. Період між XVIII і XIX століттями був відзначений зміною фокусу із «судження» на «волю» як основу для легітимізації створення національних держав. Одним із прикладів цього є риторика, пов'язана з ідеєю революційної волі. Наприклад, Муссоліні описував фашизм як «тоталітарну волю» у своїй промові, де він уперше вжив термін «тоталітаризм» під час четвертого Національного конгресу фашистської партії 22 червня 1925 року. Національні емоції стають настільки інтенсивними, що політика починає отримувати майже релігійний вимір. Це було особливо помітно у випадку італійського фашизму, який намагався перетворити націоналізм у форму політичної релігії [11].

Отож, націоналізм був ключовим елементом у формуванні ідентичності італійського фашизму. Концепція стала центральною у свідомому створенні фашистського дискурсу, який мав на меті передати націоналістичні та фашистські ідеї реальності італійському глядачеві, що стало основою для іншої ключової ідеї італійського фашизму - концепції національної війни [12].

Фашизм був глибоко занурений у військову риторику та ідею війни як оновлюючої сили. Італійський фашизм спирався на ідею війни для підтримки національних міфів, розглядаючи її як засіб для розв'язання внутрішніх конфліктів та досягнення амбітних цілей. Війна, яка була зображена через кіно, пропаганду та ЗМІ, стала символом фашистської боротьби. Ця боротьба могла бути вирішена, а стабільність режиму та його владна основа могли бути збережені лише шляхом визначення чітких зовнішніх чи внутрішніх ворогів. Вороги, визначені фашизмом, такі як комуністи або «червоний» пролетаріат, були виключені з тоталітарної фашистської держави. Важливим є розуміння взаємозв'язку між фашизмом та війною у якості засобу зовнішньої та внутрішньої боротьби, спрямованими на забезпечення єдності всередині режиму [13; 14].

Антоніо Грамші у своєму аналізі фашизму розглядав Першу світову війну як ключовий фактор. Він не намагався розглядати фашизм як «останню стадію капіталізму» й не спотворював його, як це робили багато його сучасників із комуністичними поглядами. Грамші розглядав фашизм як результат специфічного історичного географічного процесу, який почався в основному з Першої світової війни. Він визначив фашизм як такий, що походить із бідніших, недостатньо урбанізованих районів Італії [2].

Фашизм перебував під сильним впливом подій Першої світової війни, в той же час, ставлення Беніто Муссоліні до війни було суперечливим, вкоріненим у політичній нестабільності 1910-х років. Муссоліні часто перебільшував свою роль у військових діях, використовуючи своє поранення як доказ своїх «подвигів». До початку «Великої війни» він відкидав інтервенціонізм на основі своїх соціалістичних переконань. Війна сама по собі може й не була ключовим елементом для фашизму, але сприйняття того, що Італія не

отримала очікуваних та обіцяних їй територій після завершення війни, було важливим. Муссоліні знайшов підтримку в очах тих, хто вважав, що англійці і французи отримали несправедливо велику частку надбань у результаті Версальського договору, порівняно з італійцями, які принесли рівноцінну криваву жертву у війні. Публічна критика договору знайшла широку підтримку, що розхитувало й так нестабільний післявоєнний ліберальний італійський уряд. Муссоліні стверджував, що фашизм виник як засіб подолання розколу в країні, заклавши основу для «акту порятунку нації». Цим актом був Марш на Рим 1922 року, який, проте, не мав ні революційного, ні особливо жорсткого характеру. Однак у даному випадку, як і в багатьох епізодах історії італійського фашизму, важливо те, яким чином було представлено обґрунтування нового політичного порядку: через метафору війни за незалежність та єднання [12; 15; 16].

Війна відіграла ключову психологічну роль для фашистського режиму, об'єднуючи різноманітні ідеологічні елементи. Використовуючи війну як метафору, режим Муссоліні прагнув до зовнішньої та внутрішньої послідовності, а також до політичного визнання. Шляхом ініціювання конфліктів із зовнішніми ворогами, Муссоліні намагався вирішити внутрішні протиріччя фашизму та відповісти на сучасні йому виклики. В історії, як недемократичні, так і демократичні режими часто використовували війну та агресивну зовнішню політику для відволікання уваги від внутрішніх проблем. Практики насильства та репресій, застосовані фашистською Італією, надихнули багато постфашистських урядів, які вважаються анти тоталітарними, на розвиток методів контролю, що мали коріння в диктатурі Муссоліні.

Багато конфліктів всередині фашизму були виражені через згадку війни. Ці конфлікти розігрувалися невійськовими способами в межах національних кордонів і зображувалися у світлі подібному до військової боротьби. Як такі, їх можна охарактеризувати як «внутрішні війни». Як приклад можна згадати «Битву за пшеницю» 1925 року (прагнення до демографічної експансії) або «битву» за меліорацію земель у понтійських болотах. Фашизм створив і втілював боротьбу на різних рівнях (політичному, економічному, соціальному, військовому й расовому), щоб зняти внутрішню напруженість і створити образ політичної узгодженості. Цей образ був створений за допомогою видовища, яке оркеструвалося засобами пропаганди для об'єднання суспільних відносин фашистського суспільства в удаване гармонійне репрезентативне ціле [12].

Військові аналогії та риторичні рамки побудовані в душі мілітаризму служили фашистському режиму для демонстрації його зовнішньої суцільності. Мілітаризм високо цінувався, оскільки він формував образ нового фашистського громадянина - продуктивного та лояльного до держави молодого чоловіка, який слідує «римським ідеалам». Молодіжні організації, такі як Балілла, були спрямовані на виховання фашистської молоді з дитинства, включаючи їх у фашистські ритуали. Військові атрибути цих груп слугували метафорами для нації, що вступила на шлях війни. Структуровані подібно до скаутських організацій, із чіткою ієрархією, ці групи мали на меті створення дисциплінованого молодіжного суспільства. Це підтверджує те, що ті, хто пройшли через Баліллу – згодом приєднувалися до рядів чорносорочечників. Масові паради та демонстрації, що проводилися на вулицях міст, де молодь демонструвала фашистську символіку та марширувала унісон, були частиною цього видовища. Мілітаризм також відіграв роль у публічних заходах, особливо з використанням «Римського кроку» у фашистських парадах. Ці публічні заходи були засобом втілення ідеї національної єдності та спільних цілей через військово-орієнтовану риторичку, яка була широко представлена на вулицях міст завдяки постійним парадом, демонстраціям, а також через засоби масової інформації [17; 18].

Висновки. У якості висновку зазначаємо, що взаємодія націоналізму та мілітаризму мала визначальний вплив на ідеологічну структуру італійського фашизму, особливості цієї взаємодії сягає корінням в історичний контекст об'єднання Італії та соціально-політичні аспекти наслідків Рісорджименто. Під керівництвом Муссоліні

фашизм був представлений як засіб подолання соціальних розривів, звеличуючи національну державу та плекаючи колективний етос, зосереджений на національній ідентичності та єдності. Військове завзяття режиму, яке поширювалося через пропаганду та масову мобілізацію, зміцнило його владу, зображуючи війну як метафоричний засіб відродження та шлях до внутрішнього об'єднання. У сучасному світі, зі зростанням популярності ультраправих популістських політичних сил, розуміння історичних коренів фашизму є критично важливим. Вивчаючи досвід минулого, ми можемо розвинути більш критичний погляд на виявлення та боротьбу з маніпуляціями, зрештою захищаючи демократичні принципи. Роздуми про спадщину фашизму в історії підкреслюють небезпеку, яку становлять авторитарні та популістські ідеології, наголошуючи на необхідності захисту принципів демократії для протидії маніпуляціям і тиранії.

Перспективи подальших досліджень. Це дослідження ролі націоналізму та мілітаризму у формуванні ідеологічної рамки італійського фашизму відкриває кілька шляхів для майбутніх наукових досліджень. Перспективною є можливість глибшого дослідження конкретних механізмів, за допомогою яких фашистський режим створював національні міфи та поширював вигідні для себе наративи націоналістичного характеру для штучного культивування національної ідентичності. Крім того, поглиблене вивчення впливу мілітаризму на соціальні сектори, такі як освіта та молодіжні організації, могло б дати детальніше розуміння процесу поширення фашизму в Італії. Доцільними можуть бути порівняльні дослідження з авторитарними чи тоталітарними режимами, такими як німецький націонал-соціалізм, які можуть прояснити ширший спектр тоталітаризму та чіткі впливи націоналізму та мілітаризму в різних умовах. Продовження досліджень у цій галузі обіцяє поглибити наше розуміння взаємодії різних ідеологічних фрагментів, побудувати розширений історичний контекст, забезпечуючи більш критичне розуміння тонкощів політичних ідеологій та історичних періодів їх формування.

Список використаних джерел

1. Collier, Martin (2003). *Italian unification, 1820–1871*. Heinemann Advanced History (First ed.). Oxford: Heinemann.
2. Gramsci A., Hoare Q., & Nowell-Smith, G. (2005). *Selections from the prison notebooks of Antonio Gramsci*. Lawrence and Wishart.
3. Britannica T. Editors of Encyclopaedia (2023, December 8). *Risorgimento*. *Encyclopedia Britannica*. <https://www.britannica.com/event/Risorgimento>
4. Chandra K. (2012). *Constructivist theories of ethnic politics*. Oxford University Press.
5. Ernest Gellner, *Nations and Nationalism*, 2nd ed. (Malden, MA: Blackwell, 2006).
6. Cameron K. (1999). *National identity*. Intellect Books.
7. Cartwright R. L. (1968). Some remarks on essentialism. *The Journal of Philosophy*, 65(20), 615–626. <https://doi.org/10.2307/2024315>
8. Tobia B. (2011). *L'altare della patria*.
9. Hall S. (1981). *National Socialism, the German tragedy: A thesis ...* S. Hall.
10. Cavazza S. (2020). National identity in fascist Italy. In *Les nations européennes entre histoire et mémoire, xixe-xxe siècles* (pp. 119–127). essay, Presses universitaires de Paris Nanterre.
11. Morgan P. (2003). *Fascism in Europe, 1919-1945*. Routledge, pp. 96–124
12. Macdonald H. (1999). *Mussolini and Italian fascism*. Stanley Thornes.
13. Kallis A. (2002). *Fascist Ideology*. Routledge.
14. Peter Neville, *Mussolini*, Oxon; New York: Routledge, 2004, p. 36
15. Slavicek L. C. (2010). *The treaty of versailles*. Chelsea House Publishers, pp. 40–46
16. Britannica T. Editors of Encyclopaedia (2023, October 21). *March on Rome*. *Encyclopedia Britannica*. <https://www.britannica.com/event/March-on-Rome>

17. Wolfson R. (1978). Chapter 11. In *Years of Change: European History, 1890-1945*. essay, E. Arnold.
18. Bosworth R.J.B. (2005). *Mussolini's Italy: Life Under the Fascist Dictatorship, 1915–1945* (Penguin Books), p. 117.

УДК 94 (093) «1850/1937»

Людмила ПРОКОПЕНКО

ФІЛОСОФІЯ ТОМАША ГАРРІГА МАСАРИКА

(студентка II курсу другого (магістерського) рівня вищої освіти

факультету історії, бізнес-освіти та права

Центральноукраїнського державного університету ім. В. Винниченка)

Науковий керівник – кандидат історичних наук, доцент І.С. Позднякова

Анотація. У статті висвітлено філософські погляди Томаша Масарика – ученого, державного та політичного діяча, одного з найвпливовіших європейських політиків-демократів першої половини ХХ століття.

Ключові слова: *Томаш Гарріг Масарик, мислитель, президент, Чехословаччина.*

Актуальність теми. Видатний мислитель, політик, державний діяч Томаш Гарріг Масарик посідає чинне місце серед видатних постатей міжвоєнної доби. Він теоретично обґрунтував можливість нової Європи, роль і місце малих народів на континенті та у світі й залишив свій слід у багатьох галузях знань. Сучасники називали його «філософом на троні». З огляду на важливу роль засновника та ідеолога Чехословацької республіки, його філософські погляди заслуговують на належну увагу, оскільки не втратили актуальності й донині.

Протягом усієї своєї теоретичної та практичної діяльності Масарик, як філософ-гуманіст, цікавився проблемами, що постали перед тогочасною демократією. Його політичним ідеалом було створення держави гуманної демократії. Він намагався здійснити філософську рефлексію феномену демократії задля її осмислення як ідеального образу буття суспільства.

Джерельною базою роботи є праці самого Масарика та його сучасників. Важливою для розуміння філософських поглядів мислителя є книга Масарика «Ідеали гуманності» в якій автор розкрив своє сприйняття новочасного ідеалу гуманності наголосивши, що він не є однаковим. У різні епохи й у різних народів ідеал гуманності має особливий зміст [4].

На особливу увагу заслуговують бесіди, записані та опубліковані Карелом Чапеком. Видання також містить чимало оригінальних листів. Опубліковані матеріали становлять неабиякий інтерес і дають змогу скласти уявлення про Томаша Масарика як багатогранну особистість [7].

Історіографія проблеми представлена нарисом професора Я. Яреми та працею З. Неєдли [8; 9]. Монографія «Об'єднана Європа: від мрії до реальності» містить біографії сімнадцяти політичних діячів, батьків-засновників Європейського Союзу серед яких і життєпис Т.Г. Масарика [1]. У статтях О. Кравчука розкрито становлення Т.Г. Масарика як чеського політичного діяча в період занепаду Австро-Угорщини [2; 3]. Підходи до оцінки демократії як політичного режиму у своїй статті дослідив М. Нагорняк [5]. Систему правових поглядів Т.Г. Масарика на проблеми малих народів і національних меншин та їх філософське підґрунтя висвітлено в роботі В. Туряниці [6].

Метою статті є характеристика філософських поглядів Т.Г. Масарика та їх вплив на політичну діяльність президента Чехословацької республіки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перший президент Чехословацької республіки належить до тих мислителів, які працювали на межі філософії, соціології, політики, та моралі. Хоча від самого початку Масарик мріяв стати дипломатом, вступити

до Орієнтальної академії у Відні. Але, оскільки правила вступу до навчального закладу вимагали від абітурієнта дворянського статусу, він обрав вивчення філософії у Віденському університеті. Вступивши на філософський факультет, Масарик прагнув виконати значущу, важливу для нього місію. Його філософія мала переважно практичний характер, оскільки торкалася питання людського життя в його найрізноманітніших формах. Він міркував про те як люди, нація і нації мають співіснувати між собою, до якої цілі прагнути та в який спосіб рухатися до цієї мети. Сенсом філософських роздумів Масарика ніколи не було пізнанням задля самого пізнання, метою було пізнання задля його поліпшення [8, с. 97–98].

Він різко й безкомпромісну відкинув вчення ідолів епохи модерну – Едуарда Гартмана та Артура Шопенгауера. Негативне ставлення було викликane зокрема тим, що обидва ці філософи увійшли в «моду», перед ними всі схилилися, а він сприймав це свого роду як ідолопоклонство. Масарик, у своїх роботах про модних філософів, наголошував на тому, що чеський народ потрібно рятувати від німецького песимізму, винісши німецьким філософам жорсткий вердикт і засудивши їх до мовчання на теренах чеського етносу.

Під час студій Масарик надавав перевагу філософському напрямку ідеалізму та течії позитивізму. Свої погляди називав «конкретизмом» – мисленням, що відкидає неемпіричне й надемпіричне знання, але визнає не тільки розум, але й почуття і волю, «приймає людину в її цілісності» [6, с. 97]. Вивчаючи філософію, Масарик зацікавився теоретичною політикою. Зрештою, найбільше Масарика вабив філософ Платон, автор вчення про ідеальну державу. Інтерес виявився настільки сталим, що 10 березня 1876 р. молодий учений захистив докторську дисертацію «Сутність душі за Платоном: критичне вивчення з емпіричних позицій» [3, с. 218].

Платон сформував у Масарика думку про те, що справжні цінності буття складають безтілесні прообрази, ідеї, ейдоси. Водночас вчення французького філософа, соціолога, позитивіста Огюста Конта, прищепило йому віру в науку, як нову релігію. А Девід Юм, заклав ідеї скептицизму, сумніви щодо можливостей людини, через обмеженість чуттєвого сприйняття [10, с. 32].

Усе ж свідомість Масарика була віддана Платону. Він говорив: «Якщо філософ на троні не може переконати своїх підданих у правоті політичної логіки – повинен змусити в неї повірити. Використати «своєрідний вид диктатури». Англійський журналіст, який брав у Масарика інтерв'ю, не витримав і наголосив, що Масарик повністю повторює аргументи Муссоліні. Але політик наголосив, що задовго до Муссоліні ці аргументи обґрунтував Платон: «Правитель – філософ, повинен мати дар – харизму, відчувати вплив на людей своїми колосальними енергіями примусу та одночасно довіри!». Державні ідеї Платона, Масарик описав у своїх філософських трактатах: «Держава», «Закони», «Політик», саме в них він виклав якою йому бачиться ідеальна держава. Втім до втілення в реальності рецептів Платона Масарик не дійшов, та й не збирався доходити, бо мав наочний приклад будівництва «ідеальної держави» більшовиками.

Розчарувався Томаш Масарик і у католицизмі, від якого відійшов у 1870 році, а пізніше назвав його найлютішим ворогом народу, і наголошував, що католицизм – це більшовизм у релігії. Прийняв протестантизм, але Масарика не влаштовувала і його ідеологія. Тож, як один із найбільших харизматичних мислителів своєї епохи, він знайшов свою власну філософську релігію, вважаючи, що тільки розумна свідомість врятує індивідуальність людини від егоїзму. На досягнення цієї мети були спрямовані зусилля Масарика з поєднання релігії та філософії, як у своїх теоретичних роботах, так і в реальному житті.

Відійшовши від метафізичних проблем, Масарик ставить філософію на науковий ґрунт, розуміючи завдання філософії в навчанні людей – жити за законами логіки, гуманізму, науки, моралі, людської поведінки, завдяки якій особа й суспільство підноситься на новий ступінь духовної якості. Моральні вчинки людини впливають із

розумного почуття людяності. В основі всього лежить етичний постулат – бути справді людиною [7, с. 5–24].

Втім не можна не відзначити, що величезний вплив на Томаша, як на багатогранну особистість, мав Огюст Конт. Адже саме Конт дав Масарику найважливіше – метод пізнання, позаяк і до знайомства з вченням Конта, він був щиро упевнений, що за допомогою наукових засад і методів, можна керувати процесом. Бувши твердо в цьому переконаним Масарик дуже здивувався, коли ставши президентом побачив, що люди не розуміють багатьох речей. Вони схильні до зайвих емоцій, створюють якісь угруповання, чинять замаху, безглузді вчинки, коли все в цьому світі є таким само собою зрозумілим і закономірним [4, с. 38].

Ніякої філософської школи, на жаль, Томаш Масарик не залишив. Не створив він і цілісної філософської системи, жодного масарикіанства. Він був мислителем, який остаточно ні з ким не згодний. До того ж духовними учителями Масарика були філософи, вчення яких розходилися між собою.

Втім увібравши ідеї зазначених філософів Масарик визначився, що боротиметься із чеським, німецьким, будь-яким суспільством, не на життя, а на смерть, якщо це суспільство брехатиме і приховувати правду від народу. Зденек Неєдли, чехословацький політик, підтримав ідеї Масарика, ще раз наголошуючи на тому, що народ чеський слабкий, несамостійний, тому його не можна спокушати шкідливим вченням. Народу потрібно боротися за національне майбутнє і німецький песимізм не повинен заважати [9, с. 14].

Бувши професором філософського університету він виховував не тільки молодь, а й чеських громадян, позаяк читав лекції на учительських курсах із філософії, вважаючи, що потрібно спочатку провести просвітницьку роботу з учителями й тільки потім говорити про просвітництво молоді. Він закликав до праці, закликав розвивати силу волі, мати мету і йти до неї. Основою демократії в президента-філософа Т.Г. Масарика виступали вільні громадяни, небайдужі до суспільного життя, які діють свідомо, беруть участь у суспільному самоуправлінні, впливають на нього в тому напрямі, який вони вважають правильним. Його філософія вела націю до самостійності, будила в чеського народу відвагу, свідомість, мужність, шляхетну гордість надавала сили гідно стати поруч із найрозвинутішими цивілізаціями світу.

Список використаних джерел

1. Віднянський С.В., Мартинов А.Ю. Об'єднана Європа: від мрії до реальності. Історичні нариси про батьків-засновників Європейського Союзу. Київ: ВД «Києво-Могилянська академія», 2011. 395 с.
2. Кравчук О. Європейська ідея Томаша Масарика. *Проблеми слов'язнавства*. 2013. Вип. 62. С. 47–57.
3. Кравчук О. Політична діяльність Т.Г. Масарика в Австро-Угорщині (1882–1914 рр.) С. 217–237. URL: http://history.org.ua/JournALL/mo/mo_2013_22/15.pdf (дата звернення: 29.02.2024).
4. Масарик Т.Г. Ідеали гуманності. / пер. з чес. Ф. Королевського. Вінніпег: Накладом Руської Книгарні, 1918. 47 с. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/19157/file.pdf> (дата звернення: 07.03.2024).
5. Нагорняк М. Томаш Масарик про внутрішні проблеми демократичного розвитку. *Політичний менеджмент*. 2010. № 4 (43). С. 16–24.
6. Турияница В.В. Система правових поглядів Т.Г. Масарика на проблеми малих народів і національних меншин. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія Право. 2016. Вип. 37. С. 95–97.
7. Чапек К. Бесіди з Томашем Масариком. / пер. з чес. Лідія Кіцила. Львів: Астролябія, 2010. 464 с.

8. Ярема Я. Нарис Масарикової філософії С. 97–105. *Добірні Думки проф. Т.Г. Масарика. З нагоди 75 літ життя*. Прага: Легіографія, 1925. 500 с. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/11839/file.pdf> (дата звернення: 27.02.2024).

9. Nejedly Z. T.G. Masaryk. Praha. Melantrich, 1932. 315 s.

10. Dolezal Y. Masarykova cesta zivotem. Brno: Polygrafie, 1920. 240 s.

УДК 94 (7/8) «1920/1933»

Дар'я КАРПУК

КРИМІНАЛ ТА КОНТРАБАНДА В США В ЧАСИ СУХОГО ЗАКОНУ (1920–1933 рр.)

*(студентка III курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти,
факультету історії, бізнес-освіти та права*

*Центральноукраїнського державного університету ім. В. Винниченка)
Науковий керівник – кандидат історичних наук, доцент І.С. Позднякова*

Анотація. У статті розкрито вплив на американське суспільство запровадження Сухого закону в США. Розглянуто основні причини виникнення заборони, його витоки. Охарактеризовано форми нелегального продажу алкоголю. Висвітлено незаконну діяльність найвідоміших контрабандистів того часу.

Ключові слова: Сухий закон, контрабанда, гангстери, бутлегери тіньова економіка.

Постановка проблеми. Дослідження незаконного виготовлення, перевезення, продажу та споживання алкогольних напоїв у часи Сухого закону в США полягає в тому, що цей період є ключовим в історії Америки. Сухий закон і 1920-ті роки кардинальним чином змінили американське суспільство. Закон спричинив появу організованої злочинності, яка взяла під контроль контрабанду й нелегальне виготовлення алкоголю. Відтак з'ясування причин, механізмів, економічних та соціальних наслідків цього явища, дозволить краще зрозуміти суспільство того часу, а також зробити висновки щодо ефективності форм боротьби з нелегальними ринками.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Джерельна база розвідки представлена поправками до Конституції США, які доповнюють, уточнюють та скасовують деякі положення головного тексту закону. Так, прийняття Вісімнадцятої поправки, яка забороняла виготовлення, продаж і перевезення алкоголю в межах Сполучених Штатів Америки, знаменувало запровадження Сухого закону. Двадцять перша поправка до Конституції США, яка набула чинності 5 грудня 1933 року, скасувала дію Вісімнадцятої поправки й [7; 8]. Американський історик Вільям Джезев Рорабо у своїй роботі «Алкогольна республіка: американська традиція», розкриває соціальне підґрунтя зростаючого рівня споживання алкоголю на межі XVIII–XIX століть [11]. У книзі «Заборона: коротка історія» автор виклав загальний огляд історії Сухого закону в Америці, висвітлив причини та механізми його запровадження, особливості функціонування та наслідки [10].

Дослідженню одного з найяскравіших і водночас суперечливих періодів в історії США присвячена робота Луїзи Чіплі Славічек «Епоха сухого закону: тверезість у Сполучених Штатах». Авторка детально проаналізувала фактори, що спричинили як запровадження Сухого закону, так і його подальше скасування [12]. Річард Ф. Хемм у книзі «Формування вісімнадцятої поправки: реформа стриманості, правова культура та державний устрій, 1880–1920», розглянув боротьбу за Вісімнадцяту поправку в контексті взаємодії між федеральними установами та реформаторами [9].

Також заслуговує на увагу робота Г. Гослара «Сучасна Америка» [2]. Автор дійшов висновку про те, що внаслідок запровадження Сухого закону американська спільнота пройшла процес оздоровлення, оскільки кількість арештів зменшилась у 3,5 рази.

Водночас дослідник відзначає і певні негативні аспекти: торгівля алкоголем стала дуже прибутковою для представників злочинного світу. Крім того, контрабандою займалися навіть звичайні американці. Введення Сухого закону спричинило зростання корупції серед чиновників, політиків, суддів, поліцейських і адвокатів.

Метою статті є вивчення та систематизація незаконних форм виготовлення, перевезення та продажу алкогольних напоїв під час однієї із найгучніших антиалкогольних кампаній в історії, яка була проведена в США протягом 1920–1933 рр.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сухий закон – це система заходів, що передбачають повну заборону або суттєве обмеження виробництва та розповсюдження алкогольних напоїв. У США, у період з 1920 до 1933 року, було заборонено виготовлення, транспортування та продаж алкоголю. Алкогольна промисловість була обмежена законами штатів і заборонена в усій країні Вісімнадцятою поправкою до Конституції США [6].

Проте слід зазначити, що рух у напрямку заборони розпочався задовго до ухвалення Вісімнадцятої поправки. Так, 1826 року преподобний Лайман Брічер виступив із проповіддю проти споживання алкоголю, яка мала значний вплив на громадську думку. Втім правового оформлення заборона алкоголю набула 16 січня 1919 року, коли було ратифіковано Вісімнадцяту поправку [7].

Одразу після затвердження Вісімнадцятої поправки Конгрес розглянув Закон про національну заборону, відомий як Закон Волстеда, з метою уточнення формулювань, використаних у самій Поправці. Президент Вудро Вільсон наклав на цей закон заборону, але обидві палати Конгресу подолали президентське вето [10].

Запровадження Сухого закону в США мало декілька причин, серед яких можна виділити такі. Проти алкоголю активно виступали жінки. Вони наголошували, що чоловік має проводити час не в барі, а з родиною. Жінки вважали, що проблеми в шлюбі та розлучення пов'язані з вживанням алкоголю. Також здоров'я населення стало ще однією причиною ратифікації Вісімнадцятої поправки. Деякі релігійні течії підтримували заборону алкоголю, бо вважали, що алкоголь підриває моральні підвалини американців. Церква переконувала в тому, що алкоголь спонукає до злочинності та порушень у шлюбах, а також зменшує релігійну активність [3, с. 25].

Вплинули на заборону алкоголю і промислові магнати – Рокфеллер, Форд. Вони вважали, що робітники мають бути кваліфікованими й не вживати алкоголю. Таким чином уведений на початку 1920 року Сухий закон був закономірним наслідком процесів, які тривали не одне десятиліття до цього.

Заборона алкоголю також мала економічне підґрунтя. Вона передбачала зменшення витрат на лікування залежності від алкоголю та скорочення витрат на правоохоронні органи через зменшення правопорушень.

Проте, не дивлячись на заборону, нелегальне виробництво алкогольних напоїв процвітало. Закон Волстеда та Вісімнадцята поправка спричинили формування тіньової економіки, поширення контрабанди та нелегального виробництва спирту.

Підпільні торговці спиртним, під час дії Сухого закону, незаконно ввозили іноземні алкогольні напої в Сполучені Штати через кордони з Канадою та Мексикою, а також вздовж узбережжя. Вони використовували різні маршрути, включаючи Багамські острови, Кубу та французькі острови Сен-П'єр і Мікелон поблизу південного узбережжя Ньюфаундленду [4].

У цей період у лексикон американців увійшли нові терміни:

- муншайнер – це особа, яка таємно варить алкогольні напої вночі, у прихованих місцях під світлом місяця;
- бутлегер – контрабандист, що нелегально постачає заборонений алкоголь до США через океан або з боку Канади. Термін також вказує на нелегального виробника та розповсюджувача спиртних напоїв. Сам термін «бутлегер» виник від слова, що позначає звичай ховати нелегальний продукт у чоботі.

- спікізі – походить із барменського середовища. Коли відвідувач бару замовляв підпільний алкоголь, бармен, боячись, що це почують поліцейські під прикриттям або їх інформатори, просив: «говорити тихіше» – «speak easy».

Крім цього, спритні ділки налагодили виробництво алкоголю в домашніх умовах, з'явився самогон. У цей період зросла кількість випадків отруєння алкоголем, які мали більш серйозні наслідки для організму. Через вміст метилового спирту, що важко розщеплюється, в організмі людини утворюються отруйні речовини, які швидко руйнують зоровий нерв та легені.

У часи Сухого закону свою роботу активізували гангстери та мафіозі. Прибутки від нелегального алкогольного бізнесу були настільки великими, що злочинна діяльність гангстерів набула організованого характеру. Вони наймали юристів, бухгалтерів, капітанів човнів, водіїв вантажівок і «торпед», щоб залякати або вбити конкурентів. Купували закриті пивоварні та наймали досвідчених пивоварів, а також закуповували алкоголь в інших країнах. Гангстери платили людям за виробництво алкоголю вдома і продавали нелегальне пиво, розбавлене віскі та іноді навіть отруйні напої в нелегальних барах. Суперництво між бандами призвело до насильства, і лише в Нью-Йорку під час сухого закону було вбито понад 1000 людей.

В історію злочинності назавжди увійшло ім'я контрабандиста Джорджа Ремуса. Він розробив план «Коло», який передбачав скуповування лікєро-горілчаних заводів і використання їхніх складів для зберігання алкоголю. До своєї нелегальної діяльності він також залучив транспортні та фармацевтичні компанії.

Одним із найвідоміших італійських гангстерів Нью-Йорку був Чарльз «Лакі» Лучано. Він налагодив співпрацю з іншими впливовими злочинцями, такими як Меєр Ланскі, Бенджамін «Багсі» Сігел, Луїс «Лепке» Бакхальтер і Ейб «Лонгі» Цвіллман. Також мав зв'язки з Френком Костелло та Віто Дженевезе, які служили під керівництвом Джузеппе «Джо Боса» Массерії. Фактично, він відіграв ключову роль у створенні злочинного угруповання, відомого як «Синдикат», адже банди ще залишалися розділеними, без централізованого керівництва. Лучано встановив чітку ієрархію в мафії, визначив керівні органи, регламентував процедуру розв'язання різноманітних питань [4; 1, с. 27].

Яскравим представником організованої злочинності в США, який очолював кримінальний синдикат, що займався контрабандою спиртних напоїв у період Сухого закону в США в 1920-х та 1930-х роках є Альфонс Габріель «Аль» Капоне. Відомий рекетир Чикаго, контролював пивоварні та лікєро-горілчані заводи. Одним із найзухваліших злочинів, вчинених під його керівництвом є різанина в День Святого Валентина в Лінкольн-Парк, Чикаго 1929 року. Після цієї резонансної події, яка шокувала громадськість, він отримав прізвисько «Ворог народу № 1» [6].

Його діяльність привернула увагу правоохоронних органів. У період між 1929 і 1931 роками Аль Капоне кілька разів затримували за дрібні правопорушення. Міністерство фінансів США розпочало справу проти Капоне за ухилення від сплати податків, що призвело до його ув'язнення на сім із половиною років. Він був звільнений майже на чотири роки раніше після того, як сплатив штрафи на загальну суму близько 4,5 мільйонів доларів. У в'язниці стан здоров'я Капоне погіршився, і він помер у своєму будинку у Флориді в січні 1947 року, майже через вісім років після звільнення.

Заборона продажу алкоголю в США призвела до серйозної втрати прибутків великих алкогольних компаній, збільшення безробіття серед робітників, а також до зменшення податкових надходжень, адже алкоголь, який потрапляв до США контрабандою, не обліковувався. Більше ніж 200 лікєро-горілчаних заводів, тисячі пивоварень і понад 170 000 магазинів алкогольних напоїв були закриті через заборону. Кінотеатри, бари та нічні клуби також зазнавали великих втрат через обмеження продажу алкоголю, а деякі з них мусили зачинити двері через незаконну діяльність.

Стало очевидним, що заборона потребує або кращого регулювання, або повного скасування. Велика депресія важко вдарила по країні та активізувала думки про те, що легалізація алкоголю може оживити американську економіку.

5 грудня 1933 року було прийнято Двадцять першу поправку до Конституції, яка на федеральному рівні скасувала Вісімнадцяту поправку. Разом із цим окремі штати могли в себе залишити заборону на алкоголь [6].

Висновки. Отже, за час дії Сухого закону в США контрабанда алкоголю та зростання впливу мафіозних угруповань мали значний вплив на суспільство та економіку країни. Заборона алкоголю призвела до зростання нелегального виробництва, торгівлі та розповсюдження алкогольних напоїв, що стимулювало організовану злочинність. Гангстери та мафіозні групи скористалися забороною для розширення своєї влади та збагачення. Займаючись контрабандою вони стали більш організованими. Накопичені статки ішли на купівлю закритих пивоварень та створення мережі нелегальних точок продажу алкоголю. Мафія вдавалася до насилля, щоб залякати конкурентів та забезпечити свою домінантність на ринку. У результаті, період Сухого закону став періодом, коли мафія закріпила свій вплив в економіці та політиці, створивши підґрунтя для подальшого розвитку організованої злочинності.

Список використаних джерел

1. Вахнянин А. Організована злочинність у США: наслідок еволюції політико-економічної системи чи нововведення європейських іммігрантів? *Збірник матеріалів наукової конференції молодих вчених з міжнародною участю у Львівському національному університеті імені Івана Франка* 15–17 листопада 2018 р. Львів: Видання наукового журналу «Аннали юридичної історії», 2018. С. 26–28.

2. Гослар Г. Современная Америка. Москва: Из-во «Петроград», 1925. 138 с.

3. Питльована Л.Ю. Прогібіціоністський рух у США: Партія Сухого закону у карикатурі кінця XIX–початку XX ст. *Американська історія та політика: науковий журнал*. 2021. № 11. С. 23–33.

4. Руда Л. «Сухий закон» і мафія Чикаго. URL: <https://ukrainianpeople.us/сухий-закон-і-мафія-чикаго/> (дата звернення: 17.03.2024).

5. Сухий Закон у США URL: https://vitis.academy/dry_law_usa (дата звернення: 07.03.2024).

6. Шурхало Д. Сухий закон у США: як запровадили і чому скасували URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/sukhyy-zakon-u-ssha-yak-zaprovadyly-i-chomu-skasuvaly/32714713.html> (дата звернення: 07.03.2024).

7. 18th Amendment Prohibition of Liquor. *National Constitution Center*. <https://constitutioncenter.org/the-constitution/amendments/amendment-xviii> (дата звернення: 01.03.2024).

8. 21st Amendment Repeal of Prohibition. *National Constitution Center*. <https://constitutioncenter.org/the-constitution/amendments/amendment-xxi> (дата звернення: 01.03.2024).

9. Hamm R.F. (1995). *Shaping the Eighteenth Amendment: Temperance Reform, Legal Culture, and the Polity, 1880–1920*. Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1995. 352 p. URL: <https://uncpress.org/book/9780807861875/shaping-the-eighteenth-amendment/> (дата звернення: 03.03.2024).

10. Rorabaugh W.J. *Prohibition: A Very Short Introduction*. New York: Oxford University Press, 2020. 160 p. URL: <https://global.oup.com/academic/product/prohibition-a-very-short-introduction-9780190280109?cc=us&lang=en&> (дата звернення: 21.02.2024).

11. Rorabaugh W.J. *The Alcoholic Republic: An American Tradition*. New York: Oxford University Press, 1981. 320 p. URL: https://books.google.com.ua/books/about/The_Alcoholic_Republic.html?id=2AUH0vchHRIC&edir_esc=y (дата звернення: 21.02.2024).

12. Slavicek L.C. The Prohibition Era: Temperance in the United States. New York: Chelsea House Publications, 2009. 120 p. URL: https://books.google.com.ua/books/about/The_Prohibition_Era.html?id=ceTybFidBkwC&redir_esc=y (дата звернення: 22.02.2024).

УДК 94(477)«1991/...»

Єгор МАКАРЕНКО

ІСТОРІЯ ВІДНОСИН УКРАЇНА–ЄС (1991–2024 рр.)

*(студент I курсу другого (магістерського) рівня вищої освіти
факультету історії, бізнес-освіти та права*

Центральноукраїнського державного університету ім. В. Винниченка)

Науковий керівник – кандидат історичних наук, старший викладач В.М. Безверха

Анотація. У статті розглянуто трансформацію взаємовідносин України та Європейського Союзу впродовж 1991–2024 років. Висвітлюються особливості формування європейської політики України як стратегічного компонента зовнішньої стратегії та визначального фактору в цивілізаційному виборі країни. Аналізуються основні події та проблеми реалізації європейського вибору України.

Ключові слова: Україна, зовнішня політика, європейська інтеграція, ЄС.

Постановка проблеми. З відновленням незалежності в 1991 р. Україна обрала європейських шлях розвитку. Українськими політиками в 1990-х рр. було встановлено основи взаємин із Брюсселем, які залишалися «сусідськими» до 2014 року. Революція Гідності стала однією з ключових подій, яка продемонструвала громадянську позицію та відобразила прагнення українського народу до європейських демократичних цінностей. Втручання Росії у 2014 році та повномасштабна війна у 2022 році стали ще одним каталізатором для України стати членом ЄС. Українське суспільство прагне стати членом європейської родини, а не залишатися буфером між демократією та тоталітаризмом. Європейці у свою чергу, підтверджують свою відданість демократії та свободи надаючи Україні статус кандидата в ЄС і початок переговорів щодо вступу. Для України та українського суспільства ці події стали історичними. Сьогодні, вступ до Європейського Союзу є основним пріоритетом зовнішньої політики України та потребує серйозних реформ у ній, які являються справжнім викликом для влади та українського суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Враховуючи стрімкі тенденції набуття статусу кандидата та позитивні рішення щодо переговорів вступу Україною в ЄС, іноземні і вітчизняні ЗМІ та наукові видання почали публікувати велику кількість матеріалів. У зв'язку із цим нами було використано праці: М. Вітряка [7], С. Віднянського [6], І. Гурака [9], С. Прийдуна [26]. Разом із тим, відчувається нестача наукових досліджень у яких розглядаються перепони України на шляху до ЄС.

Мета статті. Проаналізувати основні етапи євроінтеграційного поступу України – від членства у Європейських Співтовариствах до схвалення Європейською Радою початку переговорів про вступ України до ЄС.

Виклад основного матеріалу. Початок відносин між Україною та Європейським Союзом датується 1991 р., коли Україна проголосила свою незалежність. Однак деякі вчені вважають, що справжнім початком є 1992 р., коли відбулася зустріч між Президентом України Л. Кравчуком і Головою Комісії Європейських Співтовариств Ж. Делором. Намір розвивати відносини на основі інтеграції оголошено в 1993 р. у Постанові Верховної Ради України «Про основні напрямки зовнішньої політики України», яка передбачала рух до членства в Європейських Співтовариствах [22, с. 97].

У 1994 р. Україна та ЄС уклали Угоду про партнерство і співробітництво [30]. Це лише перший крок у напрямі діалогу, що мав відкрити можливість асоціації та членства в ЄС [2].

Між 1999 та 2004 рр. процеси євроінтеграції проходили під впливом «політики багатовекторності» [5, с. 19]. Під час першої каденції президентства Л. Кучми була затверджена «Стратегія інтеграції України до Європейського Союзу», визначаючи 9 напрямків інтеграції та інституційне забезпечення з ЄС. Ця стратегія була оголошена напередодні президентських виборів, роблячи євроінтеграцію ключовою темою в передвиборчій кампанії. Реакцією ЄС на ці прагнення стало ухвалення спільної стратегії щодо України в 1999 році, спрямованої на підтримку демократизації, економічні реформи та зміцнення співпраці. Л. Кучма продовжив політику європейської інтеграції, затвердивши Програму інтеграції України до ЄС [25, с. 101]. Під час другої каденції президентства Л. Кучми виникли проблеми з демократією та міжнародним сприйняттям, зокрема, через «Касетний скандал» та «кольчужну справу», а також незадовільну політику щодо детінізації економіки, що розчарувала представників ЄС [6, с. 16; 25, с. 103].

Л. Кучма, зустрівшись із Президентом Європейської комісії Р. Проді заявив, що Київ розуміє політичну ситуацію у відносинах України та ЄС і очікує сигналу щодо можливого членства. ЄС надав Україні статус «сусіда», що означає економічну та політичну підтримку [25, с. 103-104].

У 2004 році відбулися вибори, які засвідчили високий рівень демократії в Україні. Після Помаранчевої революції Віктор Ющенко став президентом [4]. Протягом його правління Україна зазнала перешкод у шляху до євроінтеграції, зумовлених політичними труднощами, а також світовою економічною кризою 2008–2009 років. Росія залишалася ключовим постачальником енергоносіїв для Європи, що впливало на відносини з ЄС. Проте були досягнуті певні успіхи: Україна отримала статус держави з ринковою економікою від ЄС, розпочалися переговори щодо угоди про спрощення візового режиму. Угода була підписана у 2007 році [8, с. 292; 29].

У 2009 р. Україну включили в ініціативу «Східне партнерство», яка сприяла зближенню з Європейським союзом та надавала додаткові ресурси для підтримки реформ у країні [8, с. 293].

За часи каденції В. Януковича вектор зовнішньої політики України остаточно здвинувся в бік Росії. Це спричинило кризу у відносинах із ЄС через обмеження свободи слова та переслідування політичних опонентів, а також повернення до Конституції 1996 р. Угода про асоціацію між Україною та ЄС була остаточно узгоджена в листопаді 2011 р., а її підписання мало відбутися на початку 2013 р. на саміті Україна – ЄС. [9, с. 995]. Під час останнього періоду президентства В. Януковича ключовими стали події, пов'язані з підписанням угоди. Кремль намагався створити переговорну платформу між Росією, ЄС та Україною, щоб одноосібно вести переговори з ЄС і відновити вплив, аналогічний колишньому СРСР.

На саміті в Брюсселі В. Янукович погодився на вимоги й зобов'язався до конституційної реформи. В обмін отримав гарантії підписання Угоди про асоціацію з тимчасовим застосуванням деяких її частин. Спочатку він сподівався поєднати посилення режиму з євроінтеграцією, але відмовився від неї, коли зрозумів, що це неможливо [10, с. 28].

Революція Гідності та окупація Криму РФ змусили ЄС підтримати Україну. П. Порошенко був обраний президентом, що свідчило про консолідацію українського суспільства в спротиві агресії та реалізації європейського вибору. 20 березня 2014 р. прем'єр-міністром А. Яценюком було підписано політичну частину Угоди про асоціацію з ЄС [5, с. 19]. Європарламентом 17 травня 2017 р. було прийнято законодавчий акт про введення безвізового режиму для громадян України [16].

7 лютого 2019 р. П. Порошенко підписав закон «Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в

Європейському Союзу та в Організації Північноатлантичного договору)». З юридичної точки зору, нове конституційне положення може підтримувати євроінтеграцію, дозволяючи Конституційному суду визнати недійсним будь-який закон, що загрожує євроатлантичній інтеграції України [26; 23].

Новообраний президент В. Зеленський зі своєю командою продовжив євроінтеграційний курс, організувавши кампанію підтримки від країн-членів ЄС вступу України. Президенти Литви та України у своїй спільній декларації домовилися, що Литва підтримає вступ України до ЄС при поданні відповідної заявки до Брюсселя. У березні 2021 р. Литва заявила про готовність підтримати вступ України до ЄС. Низка інших країн-членів, також погодилася на подібні зобов'язання [5, с. 20-21].

Росія, розв'язавши повномасштабну війну 24 лютого 2022 р., змінила процеси євроінтеграції. Уже 28 лютого Україна подала заявку на членство в ЄС, з урахуванням пропозиції прем'єра Словаччини за новою, спрощеною процедурою. Президент Єврокомісії підтримав вступ України, висловивши підтримку й бажання бачити Україну у «європейській сім'ї» [7; 17]. Нашу заяву було зареєстровано 1 березня [16]. Європарламент 8 червня затвердив резолюцію, що рекомендує державам-членам ЄС працювати над наданням Україні статусу кандидата на вступ [13].

23 червня 2022 р. Україна отримала статус кандидата на вступ до ЄС, що стало переломним моментом в історії [20]. Напередодні отримання статусу кандидата на вступ до ЄС, Копенгаген наголошував на невідповідності України європейським стандартам і критеріям стабільності інститутів демократії та верховенства права. У Нідерландах стверджували, що країна знаходиться на «ранній стадії щодо членства в ЄС» [1]. Деякі країни висловлювалися проти статусу кандидата для України через високий рівень корупції [3].

ЄС надав Україні статус кандидата, хоча визнав, що країна не готова до вступу, порушуючи звичайну практику. Нам висунули 7 блоків реформ для збереження статусу кандидата, які включають: реформу Конституційного суду, судову реформу, боротьбу з корупцією, призначення САП, протидію відмиванню коштів, прийняття антиолігархічного закону, законодавства про нацменшини та синхронізацію аудіовізуального законодавства з європейським [21].

Станом на 7 листопада 2023 р. Єврокомісія підтвердила виконання Україною 4 із 7 кроків на шляху до отримання статусу кандидата. Вони включають впровадження законодавства про відбір суддів Конституційного Суду, завершення перевірки кандидатів у Вищу раду юстиції, зміни до законодавства в боротьбі з відмиванням грошей, схвалення плану реформування правоохоронної системи, а також синхронізація українського законодавства відповідно до директиви ЄС про аудіовізуальні медіапослуги. Реалізація інших реформ прискорить членство [11]. У грудні лідерам рекомендовано затвердити політичне рішення про початок переговорів щодо членства України в ЄС, проте це можливо лише після повного виконання країною умов, визначених Єврокомісією минулого червня, включаючи всі блоки реформ [12].

Угорщина категорично виступала проти початку переговорів про вступ через невдоволення законом про нацменшини, що вимагав, щоб усі національні меншини в Україні отримували щонайменше 70% освіти українською мовою [31].

8 грудня 2023 р. Президент України В. Зеленський підписав чотири євроінтеграційні закони, серед яких – розширення складу НАБУ на 300 осіб, зміни до законів про права національних меншин, та дозвіл НАЗК перевіряти майно перед вступом на публічну службу. Також ухвалено закон, що визначає САП як окремий орган [18].

Протягом саміту Ради Європи в Брюсселі, який відбуватиметься протягом 14-15 грудня, буде винесено питання щодо розширення ЄС [14]. Для того, аби усунути можливе вето Угорщини, Єврокомісією було розблоковано виділення Угорщині 10,2 млрд євро [19].

14 грудня Європейська Рада ухвалила історичне рішення щодо початку переговорів про вступ України та Молдови до ЄС. Це має важливі наслідки: ми отримали дозвіл на проведення скринінгу, що є першим етапом у переговорному процесі. Після цього Європейська Комісія встановить відкриті та закриті вимоги для кожного з переговорних розділів, відображаючи ступінь наближення законодавства України до права ЄС [32].

Фізичним початком переговорів із приводу приєднання України до ЄС стане скликання міжурядової конференції Європейською Комісією. Для цього процесу Україна має прийняти закон про лобювання, а ЄС – провести скринінг українського законодавства [24].

23 лютого 2024 р. Верховна Рада прийняла закон «Про добросчесне лобювання», відповідно до вимог Єврокомісії щодо розширення ЄС. Закон набув чинності 14 березня та почне діяти через два місяці з моменту запуску Реєстру прозорості [28].

Під час засідання Європейської Ради 21 березня 2024 р. було доручено міністрам з європейських справ затвердити міжурядову конференцію та переговорні рамки до червня 2024 року. Ольга Стефанішина, віце-прем'єр-міністр із питань європейської та євроатлантичної інтеграції, каже, що існує «джентльменська угода» між нашою державою та більшістю країн ЄС про початок переговорів у червні [27].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Відносини між Україною та Європейським Союзом є складними, а майбутній вступ у ЄС вимагатиме вчасної реакції на нові виклики. Історія взаємин показує, що прагнення українського народу до інтеграції залишається стійким, незважаючи на зміни внутрішньої та зовнішньополітичної обстановки. Наближення до вступу України в ЄС відбувається завдяки дипломатичним зусиллям країни та у відповідь на російську агресію. Повномасштабне вторгнення Росії у 2022 р. змінило ставлення Європи до України та українського суспільства, українське питання стало одним із ключових у європейській політиці.

Перспективою подальших досліджень, на нашу думку, є аналіз скринінгу українського законодавства Євросоюзом, що визначить його відповідність правовій системі ЄС, а також розгляд майбутньої переговорної рамки для України як наступного етапу, яка визначить принципи й підходи до переговорів вступу України до ЄС.

Список використаних джерел

1. Bloomberg: Данія і Нідерланди виступають проти статусу кандидата в ЄС для України. *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-eu-status-kandydata-ukraina/31892193.html> (дата звернення: 02.04.2024)
2. Асланян Г. Проблеми імплементації Угоди про партнерство і співробітництво між Європейськими співтовариствами та їх державами-членами та Україною (УПС). *Лабораторія законодавчих ініціатив*. URL: <https://is.gd/zm5bY4> (дата звернення: 01.04.2024)
3. Боровик Н. Україна і корупція: чому Данія, Швеція і Нідерланди проти кандидатства до ЄС. *Українська правда*. URL: <http://surl.li/sfgrg> (дата звернення: 01.04.2024).
4. Бучин М.А., Ковальчук А.Є. Еволюція політичного режиму в Україні: від авторитаризму до демократії. *Інтеграція освіти, науки та бізнесу в сучасному середовищі: зимові диспути*: тези доп. II Міжнародної науково-практичної інтернет конференції, 4–5 лютого 2021 р. Дніпро, Україна, 2021. Т.1. С. 230–232.
5. Віднянський С. Україна – Європейський Союз: новий етап взаємовідносин в умовах російсько-української війни 2014–2022 рр. *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. 2022. № 31. С. 10-37.
6. Вітряк М. Складнощі і перспективи євроатлантичної політики Л.Д. Кучми. *Науковий вісник МНУ імені В. О. Сухомлинського. Історичні науки*. 2019. Т. 48, № 2.
7. Голова Єврокомісії: Україна має вступити до ЄС. *Радіо Свобода*. URL: <http://surl.li/sfgty> (дата звернення: 01.04.2024).

8. Гурак І.Ф. Україна на шляху до ЄС під час президентства Віктора Ющенка: період «втрачених можливостей» чи поміркований поступ у складних геополітичних обставинах? *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України*. 2019. № 2 (98). С. 281–298.
9. Дацків І.Б., Чернишова М.Ю. Євроінтеграційні аспекти геополітики України: історія та сучасний стан. *XI Міжнародна науково-практична конференція: «MODERN RESEARCH IN WORLD SCIENCE»*, м. Львів, 29–31 січ. 2023 р. С. 991–997.
10. Денисенко В.І. Формування та функціонування в Україні політичного режиму Віктора Януковича (2010–2014 рр.): автореф. дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.01. Запоріжжя, 2021. 43 с.
11. Єврокомісія вважає повністю виконаними чотири з семи кроків щодо готовності України до переговорів про вступ в ЄС. *Цензор. НЕТ*. URL: <https://is.gd/vdNIK8> (дата звернення: 01.04.2024).
12. Єврокомісія рекомендувала почати переговори з Україною про вступ до ЄС. *Радіо Свобода*. URL: <https://is.gd/GyGTPt> (дата звернення: 01.04.2024).
13. Європарламент рекомендував надати Україні статус кандидата на вступ до ЄС. *Європейська правда*. URL: <http://surl.li/igfel> (дата звернення: 01.04.2024).
14. Єврорада розгляне чотири питання щодо України, ключові – початок перемовин про вступ та посилення обороноздатності. *АрміяInform*. URL: <https://is.gd/73ORLA> (дата звернення: 01.04.2024).
15. ЄС зареєстрував українську заявку на членство. *Європейська правда*. URL: <http://surl.li/sfgxe> (дата звернення: 01.04.2024).
16. ЄС офіційно підписав рішення про безвізовий режим для України. *Європейська правда*. URL: <https://is.gd/VX5yW7> (дата звернення: 02.04.2024)
17. Зеленський підписав заявку на членство України в ЄС – Рада. *Радіо Свобода*. URL: <https://is.gd/xKZpSV> (дата звернення: 03.04.2024)
18. Зеленський підписав ухвалені сьогодні Радою чотири «євроінтеграційні» закони. *Цензор. нет*. URL: <http://surl.li/sfgzh> (дата звернення: 03.04.2024).
19. Ізвозікова А. Єврокомісія розблокувала 10 млрд євро для Угорщини напередодні саміту ЄС. *Суспільне Новини*. URL: <https://is.gd/9xEHiC> (дата звернення: 03.04.2024)
20. Історичний момент: Україна отримала статус кандидата в ЄС. *BBC News Україна*. URL: <http://surl.li/sfgdr> (дата звернення: 03.04.2024).
21. Кандидат авансом: 7 вимог, які має виконати Україна, щоб ЄС не скасував її новий статус. *Європейська правда*. URL: <https://is.gd/BGXOzp> (дата звернення: 03.04.2024).
22. Лисачок А. В. Історичний аспект розбудови відносин Україна – ЄС та його вплив на інвестиційну безпеку держави. *Актуальні проблеми європейської та євроатлантичної інтеграції України*: матеріали 17-ї регіон. наук.-практ. конф, м. Дніпро, 14 трав. 2020 р. Дніпро, 2020. С. 97–100.
23. Літра Л. Санкції та передвиборча підтримка: чого досяг Порошенко у відносинах з ЄС у 2019 році. *Європейська правда*. URL: <http://surl.li/sfhbd> (дата звернення: 05.04.2024).
24. Початком переговорів про вступ України до ЄС буде скликання міждержавної конференції – посол. *Укрінформ*. URL: <https://is.gd/AshFWe> (дата звернення: 05.04.2024).
25. Прийдун С. Європейський Союз у зовнішній політиці України (1995–2004 рр.). *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. 2020. № 1. С. 97–107.
26. Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору): Закон України від 07.02.2019 р. №2680-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/268019#Text> (дата звернення: 05.04.2024).

27. Саснко В. Вступ до ЄС: стало відомо про «джентльменську угоду» з Україною. *УНІАН*. URL: <https://is.gd/kmAUHM> (дата звернення: 05.04.2024).
28. Тарасовський Ю. Верховна Рада ухвалила закон про лобізм. Він запрацює після запуску Реєстру прозорості від НАЗК. *Forbes.ua*. URL: <https://is.gd/kSDQx0> (дата звернення: 05.04.2024).
29. Угода між Україною та Європейським Співтовариством про спрощення оформлення віз: Угода Європ. Союзу від 18.06.2007 р.: станом на 23 лип. 2012 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_850#Text (дата звернення: 06.04.2024).
30. Угода про партнерство та співробітництво між Європейськими співтовариствами і Україною: Угода Європ. Союзу від 14.06.1994 р. URL: <https://is.gd/RRMGIM> (дата звернення: 03.04.2024).
31. Угорщина обіцяє блокувати початок переговорів з Україною про вступ до ЄС. *Європейська правда*. URL: <http://surl.li/sfhdk> (дата звернення: 03.04.2024).
32. Шевчук С., Крицька І. Україна починає перемовини про вступ до ЄС. Як вони відбуватимуться, до чого готуватися бізнесу та які реформи треба провести? Гайд з євроінтеграції. *Forbes.ua*. URL: <https://is.gd/LAEhdC> (дата звернення: 03.04.2024).

Секція III

Історія України та регіональні студії

УДК 94(477)“165/170“(045)

Богдана ПІДЛИПНА

ЗМІНА ПОЛІТИЧНОГО СТАТУСУ КОЗАЦЬКОЇ СТАРШИНИ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XVII СТ.

*(студентка I курсу другого (магістерського) рівня вищої освіти
факультету історії, бізнес-освіти та права*

Центральноукраїнського державного університету ім. В. Винниченка)

Науковий керівник – кандидат історичних наук, доцент Н.М. Токар

***Анотація.** Стаття присвячена зміні політичного статусу козацької старшини в другій половині XVII століття. Проаналізовано соціальні, економічні та політичні аспекти цього періоду, зокрема, вплив козацької старшини на структуру влади та суспільства. Висвітлено зміни в статусі та ролі козацької старшини в політичному та соціальному житті, її взаємодію з іншими соціальними верствами, а також вплив на державні процеси. Основна мета статті полягає в розширенні розуміння соціально-політичних взаємозв'язків у тогочасному українському суспільстві та узагальненні знань про формування провідних структур в історії України.*

***Ключові слова:** привілейований стан, провідна верства, Україна, XVII століття, соціальна структура, політика, козацтво, козацька старшина, влада, соціум.*

Постановка проблеми. У другій половині XVII століття в Україні відбувалися значні зміни в політичній, соціальній та економічній сферах, що визначило формування нової провідної верстви. Проблема полягає у вивченні ролі привілейованого стану, головним чином козацької старшини, у цьому процесі. Аналіз проблеми допоможе краще зрозуміти роль привілейованого стану, особливо козацької старшини, у формуванні нової провідної верстви в Україні в другій половині XVII століття та її вплив на подальший розвиток українського суспільства.

Мета статті. Мета статті полягає в розгляді ролі привілейованого стану в процесі формування нової провідної верстви в другій половині XVII століття на території України. Ця стаття спрямована на аналіз соціальних, економічних та політичних процесів тогочасного періоду з урахуванням впливу привілейованого стану на структуру влади та суспільства. Розглядаються ключові аспекти розвитку привілейованого стану, його зміна статусу та роль у політичному та соціальному житті України у відповідний історичний період.

Виклад основного матеріалу. У другій половині XVII століття українське суспільство встановило систему вертикальної ієрархії, де статус особи визначався залежно від її політичної, правової та соціальної належності. На цій ієрархічній схемі ключове місце займала нова національна провідна верства – козацька старшина.

Привілейований стан, яке переважно представлялося козацькою старшиною, володіло значним політичним впливом в українському суспільстві. Воно брало участь у виборах гетьмана та складанні гетьманської ради, що давало йому вирішальний вплив на українські справи [3].

Поза козацькою старшиною, що складала основу привілейованого стану в Україні в другій половині XVII століття, також існувало інше привілейований стан. Це включало в себе різних поміщиків, землевласників, представників шляхти, а також урядовців, які займали посади в управлінні, місцевій адміністрації та інших сферах державного апарату.

Це привілейований стан, хоча не мало такого масштабного впливу, як козацька старшина, також відіграло свою роль у політичному, економічному та культурному

житті країни. Вони брали участь у різних соціальних, економічних та культурних ініціативах того часу, сприяючи загальному розвитку України.

У другій половині XVII століття в українському суспільстві існувала значна соціальна диференціація, аналогічно до більшості інших країн того часу. Суспільство було поділене на окремі стани, які займали в суспільній ієрархії вище або нижче становище. Однак, революційні події на українських землях призвели до значних змін у соціальному ландшафті.

Зокрема, козацтво, яке раніше мало не чітко визначений юридичний статус у Речі Посполитій, перетворилося в привілейований стан українського суспільства. Це стало наслідком угод, підписаних між польським і московським урядом та українськими гетьманами. Козацтво тепер обіймало ту соціальну нішу, яку раніше займала шляхта, тобто воно отримало значний вплив і привілеї в українському суспільстві.

Економічна основа станових прав у другій половині XVII століття гарантувалася шляхом здійснення плати за державну службу та управління власними спадковими чи ранговими маєтностями. Згідно з угодою 1654 року, козакам було закріплено їх земельні володіння, а Глухівськими статтями 1669 року встановлювалася спадковість козацького службового землеволодіння та перераховувалися види земельних ділянок.

З початку 1659 року козакам дозволялося займатися виробництвом алкогольних напоїв та їх продажем. Починаючи з 1665 року, козацький медовий промисел був звільнений від податків. З 1669 року козакам було дозволено одружуватися з міщанками та придбати нерухомість. Угодою 1687 року встановлено, що козаки, що проживають у духовних маєтностях, зберігають станові права та інше. Цей процес утвердження козацької старшини як привілейованого прошарку суспільства фіксується також у «Березневих статтях» 1654 року [2].

Особлива група привілеїв, які належали старшині, складалася з різноманітних економічних прав. По-перше, це стосувалося звільнення старшини від різних податкових зборів. Ці пільги, хоча спочатку мали індивідуальний характер, із часом розширювалися на всіх представників стану й набували корпоративного характеру. Наприкінці XVII – на початку XVIII століть стало поширеним звільнення власників млинів, які перебували у володінні старшини, від податкових зборів. Перші юридичні закріплення цього привілею були відзначені в Московських статтях 1665 року, коли старшинський млинарський промисел був звільнений від податків.

Старшині надавалися різноманітні пільги, які стосувалися виробництва та продажу різних товарів. Наприклад, на законодавчому рівні була закріплена свобода виробництва та продажу горілки без сплати будь-яких податків. Протягом тривалого часу старшина також мала право на безмитне виробництво та продаж меду, тютюну та інших товарів.

Важливим привілеєм, що належав українській провідній верстві, було звільнення від постойв військ, які могли завдати значної шкоди їхньому господарству. Гетьманські універсали гарантували старшині недоторканність їхніх дворів під час проходження царських або козацьких військ.

Одним із привілеїв старшинської верхівки було право мати в служінні курінчики козаків. Це право надавалося гетьманськими універсалами.

Крім економічних пільг, старшина мала особливість правового статусу, яка проявлялася в підвищеному захисті їхнього життя, честі та майна. Наприклад, у судочинстві використовувалися норми, що передбачали підвищені штрафи для правопорушників, що діяли проти старшини. Такі привілеї переносяться і на нове шляхетство України-Гетьманщини.

У проєкті тогочасного кодексу Гетьманщини передбачалося надання грошових відшкодувань шляхті та простим козакам, але в спеціальному додатку вказувалося, що вищі суми мають саме шляхтичі та старшина.

Старшина активно працювала над тим, щоб забезпечити своїй соціальній групі особливий, привілейований порядок розгляду справ у суді за їх участю. Вони прагнули,

щоб суди розглядалися рівними за соціальним статусом суддями, а також мати окремі суди та інші специфічні права, які виникали внаслідок отримання судових імунітетів. Ця тенденція спостерігалася не лише в Україні, а й у більшості європейських країн, де вищі соціальні прошарки намагалися вилучити себе з-під юрисдикції нижчих судів та мати можливість судитися в окремих або вищих судах.

У випадку України, старшина докладала зусиль, щоб позбутися судового контролю зі сторони місцевих судів та послабити свою залежність від гетьманського уряду. Вони виступали за створення спеціальних станових судових установ, склад яких обирався так, щоб вони відповідали інтересам старшини. Однак, необхідно відзначити, що ці прагнення могли мати не лише публічний характер, але і служити приватним, станово-корпоративним інтересам самої старшини.

Одним із найважливіших привілеїв, які отримала старшина, було право власності на землю та право на експлуатацію селянського населення, що проживало на цих землях. Ця концентрація земельних ресурсів у руках старшини призвела до появи класу землевласників, який значно вирізнявся серед інших верств населення. Унаслідок цього, старшина змогла забезпечити собі не лише економічну перевагу, а і значний вплив у суспільстві.

У сучасному контексті формування державних інститутів України виникає значний інтерес до вивчення процесу становлення та розвитку національної держави українського народу в другій половині XVII століття. Цей інтерес впливає з потреби аналізу історичного досвіду державотворення, який передбачає ретельне дослідження характеру соціально-економічних відносин, що склалася в українському суспільстві протягом цього періоду.

Висновки та перспективи подальших пошуків у напрямі дослідження. У другій половині XVII століття козацька старшина складала основну частину нової провідної верстви на території України. Козацька старшина відігравала важливу роль у формуванні нової провідної верстви, оскільки вона була не лише військовим керівництвом, а й політичною та економічною провідною верствою країни. Політично, козацька старшина брала участь у прийнятті рішень із питань зовнішньої політики, внутрішньої організації, територіального устрою та інших аспектів управління країною. Вони брали активну участь у прийнятті рішень на радах та в зборах, впливаючи на політичний курс держави. Економічно, козацька старшина мала значний вплив на розподіл земель, контроль над торгівлею, збирання податків та інші економічні аспекти. Вони мали можливість вирішувати питання щодо експлуатації природних ресурсів, розвитку ремесел та торгівлі, що впливало на економічний розвиток країни. Отже, козацька старшина була центральною фігурою в управлінні та розвитку козацької держави, забезпечуючи її військову, політичну та економічну стійкість. Процес становлення привілейованого стану залишається недостатньо дослідженим в історичній науці, що ставить перед вченими завдання ретельного аналізу та систематизації цієї проблеми. Подальше дослідження є необхідним для забезпечення більш глибокого та об'єктивного розуміння історичних процесів, які призвели до формування привілейованих класів у суспільстві

Список використаних джерел

1. Бойко О. Д. Історія України: Посібник. Київ: Вид. центр «Академія», 2009. С. 105–147.
2. Борисенко В. Й. Курс української історії. Київ: Либідь, 2007. С. 108–162.
3. Грушевський М. Ілюстрована історія України. Київ: Наук. думка, 2008. С. 146–223.
4. Історія України. Нове бачення: У 2 т. / За ред. В. А. Смолія. Київ: Україна, 2009. Т. 1. С. 139–151.
5. Політична історія України: Посібник / За ред. В. І. Танцюри. Київ: Вид. центр «Академія», 2008. С. 81–99.

6. Полонська-Василенко Н. Історія України: У 2-х т. Київ: Либідь, 2007. Т. 1. С. 345–435.

УДК 930+94(477.6/7)»18/19»

Дмитро КОБЗАР

НОВІТНЯ ІСТОРІОГРАФІЯ ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНОГО РУХУ ОСТАННЬОЇ ТРЕТИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ В ПІВНІЧНИХ ПОВІТАХ ХЕРСОНСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ

(студент I курсу третього (аспірантського) рівня вищої освіти факультету історії, бізнес-освіти та права

Центральноукраїнського державного університету ім. В. Винниченка) Науковий керівник – доктор історичних наук, професор О.А. Житков

Анотація. Автором розглянуто історіографію тематики громадсько-політичного руху в Україні останньої третини ХІХ – початку ХХ століття на прикладі північних повітів Херсонської губернії. Здійснено аналіз досліджень в українській історіографії таких важливих проблем як: розвиток приватної преси в Єлисаветграді кінця ХІХ – початку ХХ століття, діяльність політичних партій та громадських об'єднань у північних повітах Херсонської губернії та участь національних меншин у житті суспільства Півдня України.

Ключові слова: Південь України, періодичні видання, політичні партії, громадські організації.

Постановка проблеми. Варто відмітити, що проблематика генезису та розвитку громадсько-політичного руху в Україні залишається досі актуальною серед дослідників. Безпосередньо приклад північних повітів Херсонської губернії в цьому контексті зберігає чимало недосліджених сторінок історії і потребує уваги.

Мета публікації – дослідити історіографію громадсько-політичного руху в Україні на прикладі Єлисаветградського та Олександрійського повітів Херсонської губернії останньої третини ХІХ – початку ХХ століття і проаналізувати проблемно-тематичне спрямування наукової літератури.

Виклад основного матеріалу дослідження. За порівняльним принципом дослідження теми в сучасній проблемній історіографії нами виокремлено наступні важливі аспекти дослідження: преса як джерело вивчення.

Неможливо здійснити пізнання діяльності різноманітних і різнопланових об'єднань та організацій будь-якого періоду без дослідження періодичних видань як у контексті джерельної бази вивчення конкретного періоду, так і складової громадського руху. Так, відповідно до такого принципу, Р. Базака досліджував безпосередньо приватну пресу Єлисаветграда (1876–1916 рр.) як історичне джерело. Ним було якісно розглянуто цю проблематику як на прикладі окремих видань та їх огляду («Голос Юга», «Єлисаветградский городской листок» та інші), так і статистичне співставлення (так, всього з 1874 р. до 1921 р. в Єлисаветграді вийшло понад 80 приватних видань, 40 з яких – до 1917 р.). До видавничої справи, а саме заснування і розвитку ряду видань, долучилось чимало громадських діячів нашого краю: П. Зелений, М. Левитський, Ф. Литвицький та інші. Для прикладу, відома багатьом експертам газета «Голос Юга» мала в числі своїх редакторів Д. Горшкового. Це була непересічна особистість: дворянин, випусник Єлисаветградської чоловічої гімназії, депутат 1-ї Державної Думи (розпущеної за опозиційність Миколою II), мав ліберально-демократичні цінності, що не могло не вплинути на риторичну періодичного видання, але й не завадило відзначитися знаходженням спільної мови з представниками різноманітних політичних угруповань, що для всіх часів було рідкісним вмінням. На таких персоналістських прикладах можливе створення портрету архетипів громадських діячів як конкретних політичних партій, так і

регіону в цілому. Також, досить важливим буде звернути увагу на поширеність кореспондентської мережі видань як у межах повіту, так і на міжнародному рівні. Цей аспект дозволяє дослідникам стверджувати про щаблі популярності видань та їхню силу впливу [1, с. 42–46].

Також увагу пресі Херсонської губернії (і зокрема, її північних повітів) приділила В. Георгієвська у своїй статті, присвяченій безпосередньо питанню періодичних видань політичних партій. Вченою було проаналізовано цю важливу сторону громадсько-політичного життя суспільства не лише в контексті суто політичному, а й у соціально-економічному. Приблизні підрахунки (з використанням історико-бібліографічних оглядів, довідників, списків, електронних каталогів України й Росії) показали, що в Херсонській губернії в 1902–1917 рр. включно виходило понад 30 партійних періодичних видань. За основу брали ті газети, журнали, бюлетені, «летючі листки», де видавцем значилися партійний комітет чи організація (РСДРП, Партія соціалістів-революціонерів, Партія народної свободи, «Союз русских людей», «Союз русского народа» тощо) або ж вказували: «орган РСДРП», «видання Одеської групи РСДРП» тощо. У цих виданнях стало більше передових статей роз'яснювального характеру, публікацій про політичний момент і призначення пролетаріату («Соціалізм та імперіалізм», «Завдання революційної демократії на селі», «Пропорційна система виборів», «Обиватель і демократизм», «Продовольче питання», «Боротьба за мир» тощо). Наприклад, орган Єлисаветградської організації РСДРП «Социал-демократ» у передовій статті 5 травня 1917 р. наголошував на ролі робітничої преси як «найбільшої зброї політичного та економічного звільнення робітників». Тут друкували такі статті, кореспонденції і замітки, як: «Нове зрушення революції», «Передвиборча мобілізація партії», «Петроградські події», «Відродження Інтернаціоналу», «Що далі». У газеті є авторські матеріали: С. Михайловича («Що таке соціал-демократична робітничка партія»), Завадовського («Економічна розруха і продовольче питання»), М. Могили («Ради чи Спілки?»), І. Фонберштейна («Лист із Петрограда: про кризу влади»), Е. Яновської («Соціалізм як економічна необхідність», «Національне питання і соціал-демократія», «Школа і соціалісти», «Геніальна думка кадета») [3, с. 43–47].

Окремо політичні організації досліджував і О. Козирев у своїй статті про петербурзьку групу українських соціалістів-федералістів із її зв'язками з Наддніпрянщиною. Особливим аспектом саме цієї теми полягає у викладі інформації про ідейно-теоретичну та практичну діяльність організації. Зокрема, дослідник відмічав про налагоджені зв'язки «гуртка 13-и» з народовольським осередком та українською громадою Єлисаветграда. Це було пов'язано з особистим знайомством М. Васильєва та І. Колодієва (представники вищезгаданого гуртка) з їх учасниками ще за часів навчання в земському реальному училищі. Про приїзди до міста з пропагандистською метою гуртківців свідчать відверті зізнання члена місцевого народовольського гуртка Євгена Хороманського, що містять класифікацію політичних позицій діячів, притягнутих у 1885 р. до слідства в справах «Єлисаветградського народовольського гуртка» та «Українофільського злочинного товариства». Досить цікавою деталлю є і інші матеріали слідства, які свідчать про активне розповсюдження серед єлисаветградських громадянців закордонних творів М.П. Драгоманова, С.А. Подолинського, Т.Г. Шевченка і збирання пожертвувань на користь «Групи робітничого союзу». Незважаючи на наявність політичної програми, складеної під визначальним впливом ідей М. Драгоманова, практична діяльність «гуртка 13-ти» була зосереджена на національно-організаційній, пропагандистській і культурній роботі, переважно серед української студентської молоді та інтелігенції Петербурга, Києва, Єлисаветграда [4, с. 160–163].

Окрім О. Козирєва, питання громадівського руху в Єлисаветграді було розглянуто Л. Філоретовою. Не дивлячись на збережений попит у регіоналістиці, безпосередньо єлисаветградська громада залишається досі мало дослідженою через як недостатню увагу експертів, так і через особливості роботи із джерельною базою, на чому й акцентувала

увагу дослідниці. Дані твердження не втратили актуальності й понині. Разом з тим, ми можемо стверджувати про досягнення в розгляді цього питання. Для прикладу, варто відзначити персоналістський вимір, здійснений у статті, зокрема присвячений постаті Миколи Федоровича Федоровського, який став першим громадським і культурним діячем у Єлисаветграді. Ця особистість постала як активний діяч під впливом двох чинників: українства та гуманітарно-народницьких ідеалів. За його сприяння було організовано в місті «Товариство розповсюдження грамотності та ремесел», яке власне було українським гуртком і місцевим осередком товариства «Громада». Завдяки плідній праці, чисельність учасників товариства зростала за рахунок інтелігенції міста, вищих верств і багатих поміщиків і в 1867 р. вже було затверджено статут. Про вагому роль цієї організації свідчить той факт, що саме при ній було засновано Єлисаветградське товариство «Червоного Хреста»[5, с. 124–130].

Окрім національних партій та організацій, як було зазначено в інших дослідженнях, на теренах північних повітів Херсонської губернії були представлені й загальноросійські, які мали свою нішу в запитах суспільства. Так, О. Ядловська розглянула окремо це питання в статті із цієї проблематики, де чітко проаналізувала складену ситуацію на початку ХХ ст. Для прикладу, анархістські гуртки існували на Півдні України, де зокрема виділялись їхні угруповання в Єлисаветграді. На території України, зокрема й у південноукраїнському регіоні, анархісти були представлені анархізмом-комунізмом, анархо-синдикалізмом. Представники першої течії бачили майбутнє комуністичне суспільство федерацією виробничих і територіальних комун, пов'язаних між собою на договірних засадах. Анархо-синдикалісти вважали профспілки (синдикати) найвищою формою організації робітництва, основним засобом його соціального звільнення та початковою стадією соціалістичної організації суспільства. Отже, анархісти бачили майбутнє суспільство бездержавним, тому не приділяли уваги національному питанню. Також були й більш організаційно оформлені угруповання безпосередньо лівих. Зокрема РСДРП, не дивлячись на розкол у 1903 р. на більшовиків і меншовиків, зберігала за собою в окремих регіонах об'єднання відділення, не дивлячись на вже безповоротне розгалуження [6, с. 32–36].

Також дослідниця приділила увагу й партіям національних меншин, які також мали свій вплив на громадсько-політичне життя суспільства. Для прикладу, нею було розглянуто діяльність саме польських політичних партій та організацій у Південноукраїнському регіоні за доби Центральної Ради. Так, в 1917 р. вони активно заявляли про себе, ініціюючи створення власних партій, товариств, навчальних та культурно-просвітніх закладів тощо. Не залишилась осторонь суспільно-політичних подій за доби Центральної Ради й польська спільнота. На 1917 р. поляки були третьою за чисельністю національною групою в Україні й лише дев'ятою на Півдні України. У роки війни кількість поляків істотно збільшилася за рахунок біженців та військовополонених. У Катеринославі, Бердянську, Одесі, Олександрівську та Єлисаветграді існували організації Польської Партії Соціалістичної (ППС-лівія), що дотримувалася поміркованих соціалістичних позицій. Очолювали її Б. Івінський, В. Матушевський, Я. Бялогродзький. Лівія була розколота на пробільшовицький табір та прихильників УЦР. Значну роботу щодо захисту прав польської спільноти та її згуртування проводили Соціал-демократи Королівства Польського і Литви (СДКПіЛ) під керівництвом К. Томашевського, І. Фіолека, Я. Копчинського, Я. Гжеляк-Вісмута. Між лютим і жовтнем 1917 р. в Україні існувало 14 місцевих груп СДКПіЛ, які діяли спочатку самостійно, та із часом увійшли в об'єднані організації РСДРП на правах автономії. Партійні осередки СДКПіЛ діяли на території Півдня України – у Єлисаветграді, Миколаєві, Катеринославі, Олександрівську та ін. містах. Кількісний склад партійних осередків СДКПіЛ був незначним. Так, у Єлисаветградській організації на початку літа 1917 р. нараховувалось 15 осіб, у Миколаївській – 60. [7, с. 128–129].

При розгляді національних меншин та їхніх громадських об'єднань не можна не згадати і єврейське питання, оскільки ця тематика містить у собі значний масив інформації про різноманітні організації. Так, окрім відомих усім політичних партій «Бунд» та інших. Єврейська спільнота мала й суто економічні угруповання. В. Яшин дослідив одне з таких, яке ставило собі на мету допомогу нужденним євреям протягом 1881–1882 рр.. Історія антиєврейських погромів 1880-х рр., протягом ХХ ст. і до нашого часу, часто піддавалася не стільки науковому дослідженню, скільки ставала жертвою наукових заборон та свідомих і несвідомих перекичувань на догоду ідеологічним потребам. Упродовж 15, 16 і 17 квітня 1881 р. в Єлисаветграді відбулися масові єврейські погроми – перші у хвилі «південних погромів» 1880-х рр. Одразу, як тільки владі вдалося придушити заворушення, перед єврейською громадою міста постало питання ліквідації наслідків погромів. До організації справи взялися свідомі, відповідальні і впливові її лідери. Міська влада схвально зустріла створення комітету, а міський голова О. Пашутін звернувся до губернатора О.С. Ерделі з листом, у якому прохав санкціонувати створення комітету та його діяльність під безпосереднім керівництвом міської думи. Дозвіл було отримано, а від імені міської думи до фонду комітету було внесено 1 тис. крб.

Передбачалося надання збільшеної матеріальної допомоги особам, у яких постраждало житло, торгівцям на відновлення торгівлі, ремісникам на відновлення втрачених знарядь праці та прикажчикам і меламедам, що втратили місце роботи. Ремісникам і купцям, що втратили своє майно, комітет надавав допомогу від 10 до 50 крб сріблом, іноді й більше. Однак, не всі могли претендувати на допомогу. У протоколі № 9 від 3 травня зафіксовано рішення: «постановили не видавати допомогу тим, хто торгує горілкою». Організатори комітету ефективно використовували механізми внутрішньоетнічної взаємодопомоги. Коли стала відчуватися гостра нестача коштів, а пожертви з інших місцевостей тимчасово знизилися, комітет, без зайвого сорому, знайшов за потрібне «запросити для пожертвувань» місцевих купців Давида Горського та В. і Є. Гольденбергів, адже за давніми традиціями взаємодопомоги благодійницька турбота про нужденних була обов'язком заможної верхівки єврейської громади [8, с. 30–32].

Разом з тим, історія громадсько-політичного руху на теренах України містить не лише сторінки досягнень, а і трагедій. Так, Ю. Білай розглянув діяльність державоохоронних органів Білого руху по відношенню до українських культурних організацій на Півдні України під час окупації денікінцями. Для прикладу, у Єлисаветграді на Херсонщині влітку 1919 р. денікінці закатували 18 українських громадський діячів. Серед них були Т. Біланенко – член Трудового Конгресу й голова Єлисаветградського союзу споживчих товариств, Г. Островський – молодий місцевий громадський діяч та інші. Державоохоронні органи білогвардійського уряду намагалися будь-якими способами придушити їх діяльність, знищити самі осередки. При цьому інституційні інфінітиви та засоби для цього обиралися виходячи зі специфіки населеного пункту та можливостей Державної варті та контррозвідки: від силових акцій напіввійськового типу до спеціально спланованих операцій. Імперські орієнтири білогвардійських урядів не допускали компромісу з «українського питання». Результатом протистояння білогвардійських державоохоронних структур з українським патріотичним рухом та культурними організаціями стало масове знищення останніх. Південь пережив нову русифікацію, через яку вже незалежна Україна має так звану східну проблему [2, с. 122–123].

Висновки. У результаті дослідження, ми дійшли висновків щодо багатогранності проблематики історії появи та розвитку політичного та громадського руху на теренах північних повітів Херсонської губернії останньої третини ХІХ – початку ХХ століття. Не дивлячись на здійснену працю дослідників із регіоналістики, які розкривають чимало питань як політичних угруповань, так і їхніх періодичних видань (і в якості джерельної бази для вчених, і в якості окремого об'єкту пізнання), залишається актуальною історія появи та розвитку громадсько-політичного руху в локальному вимірі.

Список використаних джерел

1. Базака Р.В. Приватна преса Єлисаветграда (1876-1916 рр.): історико-функціональний аспект. *Держава та регіони*. Серія: Соціальні комунікації. Вип. 4 (20). 2014. С. 42–46.
2. Білай Ю.В. Державоохоронні органи Білого руху та українські культурні організації на Півдні України (1918–1920 рр.). *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. Вип. 48. 2017. С. 121–124.
3. Георгієвська В.В. Преса політичних партій Херсонської губернії на початку ХХ століття. *Держава та регіони*. Серія: Соціальні комунікації. Вип. 1 (21). 2015. С. 43–47.
4. Козирєв О.С. Петербурзька група українських соціалістів-федералістів (1883-1889 рр.) та її зв'язки з Наддніпрянщиною. *Наддніпрянська Україна: історичні процеси, події, постаті*. Вип. 10. 2012. С. 156–164.
5. Філоретова Л.М. Єлисаветградська громада. *Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова*. 2016. С. 123–130.
6. Ядловська О.С. Діяльність загальноросійських політичних партій та організацій у Південноукраїнському регіоні на початку ХХ ст. *Емінак*. 2016. С. 30–37.
7. Ядловська О.С. Діяльність польських політичних партій та організацій у південноукраїнському регіоні за доби Центральної Ради. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. Вип. 31. 2011. С. 125–130.
8. Яшин В.О. Діяльність першого (Єлисаветградського) комітету з допомоги постраждалим євреям (1881–1882 рр.). *Вісник Дніпропетровського університету*. Серія Історія та археологія. Вип. 19. 2011. С. 29–36.

УДК 94(477)»1890/1914»

Дар'я ПЕРЕПЬОЛКІНА НАПРЯМКИ СТУДЕНТСЬКОГО РУХУ НА НАДДНІПРЯНЩИНІ НАПРИКІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

*(студентка I курсу другого (магістерського) рівня вищої освіти
факультету історії, бізнес-освіти та права
Центральноукраїнського державного університету ім. В. Винниченка)
Науковий керівник - кандидат історичних наук, доцент Н.М. Токар*

Анотація. *Стаття присвячена історії становлення студентського руху на Наддніпрянщині наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. У публікації узагальнені відомості про діяльність студентських організацій у Києві та Харкові. Створені в цих містах студентами організації мали вплив на розвиток студентського руху не лише на Наддніпрянщині, а й по всій імперії. Визначено основні напрямки діяльності студентських організацій протягом зазначеного періоду.*

Ключові слова: *студентство, студентські рухи, університети, Наддніпрянщина, суспільно-політичне життя.*

Постановка проблеми. Кінець ХІХ – початок ХХ століття на Наддніпрянщині був пов'язаний із зародженням такого нового явища як студентські рухи. Протягом 1890-х рр. спостерігається помітне зростання ролі студентства в суспільно-політичному житті Наддніпрянської України. Саме завдяки молодим українофілам виникають перші українські групи із чіткими політичними вимогами, а згодом і сформувалися перші політичні партії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Не дивлячись на актуальність даної теми, роль студентства в суспільно-політичному житті на Наддніпрянщині залишається малодослідженою. Вона відображена в роботах таких українських вчених: Ю. Безкровний [1], Д. Бурянов [2], Я. Грицак [3], Шкода Н.А. та Крилова А.М. [7], а також

на ресурсах Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» [8] та проекту «Локальна історія» [5]. Важливим з точки зору джерелознавства проблеми є публікація спогадів Юрія Колларда про діяльність Харківської студентської громади [4].

Мета статті полягає в узагальненні відомостей про розвиток студентського руху протягом 1890-х – 1914 рр. – від створення перших студентських організацій до початку Першої світової війни, що стала початком новітнього періоду історії.

Виклад основного матеріалу. Влітку 1891 року на могилі тараса Шевченка в Каневі кілька національно свідомих студентів вирішили заснувати таємне товариство під назвою «Братство тарасівців» [4, с. 21]. Через деякий час до його лав потрапили представники молоді інтелігенції з Харкова, Києва, Одеси, Полтави, Лубен. Братство проіснувало до 1898 року. А заданий ним напрям дістав продовження в діяльності інших молодіжних організацій [3, с. 159].

У 1893 році була створена українська студентська громада в Києві. Оскільки з другої половини XIX ст. центр національного життя перемістився до Києва, то саме його студенти стали одними із «законодавців політичної моди».

Студентський рух у даних закладах був досить значним, особливо в Київському політехнічному інституті, оскільки створення закладу припало на досить буремний період, а саме на активізацію соціал-демократичного руху в Російській імперії, що спричинило поширення специфічної літератури (роботи Г. Плеханова, К. Маркса тощо), які активізували, у свою чергу, національні рухи всередині імперії, відповідно, студентство, як провідна ланка розвитку суспільства не могла не зреагувати на початок змін у соціумі. Таким чином, в інституті в 1899 році було створено Організаційний комітет (або студентська організаційна комісія – в Університеті), який займався питанням організації та розвитку студентських рухів різних напрямків. Зрозуміло, що даний комітет існував нелегально, через те, що «Організаційний комітет мав тісний зв'язок із Київською радою об'єднаних земляцтв і організацій, яка розміщувалася в приміщенні університету та керувала всіма студентськими організаціями міста» [2, с. 18].

Так само, як і в будь-якій політиці, Організаційному комітету було протиставлено «опозиційну» організацію, яка носила назву «Академічний порядок», яка, на відміну від комітету була офіційним, легальним органом студентів, які підтримували владу, відповідно, мали підтримку «великого начальства університету», зокрема в Київському університеті, де їм «дозволено причепити на коридорі свою власну вітрину задля різних відозв цієї партії» [2, с. 18].

Організаційний комітет мав тісний зв'язок із Київською радою об'єднаних земляцтв та організацій, яка розміщувалася в приміщенні університету й керувала всіма студентськими організаціями міста. До складу ради входили представники оргкомітету КПІ, у тому числі особливо діяльні його учасники А.І. Гусєв та О.В. Вінтер. Організаційний комітет і Київська рада земляцтв діяли досить активно. Вони знайомили молодь із ходом перших масових студентських заворушень, відгукувалися на найважливіші політичні події в країні, повідомляли про студентський рух в інших містах. Уряд запровадив суворий нагляд за студентами, переслідував студентські організацій влаштовував на кафедри вищих навчальних закладів реакційну професуру, а 29 липня 1899 року видав «Тимчасові правила про студентські організації», якими передбачалися найсуворіші заходи щодо активних учасників студентського руху. На основі цих правил у січні 1901 року 183 студенти Київського університету за участь у масових мітингах віддали в солдати.

Репресії уряду викликали хвилю протесту. Вибухнув загальний студентський страйк, який до березня 1901 року охопив 35 навчальних закладів країни. У січні першими виступили студенти КПІ та університету, їх підтримали студенти й робітники Петербурга, Москви, Харкова та інших міст.

11 березня 1901 року в Києві знову відбулася демонстрація студентів університету, політехнічного та інших вузів. Разом із робітниками київських підприємств із червоними прапорами, співаючи «Марсельезу», вони пройшли Хрещатиком. Цей спільний виступ справив великий вплив на зростання політичної свідомості й робітників, і студентів. Як зазначалося в прокламації Ради студентських організацій, демонстрація ще раз довела, що природним союзником студентства є робітничий клас, і тільки разом із ним протест молоді може стати грізною силою, з якою влада змушена буде рахуватися [8].

Київ був не єдиним центром, де студентський рух зблизився з іншими рухами та швидко політизувався. Ще одним центром студентського життя був Харків. Тут у 1893 р. виник гурток «тарасівців». Ю. Коллард у своїх мемуарах писав, що члени цієї студентської громади не задовольнялися культурницькою діяльністю та прагнули до «національного радикалізму». Ще до утворення політичних партій її учасники висували гасло автономії народів. Аби вберегтися від асиміляції учасники студентського гуртка «тарасівців» привозили україномовну літературу зі Львова. За їх прикладом просвітницький гурток виник і в Полтаві. На Різдво студенти співали українські колядки, аби продемонструвати самобутність та власне походження [4, с. 21-28].

У 1897 році в Харкові заходами Д. Антоновича, Л. Мацієвича та М. Русова виникла студентська група, на основі якої 1900 року була створена Революційна українська партія [3, с. 159; 4, с. 33-34]. Варто відзначити, що значний вплив на формування українського національного середовища мала і труппа українських корифеїв, яка приїздила до Харкова з виставами. При товаристві була створена власна бібліотека, що налічувала понад 500 різних книг та видань – журнали «Зоря», «Правда», «Життя і слово», твори Михайла Драгоманова, П. Куліша, І. Франка, Марко Вовчок, М. Старицького, І. Карпенка-Карого та інших літературних і політичних діячів. Нелегальні книги були відокремлені в спеціальний відділ, аби убезпечитися від жандармерії. Харківська громада мала вплив на молодь Полтави. Згодом тут при Духовній семінарії була створена своя громада, що перебувала в тісних зв'язках із харківською [4, с. 29-30, 36-40].

У 1900 році один із колишніх «тарасівців», харківський адвокат Микола Міхновський видав у Львові брошуру «Самостійна Україна». Ця книга вперше на східноукраїнських землях проголошувала ідеал єдиної, нероздільної, самостійної України від гір Карпатських аж по Кавказькі» [3, с. 159].

Однією з найбільш активних була українська студентська громада, що існувала в самій столиці імперії – Санкт-Петербурзі. На початку ХХ століття тут зосередилося чимало вищих навчальних закладів: вісім для чоловіків і чотири для жінок, не враховуючи Санкт-Петербурзького університету. І це приваблювало українців, оскільки спеціальних вищих шкіл на території України було дуже мало, а для жінок – жодної.

Увійти в середовище української громади було нелегко, оскільки об'єднання було нелегальним. Громада збиралася щосуботи в Андріївській школі на Васильєвському острові на розі Середнього Проспекту й 7-ої Лінії. На початку 1911 року в приміщенні товариства відбулися вокально-музичні вечірки з танцями й реферати М. Стасюка «Українська еміграція та імміграція» і «Криза української інтелігенції», Ф. Селецького «Вражіння подорожі по Волинському Поліссі» і два про М. Драгоманова [1, с. 90].

У приміщенні школи у великій залі в партері сходився український хор студентів і курсисток. Хористи розучували пісні для Шевченківських концертів та інших заходів. Але під прикриттям цього хору до школи приходили й інші студенти, ніби послухати співу. У той час члени Громади, спілкуючись із ними, приглядалися до потенційних новачків. Згодом громадівці збиралися на квартирах когось із членів Громади. Молодь спілкувалися між собою українською. Саме національний момент був головною причиною, яка об'єднувала студентів-українців. Звісно, поліція робила «візити» й до школи, і на приватні помешкання.

Формально громада була безпартійною, але з розвитком революційних подій початку ХХ століття фактично симпатизувала Революційній українській партії,

організовуючи концерти, збір від яких частково йшов на неї. У 1903 році члени української студентської громади Санкт-Петербурга приєдналися до вже згаданої РУП [5].

Із часом студентські організації засновано в Москві (1898), Тарту (1898), Варшаві (1901), Одесі (1902). На початку ХХ ст. українські студентські громади об'єднували 260 студентів, їх членами були активні діячі соціал-демократичних гуртків, РУП, УПСР. Спочатку такі громади діяли нелегально, у тісному контакті з політичними партіями. Після 1905 українські студенти легалізували свою діяльність і намагалися займатися в основному проблемами студентства. Це призвело до зростання кількості членів громад, яких у 1908 налічувалося понад 1 тисяча осіб, зокрема в Харкові – 150 осіб, Києві – 130, Варшаві – 120, Петербурзі – 100, Одесі – 64. А для узгодження роботи різних громад проводилися з'їзди їх делегатів у 1891, 1899 та 1908 роках у Києві, 1901 році в Полтаві, 1904 році в Петербурзі [5]. До речі ініціатором таких з'їздів був Д. Антонович. На першому з'їзді рад, що відбувся в Києві брали участь відомі в майбутньому діячі: В. Доманицький (Київ), Д. Антонович та М. Русов (Херсонщина), К. Мацієвич та Д. Лукіянович (Галичина) [4, с. 50].

Студенти Київської та Харківської студентських громад стали активними учасниками під час революційних подій 1905-1907 років. Це призвело до виключення студентів з університетів. Так вони опинилися в селі, де займалися агітацією за революційні виступи. Низка студентів, окрім розповсюдження літератури, займався також і ораторством серед селян, проголошуючи останнім ідеї «експропріації» в поміщиків або закликаючи до мітингів. Більшість пропагандистів, які агітували селян не мали за мету цілеспрямовану поїздку до села, вони були змушені повернутися до своєї батьківщини через вигнання з навчального закладу або «у пошуках заробітку чи притулку» [2, с. 21].

У 1913 році для координації діяльності українських студентських громад навіть створено Головну Раду, яка видавала неперіодичний часопис «Український студент». Громади студентів із Наддніпрянщини мали тісні зв'язки з українськими студентами Галичини й Буковини [6].

Висновки. Таким чином, студентський рух, що зародився у 1890-х роках мав вплив на розвиток політичного життя на Наддніпрянщині на початку ХХ ст. Саме вихідці зі студентських організацій утворили першу українську політичну партію – РУП. Головними ж напрямками самого студентського руху стали ж виступи за захист власних прав, автономію університетів та демократизацію суспільства. Діяльність українських студентських громад у великих містах вказує на його яскраво виражений національний характер.

Список використаних джерел

1. Безкровний Ю. Український студентський рух у Санкт-Петербурзі на початку ХХ ст. Наукові записки: Серія «Історія». Ч. 2. Тернопіль. 2015. С. 89–95.
2. Бурянов Д. М. Студентський етнополітичний рух в м. Києві у 1905–1907 рр. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*. Серія: Історичні науки. Т. 33 (72). Київ. 2022. С. 18–22.
3. Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної нації ХІХ–ХХ століття. Київ. 2019. 656 с.
4. Коллард Ю. Спогади юнацьких днів 1897–1906. Українська студентська громада у Харкові і Революційна Українська партія (РУП). Торонто. 1972. 224 с.
5. Скрипка Т. З історії української студентської громади у Санкт-Петербурзі. Локальна історія. URL: <https://localhistory.org.ua/rubrics/photo/z-istoriyi-ukrayinskoyi-studentskoyi-gromadi-v-sankt-peterburzi/> (дата звернення: 29.03.2024).
6. Українські студентські громади. Довідник з історії України. У 3-х томах. URL: http://histpol.narod.ru/gromada/mol_org/mol_org-003.htm (дата звернення: 01.03.2024).
7. Шкода Н.А., Крилова А.М. Участь студентів у діяльності українських політичних партій Наддніпрянської України (початок ХХ ст.): історіографічний огляд.

Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Історичні науки. Т. 33 (72). Київ. 2022. С. 197–201.

8. 1899–1917: Шулявська республіка та студентські рухи початку 20 сторіччя. URL:https://kpi.ua/history-shulyavska_republic (дата звернення: 01.03.2024).

УДК 629.73(09)

Ростислав АНТИПЕНКО

«МОДЕЛЬНИЙ ПЕРІОД» В ІСТОРІЇ АВІАЦІЇ

(курсант I курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти факультету льотної експлуатації Льотної академії Національного авіаційного університету)
Науковий керівник – кандидат історичних наук, доцент І.І. Романько

Анотація. Здійснена спроба узагальнити історичний досвід створення літальних машин важчих за повітря, проаналізувати розробки ентузіастів-винахідників, учених, конструкторів XVIII–XIX століть. У статті викладаються основні напрями становлення та розвитку авіаційної науки й техніки досліджуваного періоду: від ідей польоту до їх втілення в моделях перших літальних апаратів.

Ключові слова: історія авіації, модель літального апарату, моноплан, поліплан, Вільям Семюел Хенсон, Джон Стрінгфеллоу, Джордж Кейлі, Альфонс Пено.

Постановка проблеми. Виникнення світової авіації було підготовлено стрімким розвитком науки й техніки, працею конструкторів кількох поколінь у різних країнах світу. Перші винахідники, мріючи здійснити ідею польоту людини в повітряному просторі, намагалися створити літальний апарат (ЛА) важчий за повітря трьома основними шляхами: а) створення ЛА з махаючими крилами; б) проектування гвинтокрилих літальних апаратів; в) створення ЛА з фіксованим (нерухомим) крилом.

Ще в давнину люди усвідомили, що для здійснення польоту необхідні крила. Ця думка, що виникла в результаті спостереження за птахами, знайшла відображення в легендах і міфах різних народів. Згодом у людини з'явилося бажання здійснити мрію про політ. Шлях до досягнення цього здавався очевидним: необхідно зробити штучні крила за зразком пташиних, прикріпити їх до рук і, наслідуючи маховим рухам птахів, піднятися в повітря. Безуспішність зусиль піднятися в повітря породила спроби польоту після стрибка з висоти. Але вони закінчувалися падінням, а іноді й загибеллю або каліцтвом випробувача.

З розвитком техніки з'явилися проекти складніших крилатих літальних апаратів. На відміну від ідеї «людини-птаха», у них пропонувався «віз, що літає». Людина, розташовуючись усередині апарату, могла за допомогою передавального механізму приводити в рух крила. Передбачалося, що за допомогою системи важелів їй вдасться підвищити силу своїх м'язів і піднятися в повітря.

Проект машини із частково фіксованим крилом став першим кроком у зародженні концепції літака. Однак ця та інші ідеї Леонардо да Вінчі протягом багатьох століть залишалися неопублікованими і здобули широку популярність лише наприкінці XIX ст., коли вони вже не могли дати нічого нового для розвитку авіації.

Поряд із махаючим польотом, що вимагає великих енергетичних витрат, природа підказувала людині спосіб переміщення повітрям без видимих зусиль. Йдеться про ширяючий і планеруючий політ птахів. Прикладом літального апарату з нерухомим крилом був повітряний змій. Китайські повітряні змії являли собою плоску раму з бамбука, обтягнуту папером (на перших зміях використовувалися тонкий шар деревини або тканина). У XVII ст. повітряний змій набув широкого розповсюдження у європейських країнах. При запусках повітряного змія до нього приєднували будь-який предмет або тварин. Дана практика наштовхнула на думку, що, при великих розмірах або

використанні зв'язки повітряних зміїв, такий літальний апарат здатний підняти в повітря і людину.

Однак, ідея безмоторного літального апарату з нерухомим крилом – єдино можливого в аналізованій період засобу польоту людини – не отримала поширення. Відсутність теорії польоту за допомогою нерухомого крила призвела деяких дослідників до омани, що планеруючий політ взагалі неможливий, а ширяючий птах підтримує себе в повітрі завдяки надзвичайно швидким, непомітним для ока, помахам крилами.

У XVIII столітті з'явилися проекти пілотованих літальних апаратів, які являли собою гібрид орнітоптера й літака з м'язовим приводом. Безуспішні випробування орнітоптерів дискредитували саму ідею літального апарату важчого за повітря, і перспективна думка про використання нерухомого крила для польоту не була сприйнята. Тому перші дослідження в галузі гідро- та аеродинаміки були спрямовані на вирішення завдань кораблебудування, але не стосувалися теорії механічного польоту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показує, що незважаючи на пильний інтерес до проблеми історії появи та випробувань моделей літальних апаратів важчих за повітря, зазначений роботами, опублікованими за кордоном, в Україні відсутні наукові публікації з узагальнення історичного досвіду «модельного періоду».

Мета статті – дослідити історію початкового етапу створення моделей літальних апаратів важчих за повітря з фіксованим (нерухомим) крилом.

Виклад основного матеріалу. Будівництво літаючих моделей практикувалося піонерами авіації ще у XVIII ст.: у червні 1783 р. у Франції брати Монгольф'є запустили модель теплового аеростата, а через рік Б. Лоннуа і Ж. Б'єнвеню демонстрували літаючу модель вертоліта, гвинти якої оберталися за рахунок енергії натягнутої тятиви луку.

Першим, хто на тлі загального захоплення повітроплаванням звернувся до проблеми польоту на апараті важчому за повітря, був англійський учений Джордж Кейлі. З метою перевірки експериментальних даних та вивчення питань стійкості польоту Кейлі в 1804 р. провів досліди з літаючою моделлю. Вона являла собою мініатюрний планер із ромбовидним крилом і хрестоподібним хвостовим оперенням, яке можна було встановлювати під потрібним кутом для досягнення стійкого польоту. Підкинута в повітря, модель пролітала 18-27 м. Це були перші документально підтверджені польоти моделі безпілотної апарату з нерухомим крилом [7].

Результати своїх досліджень Дж. Кейлі опублікував у 1809–1810 рр. у статті «Про повітряну навігацію», яка стала першою друкованою роботою з теорії проектування літака. Крім аналізу сил, необхідних для польоту апарату з нерухомим крилом, Кейлі досліджував принципи досягнення стійкості та керованості. Він спроектував двигуни власної конструкції – калоричний і пороховий, а також аналізував можливості двигунів внутрішнього згоряння, що працюють на рідкому паливі.

Але навіть у найбільш розвинутій промисловій країні початку XIX ст. – Англії – ідея створення літального апарату важчого за повітря вважалася утопічною. Тому стаття «Про повітряну навігацію» не викликала інтересу сучасників і залишалася непоміченою. Перші технічні проекти літаків з'явилися лише через три десятиліття [8].

Створення літаючих моделей літаків почалося одночасно з появою перших проектів цього літального апарату. У 1842–1843 рр. Вільям Семюел Хенсон виготовив модель із мініатюрним паровим двигуном, яка була зменшеною копією запатентованого ним літака. Вона мала крило площею $3,7 \text{ м}^2$, обтягнуте шовком і підкріплене дротяними розтяжками, а загальна вага моделі дорівнювала $6,3 \text{ кг}$. Досліди проводилися в 1843 р. в Лондоні в закритому приміщенні. Старт відбувався з похилої площини. Випробування виявилися невдалими: модель падала відразу після сходу зі стартового майданчика [9].

У 1845 р. В. Хенсон спільно з механіком Джоном Стрінгфеллоу побудував нову модель літака з паровим двигуном. Вона була більшою за попередню модель: розмах – $6,1 \text{ м}$, площа крила – $6,5 \text{ м}^2$, злітна вага – близько 12 кг . Горизонтальне оперення могло встановлюватися під різними кутами до крила.

На відміну від дослідів 1843 року, випробування нової моделі проводили на відкритому повітрі. Їх весь час доводилося переривати з метою регулювання моделі, у якій під впливом вітру і вологи слабшав натяг дротяних розтяжок і провисала обшивка крила. Через сім тижнів безуспішних спроб запустити модель у політ випробування припинили. Після чергової невдачі В. Хенсон більше не займався авіаційними дослідженнями.

Джон Стрінгфеллоу продовжив експерименти один. У 1848 р. він зробив модель із триметровим крилом. Як і попередні моделі, цей літальний апарат був розчалочним монопланом із паровим двигуном і двома штовхаючими гвинтовими пропелерами. Водночас описи і фотографії, що збереглися, вказують на ряд істотних конструктивних відмінностей від моделі зразка 1845 р.

Прагнучи полегшити конструкцію, Стрінгфеллоу відмовився від застосування шасі і вертикального оперення, роль останнього виконувала кілеподібна гондола під крилом. Вага моделі дорівнювала 2,9 кг. Розбіг із працюючими гвинтами мав відбуватися вздовж похило натягнутого дроту. Пройшовши певну відстань і набравши швидкість, модель автоматично відчіплялася і починала вільний політ. У зв'язку з тим, що апарат не мав шасі, була передбачена полотняна пастка для підхоплення моделі при посадці.

У 1948 р. Стрінгфеллоу кілька разів випробував свою модель. Повідомлення, що з'явилося в газеті «Times» від 22 серпня 1848 р., свідчить, що польоти не вдалися. Однак сам автор моделі писав, що досліди мали «частковий успіх» [3].

Дж. Стрінгфеллоу надовго припинив досліди з літаючими моделями. Тільки в 1868 р., після двадцятирічної перерви, він, на пропозицію організаторів майбутньої аеронавтичної виставки, побудував новий безпілотний апарат із паровим двигуном. На відміну від попередніх конструкцій, модель 1868 р. мала три крила, розташовані одне над одним. Така схема, що отримала назву «триплан», була обрана під впливом його співвітчизників Дж. Кейлі та Ф. Уенхема, які вказували на її переваги порівняно з монопланною [4].

Повна вага моделі складала 5,4 кг, загальна площа крил – 2,6 м², потужність двигуна – 0,3 к.с. Модель Стрінгфеллоу була одним із найпривабливіших експонатів на першій в історії авіації аеронавтичній виставці, що відбулася в Лондоні в 1868 р. Побоюючись пожежі, адміністрація заборонила запускати апарат у політ і демонструвала лише його пробіжки вздовж горизонтально натягнутого дроту. Проведені пізніше льотні випробування моделі на відкритому повітрі не увінчалися успіхом, оскільки повітряний потік постійно гасив полум'я спиртового пальника котла.

Незважаючи на те, що модель Дж. Стрінгфеллоу 1868 р. так і не змогла здійснити політ, її створення все ж вплинуло на розвиток конструкції літака-поліплана. Зокрема, відомості про неї вплинули на вибір схеми планерів братів Райт. Дж. Стрінгфеллоу після аеронавтичної виставки в Лондоні виготовив ще одну модель, цього разу з одним крилом, щоб порівняти властивості моноплана і триплана дослідним шляхом [1, с. 20].

У 1874 р. англійський інженер Т. Мой за допомогою механіка Р. Шілла побудував модель парового літака, яка в порівнянні з апаратами Стрінгфеллоу була справжнім велетнем: її вага становила майже 100 кг, площа крил – 10,5 м², потужність мотора – 3 к.с. Т. Мой і Р. Шілл зробили модель такою великою, оскільки розуміли, що чим більше безпілотний літальний апарат, то легше зробити наступний крок – збудувати на його основі літак.

Крім розмірів, модель відрізнялася тим, що крил було два, і встановлені вони не одне над іншим, а в ряд, одне за одним. Така схема називається «тандем». Заднє крило було розташоване трохи вище переднього, ще вище розташовувалося горизонтальне оперення. Крила мали бамбукову основу й були обтягнуті полотном. Між ними знаходилися два шестилопатеві пропелери діаметром 1,8 м.

Модель Мой і Шілла випробовувалась у 1875 р. Досліди проводилися на прив'язі на круговій доріжці діаметром близько 100 м. Досягнута під час роботи двигуна швидкість виявилася недостатньою для підйому в повітря [1, с. 21].

Таким чином, створення моделей із паровим двигуном, що вимагало високої технічної майстерності та чималих витрат, не призводило до бажаних результатів. Тому одночасно робилися спроби використовувати інші, простіші типи двигунів – пружину та пороху ракету.

Мініатюрні моделі літаків із пружинним двигуном у російській імперії будували Евальд, Крес, Можайський, Дедюлін; досліди з ними проводили піонери авіації інших країн. Моделі з порохом ракетним двигуном випробовували іспанець П. Маффіоті (1858 р.), італієць Е. Фоланіні (1885 р.), А.В. Евальд (1886 р.). Моделі запускалися з похилого майданчика, йшли в політ після розбігу по двох горизонтально натягнутих дротах, злітали після розбігу на коліщатках, як літак.

На початку 70-х років XIX ст. на озброєнні з'явилися морські торпеди з двигуном на стислому повітрі, що навело на думку про використання стислого газу при створенні моделей літаків. Найбільшу популярність отримала модель В. Татена, побудована у Франції в 1879 р. Це був моноплан із розмахом крила 1,9 м. Модель випробовували на корді. Через погану стійкість апарату й нетривалість роботи двигуна вдавалися лише короткі польоти.

Найбільш вдалим із найпростіших видів двигунів виявився гумомотор (гумоаккумуляторний двигун). Він і в теперішній час широко використовується серед авіамоделістів. Сира гума (каучук) була давно відома в Європі. У 40-ті роки XIX ст. в результаті винаходу процесу вулканізації гуми вдалося значно покращити еластичність і міцність цього матеріалу. Здатність вулканізованої гуми до великої лінійної деформації породила ідею використовувати попередньо розтягнуту гуму як джерело енергії для польоту авіамоделей.

Перша згадка про авіаційний гумомотор зустрічається в 1853 р. у рукописі Джорджа Кейлі. У 1858 р. французький механік П. Жюльєн незалежно від Дж. Кейлі використав гуму під час створення моделі літака. Польоти моделі Жульєна були нетривалі: близько 5 секунд, а їх дальність не перевищувала 10-12 м, проте експерименти довели «дієздатність» авіаційного гумомотору.

На початку 70-х років XIX ст. Альфонс Пено удосконалив гумомотор, замінивши розтягнуту гуму на закручену. Застосування працюючої на кручення гуми дозволяло передавати обертання безпосередньо на гвинт, а, головне, не створювало навантаження на фюзеляж, що дозволяло зробити дуже легку конструкцію [2].

Поряд з удосконаленням гумомотору успіху Пено в створенні моделей літаків сприяли його дослідження, спрямовані на забезпечення стійкості літальних апаратів. Сконструйована ним у 1871 р. модель «Планофор» мала гранично просту конструкцію: до стрижня довжиною 0,5 м кріпилося крило приблизно такої ж довжини і стабілізуючі поверхні; знизу був гумовий шнур, приєднаний одним кінцем до осі пропелера. Вага моделі складала всього 16 грам. Основна заслуга А. Пено полягає в тому, що в моделі «Планофора» ним було знайдено раціональне поєднання простоти, легкості, стійкості та енергоозброєності. Доцільність технічних ідей, реалізованих у конструкції «Планофора», підтверджує той факт, що сучасні гумомоторні моделі літаків не мають принципових відмінностей від моделі 1871 року [6].

Досліди А. Пено з вільнолітаючою моделлю літака стали важливою віхою в історії авіації. Відомості про польоти «Планофора», опубліковані в журналах багатьох країн, стимулювали діяльність ентузіастів літакобудування, призвели до повсюдного створення гумомоторних моделей літаків. У середині 1870-х років у Франції літало вже кілька типів таких апаратів. Незабаром гумомоторні моделі літаків з'явилися в Австрії, Англії, Росії та інших країнах [1, с. 23].

Пружина, гумомотор, двигун на стислому повітрі, порохова ракета могли забезпечити тільки дуже короткий політ і не були придатні для створення пілотованих літальних апаратів. Тому винахідники знову і знову поверталися до будівництва моделей літаків із паровою машиною. Перших успіхів у цьому напрямі було досягнуто лише

наприкінці XIX ст., коли питому вагу паросилової установки вдалося зменшити до 3-4 кг/к.с.

1890 року у Франції інженер В. Татен і механік Ш. Ріше побудували модель літака вагою 33 кг із паровим двигуном потужністю 1 к.с. Це був моноплан із розмахом крила 6,6 м. Він мав дерев'яний каркас та шовкову обшивку. Двигун із запасом палива та води на політ дальністю 5 км знаходився у фюзеляжі. При випробуванні модель стартувала із похилої площини. Після того, як вона пролетіла 60-80 м, лопнув один із дротів, що підтримував крило, й апарат впав. Після ремонту, під час якого потужність двигуна вдалося збільшити, випробування відновили. У 1896 р. модель пододала повітрям близько 70 м, наступного року – удвічі більше. В обох випадках моноплан під час польоту поступово задирав ніс, потім втрачав стійкість і падав.

В останнє десятиліття XIX століття піднімалися в повітря моделі парових літаків – американця С. Ленглі, англійця Ч. Парсонса, австралійця Л. Харгрейва, німця І. Гофмана. Дальність польоту деяких із них досягала 100-150 м, а моделі Ленглі, що мали два тандемно розташованих крила, пролетіли при випробуваннях більше кілометра.

Порівняно невеликі апарати Парсонса й Харгрейва запускалися в політ рукою, більші – за допомогою катапульти, модель Гофмана злітала, як літак, після розбігу на колесах, причому в момент злету шасі автоматично склалися, а площа й розмах крила збільшувалися.

Висновки. Створення літаючих моделей сприяло початку практичних робіт у галузі літакобудування. У 70-ті роки XIX ст. завдяки втіленню на моделях методів забезпечення природної стійкості була продемонстрована принципова можливість польоту літального апарату важчого за повітря, а з появою наприкінці століття більш досконалих літаючих моделей із паровим двигуном стало очевидно, що такий безпілотний апарат може досить довго перебувати в повітрі. Деякі зі збудованих у XIX ст. моделей стали прототипами перших літаків.

Заповітна мрія людини – літати, як птахи – виходить із глибини століть. Але для здійснення цієї мрії людству довелося подолати багато труднощів. Розвиток авіації розпочався тоді, коли бажання літати «оволоділо масами».

Цей процес проходив через цілу низку історичних етапів у розвитку науки й техніки. Імена вчених, конструкторів і пілотів-ентузіастів, які стояли у витоків зародження повітряного флоту, навіки вписані в історію авіації.

Список використаних джерел

1. Романько І.І. Історія авіації. Навчальний посібник. Змістовий модуль 1. Історія виникнення та розвитку повітроплавання і літальних апаратів, важчих за повітря. Світова та вітчизняна авіація в першій половині XX ст. Методичні матеріали до практичних занять з дисципліни «Історія авіації». Кропивницький: Видавництво ЛА НАУ, 2023. 276 с.

2. Alphonse Penaud / Britannica. URL: <https://www.britannica.com/biography/Alphonse-Penaud> (дата звернення: 03.03.2024).

3. John Stringfellow and Powered Flight. URL: <https://www.mylearning.org/stories/inventors-and-inventions-from-yorkshire/301> (дата звернення: 08.03.2024).

4. John Stringfellow (1799–1883) a pioneer of aviation. URL: <https://www.chardmuseum.co.uk/john-stringfellow> (дата звернення: 08.03.2024).

5. Lawrence Hargrave (1850–1915). URL: <https://www.sps-aviation.com/story/?id=533&h=Lawrence-Hargrave-1850-1915> (дата звернення: 16.03.2024).

6. National Air and Space Museum in Washington, DC. URL: <https://airandspace.si.edu/visit/museum-dc> (дата звернення: 03.03.2024).

7. Sir George Cayley / Britannica. URL: <https://www.britannica.com/biography/Sir-George-Cayley> (дата звернення: 17.03.2024).

8. Sir George Cayley – First Successful Glider to Carry a Human Being. URL: https://www.aviationfile.com/sir-george-cayley/#google_vignette (дата звернення: 16.03.2024).

9. William Samuel Henson. Royal Aeronautical Society. Biography. URL: <https://aerosocietyheritage.com/biographies/william-samuel-henson> (дата звернення: 16.03.2024).

УДК 94(71+73=161.2):778-051Авраменко(045)

Яна ВЕТРОВА

КІНЕМАТОГРАФІЧНА СПАДЩИНА ВАСИЛЯ АВРАМЕНКА

(студентка I курсу другого (магістерського) рівня вищої освіти
факультету історії, бізнес-освіти та права

Центральноукраїнського державного університету ім. В. Винниченка)

Науковий керівник – кандидат історичних наук, доцент В.Г. Грінченко

Анотація. У статті досліджується внесок Василя Кириловича Авраменка в розвиток українського кінематографа, що дозволяє розкрити один з аспектів значення творчої спадщини цього діяча для культурно-соціального життя України. Результати статті відображають значущість його кінематографічної спадщини для українського мистецтва загалом та мистецького життя української діаспори зокрема.

Ключові слова: Василь Авраменко, українське кіномистецтво «Наталка-Полтавка», «Запорожець за Дунаєм», «Тріумф українського танцю», «Трагедія Карпатської України».

Постановка проблеми. Історія розвитку українського кінематографа має вагоме значення для висвітлення історії культури українського народу, а також допомагає доносити важливу інформацію про культуру України всьому світові, сприяє відбору соціально значущих цінностей для майбутніх поколінь. Однією зі знакових постатей для становлення і розвитку українського національного кінематографа був Василь Авраменко, який популяризував українську культуру у світі.

Аналіз досліджень і публікацій. Вивчення життя і діяльності Василя Авраменка розпочалося у 1960-х рр. з виходом у Канаді книги української письменниці, журналістки Ірени Книш «Жива душа народу (До ювілею українського танку)», яка була створена нею на основі інтерв'ю з В. Авраменком [11]. В останні десятиліття вивчення життєвого та творчого шляху Василя Авраменка знайшло помітне відображення в працях українських дослідників. Зокрема, помітний внесок у цьому плані зробили Л. Косаківська [12; 13], Т. О. Ємельянова [9], Л. І. Турчак [19]. Досить цінним є також і англomовна праця Т. Мартиновича, який видав книгу, де розкрито біографію цього визначного митця [1]. Для висвітлення кінематографічної спадщини Василя Авраменка нами була використана українська періодика міжвоєнного періоду та деякі публікації про нього різних років.

Метою статті є короткий аналіз кінематографічної спадщини Василя Авраменка, що дозволяє краще зрозуміти його внесок у світову кінематографію. Описуючи його фільми та процес їхнього створення, ми прагнули до того, щоб виявити основні теми, мотиви, ідеї, які характеризують творчість Василя Авраменка, та з'ясувати, яким чином вони відобразили національну ідентичність та культурні цінності українського народу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Василь Кирилович Авраменко народився 22 березня 1895 року в селі Стеблів Черкащини [11, с. 11]. Він був талантом-самоуком практичного у всьому, до чого брався: у хореографії, ораторському мистецтві, рекламі, режисурі. Він зумів розворушити українські громади в діаспорі. Протягом останніх 35 років життя В. Авраменка його мистецтво побачив мало не весь світ: Північна Америка, чимало європейських країн, Австралія, Бразилія, Японія, Ізраїль [1, с. 128, 136, 141–143]. Будучи насамперед хореографом, він відзначився і як актор, режисер, продюсер, створивши звукові фільми на цікаві теми українського мистецтва, включаючи «Наталку-Полтавку» (1936 р.), «Запорожець за Дунаєм» (1939 р.), «Марусю Богуславку» (1939 р.), а

також документальний фільм «Трагедія Карпатської України» (1940 р.). У 1954 році він випустив своєрідний фільм-енциклопедію «Тріумф українського танцю» [9, с. 125; 19, с. 24]. Завдяки творчій ініціативі Авраменка у 1930-х рр. проведено значну організаційну роботу та створено значну матеріальну базу для розвитку українського кіно [6, с. 195].

Василь Авраменко почав творчу діяльність, спрямовану на національно-культурне відродження українського народу, в 1918 році. Після поразки українських національно-визвольних змагань у 1920 році він емігрував до Польщі, де в 1921 році заснував Школу українського національного танку та балету в Калішському таборі для інтернованих військ УНР [11, с. 22; 12, с. 824].

У 1925 році Василь Авраменко переїхав до Канади, де згодом заснував ряд шкіл українських народних танців [11, с. 44–45]. До 1928 року він також започаткував діяльність кількох десятків ансамблів українського народного танцю в США [11, с. 71]. Зокрема, деякі його примітні хореографічні здобутки були представлені на сцені Метрополітен-Опера в Нью-Йорку, на Всесвітній виставці «Століття прогресу» в Чикаго в 1933 році, а також у Білому Домі в 1935 році [11, с. 70–77; 19, с. 24].

Через свої фінансові труднощі під час економічної кризи в роки «Великої депресії» Василь Авраменко вирішив звернутися до кінематографа як до досить прибуткової на той час сфери і створив у 1934 році корпорацію «Avramenko Film Production Incorporated». Ця корпорація зняла звуковий україномовний фільм «Наталка Полтавка» [1, с. 81; 4; 5; 16].

«Наталка Полтавка» була створена з метою популяризації української культури та української ідентичності серед емігрантської спільноти. Це було частиною широкого націоналістичного руху, який досить активно розвивався в той час серед української діаспори. Кінокартина відзначається не лише своєю історичною важливістю як перший український фільм, що був представлений зарубіжним глядачам українською мовою [16], але й певною своєрідністю в контексті тогочасного українського кіномистецтва, оскільки йому не притаманні стереотипи кіно радянської України.

Створений на основі популярної п'єси Івана Котляревського «Наталка Полтавка», фільм відрізняється тим, що зберігає специфічну атмосферу української культури. Як зазначалося у квітні 1936 р. в українській газетній періодиці, оригінальний сюжет був адаптований для кіно і значно розширений. Дія відбувається не лише в українському селі, а й у місті Полтаві та за його межами, що розширює географічну палітру фільму [17; 18].

Участь великих хорових колективів та провідних українських артистів, що працювали під керівництвом Василя Авраменка [17], який був режисером, продюсером, сценаристом, ставив хореографічні постановки до фільму [6, с. 196–197] сприяла тому, що він став примітним явищем української культури. Технічне вдосконалення фільму, зокрема якість зображення та звуку, були забезпечені співпрацею з передовими американськими технічними компаніями, що підкреслює його міжнародний стандарт якості. Музична та вокальна складові фільму, виконані визначними українськими артистами, відображали український дух та національну ідентичність, підкреслюючи значущість цього проекту для українського народу [6, с. 197; 15; 18].

Для чіткішого формулювання ідеї «Наталки Полтавки», популяризації майбутньої «першої української говорячої фільми» та для заохочення потенційних інвесторів у квітні 1936 року було започатковано часопис «Промінь» – «журнал, призначений українській фільмовій і балетній справі та народному життю» [20].

Значення фільму не обмежується історичним контекстом, а належить до сфери культурно-політичного впливу. Формування національної ідентичності в українському еміграційному середовищі потребувало не лише створення національної кінопродукції, але й активної підтримки та розвитку української кіноіндустрії в цілому. Цей аспект був розглянутий Євгеном Скоцком, який, будучи редактором журналу «Промінь» та автором мемуарів, присвячених життю української діаспори в Америці, вказував на те, що радянські українські фільми не можна вважати повністю українськими, оскільки вони зазнали впливу більшовицької пропаганди та перекручень [4; 20].

Зйомки кінофільму розпочалися 3 жовтня 1936 року в містечку Флемінгтон, штат Нью-Джерсі, на українській фермі за допомогою друзів із Профспілки фінських тесель у Нью-Йорку, а музичні епізоди цього фільму записували в Бронксі [20]. Проект «Наталка Полтавка» з успіхом дебютував на американських та канадських екранах, зокрема, у Нью-Йоркському кінотеатрі «Венеція» на Різдво 1936 року. Свідки тих подій зафіксували масовий інтерес до фільму. Уже через півгодини після початку показу поліція змушена була втрутитися та обмежити доступ іншим відвідувачам, кількість яких на той час уже перевищувала чотири тисячі осіб [20]. Фільм також активно демонструвався в інших містах США – Бостоні, Філадельфії, Чикаго, Баффало, Клівленді, а також у канадських містах, зокрема у Вінніпегу, Торонто, Едмонтоні та інших [4; 12, с. 8].

Канадська прем'єра відбулася 4 березня 1937 року у Вінніпезі, а після цього фільм був представлений глядачам інших канадських міст [4; 12, с. 8]. Протягом трьох днів показу «Наталки Полтавки» на американських екранах цей фільм переглянуло майже 10 тисяч глядачів [20]. На першому показі не вистачило місць сотням людей, серед яких були не лише українці. І це незважаючи на значно вищі ціни на квиток – 50–75 центів, у порівнянні з 15–25 центами за квиток на голлівудський фільм [20].

«Наталка Полтавка» отримала позитивні відгуки від діаспорних та американських засобів масової інформації. Проте вже в лютому 1937 року американський дистриб'ютор радянських фільмів, корпорація «Амкіно», випустила в кінопрокат фільм-оперу «Наталка Полтавка» режисера Івана Кавалерідзе. Це співпадіння сприймалося як протистояння двох українських культур і навіть світових цивілізацій. Для продюсера та актора фільму Василя Авраменка Миколи Новака «дистрибуція» радянської версії фільму стала «саботажом Москви», спрямованим на знищення українського бізнесу [12, с. 9–10; 14, с. 43–44; 20].

У грудні 1937 року у Вінніпезі Василь Авраменко заснував компанію «Avramenko Film Company Limited» та розпочав збір коштів на виробництво нового кінофільму «Запорожець за Дунаєм» із метою створення «українського Голлівуду» в Канаді [2; 21].

Цей кінофільм планувався як двомовний – українською та англійською мовою. Авраменко, як продюсер та сценарист фільму, звертався до українських емігрантів, а потім просив пожертвування в розмірі 100 тисяч доларів для потреб кіновиробництва [21].

Для роботи над фільмом він запросив режисера Георга Улмера, який у той час знімав єврейською мовою ідиш мюзикл «Співочий коваль» (1938). Необхідні для обох цих фільмів локації були знайдені в містечку Ньютон (штат Нью-Джерсі) у монастирі Little Flower, що належав німецьким бенедиктинцям, де були доступні всі необхідні ландшафти, такі як озера, горби, луки, а також автентичні українські селянські хати [10; 21].

Зйомки фільму «Запорожець за Дунаєм» розпочалися 18 липня 1938 року в студіях «Фільм-Арт» у Бронксі. Музичний супровід цього кіношедевратора складався з 53 номерів, проте лише 16 з них належали до «старої» музики, що асоціюється з оперою Семена Гулака-Артемівського «Запорожець за Дунаєм», а решта музичних композицій була створена спеціально для цього фільму відповідно до його сценарію. Загальна тривалість музичного супроводу становила приблизно півтори години, у той час, як фільм сам триває майже дві години [21].

Процес кінозйомок розпочинався о дев'ятій годині ранку та тривав від п'яти до шести годин. Під час зйомок тоді вимагалася повна тиша, оскільки будь-який шум міг вплинути на роботу технічного обладнання. Навіть найменша помилка вимагала робити перерву в кінозйомках і повторно розпочинати увесь процес [21].

Корпорація «Амкіно» в липні 1938 р. випустила на північноамериканський ринок український радянський фільм «Запорожець за Дунаєм» Івана Кавалерідзе. У жовтні того ж року цей фільм зібрав велику аудиторію в Манітобі [1, с. 110]. А в грудні 1938 року відбулася прем'єра кіноверсії Василя Авраменка в театрі «Орфей» у Вінніпезі. Фільм тоді переглянули приблизно 4 тисячі глядачів. Періодичні видання Winnipeg Free Press і The Winnipeg Evening Tribune високо оцінили різні аспекти фільму: музику, драматургію, гумор [1, с. 110–112; 10].

Василь Авраменко не намагався і не збирався конкурувати з Іваном Кавалерідзе, адже він не мав висококваліфікованих акторів, персоналу, достатньої кількості коштів для реквізиту та необхідної апаратури, які мав Кавалерідзе. Це скоріше було змагання двох ідей, зумовлені боротьбою між вільним мистецтвом та мистецтвом під більшовицькою пропагандою, і саме в контексті цієї ідейної боротьби, на думку дослідників із діаспори, Авраменко отримав перемогу. Саме у фільмі Авраменка «Запорожець за Дунаєм» тема безмежної любові до рідної землі відіграла важливу роль у свідомості українців в еміграції. Подібно до героїв фільму люди добровільно залишали свою землю, але ніколи не втрачали духовного зв'язку з Україною. Вони продовжували відчувати себе часткою українського народу, не забуваючи про його культурні та мистецькі цінності [6, с. 199].

27 січня 1939 року відбулася світова прем'єра «Запорожця за Дунаєм» Василя Авраменка в Нью-Йорку в театрі Белмонт [6, с. 198–199]. Фільм продовжував отримувати позитивні відгуки від багатьох американських газет, але через аматорську, недостатньо фахову дистрибуцію і відсутність коштів на рекламу не зміг окупитися. [6, с. 200; 10; 21].

Авраменко був ініціатором створення і кількох навчальних фільмів з обмеженим бюджетом, серед яких були «Скарби України» й «Таланти України», що оповідали про життя українсько-канадських учителів та їхніх учнів. Ці фільми планувалося реалізувати в співпраці з Українським православним молодіжним товариством (СУМК). Формування кіностудії СУМК імені Авраменка із центральним офісом у Монреалі було оголошено в листопаді 1938 р. [1, с. 118]. Подібно до Івана Кавалерідзе, Василь Авраменко мав плани зняти фільми про Олексу Довбуша, Івана Мазепу, Тараса Бульбу. У червні 1939 р. в Нью-Йорку Василь Авраменко створив фільмову корпорацію «Кобзар» [1, с. 118–119].

За мотивами повісті Григорія Квітки-Основ'яненка «Маруся Богуславка» Василем Авраменком було спродюсовано драму «Маруся» (1939 р.), де активну участь брав славнозвісний хорівий колектив, яким диригував Олександр Кошиць [7, с. 142]. Фільм «Маруся» вийшов одночасно із «Запорожцем за Дунаєм» у середині січня 1939 року. Він був успішно сприйнятий глядачами в Торонто, хоча його відвідуваність і не відповідала очікуванням, проте рецензент Огастес Брадлі із видання Toronto Daily Star зауважив «патріотичне захоплення глядачів, що заповнили зали» [1, с. 108].

Фільмовою діяльністю Василя Авраменка зацікавилися фільмові підприємства Великобританії, Франції, Німеччини, Югославії, Чехословаччини й Литви. Влітку 1939 р. представник Василя Авраменка мав виїхати до Європи, щоб домовитися про конкретну співпрацю, але на перешкоді стала Друга світова війна [6, с. 200].

Василь Авраменко був також режисером і продюсером документального фільму «Трагедія Карпатської України», який є унікальною хронікою подій проголошення Карпатської України [3]. Ще в 1939 році, з початком визвольної боротьби в Карпатській Україні, американський промисловець українського походження Лисюк Каленик уклав угоду з кількома американськими фільмовими спілками на виробництво документальних фільмів про Україну. Він звернувся до Василя Авраменка, який згодом викупив усі відзняті матеріали, щоб зафільмувати перебіг подій на Закарпатській Україні [6, с. 180].

У 1940 році Василь Авраменко на основі кадрів, знятих військовим дипломатом УНР Лисюком Калеником, який, наражаючись на небезпеку, фіксував ці події в складних умовах вуличних боїв і обстрілів, змонтував документальний фільм «Трагедія Карпатської України» [6, с. 181]. Ця кінострічка містить унікальні кадри про створення Української Держави на Закарпатті в 1939 році та про її угорську окупацію. Фільм отримав досить значний резонанс у Канаді [3; 7, с. 142].

Прем'єра фільму «Трагедія Карпатської України» відбулася 25 березня 1940 року в Нью-Йорку. Фільм засуджував агресію та вторгнення, а також прослідковував історичні процеси від середньовічного руського князівства до виникнення автономної Карпатської України. Фільм ілюстрував народні звичаї, релігійне життя та інші культурні аспекти окремими кадрами з фотографіями, анімованими картами й кадрами сучасного життя українських селян і міського населення. Саундтрек до фільму, автором якого був Антін

Рудницький, включав українські хоріві пісні, інструментальні композиції, що створювали підтекст для висвітлення подій. Мета фільму полягала у висвітленні прагнень українців до національної незалежності та емансипації, підкреслюючи, що тогочасний український рух за незалежність не мав жодного стосунку до якихось прони́мецьких, антиамериканських чи антибританських інтересів [7, с. 142]. Показ фільму «Трагедія Карпатської України» відбувався і у пізніші часи, зокрема, 25–26 березня 1972 року у Філадельфії (США) на відзначення річниці проголошення державності Карпатської України [8].

У зимовий період 1940–1941 рр. В. Авраменко, уникаючи критики та кредиторів на сході США та в Канаді, переїхав на захід США до Голлівуду із мрією про кінокар'єру. Проте, як вважають деякі дослідники, він не усвідомлював, що на той момент його кар'єра вже себе вичерпала [1, с. 121].

У 1954 році, під час підготовки конкурсу «Слава Канаді!» у Монреалі, він розпочав складати ретроспективу своєї кар'єри під назвою «Тріумф українського танцю». Вартість фільму становила близько 15 тисяч доларів, і більшість кіноматеріалу складалася з уривків документальних фільмів, які в різні часи знімав Василь Кирилович [1, с. 119].

Фільм В. Авраменка «Тріумф українського танцю» – це перший документально-хронікальний український фільм поза Україною, що присвячений виключно проблемам національного мистецтва. Саме із цих позицій, на думку деяких дослідників, слід його оцінювати. І саме тому доводиться закривати очі на технічні проблеми в цьому фільмі. Адже значна частина його кадрів була зафільмована на десятки років раніше [6, с. 203].

Фільм «Тріумф українського танцю» доволі детально ілюстрував історію перших людей від обробітку землі до соціально-політичної боротьби. У ньому досить глибоко була представлена туга за Батьківщиною та намагання зберегти культуру предків. Кінострічку було належним чином відзначено в канадському суспільстві, а матеріальні витрати взяв на себе уряд однієї з канадських провінцій – Монреалю. Також відомо, що автором передмови до цього фільму виступив тринадцятий прем'єр-міністр Канади Джон Діфенбейкер, який свого часу підтримував українську діаспору [1, с. 131; 7, с. 142].

Висновки. Отже, підсумовуючи, зазначимо, що кінороботи Василя Авраменка стали досить примітним елементом культурної спадщини України, оскільки вони не лише висвітлювали історію та культурні традиції українського народу, а і сприяли збереженню національної ідентичності. У своїх фільмах він відтворював не лише соціальні й культурні реалії свого часу, але і пробуджував духовність та патріотизм у їхніх глядачів.

Через свої фільми Василь Авраменко прагнув викликати глибокі почуття та емоції в глядачів, надихнувши їх на роздуми над важливими соціальними проблемами та цінностями. Таким чином, його творчість відіграла не лише розважальну функцію, а й виступала інструментом для виховання громадянської активності свідомих українців та кращого розуміння ними суспільних процесів.

Список використаних джерел

1. Martynowych T. The Showman and the Ukrainian Cause Folk Dance, Film, and the Life of Vasile Avramenko. Manitoba Canada : University of Manitoba Press Winnipeg. 2014. 250 с. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/26516/file.pdf>
2. Авраменко організовує нове фільмове підприємство. *Діло*. 1937. № 260. 25 листоп. С. 7
3. Артимишин П. Трагедія Карпатської України. Фільм 1940 року. *Локальна історія*. 2023. 15 березня. URL: <https://localhistory.org.ua/rubrics/video/tragediia-karpatskoyi-ukrayini-film-1940-roku/>
4. Артимишин П. Як у США знімали фільм «Наталка Полтавка» 1936 року. *Локальна історія*. 2022. 28 серпня. URL: <https://localhistory.org.ua/rubrics/video/premiera-filmu-natalka-poltavka-u-niu-iorku/>
5. Артист Авраменко влаштовує фільмову студію. *Наш прапор*. 1935. № 81 20 жовтня. С. 6.

6. Берест Б. Історія українського кіна = History of the Ukrainian Cinema. Нью-Йорк: Вид. НТШ. 1962. 271 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000022060>
7. Бодруг А. Феномен українського діаспорного кіномистецтва в контексті канадської політики мультикультуралізму. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Історія»*. 2022. Вип. 1(46). С. 140–145. URL: <http://visnyk-ist.uzhnu.edu.ua/article/view/257132>
8. Василь Авраменко показує документальний фільм «Трагедія Карпатської України». *Свобода*. Джерзі Ситі і Нью Йорк. 1972. № 57. 25 березня. С. 4
9. Ємельянова Т. О. Кінодокументи з колекції хореографа і кінематографіста Василя Авраменка – джерела з історії української діаспори. *Архіви України*. 2015. № 2. С. 125–136. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ay_2015_2_9
10. Закінчення фільми «Запорожець за Дунаєм». *Діло*. 1938. № 243. 1 листопада. С. 4.
11. Книш І. Жива душа народу (До ювілею українського танку). Вінніпег. Вид-во «Новий шлях», 1966. 80 с. URL: <https://diasporiana.org.ua/ukrainica/knysh-i-zhyva-dusha-parodu-do-yuvileyu-ukrayinskogo-tanku/>
12. Косаківська Л. Василь Авраменко – Іван Кавалерідзе: «кінодуель» через океан. *Кіно–Театр*. 2003. № 4. С. 8–10. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/5ff0fae2-d4fb-4774-a681-73d2b9da5bea/content>
13. Косаківська Л. П. Василь Авраменко і Волинь. «Роде наш красний...»: Волинь у долях краян і людських документах. В 3-х т. Т. 3. Луцьк: РВВ «Вежа» ВДУ імені Лесі Українки, 1999. С. 823–834. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/handle/123456789/5182>
14. Мицик Ю. А. Спроба створення українського Голлівуду (Микола Новак). *Кіно–Театр*. 2020. № 2. С. 43–44. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/5ece42b1-13c5-41e6-8072-70d33286aa75/content>
15. Наталка Полтавка звуковою фільмою. *Діло*. 1936. №78. 7 квітня. С. 5
16. Наталка Полтавка на говореній фільмі. *Правда* (Львів). 1936. № 16. 19 квітня. С. 5.
17. Наталка Полтавка на екрані. *Наш прапор* 1936. № 39. 3 квітня С. 4.
18. Наталка Полтавка у звуковий фільмі. *Наш прапор*. 1936. № 41. 8 квітня. С. 4.
19. Турчак Л. І. Творчість Василя Авраменка та його внесок в українську та світову культуру. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2020. № 3. С. 20–27. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vdakkm_2020_3_5
20. У боротьбі за «національну фільму», або Як українці знімали кіноопери в Америці. *Українська правда. Життя*. URL: <https://life.prawda.com.ua/culture/2017/05/23/224323/>
21. Як повставала фільма «Запорожець за Дунаєм». *Діло*. 1938. №189. 28 серпня. С. 9–10.

УДК 355.354:629.73(09)

Юлія ЖЕРУХА

**З ІСТОРІЇ ЛЬОТНОЇ АКАДЕМІЇ НАУ: ВІЙСЬКОВЕ АВІАЦІЙНЕ УЧИЛИЩЕ
ЛЬОТЧИКІВ ДАЛЬНОЇ АВІАЦІЇ**

(курсант I курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти факультету льотної експлуатації Льотної академії Національного авіаційного університету)
Науковий керівник – кандидат історичних наук, доцент І.І. Романько

Анотація. У статті подається опис обставин створення та особливостей функціонування Льотної академії НАУ на початковому етапі її багаторічної історії, а також відомості про керівників, викладачів, інструкторів та інших фахівців, які працювали або навчалися в цьому освітньому авіаційному закладі.

Ключові слова: історія авіаційної освіти, Військове авіаційне училище льотчиків дальньої авіації, цивільна авіація, Льотна академія.

Постановка проблеми. Історія авіаційної освіти має свої специфічні аспекти розгляду, що відображають особливість авіації як передової і надскладної галузі науки й техніки, яка відіграє важливу роль у забезпеченні обороноздатності країни: зв'язок профільної освіти з історією авіаційної науки, технологій і конструкторських розробок; зв'язок з історією авіаційної промисловості; зв'язок з історією вищої освіти (історія авіаційної освіти в контексті історії вищої освіти); історія закладів вищої освіти (ЗВО), які готували профільних фахівців; історія політики держави в галузі авіаційної освіти; зв'язок авіаційної освіти із суспільною свідомістю (яке місце займала авіація і освіта в уявленнях людей минулих епох) та ін. [4].

Від якості діяльності ЗВО, які здійснюють підготовку фахівців для авіаційної сфери, безпосередньо залежить майбутній рівень розвитку науки, техніки, технології, виробництва. Існування національних наукових шкіл у галузі створення літальних апаратів, освітніх установ для підготовки відповідних кадрів, розвиненої авіаційної промисловості значною мірою впливає на престиж держави, її становище на міжнародній арені.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історія Льотної академії НАУ представлена в експозиції Музею авіації, який функціонує з 1971 року відповідно до рішення командування Кіровоградської школи вищої льотної підготовки ЦА. У музеї зберігаються численні експонати, копії документів та світлини, які оповідають про 73-річну історію авіаційного закладу освіти.

У «радянський період» історії авіаційного училища було підготовлено кілька брошур (російською мовою), що стосуються біографії радянських конструкторів і авіабудівників, керівників галузі, які брали безпосередню участь у становленні системи вищої авіаційної освіти й були дотичні до історії Кіровоградського вищого льотного училища Цивільної авіації. Загальними недоліками цих публікацій є суб'єктивність оцінок, описовий характер та відверта заідеологізованість.

У 1992 році вийшов друком історичний нарис «Кіровоградське льотне» (російською мовою) за редакцією начальника училища М.І. Рубця.

Ветеран Льотної академії Б.Г. Чижов написав мемуари «Спогади пілота» (російською мовою), які у 2001 та 2011 роках надрукувало видавництво Державної льотної академії України. Борис Чижов упродовж 2006–2008 років підготував працю «В небі Кіровоградщини» в трьох частинах (російською мовою). Ці матеріали були поширені автором «самвидавом». На жаль, вони подекуди хибують неточністю наведених відомостей.

Серед найбільш авторитетних сучасних видань, присвячених розвитку вітчизняної авіації, слід виділити книги Анатолія Троценка «Літопис цивільної авіації України» [5] та «Цивільна авіація України» [6]. Однак історія авіаційних ЗВО і, зокрема, ЛА НАУ, згадується побіжно.

Мета статті – на основі вивчення та аналізу широкого кола джерел дослідити початковий період історії Льотної академії НАУ, процес становлення підготовки авіаційних фахівців у 1951–1960 роках.

Виклад основного матеріалу. Не випадково, що в середині ХХ ст. саме в Кіровограді (з 2016 року – м. Кропивницький), місті з міцними авіаційними традиціями, було створено авіаційне училище, правонаступником якого є Льотна академія Національного авіаційного університету.

Цей навчальний заклад, пройшовши гідний шлях розвитку й реформування, зробив значний внесок у підготовку національних та іноземних авіаційних кадрів і продовжує формування висококваліфікованого потенціалу для прогресу авіації.

Етапи історії ЛА НАУ:

1951–1959 рр. – 60-те Військове авіаційне училище льотчиків дальньої авіації (ВАУЛДА);

1959–1960 рр. – Кіровоградське вище військове авіаційне училище льотчиків Військово-Повітряних Сил (КВВАУЛ ВПС);

1960–1978 рр. – Кіровоградська школа вищої льотної підготовки Цивільної авіації (КШВЛП ЦА);

1978–1993 рр. – Кіровоградське вище льотне училище Цивільної авіації (КВЛУ ЦА);

1971–1986 рр. – Кіровоградське льотно-штурманське училище Цивільної авіації (в структурі КВЛУ ЦА);

1993–2011 рр. – Державна льотна академія України (ДЛАУ);

2011–2018 рр. – Кіровоградська льотна академія Національного авіаційного університету (КЛА НАУ);

З 2018 року – Льотна академія Національного авіаційного університету (ЛА НАУ).

Згідно директиви начальника Генерального штабу Збройних Сил СРСР № орг. 5 / 671522 від 15 лютого 1951 р. та наказу командувача дальньої авіації № 0018 від 9 березня 1951 р. було створено Кіровоградське військове авіаційне училище льотчиків дальньої авіації (КВАУЛДА), перейменоване невдовзі в 60-е Військове авіаційне училище льотчиків далекої авіації [2, с. 87–88].

Призначений на посаду начальника училища генерал-майор авіації Олександр Мельников видав наказ № 1 від 7 травня 1951 року. Із цього дня починається відлік шляху, пройденого навчальними закладами, що становлять спільну історію ЛА НАУ.

Заняття з курсантами першого набору розпочалися 1 жовтня 1951 року. Комплектування курсантів здійснювалося через військкомати із числа випускників аероклубів, а також випускників військових авіаційних шкіл початкового навчання льотчиків (ВАШПНЛ), переважно з 8-ї Павлоградської і 10-ї Кременчуцької ВАШПНЛ (у 1957 році ВАШПНЛ перейменовано у ВАУПНЛ – школи стали училищами).

Особовий склад 60-го ВАУЛДА працював над підготовкою в короткий термін навчально-виробничої і побутової бази, необхідної для навчального процесу.

Створювалася аеродромна мережа, будувалися службові та житлові приміщення; навчальні класи та аеродроми оснащувалися необхідним обладнанням, навчальними наочностями. Були введені в дію аеродроми: Канатове, Катеринівка, Мала Виска, Лелеківка, Хмельове, Щасливе.

Поряд із бойовими льотчиками, учасниками Другої світової війни, до строю льотно-інструкторського складу ставали молоді пілоти, які в подальшому працювали у ШВЛП ЦА.

За своєю організаційною структурою та навчально-льотною роботою училище складалося з трьох навчальних авіаційних полків (НАП) і підпорядкованих їм батальйонів аеродромно-технічного обслуговування (БАТЗ).

744-й навчальний авіаційний полк 60-го ВАУЛДА. У різний час навчальний авіаційний полк дислокувався на аеродромах Ротмістрівка, Катеринівка, Хмельове, Лелеківка, а з 1958 року – Щасливе.

Підготовкою аеродромів Ротмістрівка й Щасливе, забезпеченням пально-мастильними матеріалами (ПММ), озброєнням, розміщенням і харчуванням 744-го НАП займався 889-й БАТЗ.

Полк виконував первинне й перехідне навчання курсантів у складі п'яти авіаційних ескадрилій на літаках Як-18У і Лі-2. З 1958 року 744-й НАП приступив до навчання курсантів на випусковому літаку Іл-28 у складі двох, а з 1959 року – трьох авіаційних ескадрилій (АЕ).

757-й навчальний авіаційний полк 60-го ВАУЛДА дислокувався на аеродромі Канатове.

Спочатку літаки здійснювали польоти з ґрунтових злітно-посадкових смуг (ЗПС). У 1953-1954 роках на аеродромі велися роботи з бетонування ЗПС. У 1955 році бетонні смуги, руліжні доріжки й місця стоянок були передані в експлуатацію.

890-й БАТЗ відповідав за підготовку аеродрому Канатове, забезпечення ПММ, озброєння, розміщення і харчування особового складу 757-го НАП.

758-й навчальний авіаційний полк 60-го ВАУЛДА дислокувався на аеродромі Мала Виска і Хмельове. Літаки здійснювали польоти з ґрунтових ЗПС.

Підготовкою аеродрому Мала Виска і Хмельове, забезпеченням ПММ, озброєнням, розміщенням і харчуванням 758-го НАП займався 891-й БАТЗ.

Високу якість льотної підготовки курсантів, майбутніх пілотів ВПС, ілюструє така подія: під час виконання навчального польоту виникла пожежа на одному двигуні. Після її ліквідації була виявлена відмова повітряної і гідравлічної систем, що не дозволяло випустити шасі й закрилки. При аварійному випуску одна з основних стійок не вийшла з мотогондолі. Посадка здійснювалася на одну основну й передню стійки, гальмувати було нічим. І в цій складній аварійній ситуації курсант Юрій Дзина впорався з пілотуванням літака, за що був нагороджений керівництвом училища іменним годинником. Згодом капітан Ю.І. Дзина, під час служби в Збройних силах СРСР, загинув при виконанні службового обов'язку.

Один із випускників Кіровоградського 60-го військового авіаційного училища льотчиків (6-й набір) – Борис Чижов. Навчаючись у будівельному технікумі він відвідував аероклуб, а восени 1956 року вступив до 10-ї Військової авіаційної школи початкового навчання льотчиків. У 1957 році для подальшого навчання на бойовому літаку був направлений у 60-те ВАУЛДА. Це був експериментальний набір курсантів, які починали польоти на фронтовому реактивному бомбардувальнику Іл-28.

У 1960 р. Борис Гнатович був прийнятий до Кіровоградського аероклубу на посаду інструктора льотчика-парашутиста; освоїв літак Як-12, який піднімав на висоту парашутистів. У січні 1964 року вступив курсантом на спеціальний набір офіцерів запасу й льотчиків ДТСААФ у Кіровоградську школу вищої льотної підготовки ЦА. Освоїв літак Ан-2, отримав свідоцтво пілота цивільної авіації і був залишений у школі на посаді пілота-інструктора авіаційної ескадрильї літаків Ан-2.

Із червня 1993 р. він завершив свою льотну роботу на посаді командира авіаційної ескадрильї, був переведений на посаду начальника штабу авіаційного загону Державної льотної академії України. З 2003 по 2013 рр. працював директором музейного комплексу Льотної академії.

У 1959 році на базі 60-го військового авіаційного училища льотчиків дальньої авіації було створено Кіровоградське вище військово-авіаційне училище льотчиків ВПС (КВВАУЛ ВПС). Курсанти першого набору приступили до планових занять 1 вересня 1959 року.

Але в той час у СРСР йшов процес скорочення Збройних Сил, зокрема і ВПС. У 1960 році Кіровоградське вище військово-авіаційне училище льотчиків ВПС було розформовано. До травня 1960 року курсанти першого набору ВВАУЛ були переведені до інших вищих військових авіаційних училищ. Курсанти 6-го і 7-го наборів 60-го ВАУЛДА, які продовжували до осені навчання при КВВАУЛ ВПС, були достроково випущені, перші з присвоєнням звання лейтенант, а другі – молодший лейтенант.

За роки свого існування училище підготувало для ВПС близько 2200 льотчиків для стройових авіаційних частин.

На базі КВВАУЛ ВПС було відкрито новий навчальний заклад – Кіровоградську школу вищої льотної підготовки Цивільної авіації (ШВЛП ЦА).

Кіровоградська ШВЛП ЦА створена у зв'язку з директивою Ради міністрів СРСР № 275-151 від 31 березня 1960 року й наказом начальника Головного управління цивільного повітряного флоту (ГУЦПФ) №343 від 28 червня 1960 року [3, с.169].

Висновки. Підготовка кадрів для роботи в авіації – завдання надскладне і відповідальне. Удосконалюється повітряна техніка, трансформуються завдання, які повинні вирішувати авіатори, отже, змінюються форми й підходи фахової підготовки. Незмінною залишається її суть – забезпечити професійну надійність людського фактора.

Льотна академія Національного авіаційного університету на різних етапах своєї історії реформувалася і реструктуризувалася, щоб відповідати передовим і прогресивним тенденціям часу, при цьому зберігаючи від одного перехідного етапу до іншого накопичений досвід і традиції, утримуючи позиції високої якості.

На жаль, з 24 лютого 2022 року польоти цивільної авіації над Україною призупинені через воєнний стан.

Згідно з публічним звітом голови Державної авіаційної служби України Олександра Більчука за 2023 рік [1], незважаючи на повномасштабне вторгнення росії і закриття повітряного простору над Україною цивільна авіація продовжує функціонувати. Вітчизняні авіакомпанії працюють за межами України. У 2023 році було перевезено 422,1 тис. пасажирів. Станом на лютий 2024 року українська цивільна авіація має 152 повітряних судна, які експлуатуються по всьому світу.

Європейська організація з безпеки аеронавігації (EUROCONTROL) продовжила на 2024 рік діяльність Європейського фонду добровільної аеронавігаційної солідарності для України. Фонд було створено для підтримки української аеронавігаційної системи в умовах агресії росії, він є ключовим фінансовим інструментом для збереження кадрового потенціалу, а також планування заходів, спрямованих на якнайшвидше відновлення аеронавігаційного обслуговування в українському повітряному просторі.

Голова Державної авіаційної служби О. Більчук повідомив, що відновлення польотів цивільної авіації над Україною можливе лише після зниження ризиків до прийнятних за міжнародними стандартами рівня. Він зазначив, що Державіаслужба вивчає ті частини повітряного простору, у яких можливі безпечні польоти. Після цього вже буде проведена оцінка аеропортів, які потрапляють у такий безпечний простір.

Таким чином, головне завдання на теперішній час – зберегти той висококваліфікований авіаційний персонал, який був підготовлений в Україні, а також продовжувати діяльність авіаційних ЗВО. Більшість навчальних закладів, які займаються підготовкою фахівців в авіагалузі, відновили роботу, частково – за межами України.

Флагманом авіаційної освіти залишається Льотна академія НАУ. Курсанти факультету льотної експлуатації ЛА НАУ, подолавши конкурсний відбір до компанії FAIR, проходять теоретичну та практичну підготовку в м. Прага (Чеська Республіка).

Випускники Льотної академії НАУ затребувані на ринку праці і продовжують примножувати славу своєї «alma mater» високофаховою авіаційною діяльністю.

Список використаних джерел

1. Результати роботи Державіаслужби за 2023 рік. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/3827980-rezultati-roboti-derzaviasluzbi-za-2023-rik.html> (дата звернення: 26.02.2024).

2. Романько І.І. Історія авіації. Навчально-методичний посібник. Частина перша. Історія розвитку авіації на Кіровоградщині. Кропивницький: Видавництво ЛА НАУ, 2021. 284 с.

3. Романько І.І. Історія авіації. Навчальний посібник. Змістовий модуль 2. Світова та вітчизняна авіація в другій половині ХХ ст. – на початку ХХІ ст. Методичні матеріали до самостійної роботи з дисципліни «Історія авіації». Кропивницький: Видавництво ЛА НАУ, 2023. 400 с.

4. Романько І.І. Становлення авіаційної освіти в Україні на початку ХХ ст. *Науковий вісник Льотної академії. Серія: Педагогічні науки. Збірник наукових праць.* Кропивницький: ЛА НАУ. 2019. Випуск 6. С. 121–130.

5. Троценко А.М. Літопис цивільної авіації України. МОН України, Державний департамент інтелектуальної власності. Київ: Укрвоздухпуть, 2010. 861 с.

6. Троценко А.М. Цивільна авіація України. Монографія. Київ: ФОП Рудз'як І., 2019. 504 с.

УДК 94(477) «1917-1921»

Наталія ПИЛИПЕНКО

**ОСНОВНІ ЕТАПИ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ
ДОБИ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917–1921 РОКІВ**

*(студентка I курсу другого (магістерського) рівня вищої освіти
факультету історії, бізнес-освіти та права*

Центральноукраїнського державного університету ім. В. Винниченка)

Науковий керівник – доктор історичних наук, професор О.А. Житков

Анотація. У статті обґрунтовано важливість дослідження основних періодів Української революції. Досліджуються та аналізуються виокремлені важливі етапи Української революції як національного демократичного руху до незалежності.

Ключові слова: історія, державотворення, національний рух, незалежність, суверенітет, гетьман, Українська держава, Центральна Рада, Гетьманат, Директорія УНР, Українська революція.

Постановка проблеми. Сьогоднішні реалії нагадують події столітньої давнини, коли росія своєю зовнішньою агресією та провокацією внутрішніх конфліктів робила все, щоб не допустити створення та всіляко перешкождала розвитку незалежної Української держави. Тому, важливість дослідження теми полягає в тому, що протягом значного часу вона відверто та цілеспрямовано фальсифікувалась або її основні проблеми просто замовчувались.

Метою публікації є дослідження та аналіз основних етапів державотворення доби Української революції, які мали загальноукраїнський характер.

Завдання статті – аналіз та висвітлення розвитку подій пов'язаних із державотворенням від зародження ідеї про самостійну державу до досягнення реального суверенітету.

Виклад основного матеріалу дослідження. Під час досліджень різноманітних джерел прослідковується виокремлення основних етапів (періодів) Української революції на шляху до національної незалежності.

• **I етап (березень 1917 року – квітень 1918 року)** Утворення та діяльність Української Центральної Ради (УЦР), проголошення її універсалів.

Лютнева революція 1917 року дала поштовх розвитку українського національно-визвольного руху. Саме тоді набуває підтримки ідея автономії України в складі росії. Відновили свою діяльність або вийшли з підпілля українські політичні партії [3]. Утворилася 3–4 березня 1917 року Українська Центральна Рада (далі УЦР, авт.). Організація і оформлення УЦР та оголошення її всеукраїнським парламентом на чолі з українським істориком, громадським і політичним діячем – М. Грушевським та заступником С. Єфремовим – громадсько-політичним і державним діячем, літературним критиком. Метою УЦР було здобуття національно-територіальної автономії України; захист національних інтересів України перед російським Тимчасовим урядом.

Ухвалення Центральною Радою I Універсалу, в якому йшлося про прагнення українців самостійно порядкувати своїм життям, до національно-територіальної автономії в складі росії, про необхідність ліквідації приватної власності на землю [2,5].

10 червня – 7 листопада 1917 року. Внутрішня реорганізація УЦР і розмежування повноважень із Тимчасовим урядом, формування виконавчої гілки влади, висувається ідея про федеративний устрій російської республіки. До складу УЦР увійшли Всеукраїнська

рада військових депутатів, Всеукраїнська рада селянських депутатів, Всеукраїнська рада робітничих депутатів.

3 липня було ухвалено II Універсал, у якому зазначалось, що Тимчасовий уряд визнав Генеральний Секретаріат (перший уряд України) носієм вищої краєвої влади в Україні [6]. Першими генеральними секретарями були: В. Винниченко – генеральний секретар внутрішніх справ; Б. Мартус – генеральний секретар земельних справ; С. Петлюра – генеральний секретар військових справ; В. Садовський – генеральний секретар судових справ; І. Стешенко – генеральний секретар освіти; С. Єфремов – генеральний секретар міжнародних справ; М. Стасюк – генеральний секретар продовольчих справ; Х. Барановський – генеральний секретар фінансів; П. Христюк – генеральний писар.

Ухвалення III Універсалу, яким проголошувалась Українська Народна Республіка, що перебуває у федеративному зв'язку з росією [7].

7 листопада – 9 (22) січня 1918 року. УЦР фактично стає краєвою владою, яка самостійно вирішує всі справи внутрішнього життя. Українська Центральна Рада перебирає на себе повноваження вищого законодавчого органу влади, Генеральний Секретаріат – виконавчого й розпорядчого.

9 січня – 29 квітня 1818 року. IV Універсалом УЦР оголошує УНР самостійною державою [8]. У цей період УНР підписала Брестський мир, за допомогою німецької та австро – угорської армій територія України була звільнена від червоної армії. Проте, через низку внутрішньополітичних причин авторитет УЦР падає і вона припиняє свою діяльність внаслідок гетьманського перевороту.

• **II етап (29 квітня – 14 грудня 1918 року)** Українська держава (Гетьманат): правління гетьмана Павла Скоропадського [3, 4].

За сприянням німецьких військ до влади в країні прийшов П. Скоропадський, отримавши виняткові повноваження. Вини в головному регламентувалися такими документами як – «Грамота до всього українського народу», «Про тимчасовий державний устрій України». Гетьман затверджував закони, призначав і звільняв вищих урядовців і генеральних суддів, був верховним командувачем армії та флоту, здійснював керівництво зовнішньою політикою. Його повноваження охоплювали всі напрямки суспільства – від законодавчої політики і військового будівництва, творення державної адміністрації і земельної реформи до освітнього розвитку та реформування.

Українська Держава (яка набула рис монархічної держави на чолі з гетьманом з авторитарно – бюрократичним режимом із близькими до диктаторських повноважень глави держави). П. Скоропадський ініціював розроблення проєктів державних символів. Міністерство фінансів домоглося введення та зміцнення національної валюти, функціонування Державної Скарбниці, митної та податкової служб, відновлення державної монополії на деякі категорії товарів (цукрової та горілчаної продукції). Одним із найважливіших напрямків діяльності було законотворення (часто за основу бралися нормативи царської росії). Ефективно розвивалися державні інституції, розгалужений апарат на місцях, започатковано формування державної служби. Серед новацій – прийняття першого державного бюджету як узагальненого кошторису.

Засади внутрішньої політики гетьмана: поновлення приватної власності на землю та повернення її в товарний обіг, створення боєздатної армії, утворення українського культурно – освітнього простору. За правління Скоропадського Україна досягла значних успіхів у галузі науки, освіти та культури. Його універсалом створюється Українська Академія Наук, що існує і досі (перший президент В. Вернадський); українська мова визначається державною; заснуються різні навчальні й культурні заклади (Національний архів, Національна бібліотека, університети, гімназії).

Земельна реформа мала стати основною серед перетворень але спричинила соціальну напругу та викликала селянський спротив проти отримання поміщиками юридичних підстав для відновлення земельно – майнової власності.

Однією з провідних ідей П. Скоропадського була – повернення в Україну кращих стародавніх традицій гетьманства й козацтва. Він високо цінував національну свідомість козаків як могутню хвилю визвольного руху. Гетьманська держава здобула широке міжнародне визнання, встановивши дипломатичні зв'язки загалом із 30-ма державами світу.

Скоропадський скористався нетривалим мирним періодом для зміцнення української державності. Проте, поразка в Першій світовій війні, аграрна реформа, яку не розуміло селянство, «каральні експедиції» німецько – австрійських союзників і діяльність антигетьманської опозиції стали головними причинами падіння Гетьманату Павла Скоропадського наприкінці 1918 року.

• **III етап (грудень 1918 року – листопад 1921 року).** Становлення влади Директорії УНР. Західноукраїнська народна Республіка (ЗУНР).

Директорія відновила республіканський лад і демократичне правління в Україні. Скликаний Директорією Трудовий конгрес, забезпечив широку представницьку основу української влади.

Політика Директорії УНР була спрямована на консолідацію українського суспільства. Її лідери намагалися врахувати вимоги політичних партій і суспільного очікування. За коаліційним принципом сформований уряд – Раду Народних Міністрів. Політична система УНР базувалася на принципі трудових рад, коли своїх представників у владу могли делегувати тільки «працюючі класи». У національному питанні тримали курс на розбудову незалежної держави. 1 січня 1919 року Директорія затверджує закон про державну мову в УНР та закон про вищий уряд України. Ухвалили закон про запровадження української грошової одиниці – гривні; з ужитку виводилися російські гроші. Скасовувалася приватна власність на землю, яку оголосили «народним добром».

ЗУНР. 2 листопада 1918 року – передача австрійським намісником у Галичині влади Українській Національній Раді. 9 листопада 1918 року – створення уряду (Тимчасового державного секретаріату) на чолі з К.Левицьким (пізніше С. Голубовичем). У складі уряду було створено ще три секретарства: польське, європейське й німецьке. 13 листопада 1918 року – проголошення Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР). Згодом президентом було обрано Є.Петрушевича. Політичні діячі ЗУНР діяли професійно, спираючись на закони й не обминали соціальні та економічні проблеми.

Внутрішня політика – сформована ефективна система управління (місцева адміністрація, правоохоронні органи, система судочинства), утверджувалися державні символи (прапор, герб), українська мова була проголошена державною, ліквідація великого землеволодіння (відклатось до завершення війни), вводилася власна валюта (гривня і карбованець), створювалася система народної освіти (державні та приватні школи та «право на школу рідною мовою» для національних меншин, створення Української Галицької Армії (УГА) для захисту республіки.

22 січня 1919 року Директорія УНР видала Універсал про злиття Галичини, Буковини, Угорської Русі та Наддніпрянської України. Урочисто проголошено Акт Злуки про об'єднання УНР і ЗУНР у єдину соборну державу – Українську Народну Республіку. 24 січня 1919 року поновлено дію закону про національну автономію [1, 4].

Підписанням С.Петлюрою в 1920 році – Варшавської угоди, отримання допомоги від Польщі в боротьбі з більшовиками – не виправданні сподівань. Наслідком її підписання стала втрата західноукраїнських земель. Після поразки українців у боротьбі за українську державність українські землі були поділені між сусідами (західні території увійшли до складу Польщі, Румунії і Чехословаччини, на наддніпрянських територіях утвердилася більшовицька влада під формальним статусом окремої держави – Української Соціалістичної Радянської Республіки (УСРР). Так, на початку 1920-х років Україна була формально самостійною, але фактично залежала від московської влади.

Висновки. Таким чином, підбиваючи підсумки, можемо виділити такі історичні значення та уроки боротьби українського народу за державність у 1917–1921 роки, як:

становлення української державності відбувалося в складних політичних та воєнних умовах; протягом короткого часу визначилися прихильники державної незалежності України – ЦР, Гетьманат П. Скоропадського, Директорія УНР, Національно-комуністична меншість Компартій України (проте всі ці політичні сили діяли не узгоджено, навіть ворогували між собою); невизначеність зовнішньої політики українських урядів гальмувала розвиток державності; українську самостійність заперечували й білогвардійці, і більшовики; було збережено й поглиблено процес українського державотворення, який бере початок від часів Київської Русі; українці знову нагадали всьому світові про себе як про окрему націю, яка має повне право на власну державу; УНР та ЗУНР не судилося відстояти і зміцнити незалежність і стати в ряди європейських держав; боротьба українського народу за незалежність показала, що однією ідеєю проголошення самостійності недостатньо. Потрібна єдність усіх політичних сил, якої завжди бракувало в Україні. У хронологічному розрізі I етап – це демократичний розвиток української державності від автономії до незалежності; II – створення Української Держави П. Скоропадського (реставрація старого буржуазно-поміщицького ладу, консервативна проросійська політика); III – відновлення республіканського ладу й демократичного правління в Україні Директорією УНР.

Список використаних джерел

1. Плохій С. Брама Європи / пер. з англ. Романа Ключка. Перероб. і доп. див. Харків: Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2022. 512 с.
2. Скирда І.М. Історія України у визначеннях, таблицях і схемах. 10–11 кл. Харків: Вид-во «Ранок», 2019. 128 с.
3. Солдатенко В.Ф. Революційна доба в Україні (1917–1920 років): логіка пізнання, історичні постаті, ключові епізоди. Київ, Парламентське вид-во, 2011. 568 с.
4. Солдатенко В. Ф. Українська революція: концепція та історіографія (1917–1920 рр.). Київ: Пошуково-видавниче агентство «Книга пам'яті України», Видавничий центр «Просвіта», 1999. 508 с.
5. I Універсал Української Центральної Ради до українського народу, на Україні й поза Україною суцього. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001300-17#Text>
6. II Універсал Української Центральної Ради. URL: [https://hainyzhnyk.in.ua/doc2/1917%20\(07\)%2003.universal%20II.php](https://hainyzhnyk.in.ua/doc2/1917%20(07)%2003.universal%20II.php)
7. III Універсал. URL: <https://www.istpravda.com.ua/columns/2019/11/20/156568/>
8. IV Універсал Української Центральної Ради. URL: <http://lib.rada.gov.ua/static/LIBRARY/bibliogr/universal.html>

УДК 94(477)«1917-1920»

Катерина ЧУЙКО

ТЕАТРАЛЬНЕ МИСТЕЦТВО В ДОБУ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ (1917–1921 рр.) В ІСТОРІОГРАФІЧНИХ ІНТЕРПРЕТАЦІЯХ СУЧАСНИХ ДОСЛІДНИКІВ

Анотація. У статті розглянуто матеріали науковців про політику театрального мистецтва в добу Української революції (1917–1921 рр.). Досліджено внесок державних органів та культурних еліт у розвиток українського театру доби революції.

Ключові слова: театр, театральне мистецтво, Українська революція, Центральна Рада, Українська Держава, Директорія УНР, інтелігенція.

Постановка проблеми. Період 1917–1921 років визначається як надзвичайно складний у розвитку культури України. Це була доба української національно-визвольної революції, боротьби за незалежність, початок відродження української культури. Але культура, зокрема й театральне мистецтво, попри військові дії та соціально-економічні

негаразди, переживали період розквіту. Національні уряди приділяли значну увагу розвитку театру, тому що крім естетично-просвітницької місії, воно виконувало агітаційно-пропагандистські функції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Українському культурному відродженню революційної доби присвячено багато статей, монографій, оглядів джерел. Привертають увагу колективні праці, безпосередньо присвячені дослідженню життя і діяльності представників науки й культури України, багато з яких були активними діячами в 1917–1921 роках та дисертаційне дослідження Д. Розовика [6], Н. Гонтара [1], Р. Леоненко [3] та інших. Дисертації, які безпосередньо відносяться до діяльності визначних представників національної еліти, присвячені культурно-мистецькій інтелігенції досліджуваного періоду, зокрема театру. Так, діяльність П. Саксаганського дослідила Н. Гонтар [1], приділивши більшу частину праці його роботі в комітеті зі створення Українського національного театру. Діяльності цього театру в 1917–1918 рр. присвятив дисертацію Р. Леоненко [3]. Автор вперше ввів до наукового обігу архівний матеріал про діяльність П. Саксаганського, М. Грушевської, О. Кошиця, І. Мар'яненко та ін. [2, с. 165].

Метою даного дослідження є аналіз процесів, що відбувалися в театральному мистецтві, вивчення впливу на нього політики національних урядів та культурних еліт. Головне завдання дослідити діяльність Центральної Ради, Української Держави П. Скоропадського та Директорії УНР у галузі театральної політики.

Виклад основного матеріалу дослідження. Революційні зрушення 1917 р. створили умови для розвитку української культури й мистецтва та забезпечили можливість українській інтелігенції створювати різноманітні мистецькі товариства та об'єднання. 12 березня в Києві відбулися перші вільні збори театральних діячів, де було обрано організаційний комітет для проведення Всеукраїнської театральної наради. До комітету увійшли С. Черкасенко, Л. Курбас, С. Бондарчук та ін. Також на зборах було прийнято видавати часопис «Театральні вісті» [4, с. 24].

Дослідниками зазначається, що на початку квітня діячами культури було засноване товариство «Вільне мистецтво», а 24 квітня – Комітет українського національного театру. Очолили його В. Винниченко, М. Старицька, О. Олесь, М. Вороний та інші особистості. За підтримки діячів Центральної Ради комітет реалізував першочергові завдання, якими було утворення нових труп, складання репертуару для них та переклад п'єс українською мовою, організаційна допомога театрам у провінції [7, с. 11].

Значна увага приділяється дослідниками вивченню урядової політики в галузі театального мистецтва. У складі відділу мистецтв народного секретарства освіти діяла театральна секція на чолі з актрисою М. Старицькою. З утворенням відділу до його підпорядкування перейшли всі державні театральні організації, відділення «Просвіти», аматорські гуртки та драматичні школи. [5, с. 126]. З допомогою Комітету та відділу мистецтв новий сезон 1917/1918 рр. у Києві починали чотири українські драматичні театри, в оперному театрі готувалися до постановки два оперних спектаклі українською мовою [7, с. 11].

Мистецьке життя не можна уявити без товариств «Просвіта». В умовах відсутності в Україні національного державного апарату їхні товариства стали важливим осередком українського руху на місцях. «Просвіти» мали свої театральні трупи, хорові колективи, оркестри тощо. Можна вважати, що вони виступали ініціаторами багатьох культурно-творчих починань у 1917 р., зокрема і в театральних [4, с. 26]. Цю роботу вела театральна комісія, яку очолювали О. Лотоцький та М. Садовий. За її участі в Києві були створені Національний драматичний і оперний театри та хор, декілька десятків напівпрофесійних театрів, десятки самодіяльних музично-хорових колективів. Комісія підтримувала розвиток українського кіномистецтва, створення кінотеатрів у місті й губернії [6, с. 14].

Крім цього, за ініціативи мистецької громадськості, в Україні виникають різні комітети культурного спрямування. У результаті, у Троїцькому народному домі в Києві

були скликані збори театральних працівників. Науковцями наголошується, що серед них були найбільш репрезентативні сценічні угруповання столиці – театру М. Садовського та Студії молодих акторів, очоленої Лесем Курбасом. До них долучилися деякі провінційні трупи та учні музично-драматичної школи ім. М. Лисенка. До школи ім. М. Лисенка додалися Українська народна школа та режисерсько-інструкторські курси, які готували працівників для провінційних та аматорських театрів [7, с. 11]. Робота зборів була плідною в організаційних аспектах: ухвалили скликати Всеукраїнський з'їзд акторів, організувати Українське театральне товариство, сприяти виданню щотижневого мистецького бюлетеню [5, с. 129].

Театральною секцією був виданий каталог, до якого увійшли п'єси українських драматургів. Вперше українські театри мали можливість ставити твори світової драматургії, античну класику. Ліквідація національних обмежень дала змогу українському театру опанувати нові сучасні напрями театральної культури, які наближали його до європейського рівня [7, с. 11].

На відміну від театру М. Садовського, що продовжував традиції українського побутового театру, Л. Курбас і його «Молодий театр» вдалися до модерних сценічних засобів відтворення української та європейської драматургії. Існування театру Л. Курбаса пов'язане з піднесенням творчих сил української інтелігенції, особливо молоді, яка прагнула не тільки національного відродження, а й шукала нові сучасні форми оновлення українського мистецтва, піднесення його до загальноєвропейського рівня розвитку [4, с. 26].

Театральний відділ приділяв велику увагу народженню національного кінематографа в Україні. У Києві було створено перший стаціонарний державний кінотеатр. Кінематографічна секція, що діяла в складі театального відділу, встановила зв'язки з великими закордонними фірмами з метою розширення кінематографічної бази в Україні, створювала мандрівний кінематограф для провінції [4, с. 27].

За часів Української Держави загальний прогрес культури українського театру тривав. Дослідження свідчать, що його основою слугувало національно-культурне піднесення часів Центральної Ради. Керував театральною справою відділ Міністерства освіти на чолі з Л. Старицькою-Черняхівською. Колишній комітет заступила Театральна рада, що виконувала функції дорадчого органу [7, с. 12]. Уряд П. Скоропадського надав Національному театрові фінансову допомогу з державної скарбниці в розмірі 165 тис. крб. Однак контракти було продовжено лише із частиною трупи, наголошують дослідники [5, с. 133].

Як відомо, 29 квітня 1918 р. було затверджено законопроект про заснування в Києві Державного драматичного театру. П. Скоропадський вважав відкриття цього театру найвагомішим здобутком у театральній сфері за час свого правління [5, с. 134].

У серпні 1918 р. було створене товариство «Вільний театр», яке займалося створенням українських театрів по губерніях і повітах. Восени 1918 р. в Києві діяло шість українських театрів. Український драматичний (на чолі з Б. Кржевецьким та О. Загаровим) й Український народний (під керівництвом П. Саксаганського) мали статус державних [7, с. 12].

Організаційні зміни, які сталися в театральній політиці за часів гетьманату П. Скоропадського, майже не зачепили адміністративну сферу в культурі. [5, с. 136].

В історії театру доби Директорії відзначено чимало труднощів об'єктивного характеру. Фактично на театральному житті позначилися складні політичні і військові обставини часу. І хоч уряд надавав усю можливу підтримку українським театрам, це не забезпечувало їхнього повномасштабного функціонування [7, с. 12].

15 грудня 1918 року Рада Міністрів УНР ухвалила закон «Про державну і міську оплату Українських культурно-просвітніх вистав». За цим законом звільнялися від оподаткування вистави, кінотеатральні вистави та вистави улаштовані державними коштами для всіх громадян Народної республіки [5, с. 138]. Але внаслідок того, що під

владою Директорії у 1919/1920 роках перебувала невелика територія, театральне життя відбувалося в умовах іншого політичного режиму – більшовицького, тоталітарного, антиукраїнського [7, с. 12].

Більшовицька влада розпочала активне втручання в культурні процеси. Більшовики вважали мистецтво засобом пропаганди комуністичних ідей і висували завдання перебудови його за класовими принципами. Проголошена суверенність УСРР мала формальний характер, її зводило нанівець об'єднане державне керівництво, повна залежність КП(б)У від РКП(б).

28 січня 1919 р. був створений Всеукраїнський театральний комітет (ВУТЕКОМ). Основи театральної політики визначила постанова «Про театри і кінематограф», за якою було розпочато націоналізацію театрів. 6 березня таке рішення ухвалив Харківський, а 15 березня – Київський губвиконкоми. У 1920 р. на Україну було поширено постанову ВЦВК РСФРР «Про облік сценічних і театральних працівників». За наказом влади артисти мали брати участь в агітаційних кампаніях, виставах на фронті, обслуговувати державні установи. За радянської влади роль театру в житті суспільства зростала. Він став найбільш популярним жанром мистецтва. Розглядаючи театр як знаряддя пропаганди, партійні й радянські органи сприяли появі великої кількості нових професійних і аматорських театральних колективів. Репертуар театрів України у 1919/1920 роках складався переважно з класичних творів, інтерпретованих у дусі «ідеологічного замовлення» більшовиків.

Більшовицька влада свідомо гальмувала процес національно-культурного розвитку. Культура України мала стати єдиним цілим із соціалістичною культурою росії [7, с. 13].

Висновки. Аналіз наукових досліджень засвідчують, що революційні події 1917–1921 років дали поштовх розвитку української культури, зокрема театру. Однією з провідних сил національно-культурного розвитку України в добу Української революції 1917–1921 рр. була інтелігенція та національні уряди. Широкого розмаху набуло створення нових театрів, труп, театральних організацій та об'єднань, що згуртували навколо себе кадри української інтелігенції, модернізувався класичний театр під європейський стиль, ставили його в перші ряди національно-культурного життя в Україні революційної доби.

Список використаних джерел

1. Гонтар Н.В. Творча та громадська діяльність Панаса Саксаганського: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 09.00.12 «Українознавство». Київ, 2010. 16 с.
2. Капелюшний В.П., Коваль О.Ф. Незламна і нескорена: національна еліта в Українській революції 1917–1921 років. Історіографічний нарис. Монографія. Київ: «Інтерсервіс», 2018. 480 с.
3. Леоненко Р.П. Перший державний український театр: Український національний театр, 1917–1918: автореф. дис. ... канд. мистецтвознавства: 17.00.02 «Театральне мистецтво». Київ, 2002. 16 с.
4. Осташко Т.С. З історії літературно-мистецького життя в Україні за часів Центральної Ради. *Український історичний журнал*. 1998. № 3. С. 24–38. URL: http://resource.history.org.ua/publ/journal_1998_3_24 (дата звернення 01.03.2024).
5. Раєвська Ю. Інноваційні моделі українського театру 1910-х – початку 1920-х років. Нариси з історії театального мистецтва України ХХ століття /Акад. мистец. України, Ін-т пробл. сучас. мистец.; Київ: Інтертехнологія, 2006. С. 103–158.
6. Розовик Д.Ф. Українське культурне відродження в роки національно-демократичної революції (1917–1920). Київ, 2002.
7. Романько І.І. Розвиток театального мистецтва України в 1917–1920 рр. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України»; Інститут історії України НАН України. Київ, 1999. 18 с.

Яна ПАСТУХОВА

**ВВЕДЕННЯ ПЕРСОНАЛЬНИХ ВІЙСЬКОВИХ ЗВАНЬ У ЧЕРВОНІЙ АРМІЇ
В 1935 РОЦІ – ПЕРЕДУМОВИ, ПРИЧИНИ ТА НАСЛІДКИ**

*(аспірант кафедри історії України та всесвітньої історії,
факультету історії, бізнес-освіти та права*

Центральноукраїнського державного університету ім. В. Винниченка)

Науковий керівник – кандидат історичних наук, доцент О.В. Чорний

Анотація. У дослідженні розглянуто реформу Робітничо-селянської Червоної армії 1935 року, завдання якої полягало в чіткій структуризації та організації командного складу армії. Проаналізовано причини та передумови прийняття рішень про необхідність присвоєння персональних військових звань вищим політичним керівництвом. У публікації також досліджено особливості впровадження змін у структуру армії та наслідки таких для вищого військового складу Червоної армії.

Ключові слова: Червона армія, РСЧА, офіцерський корпус, командний склад, реформа 1935, персональні військові звання.

Постановка проблеми. Після жовтневого перевороту 1917 року більшовики мали на меті знищити опір у середовищі військових, у процесі реалізації даного задуму було здійснено ряд реформ – скасовано присвоєння офіцерських чинів, ліквідовано військові училища та академії, зруйновано інститут офіцера. З плином часом і з огляду на військову ситуацію, більшовики намагалися повернути елементи армійського управління вже в новій структурі – Робітничо-селянській Червоній армії. Найбільш знаковою в цій царині є реформа 1935 року, за результатами якої було визначено положення про проходження військової служби командним складом, вимоги до переведення на вищі щаблі та присвоєно персональні військові звання всім військовослужбовцям.

Аналіз основних досліджень та публікацій. Становлення вищого командного складу Червоної армії в 1920-х–1930-х роках є досить популярною темою для вивчення та попри наявність значного масиву досліджень залишаються окремі прогалини, які потребують оновлених підходів та більш детального вивчення. Найбільшу увагу при вивченні даного періоду існування Червоної армії, дослідники приділяють репресіям 1937–1938 рр. їх впливу на початкові етапи війни на Східному фронті Другої світової війни. Прикладами можуть слугувати роботи Л.В. Гриневич [5], С.В. Кульчицького [7], В.А. Кучера [8], С.А. Конкіна [6]. Особливості реформ у Червоній армії досліджували С.Є. Лазарєв [9], В.І. Харламов [11], але це поодинокі публікації, які детально не простежують зміни у військах в означений період.

Мета дослідження полягає в комплексному вивченні причин, передумов та наслідків, які спричинила реформа 1935 року та підкріплені цих висновків відповідними джерелами.

Виклад основного матеріалу. 27 листопада 1917 року наказом Комітету у військових та морських справах «Про припинення переведення в офіцери» [3, с. 35-36] більшовики зруйнували традицію відокремлення офіцерського корпусу від рядового складу армії. Переслідуючи свої політичні гасла більшовицькі бонзи знищили не лише саму посаду «офіцер», а і стали систему субординації у військах, що призвело до перетворення армії на некерований масив озброєних людей та масового дезертирства вояків. Військова ситуація вимагала швидких рішень, а тому більшовики намагалися започаткувати власні командні елементи. Першим кроком стало заснування вже наприкінці 1917 року курсів підготовки командного складу Червоної армії, які мали готувати армійських командирів із правильними політичними поглядами. Комплектування армії за рахунок слухачів таких курсів було недостатнім, а строк навчання в 7 місяців не дозволяв підготувати командира здатного керувати великими військовими з'єднаннями, як того вимагали реалії так званої громадянської війни. Зміна

керівника Народного комісаріату з військових справи принесла нові рішення. Л.Д. Троцький запропонував повернути до більшовицької армії офіцерів, які несли службу ще в «старій» армії. Командири, які отримали якісну освіту до 1914 та здобули практичний досвід на полях битв Першої світової війни були цінним ресурсом, однак вони не поділяли політичних поглядів нової влади. Цілком раціональне занепокоєння більшовиків, що офіцери «старої» армії можуть використати свій вплив на війська і влаштувати військовий переворот було нівельовано впровадженням нової посади – політичного комісара, який мав оцінювати дії командирів з точки зору політичної доцільності. Така система противаг породила двовладдя в кожній військовій одиниці, але дала можливість більшовикам здобути перемогу в захопленні влади на теренах колишньої Російської імперії [11, с. 68–69].

Минувши найгострішу фазу протистояння з Білим рухом та іноземними військами, радянська влада реформувала існуючу колізію двовладдя шляхом реформи 1924 року, авторами якої були Л.Д. Троцький та М.В. Фрунзе. Тепер більшовики намагалися залучити на командні посади виключно політично-надійні кадри. Тому функції військового командира та командного комісара мала поєднувати одна людина. Нижчий командний склад мав комплектуватися червоними командирами, які були правильно виховані в ідейно-політичному плані. Через нестачу коштів радянська влада не могла утримувати регулярну кадрову армію, а тому було вирішено перейти на територіально-міліційну систему комплектування Робітничо-селянської Червоної армії [11, с. 73]. Такий спосіб передбачав збільшення кількості командирів, які перебували в запасі й не отримували якісної освіти під час військових зборів. Знову ж таки, саме через недостатнє фінансування Червона армія не доотримувала нові зразки озброєння, що тягло за собою відставання як у матеріально-технічному так і в тактико-стратегічному плані.

Проведення геноцидної політики, яка включала процеси колективізації та індустріалізації дозволило СРСР отримати промислові потужності та фінансові можливості для збільшення чисельності армії та розвитку провідних військових галузей: бронетанкових військ авіації, артилерії, хімічної галузі та модернізації служб зв'язку. А становлення тоталітарного стилю управління Й.В. Сталіним спростило формування жорстко-ієрархічної системи прийняття рішень. Першими ілюстраціями встановлення такої політики в СРСР загалом і в Червоній армії зокрема є епізоди репресій проти воєнспеців у 1930 році (справа «Весна») та проти реформаторів із Білоруського військового округу й Військово-політичної академії М.Г. Томачова (справа «білорусько-толмачовського угруповання»).

Саме в такому вигляді Робітничо-селянська Червона армія прийшла до реформи 1935 року:

- можливість фінансувати більшу кількість бійців зумовила прийняття «Закону Про обов'язкову військову службу» від 1930 року [2], який збільшив потребу в командирах;
- було збільшено кількість слухачів та курсантів, які отримували освіту у вищих військових навчальних закладах та на військових факультетах при цивільних вишах, у результаті чого збільшилася кількість командирів запасу;
- індустріалізація та вихід СРСР на міжнародну арену забезпечили потік нових технологій та засобів ведення війни, які почали використовувати у військово-промисловому комплексі;
- формування тоталітарної вертикалі для швидкого та імперативного прийняття рішень, які стосувалися військової галузі в напрямках тактики, комплектування та військової освіти.

Офіційними причинами реформи 1935 року, яка відобразилася в постанові Центрального виконавчого комітету й Ради народних комісарів СРСР «Про запровадження персональних військових звань начальницького складу Робітничо-селянської Червоної армії» і положенні «Про проходження служби командним та

начальницьким складом Робітничо-селянської Червоної армії» [4] від 22 вересня названо «[...] Особливо відповідальні завдання у справі навчання та виховання червоноармійців, покладені на командний склад в цілому, а також провідна роль командирів у бою, вимагають встановлення військових звань, які чітко відображають військову кваліфікацію кожного командира та начальника, їх службовий стаж та досягнення, а також їх владу та авторитет як командирів і начальників Робітничо-селянської Червоної армії». Однак, ми хочемо зазначити також наступні причини. Атестації, які проводилися напередодні присвоєння персональних звань були надзвичайно суб'єктивною процедурою. Оскільки атестувати своїх підлеглих мав безпосередній командир, а не незалежна комісія, уникнути упередженого ставлення було неможливо. Тому такі процеси відкривали простір для «легальних» маніпуляцій з присвоєнням персональних звань та переміщенню по службі. Яскравим прикладом може слугувати випадок присвоєння чину маршала. Звання «Маршал Радянського Союзу» отримали лише п'ять осіб: К.Є. Ворошилов – нарком оборони СРСР; С.М. Будьоний – інспектор кавалерії; В.К. Блюхер – командуючий Особливою червоною прапором Далекосхідною армією; О.І. Єгоров – начальник генерального штабу Червоної армії, однак раніше був одним з командирів Першої кінної; М. М. Тухачевський – заступник наркома оборони СРСР. Переважна більшість були дотичними до Першої кінної армії, у лавах якої служив і Й. В. Сталін [9, с. 135–136].

Ще однією причиною саме такого ведення військових звань вбачаємо намір розколоти групи, які могли виступити проти існуючої влади. Консерватизм та підлабузництво сталінських улюбленців, зокрема К. Є. Ворошилова, був добре відомий серед вищих військових чинів. Тому перспективним командирам, які не боялися виступити проти керівництва таким як І. П. Уборевічу та І. Е. Якіру було присвоєно звання нижчого щабля – командарм першого рангу. Це рішення мало на меті протиставити останніх М. М. Тухачевському з яким вони разом виступали за впровадження механізації військ та реорганізації стратегій бойових дій. М.М. Тухачевський разом із маршальським званням отримував краще матеріальне забезпечення, що мало викликати заздрість із боку командармів. Як зазначив А.В. Хрульов «[...] присвоєння звань «командармів I рангу» сильно образило І. П. Уборевіча та І.Е. Якіра. Вони були ображені, що їх ніби як в насмішку поставили поруч з І.П. Беловим та Б. М. Шапошніковим, які на той момент не мали авторитету у вищому командному складі Червоної армії» [1, с. 325]

За результатами реформи отримали вищі командні звання:

- Маршал Радянського Союзу – 5 осіб;
- Командарм I рангу – 5 осіб;
- Командарм II рангу – 10 осіб;
- Комкор – 62 особи;
- Комдив – 201 особа;
- Комбриг – 474 особи;
- Полковник – 1713 осіб [10; с. 72-73].

Це дозволило сформувати чітку структуру підпорядкування, адже тепер не тільки займана посада, а і звання визначало статус в армійській ієрархії. Однак, так мало бути в теорії, а на практиці були випадки, коли особа, яка займала високу посаду, отримувала невідповідне цій посаді звання. Для прикладу, С. А. Туровський отримав звання комкора, а перебував на посаді, яка відповідала званню командарм II рангу. Загалом, військова спільнота була незадоволена кількістю та рівнем присвоєних командних звань. К.Є. Ворошилов виправдовуючи недосконалість проведеної реформи відмічав, що реформа зачепила десятки тисяч військовослужбовців, що унеможливило помилки, однак тепер було встановлено чіткі строки служби, критерії переходу до наступного звання, а отже, із часом командний склад Червоної армії буде повністю сформований за новими стандартами [1, с. 380].

Висновки та перспективи подальших пошуків у напрямі дослідження. Отже, присвоєння персональних військових звань дозволило чітко структурувати командний склад Червоної армії. Затвердження чітких строків служби в кожному званні мотивувало командирів будувати військову кар'єру та вдосконалювати свої навички, адже для підвищення вони мали пройти також атестацію. Ці позитивні наслідки реформи 1935 року відходили на інший план через значний розкол офіцерства, який стався через несправедливе та суб'єктивне присвоєння високих військових звань. Заздрість та образи полегшили реалізацію репресій проти вищого командного складу Червоної армії у 1937-1938 рр., оскільки розрізнений офіцерський корпус не зміг об'єднатися проти тоталітарного політичного керівництва країни, а навіть навпаки активно сприяв проведенню терору своїми доносами та зрадою заради власної матеріальної вигоди чи кар'єрного зростання. Таким чином відбувся негативний відбір вищого командного складу армії, яка вже через кілька років мала зіткнутися з професійними генералами Вермахту.

Перспективами подальших пошуків у напрямі дослідження вбачаємо проведення порівняльного аналізу щодо результатів реформ 1935 та 1943 років, які впроваджували в Червоній армії персональні військові звання. Також хочемо наголосити, що вивчення історії офіцерського корпусу радянської армії є на сьогодні дуже актуальною темою, з огляду на те, що армія держави-агресора успадкувала військову систему СРСР.

Список використаних джерел

1. Военный совет при народном комиссаре обороны СССР. 1-4 июня 1937 г. Москва : РОССПЭН, 2008. 604 с.
2. Закон об обязательной военной службе : від 13.08.1930 р. № №42/2536. URL: <https://www.economics.kiev.ua/download/ZakonySSSR/data04/tex16594.htm> (дата звернення: 03.04.2024).
3. О прекращении производства в офицеры. Собрание узаконений и распоряжений рабочего и крестьянского правительства за 1917–1918 гг. Москва, 1942. С. 35–36.
4. О прохождении службы командным и начальствующим составом Рабоче-Крестьянской Красной Армии : Положение від 22.09.1935 р. № 19/2135. URL: <http://rkka.ru/docs/all/p220935.htm> (дата звернення: 03.04.2024).
5. Гриневич Л. Морально-психологічний аспект державного терору. Київ : Наук. думка, 2002. 537 с.
6. Конкін С., Пшенніков О. Без строку давності. («Викриття» органами НКВД «Військово-фашистської змови у Червоній Армії»). З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. 1999. № 1/2. С. 169–208.
7. Кульчицький С. Політичний терор і тероризм в Україні XIX–XX ст. Історичні нариси / ред. В. Смолій. Київ : Наук. думка, 202. 954 с.
8. Кучер В.А. Репресії в Червоній армії: сталінська наука перемагати. *Наукові записки ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України*. 2010. № 48. С. 397–417.
9. Лазарев С. Присвоение персональных званий Высшему Командному Составу Рабоче-Крестьянской Красной Армии в 1935 году. *Военно-исторический архив*. 2012. № 2 (146). С. 132–139.
10. Печенкин А. Сталин и военный совет. Москва : ВЗФЭИ, 2007. 160 с.
11. Харламов В.И. Офицерский корпус между двумя мировыми войнами. *Пространство и время*. 2011. № 1 (3). С. 68–78.

Андрій ЧЕМЕРИС
ІНТЕЛІГЕНЦІЯ В ЖОРНАХ ТОТАЛІТАРИЗМУ
(НА ПРИКЛАДІ СЛІДЧОЇ СПРАВИ №1303)

*(студент II курсу другого (бакалаврського) рівня вищої освіти
факультету історії, бізнес-освіти та права
Центральноукраїнського державного університету ім. В. Винниченка)
Науковий керівник – кандидат історичних наук, доцент Н.М. Токар*

Анотація. У статті розглядається слідча справа №1303 по звинуваченню директорки Витязівської школи Бобринецького району Кіровоградської області Іванченко Олександри Михайлівни за статтею 54-10 ч.2 КК УРСР.

Ключові слова: німецька окупація, тоталітарний режим, репресивні заходи, антирадянська діяльність.

Постановка проблеми. Справа Іванченко Олександри Михайлівни – це одна із декілька сотень справ українських вчителів, які потрапили в поле зору тоталітарного режиму як ті, хто «займається контрреволюційною діяльністю і становить загрозу» режиму. В цілому освітяни як представники національної інтелігенції досить часто потрапляли під жорна репресивного апарату радянського режиму, оскільки намагалися пропагувати демократичні ідеї. Тому, з метою уникнення вільнодумства, радянська влада вдавалася до різних методів боротьби, у тому числі й незаконних (шантаж, фальсифікації, фізичні розправи тощо).

Мета статті – на прикладі архівно-слідчої справи №1303 висвітлити роботу місцевих органів НКВС та розглянути механізм впливу репресивного апарату на долю окремої людини.

Аналіз досліджень і публікацій. Основним джерелом дослідження є матеріали Державного архіву Кіровоградської області, а саме архівно-слідча справа № 1303.

Виклад основного матеріалу. Іванченко Олександра Михайлівна народилася 1902 р. у місті Бобринець. Мала незакінчену вищу освіту, працювала вчителем, а згодом директором Витязівської школи. Протягом певного часу брала участь у роботі товариства «Просвіта». Однак, як сама О.М. Іванченко стверджувала на допиті, активним членом вищезгаданого товариства не була, а записалася до його лав на загальному зібранні супроти свого бажання і брала участь лише як аматор у драматичному гуртку цього товариства [1, арк. 7–8]. Іванченко О.М. проживала у м. Бобринці разом зі своєю родиною – матір'ю, тіткою і донькою, якій на момент арешту О.М. Іванченко виповнилося 11 років. Двоє її братів перебували на фронті. Чоловік був заарештований органами НКВС у 1937 році й засуджений на 10 років.

14 квітня 1944 року О.М. Іванченко була заарештована за звинуваченням у колабораціонізмі, оскільки вона добровільно стала перекладачем для німців та співмешкала з начальником німецької автоколонії. Так, у постанові про арешт зазначалося, що Олександра Іванченко в 1941 році під час окупації Витязівського району добровільно вступила на службу до німців на посаді директора Витязівської школи й неодноразово виступала на конференціях вчителів із доповідями антирадянського змісту. Одна зі свідків у справі Є.Л. Волошина стверджувала: «Восени 1941 року на конференції вчителів Витязівського району Іванченко виступала з доповіддю антирадянського змісту говорячи: «досить цвенькати московською мовою, давайте орієнтуватися на західноєвропейську культуру. Більшовики своїм вихованням лише калічили дітей. Відкинемо метод викладання Більшовиків, а почнемо прививати дітям любов до української природи» [1, арк. 2].

Допитана в якості свідка Є.В. Шитик стверджувала, що «на одному з уроків, де розглядався старовинний Український гімн «Ще не вмерла Україна» на поставлене Іванченко питання учнів: чому цей гімн був заборонений при радянській владі? Остання пояснила це наступним чином: «цей гімн був заборонений при Радянській владі, тому що в ньому йдеться мова про незалежність України, а при Більшовиках Україна була пригнічена. Тепер, коли німці нас звільнили, які Україні дадуть свободу й незалежність, цей гімн знову розповсюдиться» [1, арк. 3–4].

Розгляд хронології справи №1303 дозволяє простежити зміну свідчень підсудної щодо визнання своєї провини. Так, на звинувачення свідка О.М. Лугового у висловлюванні ненависті до членів ВКП(б) та привласненні їхнього майна в період евакуації на допиті 24 квітня 1944 р. підсудна відповіла категоричним запереченням. До того ж у справі зазначалося, що при арешті з майна, вказаного свідком, в О.М. Іванченко нічого виявлено не було. Однак підсудна визнала, що стала перекладачем для німців добровільно, а також факт співмешкання з начальником німецької автоколонії [1, арк. 12]. На нашу думку, цілком вірогідно, що до проведення допиту від 24 квітня на підсудну здійснювався психологічний тиск та погрози фізичної розправи над вище згаданими членами її родини.

2 травня та 12 червня 1944 року відбулися дві очні ставки, на яких в одному кабінеті знаходилися підсудна, оперуповноважений і свідки О.П. Тесакова і Є.В. Шитик. Під час проведення очної ставки свідки зазначили, що підсудна проводила антирадянську політику, шляхом українізації, розповідала на уроках української літератури про гімн України, і додавала, що гімн Радянського Союзу забрав у підсудної найдорожчу людину – її першого чоловіка [1, арк. 27–29].

22 липня 1944 року відбулося судове засідання військового трибуналу В/НКВС при Кіровоградській області. Відповідаючи на звинувачення в антирадянській діяльності, О.М. Іванченко зазначала: «На цьому засіданні вчителів роблячи доповідь, я орієнтувала вчителів не торкатися політики, рівнятися на західноєвропейську культуру, також закликала вчителів виховувати дітей не торкаючись політики, так я зробила доповідь створену за його методичкою, і не торкалася питання політичного, не наклепувала на радянську владу й не вихваляла німецький лад. Речі які належали евакуйованій Луговій німецькому коменданту я не здавала, приходив до мене комендант, вимагав речі, хотів узяти диван, але він йому не сподобався. Перекладачем у німців я не працювала, в окремих випадках мене викликали в німецьку автоколонію, і я перекладала їм окремі німецькі слова, я як вчитель орієнтувалась у німецькій мові» [1, арк. 34].

Показання свідків на судовому процесі різняться. Так, Є.Л. Волошина спочатку стверджувала, що підсудна критикувала методику викладання при радянській владі, натомість, всіляко вихваляла німецьку владу і спонукала орієнтуватися на західноєвропейську культуру, однак водночас зауважила, що образи з боку підсудної були адресовані не на радянську владу, а лише на місцевих керівників [1, арк. 35].

Д.І. Шрутва свідчила, що підсудна, виступаючи на конференції, закликала виховувати дітей українському дусі, любити свою національність, вивчати українську мову й говорити виключно українською мовою. Також у своїх свідченнях Д.І. Шрутва зазначала, що підсудна всіляко критикувала російську мову, спонукала звикати до своєї української [1, арк. 36].

Свідок М.О. Луговий зазначав, що хотів забрати речі евакуйованої сестри, яка була членом ВКП(б), але підсудна не дозволила їх вивезти, посилаючись на те, що речі належать комуністці і їх потрібно здати в комендатуру [1, арк. 37]. У відповідь на останнє звинувачення О.М. Іванченко у своєму останньому слові зазначила, що таким чином їй вдалося зберегти при німецькій владі шкільне майно [1, арк. 42].

У результаті розгляду справи суд визнав О.М. Іванченко винною по всім пунктам звинувачення і прийняв рішення про позбавлення її волі з відбуванням у виправно-трудовах таборах строком на 10 років на підставі ст. 54-10 ч. II КК УРСР та на 5 років на

підставі ст. 29 п.п. «а», «б», «в» КК УРСР із конфіскацією особистого майна. «Термін відбування покарання вважати з 14 квітня 1944 року. Вирок остаточний і оскарженню не підлягає» [1, арк. 46].

Висновки та перспективи подальших пошуків у напрямі дослідження. 21 березня 1990 року Президія УРСР, керуючись ст. 391, 393 УПК, задовольнила протест прокурора Кіровоградської області та постановила, що вирок військового трибуналу НКВС Кіровоградської області від 22 липня 1944 року в справі О.М. Іванченко №1303 є незаконним та необґрунтованим, а його дія припиняється за відсутністю складу злочину.

Отже, справа О.М. Іванченко – це типовий зразок фальсифікацій тоталітарного режиму. У більшості випадків свідки подібних справ, як і звинувачені, перебували під жорстоким тиском репресивного апарату і змушені були давати неправдиві свідчення, щоб зберегти не лише своє власне життя та кар'єру, а й долі близьких людей.

Подальша наукова перспектива дослідження полягає в оприлюдненні невідомих раніше архівних матеріалів політичних репресованих Кіровоградщини.

Список використаних джерел

1. Следственное дело № 1303 по обвинению Иванченко Александры Михайловны. *Державний архів Кіровоградської області*. Ф.5097. 51 арк.

УДК 930.2(737.11)(477)

Єлизавета САРОСІЯН

ДАВНЬОГРЕЦЬКІ МОНЕТИ НА КІРОВОГРАДЩИНІ: ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

(студентка III курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 032 «Історія та археологія», Центральноукраїнський національний технічний університет)
Науковий керівник – доктор історичних наук, професор В. М. Орлик, завідувач кафедри історії, археології, інформаційної та архівної справи, Центральноукраїнський національний технічний університет

Анотація. На території сучасної Кіровоградщини зустрічається досить велика кількість знахідок давньогрецьких монет, починаючи з VI ст. до Р.Х і закінчуючи I ст. до Р.Х. Серед різних груп давньогрецьких монет визначне місце займають монети Ольвії. Знахідки давньогрецьких монет на території Кіровоградської області, зокрема в басейні р. Тясмин, які в основному карбувалися в Ольвії, говорить про те, що населення басейну та й усієї Кіровоградської області мало зв'язки з мешканцями грецьких міст Північного Причорномор'я, зокрема Ольвією.

Ключові слова: Кіровоградщина, давньогрецькі монети, нумізматики, Ольвія, Північне Причорномор'я.

Постановка проблеми. Монети, монетні знахідки, монетно-вагові гирьки та інструменти й матеріали для монетного карбування належать до основних нумізматичних джерел. Вивчення цих джерел відіграє важливу роль у різних аспектах, включаючи археологію, історію та економіку. Зокрема, монети можуть бути важливими джерелами інформації для відтворення історичного контексту. Вони дозволяють датувати артефакти та реконструювати економічні та політичні обставини певного періоду [1]. Також можна додати, що монети, зокрема зафіксовані монетні знахідки, певною мірою відображають економічні відносини, торговельні маршрути, а також вплив різних культур на торгівлю. Аналіз монетних знахідок може розкрити деталі про обсяги торгівлі, інфляційні процеси та монетарну політику [9].

Аналіз останніх досліджень. Певні аспекти проблеми знахідок давньогрецьких монет на території Кіровоградщини розкриваються в працях таких вчених, як М. Місльчарек [2], В. Орлик, [3; 5-8], С. Скорий та Р. Зімовець [10], М. Тупчієнко [11] та

ін. У їхніх працях простежується інформація про знахідки монет різних періодів, а саме від VI ст. до Р.Х. і до I ст. до Р.Х.

Виклад основного матеріалу. Серед комплексу монетних знахідок на території сучасної України, на наше переконання, особливе місце посідає дослідження знахідок давньогрецьких монет на території Кіровоградської області, адже це регіон, який лежить на фронтірі Степу та Лісостепу, регіон, де в добу раннього заліза мешкали представники різних етнічних груп. Такий аналіз через призму історико-географічного районування, зокрема в Південно-Східній, Південно-Західній, Північно-Західній та в Центральній частини області дозволяє виокремити ті частини області, де зосереджено значну частину знахідок давньогрецьких монет.

На території сучасної Кіровоградської області відома досить велика кількість знайдених нумізматичних пам'яток давньогрецького світу, як архаїчного, класичного, так і елліністичного періодів. Окрім монет грецьких полісів Північного та Північно-Західного Причорномор'я, зафіксовані знахідки монет і інших емітентів, які були значно віддалені від Центральної України, навіть золоті та електрові монети.

Проаналізувавши опубліковані праці дослідників, де зафіксовані давньогрецькі монетні знахідки та території Кіровоградщини, можемо зробити висновок, що монети, зокрема Ольвії, були досить поширеними на цій території. Наприклад, знахідки в басейні р. Тясмин, карбованих у IV ст. до Р.Х., вказують на безпосередній зв'язок тогочасного населення із грецькими містами Північно-Західного Причорномор'я. Знахідки монет майже по всій території Кіровоградщини (Північно-Східна частина, Південно-Західна, Північно-Західна та Центральна) можуть свідчити не тільки про зв'язок з Ольвією, а і про товарно-грошові відносини з греками Північного Причорномор'я.

Мешканці мали лише торгові та обмінні операції з містами-колоніями, тобто не переплавляли та не виготовляли з монет інші предмети [4]. Але як виняток, можна сказати про знахідку, яку знайшли поблизу села Жакчик Голованівського району Кіровоградської області. У цьому випадку борисфен, який знайшли, не сприймався в якості монети, оскільки на ній був присутній отвір для кріплення. Такий борисфен міг слугувати в якості прикраси або ж амулета [7]. Зустрічаються також монети інших емітентів, які були значно віддаленими від попередньо зазначених знахідок [2–3; 5–11].

Висновки. Зафіксовані знахідки давньогрецьких монет на території Кіровоградської області, зокрема в басейні р. Тясмин, які в основному карбувалися в Ольвії говорить про те, що населення басейну та й усієї Кіровоградської області мало зв'язки з мешканцями грецьких міст Північного Причорномор'я, зокрема Ольвією. Дослідження знахідок античних монет, зокрема монет VI–I ст. до Р.Х. буде корисним також і в контексті наукового дискурсу щодо існування/неіснування товарно-грошових відносин у варварського населення Українського Правобережного лісостепу.

Список використаних джерел

1. Анохін В.О. Торгівля і грошовий обіг. *Археологія Української РСР*. Т. 2. Київ: Наукова думка, 1971.
2. Mielczarek, M. *Ancient Greek Coins Found in Central, Eastern and Northern Europe*. Wrocław, 1989. 206 p.
3. Орлик В. Діюбол Сатира I (430–390 pp. до н.е.) з півдня Кіровоградщини. *Історія, археологія, інформаційна, бібліотечна та архівна справа: актуальні проблеми науки та освіти: тези доповідей II Міжнародної наукової конференції, 13-14 травня 2021 р. Кропивницький: ЦНТУ, 2021. С. 13–16.*
4. Орлик В. До питання існування грошового обігу на території Дніпровського Правобережного Лісостепу (V–I ст. до н.е.). *Історія, археологія, інформаційна, бібліотечна та архівна справа: актуальні проблеми науки та освіти: тези доповідей I міжнародної наукової конференції, 13 травня 2020 р. Кропивницький: ЦНТУ, 2020, С. 9–13.*

5. Орлик В.М. с. Знахідки античних монет VI–I ст. до н. е в басейні р. Тясмин. *Український нумізматичний щорічник*. Вип.5. Переяслав. 2021. С. 5–44.
6. Орлик В. Знахідки в басейні р. Тясмину мідних монет Ольвії з Деметрою та «істрійським» варіантом міської емблеми. *Український нумізматичний щорічник*. Вип.4. 2020. С. 5–13.
7. Орлик В. Монети Ольвії із Західної частини Кіровоградщини. *Катедра Universum*, 2022. Вип.4, 5–9.
8. Орлик В. Скарб дрібних монет Пантікапею та Гермонасси кінця VI – початку V ст. до РХ з Північно-Східної Кіровоградщини. *Соціум. Документ. Комунікація*. 2022. Вип 15. С. 106–121.
9. Pyzyk M. Regional bias in late antique and early medieval coin finds and its effects on data: three case studies. *Український нумізматичний щорічник*. Вип.5. Переяслав. 2021. С. 197–210.
10. Скорый С., Зимовец Р. К проблеме товарно-денежных отношений у населения Восточноевропейской Лесостепи в скифскую эпоху. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Серія: Історичні науки*. Вип. 21. Кіровоград, 2014. С. 141–156.
11. Тупчієнко М. Знахідки «борисфенів» на черняхівських поселеннях середнього Побужжя. *Актуальні проблеми нумізматики у системі спеціальних галузей історичної науки: тези доповідей VI Міжнародної науково-практичної конференції, 17-18 вересня 2020 р.* Кропивницький: ЦНТУ, 2020. С. 25–27.

УДК 949(477.65):373.3'1864/1914'(045)

Андрій КЛОЧЕК

**ЗАПОЧАТКУВАННЯ ЗЕМСЬКОЇ ОСВІТИ В ОЛЕКСАНДРІЙСЬКОМУ ТА
ЄЛИСАВЕТГРАДСЬКОМУ ПОВІТАХ ХЕРСОНСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ
В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТОЛІТТЯ**

*(аспірант II курсу третього освітньо-наукового рівня вищої освіти
факультету історії, бізнес-освіти і права*

Центральноукраїнського державного університету ім. В. Винниченка)

Науковий керівник – кандидат історичних наук, доцент О.В. Чорний

Анотація. У статті презентовано особливості започаткування земських шкіл, які утворилися внаслідок земської реформи 1864 року. Охарактеризовано специфіку навчання та роботи вчителів у школах Олександрійського та Єлисаветградського повітів Херсонської губернії в другій половині ХІХ століття, вирішення питань матеріального забезпечення цих установ.

Ключові слова: земська реформа, земська освіта, народна школа, початкова освіта.

Постановка проблеми. На початку 60-х років ХІХ століття в Україні було започатковано реформи, метою яких була повна модернізація країни. Старт перетворенням дала відміна кріпосного права 19 лютого 1861 року. З-поміж ряду реформ чільне місце відводилося трансформації діючої системи освіти й перетворення її на таку, яка б сприяла поширенню знань різних верств населення. Зокрема, у контексті земської реформи, яка розпочалася 1864 року, було започатковано створення мережі земських шкіл. Поряд із міністерськими та церковнопарафіяльними навчальними закладами, їхня основна функція полягала в наданні освітніх послуг. У губерніях України земські школи відкривалися за сприяння земств – виборних органів місцевого самоврядування. Часто ініціаторами таких процесів виступали сільські громади, основною метою яких було створення умов для отримання дітьми селян початкової освіти. У вирі цих змін опинилася

і Херсонська губернія, зокрема, Олександрійський і Єлисаветградський повіти, у межах яких розвиток земських шкіл мав свої особливості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі розвитку земської освіти в другій половині XIX століття – на початку XX століття присвячено чимало праць вітчизняних учених. Так, А. Гуз досліджував проблему запровадження земськими установами початкової освіти на території України. Л. Біла вивчала поетапність становлення початкової народної школи. Н. Потій конкретизувала початковий етап формування мережі земських народних училищ. Р. Гавриш висвітлював шкільну діяльність земського самоврядування. Про регіональну специфіку освітньої діяльності повітових земств України писав В. Милько. Дослідження Л. Рябовол були присвячені особливостям розвитку земської освіти в Херсонській губернії в другій половині XIX – на початку XX століття. Просвітницька діяльність окремих повітових земств рідко виступала предметом вивчення науковців. Так, не знайшла належного відображення ні в науковій, ні в краєзнавчій літературі проблема просвітницької діяльності Олександрійського і Єлисаветградського повітових земств Херсонської губернії та їх роль у розвитку освіти в центральному та південному регіонах України наприкінці XIX – на початку XX століття.

Мета статті. Дослідити процес започаткування земської освіти в Олександрійському та Єлисаветградському повітах Херсонської губернії в другій половині XIX століття, виокремити особливості матеріального і кадрового забезпечення земських шкіл.

Виклад основного матеріалу (результатів) дослідження. Перші земські школи в Україні були створені на основі народних училищ, які називалися народними школами і, зважаючи на те, що земська реформа 1864 року започаткувала систему місцевого самоврядування в сільській місцевості, вони відкривалися сільськими громадами [8].

У Херсонській губернії створення земських шкіл дещо загальмувалося, з огляду на те, що земські діячі не могли відразу визначитися, яким має бути призначення освітніх установ; вирішення яких проблем вважати першочерговими: створення інститутів, що здійснювали професійне навчання, і тим самим забезпечували регіон потрібними кадрами, чи підвищення статусу народної школи й розвиток умов для отримання дітьми незаможних верства населення початкової освіти. Врешті друге отримало перевагу, і в Херсонській губернії почала стрімко формуватися мережа земських шкіл. Окреслені тенденції були характерними в межах усіх українських губерній [3]. Зокрема, на 1877 рік у межах України діяло 1 403 школи, в 1898 році їх кількість зросла до 3 687. Широка мережа одно- та двокласних земських шкіл сформувалася в Олександрійському та Єлисаветградському повітах Херсонської губернії у 1860-1880-х роках. Так, на початку 1890-х років у Олександрійському повіті працювало 79 земських шкіл, у яких отримали початкову освіту 8094 учні; у Єлисаветградському повіті функціонувала 71 земська школа, де навчалось 6743 учні.

У школах слухачам викладалися читання, письмо, арифметика, історія, природознавство, географія. обов'язково вивчався Закон Божий [9]. Під час навчання використовувалися посібники «Рідне слово» й «Дитячий світ» К. Ушинського, «Наш друг» М. Корфа. Для того, щоб діти опанували грамоту, їх навчали за посібником В. Добровольського «Буквар». Беручи до уваги, що частина України на той час входила до складу російської імперії, використання «Букваря» для учнів, які проживали на півдні України й мали можливість вивчати грамоту рідної мови, було позитивним явищем [6].

Щодо формальних аспектів функціонування земських шкіл маємо констатувати, що вікових обмежень щодо початку навчання в однокласних школах не було. В одному класі могли навчатися учні, які досягли 7 – 10-ти років. Результати перевірки якості навчання в школах, що проводилися кожного року при складанні звіту для розгляду на засіданнях повітових земських управ, фіксують здатність старших за віком учнів краще опановувати навчальний матеріал, що робило їх більш успішними, порівняно з молодшими однокласниками [2].

Одним із чинників якісного навчання дітей був належний рівень підготовки вчителів. Останнє могло бути підсилене гідним матеріальним забезпеченням. Вирішення питань фінансової та матеріальної складової покладалося на сільські та міські громади, що не завжди відбувалося на задовільному рівні. Поширеним явищем було проживання вчителів у квартирах, що знаходилися поряд із класами. Ці приміщення були тісними та непридатними для нормального життя. Заробітна плата педагогів була невисокою: в 1870-х роках вона становила 120-150 рублів на рік. Були також доволі обмежені можливості для культурного розвитку сільських учителів, оскільки вони фізично не мали змоги відвідувати, скажімо, театри, будинки творчості або бібліотеки. Представники місцевої влади часто не виявляли до педагогів належного ставлення як до інтелігенції, що фактично була культурним осередком сільської громади. Через вказані недоліки та недостатні фінансові гарантії спостерігався плин кадрів, особливо на етапі започаткування роботи земських шкіл. Це негативно позначалося на освітньому процесі та його результатах. Втім, незважаючи на такі виклики земські вчителі залишалися відданими своїй справі. Ідея народної освіти, яка реалізовувалася саме в земських школах і витоками якої були процеси громадського підйому 1860-х років, знаходила відгук у представників інтелігенції. Керуючись переконаннями про вагоме значення освіти як такої й освіченості окремо взятої людини, вчителі свідомо відособлювалися від власних сімей, переривали процес свого навчання у вищих навчальних закладах і залишалися в селах [12, с. 48].

У цьому виявлялася до певної міри жертвна позиція, про що говорять свідчення їхніх сучасників. У «Спогадах старого вчителя» згадувалося, що за час учителювання, крім різних поточних проблем, які виникали і які потрібно було невідкладно вирішувати, «довелося вдосталь натерпітися і голоду, і холоду», що знижувало особистісний і професійний ресурс педагогів [14, с. 66].

Неузгодженості, з якими стикалися вчителі земських шкіл, компенсувалися позитивними речами. Серед переваг у їхній роботі було невтручання земств в організацію освітнього процесу і визначення змісту навчання, що давало певну свободу в просвітницькій діяльності (на відміну від колег, що працювали в міністерських і парафіяльних освітніх установах); можливість використовувати прогресивні на той час підручники і наочні посібники, про йшлося вище; спілкуватися з учнями на різні теми, що їх цікавили. Прикладом тому є спогади одного з педагогів, який зазначав, що йому імponує, коли «кожен відверто ... підходить зі своїм горем і радістю, ... пробуджується думка, висловлюються плани на майбутнє життя, даються і вислуховуються поради» [1, с. 192].

Земський учитель ставав авторитетною людиною в селі. Окрім педагогічної роботи в школі, він здійснював культурну, просвітницьку діяльність у сільській місцевості. Досить часто вчителями в школах працювали просто грамотні люди, які не мали фахової підготовки, але бажали навчати дітей. Для прикладу, випускники духовних навчальних закладів. Починаючи з 1874 року, після ухвалення «Положення про початкові училища», кандидат на посаду земського вчителя мав обов'язково скласти відповідний екзамен і лише тоді розпочинати свою діяльність.

На початку функціонування земських шкіл переважна їх більшість працювала в приміщеннях, як правило, не придатних для навчання. Так, у Херсонській губернії на кінець 1890-х років близько 25 % установ потребували оновлення, а подекуди й нового будівництва [7; 11]. Варто зауважити, що останнє поступово вирішувалося шляхом втілення проєктів шкіл з просторими, добре освітлюваними приміщеннями. Одночасно актуалізувалася проблема наповнення їх меблями, наявність яких давала б можливість усім учням повноцінно навчатися за зручними партами.

Матеріальним забезпеченням земських шкіл опікувалися органи місцевого самоврядування. Наприклад, публікації того часу зафіксували результат обговорень на зборах Єлисаветградського повітового земства у 1894 році питання виділення коштів для задоволення матеріальних потреб сільських народних шкіл – було прийняте рішення

стосовно придбання меблів, шкільного обладнання, посуду, господарських речей [10]. Зустрічалися й випадки благодійної допомоги школам заможними людьми. Зокрема, в 1898 році у с. Антонівка Єлисаветградського повіту місцеві поміщики надали 4 000 рублів на закупівлю меблів для місцевої школи і 1 000 рублів для того, щоб придбати необхідне шкільне обладнання [4].

Прогресивною зміною в забезпеченні шкіл меблями була розробка їхнього нового типу, які називалися партами. Акцент робився на тому, щоб вони відповідали віку і зросту дітей, були функціональними та мали всі необхідні елементи, які б робили сидіння дитини за партою зручним [1]. Позитивним був факт актуалізації відповідними інститутами проблем гігієнічних норм для шкіл. 29 грудня 1895 року відбувся Другий з'їзд діячів технічної та професійної освіти, на засіданні спеціальної секції зі шкільної гігієни і фізичного виховання якого представники навчальних закладів обговорювали різні моделі шкільних меблів. Основним критерієм відбору останніх була зручність, функціональність та убезпечення школярів від можливого набуття проблем зі здоров'ям.

Таким чином, можемо стверджувати, що в другій половині XIX століття, з моменту появи перших земських шкіл, відбувався поступовий процес розбудови їхньої мережі, який охоплював різні аспекти функціонування освітніх установ: від кадрового забезпечення і організації навчального процесу – до облаштування і вирішення проблем матеріального характеру.

Висновки та перспективи подальших пошуків у напрямі дослідження. Отже, відкриття земських шкіл стало вагомим внеском у розвиток народної освіти. Просвітницькою діяльністю вони створювали умови для навчання дітей селян, сприяли поширенню грамотності. Починаючи із 60-х років XIX століття, земські школи в Олександрійському та Єлисаветградському повітах Херсонської губернії поступово ставали освітніми та культурними осередками. До навчання в них залучалися учні різного віку, вони отримували початкову освіту, якість якої поступово зростала. Важливу роль в освітньому процесі відігравали вчителі, які, незважаючи на труднощі побуту та дефіцит коштів, віддано працювали на ниві освіти й тим самим завойовували авторитет у громадах, сприяючи розвитку освіченості та культури серед населення. Загалом земства сприяли прогресивному розвитку шкіл, дбаючи про їхнє матеріальне забезпечення і створювали умови для зростання кількості освічених селян.

Список використаних джерел

1. Баракшін А. Из записок сільського вчителя. *Руський початковий учитель*. 1901. № 2.
2. Борисов Н. Тривалість курсу в однокласних земських школах Херсонської губернії. *Збірник Херсонського земства*. 1897. №2. С. 1–32.
3. До історії земської освіти на Херсонщині: Згадки, нариси, матеріали / А. Конощенко. Київ: Б. в. 1908. 32 с.
4. Добрянський І.А., Постолатій В.В. Громадська приватна ініціатива в розвитку освіти України (кінець XIX – початку XX ст.). Кіровоград, 1998. 40 с.
5. З дворічного учительства. *Руський початковий учитель*. 1898. № 5–9.
6. Калініченко Н.А. *Трудова підготовка учнів сільської школи в Україні (друга половина XIX – XX століття)*. Кіровоград: Поліграфічно-видавничий центр ТОВ «Імекс ЛТД». 2007. 744с.
7. Конощенко А. До історії земської школи на Херсонщині (згадки, нариси, матеріали). Київ: Друкарня Київської артілі друкарської справи, 1908. С. 20.
8. Лазанська Т.І. Земські школи. Енциклопедія історії України: Т. 3 / Редкол.: В.А. Смолій та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: Видавництво «Наукова думка», 2005. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Zemski_shkoly
9. Лещенко Н., Сесак І. Роль земських установ Правобережної України в розвитку початкової освіти. *Український історичний журнал*. 1987. № 1. С. 77–81.
10. Пашутин А.Н. Исторический очерк г. Елисаветграда. Елисаветград, 1897. 187 с.

11. Сборник Херсонского земства. 1894. №8. Херсон. 1894. 34 с.
12. Фальборк Г., Чарнолуksий В. Народна освіта в Росії. СПб., 1900.
13. Хозяйственно-статистический обзор Херсонской губернии за 1893 год. Народное образование. Сборник Херсонского земства. 1895. №1. 1895. С. 128.
14. Чарнолуksий В. Земство і народна освіта. СПб., 1911.

УДК 94(477.72)“18“:022Херсон.епарх.вед.

Ігор НАЙДИЧ
ЗАПОЧАТКУВАННЯ ПЕРІОДИЧНОГО ВИДАННЯ
«ХЕРСОНСКИЕ ЕПАРХИАЛЬНЫЕ ВЕДОМОСТИ»

(аспірант I курсу за ОНП 032 Історія та археологія
факультету історії, бізнес-освіти та права
Центральноукраїнського державного університету ім. В. Винниченка)
Науковий керівник – кандидат історичних наук, доцент Л.М. Філоретова

***Анотація.** У статті розглянуто процес становлення епархіальної преси в Російській імперії, ініціатором якої був херсонський архієпископ Інокентій. Втілюючи у життя цей проєкт його наступник – архієпископ Дмитрій, у результаті чого було започатковано одне із перших офіційних видань епархіальної преси – «Херсонські епархіальні відомості», які видавалися впродовж 1860-1918 рр.*

***Ключові слова:** церковна преса, Херсонсько-Таврійська епархія, епархіальні відомості, православна церква.*

Постановка проблеми. В українській науці останнім часом зростає інтерес до церковної історії, до наукового вивчення її історичного досвіду. У цьому контексті важливе значення має церковна періодика, яка містить значний масив фактичних офіційних матеріалів із важливих аспектів релігійного життя та являється не до кінця задіяним історичним джерелом для дослідження впливу церкви на суспільно-політичне життя. Важливе місце серед таких видань другої половини ХІХ – початку ХХ ст. належить «Епархіальним відомостям», що видавалися майже в кожній губернії. Херсонські епархіальні відомості були друкованим органом Херсонської епархії та одним із перших офіційних видань у Російській імперії. Вони видавалися впродовж 1860–1918 рр. і залишаються важливим джерелом у дослідженні регіональної історії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значна кількість наукових праць із зазначеної проблематики належить дослідникам церковної історії ХІХ – початку ХХ ст., багато з яких звернули свою увагу на постать архієпископа Інокентія (Борисова). Найбільш інформативними є праці його біографів, зокрема, професора Санкт-Петербурзької духовної академії М. Барсова, написаних на основі значної за обсягом епістолярної спадщини архієпископа. Дослідник охарактеризував діяльність Інокентія в різні періоди його життя, зокрема, його роль у заснуванні «Херсонських епархіальних відомостей» [1]. Деякі дослідження професорів Київської духовної академії Ф. Титова [2] та М. Ястребова [3] стосуються життєдіяльності архієпископа Дмитрія (Муретова).

Радянська історична наука практично не репрезентована об'єктивними роботами з історії Православної церкви на півдні України в досліджуваний період. Лише з кінця 80-х рр. ХХ ст. значно підвищився інтерес науковців до релігійної тематики, які ввели до наукового обігу комплекс архівних матеріалів. Серед праць сучасників виділяються роботи І. Лимана, який дослідив процес утворення та розвитку південноукраїнських епархій, становлення мережі духовних і світських навчальних закладів у регіоні та участь епархіальних архієреїв у розвитку освіти наприкінці ХVІІІ – у першій половині ХІХ ст. [4]. Дослідженню діяльності архієпископів Херсонської епархії наприкінці ХVІІІ –

початку ХХ ст. присвячена монографія Н. Діанової [5]. У ній розглянуто церковно-релігійний та освітянський напрями просвітницької роботи ієрархів у контексті розбудови Херсонської єпархії.

Джерельна база дослідження представлена, в першу чергу церковними періодичними виданнями, зокрема «Херсонськими єпархіальними відомостями», матеріали яких відображали основні проблеми життя православної церкви.

Мета дослідження полягає в тому, щоб на основі аналізу комплексу опублікованих у «Херсонських єпархіальних відомостях» матеріалів та критичного переосмислення здобутків історіографії ґрунтовно проаналізувати в подальшому благодійну діяльність православного духовенства Херсонської єпархії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Реформи 60–70-х рр. ХІХ ст. в Російській імперії охопили всі сфери життя, активізували суспільно-політичний рух, сприяли збільшенню чисельності періодичних видань, зокрема, релігійно-церковних. Поява єпархіальної преси також була обумовлена посиленням інтересу населення до церковної тематики.

Ідея створення єпархіальної газети належала херсонському архієпископу Інокентію (Борисову) – церковному, науковому та громадському діячеві. Доктор богослов'я, професор, церковний історик і археолог, один із найвидатніших проповідників ХІХ ст. протягом 1848–1857 рр. очолював Херсонсько-Таврійську єпархію. В 1853 р. він розробив проєкт програми офіційного єпархіального видання, але його втіленню в життя завадила Кримська війна. На думку архієпископа Інокентія, користь видання цивільної губернської періодичної преси полягала, в першу чергу, у скороченні консисторської бюрократичної переписки, що позбавило б вихідні документи від помилок, які часто допускали малограмотні писці.

Основні положення програми «Єпархіальних відомостей» були запозичені з програми «Губернських відомостей», при цьому враховувалася специфіка видання. Архієпископ Інокентій запропонував структуру, яка б складалася із двох розділів – офіційного та неофіційного. Перший мав складатися з: «а) Высочайших манифестов и повелений по духовному ведомству, указов и распоряжений Святейшего Синода, как общих, так и относящихся собственно к епархии, не подлежащих тайне; б) известий о новых духовных учреждениях, о перемене высших правительственных лиц духовного ведомства, о Высочайших наградах и изъявлении благословения и благодарности от лица Синода, особенно по епархии; в) распоряжений епархиального начальства, касающихся всей епархии или значительной части ее, и требований от подведомственных мест разных сведений; г) известий о назначении и увольнении должностных лиц по консистории, семинарии и духовных училищах и приходам; д) вызова просителей или подсудимых к явке в консисторию, в попечительство о бедных духовного звания, в семинарское правление и проч., на основании существующих на сей предмет узаконений; е) объявлений о праздных священноцерковно-служительских местах при церквах, о постройках и подрядах по епархиальному ведомству, о пожертвованиях в пользу монастырей, церквей и проч.; ж) извлечений из годовых отчетов по разным местам епархиального управления, как-то: по консистории, семинарии, попечительству о бедных духовного звания, приходских училищах, богадельням и проч.».

Неофіційна частина передбачалася для: «1) кратких выписок из творений свв. отцов и писателей духовных, которые имеют отношения к духовным нуждам паствы и к руководству пастырей по местным обстоятельствам; 2) указаний для священнослужителей предметов, о коих в дни праздничные, воскресные и постные нужнее предлагать поучения народу, смотря по его местным недугам нравственным, а также наставлений, каким образом благоуспешнее излагать и преподавать такие поучения; 3) описаний, по частям, всего, что в епархии есть примечательного касательно исторических событий и древностей церковных; церквей, св. икон, утвари, крестных ходов, священных урочищ и проч.; 4) лучших поучений и бесед, произносимых по разным местам епархии,

особенно для образцов простых наставлений, при разных случаях для поселян; 5) извещений о богоугодных подвигах и пожертвованиях, 6) приглашений к участию в благочестивых предприятиях и на помощь страждущим, пастырских наставлений, относящихся ко всей пастве, по каким-либо особнным случаям и событиям в епархии; 7) назидательных размышлений, духовных советов, примеров благочестия в различных состояниях и обстоятельствах жизни, заимствованных из жизни святых и проч.; 8) указаний назидательных и полезных для благочестия книг, с кратким показанием их содержания» [6].

Після смерті архієпископа Інокентія його наступник на херсонській кафедрі архієпископ Дмитрій (Муратов) у 1859 р. повторно запропонував Священному Синоду цю програму на обговорення. Засідання Синоду, яке відбулося 11 листопада 1859 р., підтримало дану ініціативу та рекомендувало поширити її на інші єпархії. 31 грудня 1859 р. вийшов указ, за яким програма «Херсонських єпархіальних відомостей» була надіслана всім єпархіальним архієреям.

Першими, 16 квітня 1860 р., побачили світ «Ярославські єпархіальні відомості», видання яких було зніційовано ярославським архієпископом Нілом (Ісаковичем) – вченим-сходознавцем, автором однієї з перших у Російській імперії монографій про буддизм. «Херсонські єпархіальні відомості» почали виходити з друку в липні 1860 р. з періодичністю двічі на місяць та склалися з двох частин – офіційної та неофіційної. Усього за 60 років видання було видано 1343 випуски офіційної і 1339 – неофіційної частин «Херсонських єпархіальних відомостей», загальним обсягом першої – 32049, другої – 39996 сторінок. Крім того, в 1883-1884, 1887-1888 і 1905 роках окрему нумерацію мали розділи з оголошеннями, що вміщувалися на сторінках неофіційної частини видання, а також чисельні додаткові матеріали та замовні публікації як разового, так і продовжуваного характеру, які мали місце при випусках обох частин видання [7, с. 14].

Висновки. Таким чином, значний масив джерел, що міститься в даному виданні і стосується ролі православної церкви в релігійному та соціокультурному житті Херсонської губернії другої половини ХІХ – початку ХХ ст., вимагає подальшого опрацювання.

Список використаних джерел

1. Барсов Н. Архиепископ Иннокентий Борисов по новым материалам для его биографии. СПб.: Елеонский, 1884. 45 с.; Барсов Н. Иннокентий (Иван Алексеевич Борисов) // РБС. СПб., 1897. Т. 8. С. 110–115; Барсов Н. Материалы для биографии Иннокентия Борисова, архиепископа Херсонского и Таврического: в 2 вып. СПб.: Елеонский, 1884–1888.
2. Титов Ф.И. Памяти Высокопреосвященного архиепископа Димитрия (Муретова), бывшего ученика, профессора и ректора Киевской духовной академии. Київ, 1911. 8 с.
3. Ястребов М.Ф. Высокопреосвященный Димитрий (Муретов, архиепископ Херсонский и Одесский. (Его биография). Москва, 1898. 475 с.
4. Лиман І. Державна церква і державна влада: Південна Україна (1775–1861). Запоріжжя: РА «Тандем – У», 2004. 400 с.; Лиман І. Духовенство Південної України (II половина ХVІІІ – I половина ХІХ ст.). *Наукові записки. Історичні науки: Збірник наукових статей Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова*. Київ-Бердянськ, 2002. Вип. 46. С. 23-29; Лиман І. Російська православна церква на півдні України останньої чверті ХVІІІ – середини ХІХ ст. Запоріжжя: РА «Тандем – У», 2004. 488 с.
5. Діанова Н.М. Діяльність православних архієреїв Херсонської єпархії (кінець ХVІІІ – початок ХХ ст.) : монографія. Одеса : Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, 2022. 206 с.

6. Пятидесятилетие Херсонских епархиальных ведомостей. ХЕВ. 1909, 1 января, № 1, прибавл. С. 1-7.

7. Пеший О.І. До історії видання Херсонських епархіальних відомостей. Інгульський степ. Збірник / Упорядник В.А. Сердюк. Київ: Ярославів Вал, 2019. 500 с.

УДК 37.09(477.65)“185“(045)

Геннадій ОСЕТРОВ
ЗАСНУВАННЯ РЕМІСНИЧОЇ ОСВІТИ В ЄЛИСАВЕТГРАДСЬКОМУ ПОВІТІ
ХЕРСОНСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ

*(аспірант кафедри історії України та всесвітньої історії
факультету історії, бізнес-освіти та права*

*Центральноукраїнського державного університету ім. В. Винниченка)
Науковий керівник – кандидат історичних наук, доцент Л.М. Філоретова*

***Анотація.** У роботі проаналізовано причини появи нового типу навчальних закладів, мета яких полягала в підготовці кадрів для промислового виробництва. Визначено економічну особливість Єлисаветградського повіту, що вплинуло на тип та особливості ремісничої освіти регіону. Проаналізовано роль меценатів в освіті.*

***Ключові слова:** освіта, повіт, ремісники, капіталізм, сільське господарство.*

Постановка проблеми. Освітня політика Російської імперії на українських землях у ХІХ столітті призвела до значного розриву з європейським культурним простором. Сучасні події актуалізують вивчення історії підготовки кадрів нижчої та середньої ланки та роль в освітній політиці українських меценатів та педагогів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням історії ремісничих училищ займалися С. Світняківська, О. Люта, Н.Калініченко, М. Мінц, Л. Філоретова, О.Олізько.

Метою статті є вивчення ролі ремісничої освіти в розбудові м. Єлисаветград у другій половині ХІХ століття.

Виклад основного матеріалу дослідження. У першій половині ХІХ століття реміснича освіта перебувала поза увагою органів влади Російської імперії. Вважалось, що вивчення ремесл не потребує створення спеціалізованих навчальних закладів із професійними вчителями, достатньо було суто прикладного навчання. Ремісникам для задоволення власних потреб виробництва достатньо було навчити своїх дітей.

Поступова модернізація промисловості в Російській імперії зумовила попит на кваліфікованих робітників. Перший ремісничий заклад освіти було відкрито указом імператора Миколи І в 1830 році. Основним контингентом Московського ремісничого училища стали діти із сирітського притулку [12, с. 14].

У другій половині ХІХ століття з розвитком капіталістичних відносинах постала гостра потреба у кваліфікованих робітниках. У межах імперії починається процес розбудови мережі ремісничих закладів освіти. Єлисаветградський повіт був одним із важливих промислових центрів Херсонської губернії. Для прикладу, наприкінці ХІХ століття в Єлисаветграді налічувалось 8 млинів, що робило місто одним із лідерів борошномельної промисловості [10, с. 94]. Інтенсивний розвиток сільського господарства спонукав до будівництва підприємства з виготовлення сільськогосподарських машин. Принципи капіталістичного суспільства спонукали до змін у системі освіти.

Проблеми освіти в той період полягає в слабкій фінансовій підтримці з боку держави та браком висококваліфікованих педагогічних кадрів. Не дивлячись на це в пореформений період було здійснено спробу нав'язати існуючим школам ремісничий напрямок, що не задовольняло потреби ринку праці. У 1869 році було видано

розпорядження відповідно до якого на базі початкових народних училищ могли відкриватися ремісничі класи та вводилися навчальні предмети ремісничого спрямування [6, с. 75].

У Єлисаветграді ремісничі класи були відкриті при 5-му народному училищі, рукодільні класи при Кушівській школі, рукодільні класи при Пашутінській школі. Навчальна програма в ремісничих класах передбачала нерозривний зв'язок із малюванням, арифметикою та природознавством. Також часто навчальні заклади мали спеціально виділену земельну ділянку, на якій учні практикувались у садівництві, городництві та бджільництві, оскільки саме сільське господарство становило основу економіки повіту. З огляду на це відкривали окремі ремісничі класи орієнтовані на сільськогосподарську продукцію. У Добровеличківському училищі Єлисаветградського повіту було введено курси для вчителів з основ сільського господарства. Ремісничі класи також було відкрито при Мартиноіванівській та Онуфріївській земських школах Олександрійського повіту Херсонської губернії, хлопчиків навчали столярної і токарної справи, дівчаток – шовківництву. Ремісничий клас було відкрито при Новгородківській земській школі Єлисаветградського повіту, там навчали основам садівництва та городництва, гончарному й ковальському ремеслу. Основною проблемою ремісничих класів були брак матеріальної підтримки, відсутність устаткування та окремих приміщень для навчання [6, с. 75–76].

Сільськогосподарське училище було відкрито у с. Мигія Єлисаветградського повіту. Місцевий землевласник Йосип Скаржинський бажаючи вшанувати пам'ять своєї покійної дружини хотів збудувати лікарню, але при будівництві не були дотримані спеціальні норми і скарбниця та земство відмовилися брати її на баланс. Рід Скаржинський відомий своєю підтримкою освіти, тому замість лікарні було вирішено відкрити власним коштом Ольгинське сільськогосподарське училище [3, с. 19].

Окрім навчального корпусу в розпорядженні училища було 109 га землі для уроків сільського господарства, реманент та худоба. На навчання приймалися хлопці, які досягли 14 років за результатами вступних випробувань. Навчальний план включав у себе вивчення Закону Божого, граматики, арифметики, геометрії, історії, географії. Також учні мали змогу вивчати ковальську та слюсарну справу. Основи борошномельного ремесла опановували за допомогою парового млина. Успішні студенти мали можливість отримувати стипендію імені Йосипа Скаржинського. З 1909 року при школі діяли сільськогосподарські курси для народних вчителів. Після приходу більшовиків до влади училище було реформовано в Мигіївський сільськогосподарський технікум, який функціонує досі [3, с. 20].

У 1867 році було засновано Єлисаветградське безкоштовне ремісничо-грамотне училище. Навчальний заклад було створено за ініціативи та активного сприяння викладача Єлисаветградського кавалерійського училища М. Федоровського і дружин офіцерів училища О. Резанової та О. Некрасової [2, с. 135]. Саме Микола Федоровський у 60-х роках був ініціатором створення в місті «Товариство розповсюдження ремесел і грамотності» до якого входила інтелектуальна еліта Єлисаветграду. Навчальний заклад функціонував виключно за рахунок пожертв. Документальною основою роботи училища був «Статут Єлисаветградського безкоштовного ремісничо-грамотного училища». Метою училища було навчання дітей грамотності, основам загальних предметів (Закон Божий, російська мова, арифметика, географія), проводились уроки фізичної культури, окрім цього дівчата вивчали швейну справу, а хлопці – токарне і столярне мистецтво (на вибір). На території училища був власний сад, де учні опановували основи садівництва [2, с. 136].

До закладу могли вступити хлопці, які досягли 11 років та дівчата віком від 8 років. Якщо претенденти не потрапляли до училища через відсутність вакантних місць, вони зараховувалися до списків вступників на наступний рік. Для зарахування до першого класу не потрібно було володіти початковими знаннями та вміннями [2, с. 139].

Обдаровані учні могли розраховувати на спеціальну стипендію від ради училища, їх відправляли на стажування до місцевих ремісників, також після завершення навчання їм надавалася допомога на придбання необхідних знарядь праці.

У 1905 році в училищі відкрили 5-ти класне чоловіче відділення зі спеціалізованими майстернями. Відмінність його полягає в тому, що останній рік навчання – це виключно практичні заняття. Після закінчення випускники складали іспит на отримання звання вчителя початкових ремісничих відділень і отримували відповідний атестат [2, с. 137–139].

Окремо, на нашу думку, варто звернути увагу на навчання дівчат. Вони опановували в'язання, пошиття одягу та спідньої білизни, а також вишивка хрестиком та гладдю. Молодші учениці робили викройки в мініатюрі, а старшокласниці займалися пошивом на замовлення жителів міста або для потреб училища. Кожна робота детально аналізувалася вчителем. По завершенню навчання учениці отримували свідоцтво про проходження базового теоретичного та практичного курсу. Свої навички вони демонстрували перед членами Єлисаветградської ремісничої управи, які підписами підтверджували факт опанування ремесла [5, с. 254–255].

Крім цього, в училищі займалися патріотичним вихованням, зі звітів про діяльність училища відомо, що для вивчення історії та культури для учнів організовували екскурсії до навколишніх селищ та до великих міст (Київ, Харків, Одеса) [2, с. 140]. Для учнів організовували поетичні вечори, театральні постановки в позаурочний час. Функціонувало Єлисаветградське безкоштовне ремісничо-грамотне училище до 1921 року.

Висновки. Отже, перехід до капіталістичного виробництва став каталізатором розвитку ремісничої освіти в Єлисаветградському повіті, оскільки нові умови виробництва потребували спеціальних умінь та навичок. Характерною рисою розвитку ремісничої освіти є її незалежність від царського уряду, оскільки ініціаторами заснування навчальних закладів були місцеві меценати. Проаналізований історіографічний доробок з окресленої теми дозволяє говорити, що Єлисаветград був не тільки важливим промисловим центром, а й потужним освітнім простором. Єлисаветградське безкоштовне ремісничо-грамотне училище за своєю структурою, організацією, підходами до навчання було унікальним навчальним закладом у всій Російській імперії.

Список використаних джерел

1. Адрес-календарь и справочная книга Елисаветграда. Елисаветград: Рус. скоропеч. Гольденберга, 1888. 48 с.
2. Громадсько-просвітницька діяльність Єлисаветградського товариства поширення грамотності та ремесел (1873–1914): дис. ... д-ра філософії в галузі знань 01 Освіта/Педагогіка : [спец.] 011 / Олізько Олена Вікторівна ; Центральноукр. держ. пед. ун-т ім. Володимира Винниченка., Кропивницький, 2021. 243 арк.
3. Дорошенко О. М. Доброчинно-меценатська діяльність Скаржинських: церковна та освітня справа. *Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили]*. Сер. : Історія, 2012. Т. 180, Вип. 168. С. 17–21.
4. Житков О.А., Молдавський В.В. Благодійницький рух на Єлисаветградщині у 90-х рр. XIX ст. *Наукові записки з історії України*. Збірник статей. Кіровоград, 1994. Вип. 3. С. 64–70.
5. Калініченко Н. А. Просвітницька діяльність М. Ф. Федоровського. *Історико-педагогічний альманах*, 2016. Вип. 31. С. 250–257.
6. Мінц М. Ремісниче навчання у початкових школах Херсонської губернії (1861–1917 рр.). *Емінак*, 2008. № 1–4. С. 73–77.
7. Олізько О.В. Внесок педагогів-просвітників у становлення та розвиток Єлисаветградського благодійного товариства поширення грамотності та ремесел. *Наукові*

записки. Серія: Педагогічні науки. Кропивницький: РВВ ЦДПУ ім. В. Винниченка, 2020. Випуск 190. С. 192–196.

8. Олізько О.В. М. Федоровський – засновник Єлисаветградського товариства поширення грамотності та ремесел. *Інноваційна педагогіка: науковий журнал*. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2020. Випуск 28. С. 44–47.

9. Очерк деятельности Елисаветградского общества распространения коммерческого образования за первое пятилетие. Елисаветград, 1914. 338 с.

10. Пашутин А. Исторический очерк г. Елисаветграда. Елисаветград: Лито-Типография бр. Шполянских, 1897. 311 с.

11. Ситняківська С. М. Реміснича освіта в Україні (друга половина XIX – початок XX століття): історіографія питання. *Історико-педагогічний альманах*, 2010. Вип. 1. С. 81–87.

12. Ситняківська С. М. Реміснича освіта в Україні (друга половина XIX – початок XX століття): монографія. Житомир : Вид-во ЖДУ, 2009. 171 с.

13. Філоретова Л.М. Єлисаветградська громада. *Науковий часопис НПУ ім. Драгоманова*. Серія 6: історичні науки. Київ, 2011. Вип. 9. С. 123–130.

УДК 94(477.83/.86):778-051Кулик(045)

Олександра МУДРАК

СОФІЯ КУЛИК – ОДНА ІЗ ЗАСНОВНИЦЬ ГАЛИЦЬКОГО КІНЕМАТОГРАФА

(студентка I курсу другого (магістерського) рівня вищої освіти

факультету історії, бізнес-освіти та права

Центральноукраїнського державного університету ім. В. Винниченка)

Науковий керівник – кандидат історичних наук, доцент В.Г. Грінченко

Анотація. У статті розглядається важливий внесок Софії Кулик (Соні Куликівни) у формування українського кінематографа на теренах Західної України. Особлива увага приділяється створенню львівського часопису, що став першим україномовним виданням такого роду в Галичині. Також аналізується активність мистецької групи «Соня-фільм» та її внесок у розвиток кіноіндустрії серед галицького українства у 1930-х роках.

Ключові слова: Софія Кулик, Соня Куликівна, галицький кінематограф, Галичина, Львів, «Кіно», журнал, «Соня-фільм», «Гуцульщина», «Свято молоді», Юліан Дорош.

Постановка проблеми. Після завершення Першої світової війни Західна Україна опинилася під владою Польщі, що спричинило значні зміни в соціально-політичному та культурному житті регіону. Українське кіно, як і інші сфери мистецтва в Галичині, стояло перед великими викликами та завданнями, пов'язаними з адаптацією до нових політичних та культурних реалій. Серед тих, хто долучився до його розбудови була Софія Кулик.

Аналіз досліджень і публікацій. Діяльність Софії Кулик у цій галузі згадується в низці досліджень. Зокрема, у другому томі «Історії українського кіно» [4], де серед іншого висвітлюється історія кінематографа Західної України 1930-х рр., його провідні постаті, фільмова продукція, кінокритика й кінопреса розглядається і внесок Софії Кулик поряд з іншими діячами. У праці І. Котлобулатової її діяльність також описується в контексті міжвоєнного кіно у Львові [6]. Про цю кінематографістку можна дещо дізнатися із різнопланових публікацій Д. Денис [5], Л. Коломієць [5], І. Патрон [12; 13], О. Сахно [14], О. Середи [15], О. Швагуляк-Шостак [17] та інших.

Метою статті є висвітлення формування українського кінематографа в Галичині протягом 1920 – 1930-х років та його характерних проявів. Дослідження спрямоване на визначення внеску Софії Кулик у становлення галицького кінематографа, як важливої складової розвитку українського кіномистецтва.

Виклад основного матеріалу дослідження. Софія Кулик (відома також як Соня Куликівна) народилася 31 травня 1899 року в селі Старі Кути на Івано-Франківщині. Її біографія дивує своєю багатогранністю, адже окрім своєї причетності до кіномистецтва, вона була відома як письменниця, перекладачка, публіцистка, видавниця та редакторка. Її діяльність свідчить про захоплення різними аспектами культуротворчості. Хоча відомості про її особисте життя достатньо обмежені, однак її внесок у розвиток кіномистецтва був помітно відображений в періодиці того часу.

У 1923 році у Львові Софія Кулик заснувала власний кіноконцерн «Соня-фільм», що став однією з провідних кіностудій Галичини в період 1920-х – 1930-х років. Зокрема, про її перший значний успіх у кінопрокаті, який прийшов у 1929 році, було згадано в київському журналі «Кіно», після успішного показу фільму виробництва ВУФКУ «Тарас Шевченко» (режисер П. Чардинін, 1926) у кінотеатрах Західної України. Цей фільм тоді демонстрували у Львові, Перемишлі, Станіславові, Стрию, Тернополі, Яворові, Дрогобичі, Бориславі та Доброполі [1]. Було, зокрема, відзначено, що «Тарас Шевченко» став першим радянським українським фільмом, що «продерся після дев'ятимісячного цензурування крізь кігті польської буржуазної цензури» [1].

Фірма Софії Кулик мала значні прибутки завдяки успішному прокату українських фільмів, особливо у Львові, Луцьку, Тернополі та Станіславові, де українська аудиторія складала великий відсоток загальної кіноаудиторії. Під егідою студії «Соня-фільм» було налагоджено спеціалізований імпорт та прокат українських фільмів, знятих у радянській Україні, а також розпочато покази кінострічок власного виробництва [12; 17].

Такі діячі українського кіно, як Софія Кулик, стикалися зі значними труднощами. Вони змушені були протистояти цензурі польської влади та важким умовам фінансування. Але, завдяки своїй наполегливості й таланту зуміли розбудувати власний кінобізнес з українськими особливостями, відзначившись важливим внеском у розвиток національної кінематографії та культурного життя Західної України. Завдяки імпорту українських фільмів з УСРР у Галичину, кіноконцерну «Соня-фільм» вдалося протягом кількох років зайняти свою особливу нішу в кінопрокаті, спрямовану саме на українську аудиторію. Це дозволило підтримувати інтерес глядачів до місцевого кінематографа та зміцнити позиції українського кіно в регіональному контексті.

З 1929 року студія Софії Кулик почала виробляти власні документальні фільми, які мали культурно-освітній характер і тривали приблизно 20 хвилин. Найвідомішою стала кінострічка «Свято молоді», яка мала велике значення для культурної спадщини регіону. Цей фільм є першою аматорською роботою молодого фотографа Юліана Дороша, який був тісно пов'язаний із «Соня-фільм». Він був знятий у пластовому таборі Сокіл, поблизу урочища Підлюте в 1929 році й був конфіскований польською владою після першого ж перегляду [7]. У фільмі було знято урочисту ходу вихованців «Рідної школи» по вулицях Львова. Учні танцювали, виконували гімнастичні вправи, брали участь у спортивних іграх. Багато з них були одягнені у вишиванки. Цей фільм має історичну цінність, оскільки в ньому можна побачити найстаріші кадри з пластунами, а також тут зафіксовано митрополита Андрія Шептицького. Було, зокрема, показано гурт пластунів, який супроводжує автомобіль, на якому приїхав митрополит греко-католицької церкви для привітання учасників свята [4, с. 253]. Дві копії цієї кінохроніки були відправлені за океан, а ще одну (тривалістю більше 8 хв.) вдалося знайти у 2013 р. в Центральному державному кінофотофоноархіві України імені Г.С. Пшеничного в Києві [16].

У вересні 1930 р. у Львові було засновано видання, що стало своєрідним символом кінематографічної культури Галичини – двотижневий журнал «Кіно». Це був перший україномовний часопис про кіно в цьому регіоні України. Вихід журналу завдяки швидкому розвитку кіноіндустрії та прагненню місцевих видавців йти в ногу із часом, став важливим кроком уперед для культурної сфери Галичини. У першому номері видання зазначалося, що це має бути журнал, присвячений кіноіндустрії. Його мета – зменшити залежність від подібних іноземних видань та стимулювати розвиток власної кіноіндустрії.

Також журнал ставив за мету надихнути громадян на створення власних фільмів і надати поради молодим творчим особистостям, які цікавляться радіо та фотографією. Він закликав до об'єднання зусиль для досягнення успіхів у кінематографії та перевершення в цьому інших країн. Журнал звертався до всіх любителів кіно з проханням долучитися до співпраці та допомогти в реалізації їхніх цілей [12; 15, с. 126].

У цьому журналі регулярно публікувалися теоретичні статті, рекламні матеріали, кіноновини, звіти про події зі сфери театру, радіо та фотографії. Видання відіграло ключову роль у створенні досить примітного кіноконцерну на західноукраїнських землях та сприяло заохоченню інтересу суспільства до розвитку власної кінематографічної промисловості. Завдяки «Кіно» громадськість отримувала інформацію про культурні події, які відбувалися не лише в межах Галичини, а й у радянській Україні та за кордоном. Журнал підтримував національно-творчу самореалізацію громадян, сприяв популяризації української культури у світі через огляди оперних постановок та гастролі українських театрів. Таким чином, журнал «Кіно» відіграв важливу роль у формуванні загального культурного ландшафту Галичини та української кінематографії в цілому [5, с. 229].

У 1930-х рр. львівські часописи нерідко зверталися до молоді. Серед авторів таких звернень була й Софія Кулик. У другому номері журналу «Кіно» за 1930 рік на першій сторінці був опублікований її заклик «До нашої молоді». Головна редакторка журналу наголосила, що відповідальність за занедбаність кінематографа лежить на старшому поколінні, яке є консервативним і неспроможне розуміти цінність кіно. «Щоби показати неправду закорінених переконань, звиваємо нашу молодіж, щоби вона здвинула своїми силами своє виробництво та не дозволила, щоби інші народи викривлювали нашу душу і робили на нас бізнеси» [цит. за 14, с. 158]. На її думку, основною проблемою, що заважає розвитку кіномистецтва, є відсутність спеціалізованих навчальних закладів: «Одно нещастя в тому, що наша молодіж не має фахових шкіл – та ба, навіть не має де і від кого набути такої фаховості» [цит. за 14, с. 158]. Єдиний вихід із цієї ситуації Софія Кулик вбачала у навчанні за кордоном, «щоби з часом могли повстати в нас великі заведення фільмової індустрії» [цит. за 14, с. 158].

Журнал «Кіно» зумів зібрати навколо себе чимало талановитих авторів, серед яких виділялися оператор і режисер Юліан Дорош, письменник та кінокритик Володимир Гумецький, поет Анатолій Курдидик, кінознавець Ярослав Бохенський та ще понад сорок осіб. Вони відіграли свою роль у тогочасній українській кінематографії, зробивши свій внесок у розвиток та популяризацію кіноіндустрії [4, с. 266; 5, с. 250].

У початку 1930-х років Софія Кулик (що часто підписувалася як Соня Куликівна) акцентувала увагу на необхідності розвитку кіноіндустрії в Західній Україні. В одній із редакційних статей журналу «Кіно» в 1930 р. вона закликала українську інтелігенцію та підприємців активно приєднуватися до створення національного фільмового виробництва. При цьому підкреслювала, що їхня мета – не лише теоретичні або політичні концепції, але й цілком конкретна практична праця, яка вимагає великих зусиль та відповідальності перед майбутнім. Цей заклик відображав її рішучість та віру в потенціал української кінематографії та вплив кіноіндустрії на культурне й суспільне життя регіону [4, с. 256].

Софія Кулик акцентувала увагу на тому, що не лише відсутність матеріальних ресурсів, але й недостатність ініціативи та бажання працювати в галузі кіноіндустрії відокремлює Україну від інших країн світу. У своїх статтях у журналі «Кіно» вона розглядала різницю в можливостях між Голівудом і кінематографією Західної України. Зокрема, вказувала на те, що в Америці на кожних 100 мільйонів населення виходить приблизно 1000 кіножурналів, тоді як в Україні на 7 мільйонів населення ми маємо лише один журнал. Також відзначала те, що на початку 1930-х років у Радянському Союзі випускалася найбільша кількість «культурфільмів», та що до 1928 року їх найбільше продукувала Німеччина, а ще раніше – США [4, с. 252].

У західноукраїнському кінематографі з-поміж етнографічних стрічок досить плідно розвивалися культурфільми. Цей напрямок розвивався переважно завдяки ініціативі Соні

Куликівни й теоретиків, які гуртувалися навколо журналу «Кіно» у Львові. Загалом у тогочасному кіно так звані культурфільми розглядалися переважно як освітні фільми на різні просвітницькі теми, і могли бути як ігровими так і документальними. Студія «Соня-фільм» була основним виробником таких фільмів. Кінематографічне коло журналу «Кіно» активно спрямовувало свою увагу на українську соціал-демократію, тому помітною була їхня зацікавленість саме щодо просвітницького кіно, яке вважалося ефективним засобом виховання громадянства та культурної освіченості серед населення [13].

Уявлення Софії Кулик про кінематографічну індустрію були тісно пов'язані з кінопрокатом. Вона вважала, що належний розвиток прокату створює нові можливості для заробітку, які можна використовувати для інвестування в створення нових фільмів. Одночасно планувалося заснування кінематографічної гільдії за фінансової підтримки місцевих кооператорів, зокрема торгових спілок «Маслосоюз» і «Центросоюз». Також розглядалася можливість надання стипендій українській молоді для навчання за кордоном та видавництва фахової літератури з кіномистецтва й інших аспектів кінематографа [13].

Наступним проектом студії «Соня-фільм» за підтримки режисера й оператора Юліана Дороша став 50-хвилинний документальний фільм «Гуцульщина», що відображав життя, звичаї і традиції гуцулів. Значна частина матеріалу для цієї кінострічки була знята в лютому 1933 року, коли Юліан Дорош фільмував в околицях гуцульського містечка Косів і селищ Космач та Жаб'є для досліджень, що їх проводив український підприємець і політичний діяч Сильвестр Герасимович у рамках своєї дисертації [2]. Розробка проекту описувалася у львівській щоденній газеті «Діло». Там було сказано, що влада Львівського воєводства встановила заборону для українського фільмового підприємства «Соня-фільм» на проведення кінематографічних зйомок у пограничних районах Карпат. Коментуючи це рішення, влада висловила підозру, що фільмові зйомки можуть бути використані для складання протидержавних сценаріїв або навіть для шпигунської діяльності. Таким чином, обмеження діяльності кінопідприємства в цих районах аргументувалося вимогами національної безпеки й уникнення можливих загроз для державного суверенітету [8].

Але наступного день у цій же газеті зазначалося, що «Соня-фільм» не зверталася до влади з проханням отримати дозвіл на знімання в Карпатах. Їхній запит стосувався лише дозволу на реалізацію культурно-наукового фільму «Гуцульщина» в околицях селища Жаб'є до Станиславівського воєводства. Але Надвірнянське повітове староство відхилило цей запит без надання конкретних мотивів. Таким чином, заборона щодо українських фільмів у Карпатах, яка була згадана в польській пресі, не мала реальних підстав. Також відзначалося, що фільм «Гуцульщина» не містив якихось протидержавних елементів, а жоден із польських чиновників не ознайомився з його сценарієм. Фактично, польська влада не лише не дозволяла українським фільмам потрапляти в польський кінопрокат, а ще й не надавала дозволу на їхнє знімання на своїй території [9].

Студія «Соня-фільм» у першій половині 1930-х рр. фінансувала створення кількох культурфільмів. Один із них – «З кіноапаратом по Львову» (режисер Соня Куликівна, 1932) – 20-хвилинний документальний фільм, який представив усі важливі аспекти життя українського Львова. Він отримав дозвіл від польської цензури і відтворювався з великим успіхом як додаток до більшості кінопоказів [2]. Фільм «Зелені свята» – 10-хвилинна кінозйомка, яка демонструє вшанування пам'яті полеглих за волю України за участю громадськості, учнів, а також членів організацій «Пласт», «Луг» і «Сокіл». Було показано урочистий похід до могил та відправу біля них поминальної служби [2]. Було знято також фільм «Симфонія Львова» (режисер С. Скода, 1932) та деякі інші кінострічки [2]. Студія «Соня-фільм» випустила у вітчизняний кінопрокат і спортивні фільми, такі як «Вперед» (1932), що розповідав про юнацький забіг у Карпатах [6, с. 18–20].

Львівська газета «Діло» в одному із номерів повідомляла про відкриття в середині квітня 1932 р. нового кінотеатру у Львові, що буде відповідати українським стандартам. Керувати цим кінотеатром (який матиме назву «Соня») повинна була студія «Соня-фільм» під керівництвом директора Кренжаловського [10]. В одному із номерів цієї газети в

рубриці «Нові книжки та журнали» йшлося про нову книгу «Зірки екрану», видану Софією Кулик та Ярославом Бохенським у Львові в 1931 році. Перший том цієї книги вийшов у видавництві «Кіно» й налічував 94 сторінки [11].

Не лише місцевий, а й міжнародний ринок реагував позитивно на фільми компанії «Соня-фільм». Нью-йоркська фірма Василя Авраменка, німецька компанія «Фебусфільм» та французька компанія «Гомон» замовляли кінострічки «Зелені свята» та «Гуцульщина», а українська фірма в Нью-Йорку «Дніпрофільм» уклала договір із фірмою «Соняфільм» щодо постійної поставки нею актуальних документальних репортажів із Галичини. Окрім того, кінокартина «З кіноапаратом по Львову» була придбана майже всіма європейськими державами [12; 17].

«Соня-фільм» отримала замовлення від кількох закордонних кінофірм на створення додаткових тижневиків, які мали представляти події та життя в Галичині. Також були спроби кінозйомок кількох двоактових комедій, у яких більшість акторів-аматорів вперше з'явилися на екрані в другорядних ролях, а головні ролі виконувалися професійними артистами театрів. Це дозволяло стимулювати розвиток аматорського кіно в регіоні та залучати нові таланти до кінематографії, одночасно забезпечуючи професійний рівень виконання головних ролей [4, с. 257–258].

Студія «Соня-фільм» відзначалася прогресивним та стратегічним підходом до своєї діяльності. Окрім виробництва власних фільмів, прокату іноземних кінострічок та видавництва спеціальної літератури, вона також піклувалася про професійний розвиток акторів для українського кіно. Соня Куликівна та інші члени її колективу розуміли, що природна привабливість людини, її фотогенічність виступають ключовими факторами в кіноіндустрії. Вони вважали, що ця харизма та привабливість є важливіші за акторську майстерність, яку можна вдосконалювати через навчання. Такий підхід дозволяв студії привертати до участі у фільмах талановитих особистостей, які надавали екранним образам особливої життєвості та емоційності навіть без наявності великого акторського досвіду. Студія організовувала кастинги для кандидатів на ролі, проводячи їх у львівському салоні Міколяша. Переможці цих кастингів потім отримували можливість проходити навчання в різних кіношколах Європи та радянської України [4, с. 257; 12].

На жаль, підприємство «Соня-фільм» не змогло повернути достатньо акціонерного капіталу для свого подальшого розвитку й у зв'язку із цим, втратило здатність конкурувати з польськими та західними студіями. Поступово воно зупинило свою діяльність у кіновиробництві. І журнал «Кіно», який виходив у 1930–1936 роках, також змушений був припинити своє видання. Однак, навіть в умовах цензури з боку Польської держави, факт безперервного випуску фахового українського кінематографічного журналу впродовж більше ніж п'яти років свідчить про великі організаторські здібності, професіоналізм та креативність його відповідального редактора і видавця Соні Куликівни.

Висновки. Отже, Софія Кулик (Соня Куликівна) була серед тих, хто свого часу започаткував галицький кінематограф. Вона заснувала львівське видання «Кіно», яке оперативно реагувало, зокрема, на всі новини українського кіно в радянській Україні, навіть якщо фільм ще не вийшов на екрани, а його зйомки ще тільки починалися або ж перебували в процесі завершення. Це видання протрималося кілька років, не витримавши конкуренції з польськими часописами. Однак саме його існування засвідчило наміри активно розвивати кінематограф та бажання показати світу українське кіновиробництво. Кінематографічна група «Соня-фільм» була однією з перших українських груп, яка об'єднала навколо себе представників культури в складні міжвоєнні роки в Європі. Міжвоєнний період у Львові сформував умови для подальшого розвитку кінематографії в Галичині. Українське кіно поступово ставало потужним засобом комунікації, отримувало своє виразне національне визначення. Завдяки популяризації кінокультури серед галицької громадськості та наполегливій праці українських аматорів, зокрема й Софії

Кулик, свідоме українство наприкінці 30-х років ХХ століття стало ключовим чинником у формуванні кооперативного кіновиробництва на західноукраїнських землях.

Список використаних джерел

1. «Тарас Шевченко» на Західній Україні. *Кіно (Київ)*. 1929. Березень. № 5 (53). С. 5.
2. Воробкало Д. Українське кіно в Галичині 1930-х. *Збруч*. 2016. 24 жовтня. URL: <https://zbruc.eu/node/57829>
3. Денис Д. Найстаріші кадри з пластунами і Шептицьким. Історія фільму «Свято молоді»! Юліана Дороша. 2022. 26 липня. URL: <https://localhistory.org.ua/rubrics/video/naistarishi-kadri-z-plastunami-i-sheptitskim-istoriia-filmu-sviato-molodi-iuliana-dorosha/>
4. Історія українського кіно. Т. 2 : 1930–1945. Голов. ред. Г. Скрипник. НАН України. ІМФЕ імені М. Т. Рильського. Київ, 2016. 448 с. URL: https://shron2.chtyvo.org.ua/Zbirka/Istoriia_ukrainskoho_kino_T_2__19301945.pdf
5. Коломієць Л. Український художній переклад та перекладачі 1920–30-х років: матеріали до курсу «Історія перекладу»: навч. посіб. Вінниця: Нова Книга, 2015. 360 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Kolomiets_Lada/Ukrainskyi_khudozhnii_pereklad_ta_perekladachi_1920-30-kh_rokiv.pdf
6. Котлобулатова І. Історія кіно у Львові. 1896-1939 = Historia kina we Lwowie. 1896-1939. Львів: Ладекс, 2014. 95 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0011191>
7. Красник У. Про життя і творчість Юліана Дороша. Фотографії старого Львова. 2020. 8 грудня. URL: <https://photo-lviv.in.ua/pro-zhyttia-i-tvorchist-yuliana-dorosha/>
8. Новинки. *Діло (Львів)*. 1931. 28 липня. № 166. С. 5.
9. Новинки. *Діло (Львів)*. 1931. 29 липня. № 167. С. 4–5.
10. Новинки. *Діло (Львів)*. 1932. 2 квітня. № 72. С. 5.
11. Нові книжки й журнали. *Діло (Львів)*. 1931. 30 грудня. № 292. С. 6.
12. Патрон І. В. Кіноспадщина Юліана Дороша в контексті розвитку кіномистецтва на західноукраїнських землях у 20–30 роках ХХ століття. *Науковий вісник Київського національного університету театру, кіно і телебачення імені І. К. Карпенка-Карого*. 2018. Вип. 23. С. 92–100. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvkkarogo_2018_23_14
13. Патрон І. З історії розвитку та становлення кіномистецтва в Галичині у 20–30 роки ХХ століття. *Вісник Львівського університету. Серія: Мист-во*. 2019. Вип. 20. С. 192–202. URL: <http://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/artstudies/article/view/10624/10756>
14. Сахно О. «ВУФКУ перестав говорити»: журнали «Кіно» як відображення кінематографічних процесів 1920–1930-х років в Україні. *Запорізький історичний журнал*. 2019. Т. 1. № 52. С. 155–165. URL: <https://istznu.org/index.php/journal/article/view/178>
15. Серeda О. Українська «фільмова думка» у «кіновій» пресі міжвоєнної Галичини. *Збірник праць Науково-дослідного центру періодики*. Львів, 2008. Вип. 1 (16). С. 122–132. URL: https://web.archive.org/web/20100411232404/http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/zpndzp/2008/Sereda_O.htm
16. ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного – Свято молоді «Рідна школа» (1930 р.). URL: <https://www.youtube.com/watch?v=6AGSt0o0XP0>
17. Швагуляк-Шостак О. Кіно і німці. *Контракти*. 2007. Листопад. № 44. URL: <https://web.archive.org/web/20150327082308/http://archive.kontrakty.ua/gc/2007/44/20-kino-i-nemcy.html>

Володимир ШЕВЧЕНКО

**«АСИСТЕНТИ ЗЛА» – ДОПОМІЖНІ ПІДРОЗДІЛИ ОХОРОНИ
У ЯНІВСЬКОМУ КОНЦЕНТРАЦІЙНОМУ ТАБОРІ**

(студент IV курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
факультету історії, бізнес-освіти та права

Центральноукраїнського державного університету ім. В. Винниченка)
Науковий керівник – кандидат історичних наук, доцент О.М. Марченко

Анотація. У статті розглянуто специфіку організації охорони в Янівському концентраційному таборі, яку здійснювали нацистські підрозділи СС та СД, спеціальні допоміжні охоронні загони СС (айнзатцгрупи, зондеркоманди), які були сформовані з ув'язнених у межах табору: фольксдойче, українських поліцаїв (поліцистів), єврейської допоміжної охорони, радянських військовополонених та росіян із рот генерала А. Власова, «травників», «кавказької роти» СС. Основну увагу зосереджено на розкритті особливостей повсякденного життя в'язнів табору, умов служби різних допоміжних підрозділів охорони табору.

Ключові слова: Друга світова війна, Янівський табір, колабораціонізм, Голокост, геноцид, нацистська окупація.

Постановка проблеми. Підрозділи охорони розкривають історію Янівського табору протягом вирішального етапу в його існуванні, коли нацистами був запланований масовий геноцид єврейського народу. Важливо аналізувати причини та обставини співпраці та колабораціонізму. Вивчення історії табору є важливим уроком для запобігання подібним звірствам у майбутньому та підкреслює важливість сприяння толерантності, розумінню та повазі до прав людини.

Аналіз досліджень і публікацій. Вивченням історії Янівського концентраційного табору, як одного з місць геноциду єврейського народу в часи Другої світової війни, займалися такі українські вчені: В. Зілінський [1], Т. Мартиненко [2], О. Пагіря [3], К. Струве [4], Д. Химки [5] та ін. З іноземних учених варто згадати праці: В. Беорна [6], П. Хеннінга [7], Е. Йонеса [8] та ін. Для створення повноцінної картини подій, важливими є спогади осіб, які пережили табір, зокрема, Я. Гешелес [9], Д. Кахане [10] та ін.

Мета статті полягає у встановленні підрозділів, що функціонували в Янівському таборі, пролиття світла на роль німецьких офіцерів та підрозділів охорони і їх співпраці, з'ясування причин створення та особливості їхньої діяльності у формуванні колабораціонізму в період «остаточного розв'язання єврейського питання», сприяти ширшій обізнаності про менш відомі аспекти Голокосту, підкреслюючи роль різних підрозділів безпеки, окрім відомих офіцерів СС.

Виклад основного матеріалу дослідження. Янівський табір став місцем масового знищення людей та регіональним центром Голокосту. Табір смерті став не лише символом страждань та тортур, але й місцем, де людина втрачала будь-які цінності на фоні жахіття, відбувалася дегуманізація не лише безневинних єврейських в'язнів, але й самих виконавців Голокосту. Спочатку охорону табору забезпечували підрозділи СС та СД (сумнозвісні Айнзатцгрупи (*Einsatzgruppen*) і спеціальний Зондеркоманди СС (*Zonderkommando SS*), відмінний від «Зондеркоманди 1005», сформованих ув'язненими в межах табору, а також українська поліція. Ці загони склалися з найбільш жорстоких нацистів або ультраправих осіб по всій окупованій Німеччиною Європі. Деякі добровільно виконували завдання з етнічних чисток і розповсюджували насильство [11].

Янівський табір був важливим пунктом для всієї східної операції з «остаточного розв'язання єврейського питання» нацистів. Більшість командирів у таборах і гетто приїжджали до Янівська для «навчання та практичного досвіду». Цим можна пояснити

схожість методів покарання та тортур у різних таборах, адже одні й ті ж злочинці переводилися в різні локації, тим самим «експортували» насильство та смерть, і свої методи знущань, або вигадували нові – «індивідуальні тортури». Свідчення в'язнів табору висвітлюють покарання: повішення для спійманих втікачів, 25–50 ударів батоном за дисциплінарні порушення, розстріли та психологічний терор. Німці часто розстрілювали в'язнів як розвагу для гостей, яких запрошували на «вечірки», які влаштовував начальник табору. В'язням наказували парадувати, танцювати та співати. У всіх таборах встановлювалися слідством акти: згвалтування, пияцтво, стрілянина по жертвах вбивств у ямах і вбивство хворих в'язнів для викорінення епідемій. Одноманітність садизму є результатом системної, цілеспрямованої політики та хворих неконтрольованих людських якостей злочинців, які загострилися на фоні війни та психічних розладів, що було використано режимом для власних цілей [8, с. 202].

Через зростання потреб Третього Райху в людських ресурсах табірну охорону почали комплектувати із ненімецького елементу. Зокрема, в 1942–1943 рр. підрозділи охорони табору склалися, окрім німців, із: угорських есесівців, людей «німецької культури» – фольксдойче, українських поліцаїв, єврейської допоміжної охорони, радянських військовополонених та росіян із рот генерала А. Власова, «травників» та «кавказької роти» СС. Час від часу частина есесівської табірної команди отримувала накази про направлення на східний фронт. Оскільки табір усе більше розростався, німецька влада почала комплектувати табірну охорону ненімецькими особами. Дедалі більше роти СС ставали інтернаціональними, але німецькі есесівці залишалися на керівних посадах [8, с. 201].

У серпні 1941 р. німці ліквідували міліційні підрозділи, створені ОУН, які виникли в липні, замінивши їх у дистрикті «Галичина» новоствореною Українською допоміжною поліцією (*Ukrainische Hilfspolizei Abteilung*) (далі – УДП). Ряди УДП склали як цивільні особи, так і колишні представники розформованої української народної міліції, але більшість із них не були представниками ОУН, які очолювали перед цим міліційні підрозділи [4, с. 220].

УДП підпорядковувалася німецькій Поліції порядку (*Ordnungspolizei* – «Орпо») і перебувала в тісній співпраці з іншими каральними органами. На теренах Галичини для позначення осіб, що служили в УДП повсюдно використовувався термін «поліцист», а не «поліцай». Так, в умовах Генерал-губернаторства та Львова під «українською поліцією» розумілися насамперед поліційні формування, створені для підтримання порядку в районах із переважно українським населенням, а їхній особовий склад складався з українців, що відрізнялися від схожих формувань на території Райхскомісаріату «Україна», «українськість» яких мала винятково територіальний характер. З II Комісаріату регулярно відряджали поліцистів на службу до інших населених пунктів, зокрема до Рави-Руської. Від листопада 1942 р. стали з'являтися відомості про поліцистів, які поверталися з конвойної служби з «Юлагу» (нім. *Judenlager*) та Янівського концентраційного табору, де вони несли конвойну службу. Для цієї роботи використовували евфемізм – відрядження, які відбувалися постійно. Під час «відрядження» поліцист переходив у пряме підпорядкування тамтешнього керівництва. Так, до прикладу, вістун Теодор Шпиколохач під час відрядження до Янівського табору перебував у прямому підпорядкуванні унтерштурмфюрера СС Л. Монса. За наказами окупаційної влади, УДП виконувала охоронні функції табору та конвоювання єврейського населення під час так званих «акцій», огороджувала в'язнів на місцях розстрілу, виконувала функції спостерігачів під час примусових робіт у місті [2, с. 162].

Українських поліцистів називали «чорними» за колір їхньої форми, або «воронами». Леон Веллс свідчив: «В одній могилі ми виявили поляків, а в кількох могилах ми виявили на вершині могил якихось... Чорний корпус, тобто українську міліцію, яка брала участь у розстрілах, і їх часто розстрілювали й ховали на вершині могили у своїх одностроях» [12].

У межах табору та у Львівському гетто була створена єврейська поліція, або єврейська служба безпеки (*Jüdischer Ordnungsdienst*), також Лягерполіцай (*lagerpolizei*) – внутрішня поліція, яку набирали з-поміж в'язнів табору. В експрес-листі Р. Гейдріха від 21 вересня 1939 р., було наказано сформувати єврейську раду та єврейську службу безпеки. На «Юденрат» було покладено відповідальність за безперервне виконання всіх заходів під загрозою смертної кари. «Правила» Гейдріха використовували на всіх окупованих територіях [5].

Німці планували рано чи пізно перевезти євреїв до гетто, куди не будуть входити ні німецькі, ні українські поліцисти – у такому місці потрібні локальні поліційні сили. В усіх сегрегаційних місцях, тобто в гетто та таборах Генерал-губернаторства ця робота фактично була покладена на осіб із єврейського населення, які були одягнені в уніформу та озброєні гумовими палицями для підтримання порядку в межах гетто та табору. У Львові єврейські поліцаї носили берети на зразок поліційних беретів довоєнної Польщі. Але замість польського орла на лівому рукаві вони носили жовтий нарукавник із зображенням зірки Давида з написом «*Jidische Ordnungsdienst Lemberg*» (J.O.D.) – Єврейська служба порядку, Лемберг, і печаткою німецької поліції. Поліцаї були звільнені від носіння звичайної єврейської нарукавної пов'язки. Характер завдань, покладених німцями на єврейську поліцію, з'ясувався лише наприкінці літа 1941 року, після створення в Галичині перших таборів примусової праці. «Юденрат» мав поставляти першу порцію євреїв для робіт у таборах. Постачання робочої сили було доручено єврейській поліції, для чого людей просто піддавали арешту. Хоча єврейська поліція була інструментом «Юденрату», вона одержувала накази та інструкції безпосередньо з гестапо.

Таким чином, вона була змушена виконувати всі нацистські накази. Відмова від виконання своїх обов'язків загрожувала смертю. Для порятунку власного життя поліцаї змушені були передавати незнайомих людей владі, підставляти своїх братів під ніж вбивці. Давид Кахане згадував про єврейську поліцію у своїх спогадах: «Коли я пишу про цю установу, я відчуваю сильний біль і глибокий сором. Тоді як завданням Відділу постачання була передача німцям власності євреїв, Служба порядку в гетто, як і єврейська міліція, повинна була приносити євреїв у жертву німецькому Молохові» [10, с. 40–42].

Єврейська служба порядку працювала в Янівському таборі. Вони були відібрані поміж інших в'язнів табору й розподілялися на чоловічі та жіночі формування. Їхньою функцією була охорона в бараках, де утримували в'язнів та догляд за бригадами, що працювали на території табору. Коли німцям ці формування стали не потрібні, їх учасників чекала та сама участь, що й інших.

Отже, погрожуючи смертю, нацисти змогли нацькувати представників одного народу один проти одного, що ще сильніше вплинуло на психологічну свідомість в'язнів. Перетворення євреїв не тільки на в'язнів, але й на колаборантів, що виконували накази есесівців, є одним із показових факторів дегуманізації та аморалізації, що створив гітлерівський режим та ідеологія націонал-соціалізму. Важливо зазначити, що багато єврейських поліцейських намагалися допомогти своєму народові, навіть під загрозою страти відмовлялися виконувати накази, а інші намагалися врятувати свою родину.

У Янівському таборі працювали навчені німецькою владою СС і поліції чоловіки із табору «Травники» – вахманнери (*Wachmänner*), або хіві вахманнер (*Hiwi Wachmänner*). Це були добровольці-колаборанти, набрані з місцевих полонених та цивільних, які служили охоронцями концентраційних таборів, були залучені до операцій із депортації як з великих, так і з малих гетто в Генерал-губернаторстві, як супровід для транспортних потягів із гетто та примусових таборів до центру вбивств [11].

«Травниками» були здебільшого колишні солдати червоної армії з-поміж радянських військовополонених, які перебували в спеціальних таборах у містах Холм, Рівне та деяких інших місцях, які потрапили в полон і згодом добровільно, хоча й не завжди, але в більшості випадків, погодилися співпрацювати з нацистами. Перевагу надавали особам німецького походження і тим, хто володів німецькою мовою, більшість з

яких походили з поволзьких німців. Серед майбутніх вахманів були росіяни, литовці, латвійці, однак українці все ж домінували. До числа «травників» потрапили й колишні солдати польської армії, які служили ще 1939-го. З осені 1942 р. до вахманів зараховували польських та українських цивільних [1, с. 122].

Вахмани несли охорону табору по його периметру й на сторожових вежах, займалися конвоюванням в'язнів на примусові роботи, брали участь в оточенні в'язнів під час проведення розстрілів і вбивали тих, хто здійснював опір чи намагався втекти, боролися з функціонуванням «чорного ринку» в таборі, були причетні до побиття, знущання і пограбування євреїв, згвалтування жінок-в'язнів, проводили депортаційні «роботи» в'язнів у табори смерті. Відібрані речі обмінювали в місцевого населення на горілку. Пияцтво було поширеним явищем у таборі [3].

Злочини в таборі мали також грабіжницький характер, адже охоронці під час обшуків, або після вбивства грабували мертвих, брали хабарі, відбирали їжу, яку передавали із загорожі, відбирали гарні речі після страти. У в'язніні знали їх як «аскари» або «аскарі» (від араб. askari – «солдат») – термін, що використовувався в ХІХ – першій половині ХХ ст. для позначення військових формувань європейських колонізаторів в Африці, набраних із місцевих племен. Це були переважно підрозділи поліції, жандармерії та охорони, що існували при італійській, британській, португальській, німецькій та бельгійській колоніальних арміях. Вони були залучені в завоюванні колоніальних володінь, а потім служили в гарнізонах і силах внутрішньої безпеки. У роки Другої світової війни для підкреслення колоніального характеру війни на сході німці широко використовували термін «аскари» щодо полонених бійців Червоної армії, а також добровольців, які воювали на Східному фронті. У радянських джерелах цим терміном було заведено називати неросійських колаборантів Третього Райху, зокрема латишів, литовців та українців, але не росіян, тим самим пропагуючи ворожість та колабораціонізм виключно до націоналістичних утворень, ігноруючи власний [3].

У Янівському таборі «аскари» виконували роль вартових на спостережних вежах, які оточували табір, відтак, ці вежі зазвичай називали «аскарськими» [9, с. 89–92]. Свідки згадували, що «аскари» за своїм садизмом і знущанням із в'язнів не відставали від німців. Вони складали присягу, підписували документи й після цього проходили навчання в тренувальному таборі СС «Травники». Там вони отримували «освіту» з охорони ув'язнених і важливих об'єктів [3].

У Янівському таборі також працювала група вже досвідчених вбивць зі сходу – «кавказька рота» СС. Наприкінці 1941 р. нацисти вирішили використати потенціал радянських військовополонених, значна частина яких складалася з національних меншин, мешканців кавказьких та центральноазіатських регіонів Радянського Союзу. Через репресії та колективізацію були сильні націоналістичні та сепаратистські прагнення етнічних меншин, чим скористалися німці, залучивши на свій бік значну кількість колабораціоністів. «Кавказька рота» була сформована за наказом командира айнзатцгрупи Д обергрупенфюрера СС Отто Олендорфа весною 1942 р., як загін шуцманшафту поліції безпеки (*Sicherheits-Schutzmannschaft*), яка складалася з трьох взводів: грузинського, азербайджанського та змішаного вірмено-російського взводу. Ротою командував обершарфюрер СС Вальтер Керер. Рота знищувала в'язнів автомобілями для газифікації, які являли собою перероблені трейлери. Жертв убивали вихлопними газами, які подавалися до герметичного кузова через шланг від працюючого двигуна. «Кавказька рота» використовувалася таким чином у різних частинах Східної Європи [1, с. 135–139].

Висновки. У Янівському таборі функціонували різні підрозділи охорони, створені гітлерівцями на окупованих територіях, які мали інтернаціональний характер. Янівський табір і діяльність там нацистських підрозділів були частиною геноциду, організованого нацистським режимом під час Другої світової війни. Історія табору є похмурим нагадуванням про жахи Голокосту та широку співпрацю з фашистським режимом різних груп та окремих осіб. Хоча деяких членів цих підрозділів могли примушувати до

колабораціонізму, багато хто охоче співпрацював у звірствах, отримуючи для себе власну вигоду або через ідеологічні переконання. Співпраця місцевого населення і навіть самих в'язнів, включно з допоміжною поліцією, у Голокості залишається проблемним аспектом історії Другої світової війни. Янівський табір і його підрозділи безпеки є трагічним прикладом колабораціонізму та гноблення протягом темного періоду історії людства. Події, що там розгорталися, підкреслюють необхідність постійної пильності проти ненависті, упереджень та розмивання основних людських цінностей.

Список використаних джерел

1. Зілінський В.Т. Голокост на території дистрикту «Галичина»: джерелознавчий аналіз проблеми: дис. ... канд. іст. наук 07.00.06. Львів, 2019. 241 с.
2. Мартиненко Т. Українська Допоміжна Поліція в окрузі Львів-місто: штрихи до соціального портрета. *Вісник Львівського університету. Серія історична*. 2013. Випуск 48. С. 152–167.
3. Пагіря О. «Аскари» Янівського табору. *Територія терору*. URL: <https://museumterror.com/publications/аскари-янівського-табору/> (дата звернення: 02.08.2023).
4. Струве К. ОУН(б), німці та антиєврейське насильство в Галичині влітку 1941 року. *Україна Модерна*. 2017. № 24. С. 216–237.
5. Химка Д. Львівський погром 1941-го: Німці, українські націоналісти і карнавальна юрба. *Історична правда*. URL: <https://www.istpravda.com.ua/research/2012/12/20/93550/> (дата звернення: 02.08.2023).
6. Beorn W. W. Last stop in Lwów: Janowska as a Hybrid Camp. *Holocaust and genocide studies*. 2018. Vol. 32, no. 3. P. 445–471.
7. Henning P. SS-Oberscharführer Walter Kehrer und die «Kaukasier-Kompanie» Eine Sondereinheit und ihre Rolle im Zweiten Weltkrieg 1942-1944, *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft*, 56, 3; 2008, P. 197–219.
8. Yones E. *Smoke In The Sand: The Jews Of Lvov In The War Years 1939-1944*. Gefen Books, 2004. 375 p.
9. Гешелес Я. *Очима дванадцятирічної дівчинки*. Київ: Дух і літера, 2011. 96 с.
10. Кахане Д. *Щоденник Львівського гетто. Спогади рабина Давида Кахане*. 2-ге вид. Київ: Дух і літера, 2009. 276 с.
11. Bruschi R. The «Tango of Death». Horror at the Rhythm of Music in a Ukrainian Nazi Camp. URL: <https://richardbruschi.medium.com/the-tango-of-death-horror-at-the-rhythm-of-music-in-a-ukranian-nazi-camp-ca01180d87c> (дата звернення: 02.08.2023).
12. The Trial of Adolf Eichmann. Session 23. The Nizkor Project. *Wayback Machine*. URL: <https://collections.ushmm.org/search/catalog/irn1001267> (дата звернення: 02.08.2023).

Руслан БОЙКО

АРХІВНА СПАДЩИНА МИКОЛИ ЛЕВИТСЬКОГО (1859–1936)

(аспірант I курсу третього рівня вищої освіти кафедри історії України та всесвітньої історії факультету історії, бізнес-освіти і права

Центральноукраїнського державного університету ім. В. Винниченка)

Науковий керівник – кандидат історичних наук, доцент О.І. Бабак

Анотація. У статті здійснено аналіз наповненості груп документів в особовому фонді (Ф. 327) та комплексному фонді «Листування» (Ф. III), спадщини Миколи Левитського. Визначено найбільш дослідженні аспекти архівної спадщини, а також ті, що потребують подальшої наукової розробки.

Ключові слова: архів, Микола Левитський, кооперативний рух, архівні джерела, фотодокументи, громадська діяльність.

Постановка проблеми. Архів М.В. Левитського як джерело кооперативного, літературного та національно-культурного руху кінця XIX – початку XX століття вивчено частково. Особовий фонд М. Левитського залишається предметом дослідження, інформаційний та бібліографічний ресурс розкриває можливості для вивчення та аналізу історії суспільно-політичної думки, історії економіки, життя та діяльності Миколи Васильовича, як державного і громадського діяча, публіциста та літератора.

Аналіз досліджень і публікацій. Дослідження, присвячені діяльності Миколи Васильовича Левитського, з'явилися ще за часів його життя, і присвячені історії української кооперації та ролі «артільного батька» у розбудові кооперативного життя [9]. У сучасній історіографії розкриваються питання створення артілей та розвитку кооперативного руху. Ідеї М.В. Левитського класифікуються як такі, що не справили серйозного економічного впливу на сільське господарство (М.Л. Хейсін, В.І. Марочко), та відзначають вагомі успіхи на ниві споживчої та ремісничо-промислової кооперації (П. Височанський, С.В. Бородаєвський). Ґрунтовно досліджував історію українського кооперативного руху І.А. Фареній, його праці розкривають класичні форми кооперативного руху, а й найменш дослідженні теми житлової, промислової кооперації другої половини XIX – початку XX ст.

Вагомий внесок у дослідження спадщини М.В. Левицького здійснила В.Б. Вовченко: проаналізувала історію формування особового архіву М.В. Левитського; розкрила принципи його систематизації, склад і зміст документів; показала джерельну значимість та перспективи реконструкції спадщини.

Мета статті обумовлена тим, що вивчення архівної спадщини М.В. Левитського, визначення його внеску в розвиток просвітницького та кооперативного руху, дослідження громадської діяльності впродовж XX ст. здійснювалися частково. Особовий архівний фонд, який зберігається в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського, став доступним широкому науковому загалові лише на початку 1990-х років. Вивчення документального складу, історія формування особового архіву, його джерельне значення представляє вивчення особистості М.В. Левитського як літератора, публіциста, громадського і державного діяча.

Виклад основного матеріалу (результатів) дослідження. Микола Васильович Левитський (1859–1936) – громадський, культурний та державний діяч, організатор та ідеолог кооперативного та артільного руху, публіцист і літератор народився в сім'ї сільського священика у селі Хмільна (нині Черкащина) [3; 6]. Спочатку родина переїхала до Чигирин, у 1861 році – в село Федвар Олександрійського повіту на Херсонщині (нині Кіровоградщина) [6]. Початкову освіту М. Левитський здобув у Єлисаветграді (нині

Кропивницький), а гімназійну освіту в Златопільській прогімназії та гімназії міста Біла на Холмщині [3; 6].

За участь у революційних гуртках Миколу Левитського відрахували з медичного факультету Московського університету, ув'язнили до Бутирки, а згодом відправили в Україну, позбавивши права вступати до вищих навчальних закладів [3].

Наполегливість М. Левитського сприяла подальшому навчанню на юридичному факультеті Харківського університету (1881–1885 рр.) [6]. У 1885-му році він захистив дисертацію з філософії права. Відмовився від посади викладача в університеті [3]. М. Левитський працював статистиком у Херсонському губернському земстві, а з 1891-го року – присяжним повіреним у Єлисаветграді (нині місто Кропивницький) [3].

М.В. Левитський організував першу на території Російської імперії сільськогосподарську артіль у селі Федвар (1894). Через декілька років на Херсонщині налічувалося 125 артілей [6].

Сфера кооперації стала основним видом діяльності М. Левицького [8]. Микола Васильович заклав теоретичну та законодавчу базу для розвитку кооперативного руху: брав участь у розробці «Закону про артілі», розробив «Положення про артілі» та «Зразковий статут для трудових артілей» [3].

М. Левитський був обраний членом Української Центральної Ради від кооперативних товариств Києва. Працював у Генеральному Секретаріаті земельних справ, згодом у Міністерстві земельних справ УНР [1; 3; 6]. Микола Васильович – організатор Українбанку (1917), Дніпросоюзу (1917–1918), постійний член Ревізійної ради Кооперативних центральних рад, почесний член новостворених установ, займався педагогічною діяльністю, науково-дослідною роботою з вивчення історії кооперації [1; 8].

Інтелектуальний спадок Миколи Васильовича: друковані праці різних видань, рукописні документи зберігається в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (фонд 327) [8]. У 1922 році архів та бібліотека М.В. Левитського були пограбовані. Подальша доля цінних екземплярів – наукових документів, колекційного зібрання книжок і документів, невідома [5].

Архів, який він збирав і зберігав, надає нам можливість пізнати М.В. Левитського як фахівця з історії кооперативного будівництва, громадського і культурного діяча. Особовий архівний фонд 327 містить матеріали щодо життя, діяльності та творчості М.В. Левитського. Структурно комплекс складається з документів біографічного змісту, наукових, творчих (літературних) матеріалів, документів громадської діяльності в галузі кооперативного руху, листування – як приватного, так і службового, фото- та ілюстративних матеріалів, документів інших осіб [5].

Систематизацію архіву було здійснено науковим співробітником Інституту рукопису Т.І. Воронковою. Вона визначила принцип опису за видами, складом документів та науковий опис архіву. Поєднання джерелознавчих та археографічних методик поглиблює можливості аналізу документальної спадщини М. Левицького [1; 5].

Особовий архівний фонд М.В. Левитського складається із наукових та творчих матеріалів (од. зб. 1–528), документів біографічного змісту (од. зб. 529–802) та його громадсько-кооперативної діяльності (од. зб. 803–1088), ювілейних матеріалів (од. зб. 1089–1187), документів про М.В. Левитського та артільну справу (од. зб. 1188–1196), фотодокументів (од. зб. 1197–1336), листування (од. зб. 1337–2108) [8].

Значне місце в особовому архіві займають наукові праці і розробки з теорії та практики артільного руху: статті, брошури, промови, повідомлення, замітки, доповіді, інтерв'ю [5; 8]. У фонді привертають увагу артільні договори та статuti, укладені М.В. Левитським.

Сучасні дослідники кооперативного руху І.А. Фареній, І.В. Марочко вважають, що кооперативна робота М. Левитського привертала увагу дослідників [2; 9], однак ґрунтовної роботи про життя й діяльність, погляди Миколи Васильовича не написано.

Ім'я М.В. Левитського увійшло до енциклопедичних видань та бібліографічних довідників, присвячених діячам кооперативного руху, а також українським державним і громадським діячам. Переважна більшість дослідників М.В. Левитського розглядає його ідейні погляди, кооперативну діяльність у контексті історії просвіти та кооперації. Фрагментарно вивчається його бібліотечна та культурно-просвітницька робота [4; 5].

Окремий комплекс у фонді складають фотодокументи М.С. Левитського, а саме – фотопортрети, спільні світлини з друзями, однодумцями та студентами, фото членів сільськогосподарських кооперацій, видатних діячів кооперації та просвітництва. Дані архівні матеріали дозволяють дослідити наукові та особисті контакти Миколи Васильовича з відомими сучасниками. Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського, Національна історична бібліотека України на своїх сайтах опублікували фото із особового архіву М. Левитського (Ф.327, од. зб.1124–1125, 1197, 1216–1217, 1219) [7; 8].

Приватне листування заслуговує на особливе вивчення, оскільки в ньому величезний інформаційний потенціал про суспільно-політичні події, погляди, культуру, науку та їхнє місце в суспільстві та історії. Матеріали – джерело світоглядного простору М.В. Левитського.

Епістолярна спадщина М.В. Левитського дозволяє дослідити коло наукового і культурного спілкування особистості з М.М. Ковалевським, В.Ф. Дурдуківським, В.Ф. Левитським, М.Д. Токаревським, Я.М. Фільгус, В.Б. Антоновичем, В.М. Красновим, Є.Д. Максимовим, О.Г. Амчиславською, К. Скажинською та ін. [5].

Вивчення біографічних матеріалів – особистих документів, записних книжок, автобіографій та нотаток до них, спогадів, ювілейних матеріалів розкриє різні етапи багатогранної діяльності М. Левитського та його ролі в українській історії.

Висновки. Отже, поділ особового архівного фонду М.В. Левитського на комплекси є вмотивованим і дає змогу системно висвітлити історико-біографічний аспекти діяльності Миколи Васильовича. Архів є джерелом інформації про особистість М.В. Левитського як кооперативного діяча, просвітника, державного, політичного та громадського діяча.

Список використаних джерел

1. Воронкова Т.І. Левитський Миколай Васильович. Особові архівні фонди Інституту рукопису: Путівник. Київ, 2002. С. 303–311. URL: https://old.archives.gov.ua/Publicat/Guidebooks/IR_Osobovi_arch_fondy.pdf. (дата звернення 10.04.2024).
2. Пятницькова І.В. Значення кооперації у житті українського суспільства на початку ХХ ст.: сучасна вітчизняна історіографія. *Історичні і політологічні дослідження*, № 3–4 (57–58). 2014. С. 116–121.
3. 1859 – народився Микола Левитський, організатор кооперативного руху. Український інститут національної пам'яті. *Історичний календар*. URL: <https://uinp.gov.ua/istychnyu-kalendar/...-mykola-levytskyu>. (дата звернення 10.04.2024).
4. Вовченко В.Б. Комплекси документів інших осіб – складова біографістики (на прикладі особового архіву Миколи Левитського з фондів Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського). *Архіви України*. 2011. № 6. С. 103–108. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ay_2011_6_13. (дата звернення 10.04.2024).
5. Вовченко В.Б. Архівна спадщина кооператора, державного і громадського діяча М.В. Левитського (1859–1936): історія, реконструкція, зміст. Автореф. дис. канд. іст. наук. Київ, 2007.
6. Левитський Микола Васильович / Марочко В.І.. Інститут історії України НАН України. Дата публікації: 2009. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history...Levitsky_M_V. (дата звернення 09.04.2024).

7. Левитський Микола Васильович / Науменко Т.В., Ширшова Л.Г. Національна історична бібліотека України. Дата публікації: 2024. URL: <https://nibu.kyiv.ua/exhibitions/738/>. (дата звернення 10.04.2024).

8. Творча спадщина Миколи Васильовича Левитського у фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського: до ювілейної річниці з дня народження/ Степченко О.П., Корчемна І.С., Щерба Л.С. // Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського. Інститут рукопису. Дата публікації: 2024. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/node/6470>. (дата звернення 09.04.2024).

9. Фареній І.А. «Артільний батько» Микола Левитський – видний представник національної інтелігенції кінця ХІХ – першої третини ХХ ст. *Гуржіївські історичні читання*. 2011. Вип. 4. С. 99–101. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gurit_2011_4_46. (дата звернення 08.04.2024).

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

ЗБІРНИК МАТЕРІАЛІВ

першої регіональної науково-практичної конференції здобувачів
вищої освіти та молодих вчених
«Пріоритетні напрямки розвитку гуманітарних наук та методик їх
навчання у закладах вищої освіти України»

Відповідальні за випуск:

Житков О.А., доктор історичних наук, професор

Пономаренко Л.В., кандидат історичних наук, доцент

Марченко О.М., кандидат історичних наук, доцент

СВІДОЦТВО ПРО ВНЕСЕННЯ СУБ'ЄКТА ВИДАВНИЧОЇ СПРАВИ
ДО ДЕРЖАВНОГО РЕЄСТРУ ВИДАВЦІВ,
ВИГОТІВНИКІВ І РОЗПОВСЮДЖУВАЧІВ ВИДАВНИЧОЇ ПРОДУКЦІЇ
Серія ДК № 1537 від 22.10.2003 р.

Підп. до друку 15.04.2024 р. Формат 60×84¹/₁₆.
Ум. др. арк. 10,81. Зам. № 9891.

*РЕДАКЦІЙНО-ВИДАВНИЧИЙ ВІДДІЛ
Центральноукраїнського державного
університету імені Володимира Винниченка
25006, Кропивницький, вул. Шевченка, 1
Тел.: (0522) 24-59-84.
Факс.: (0522) 24-85-44.
E-Mail: mails@cuspu.edu.ua*

